

GEORG BRUNNER

Nemzetállamok és kisebbségek Európa keleti felében

A következőkben az „Európa keleti fele vagy „Kelet-Európa kifejezést politikai-történeti értelemben használjuk, és azokra az európai, valamint a néhai Szovjetunió ázsiai területein található országokra értjük, amelyek a közelmúltig kommunista uralom alatt álltak. Ez a „Kelet-Európa természetesen különböző kulturális régiókra oszlik, amelyek között a határok, bár nem húzhatók meg pontosan, az elkövetkező politikai fejlődés szempontjából alapvető jelentőséggel bírnak. A következő régiókról van szó: 1. Kelet-Közép-Európa, amely szoros kapcsolatban állt az osztrák-magyar és a német kultúrkörrel, és átmeneti kihagyásokkal ugyan; de folyamatosan kivette részét a nyugat-európai fejlődésből; 2. Északkelet-Európa vagy a Baltikum, ahol a kapcsolatot a nyugati fejlődéssel részint a német és a skandináv kultúrkör hatása segítette, részint az orosz befolyás gátolta; 3. Délkelet-Európa, amely a 400-500 éven át tartó oszmán megszállás következtében a nyugati fejlődéstől leszakadt és csak a 19. század vége felé kísérelhette meg a felzárkózást; 4. az Orosz Birodalom, amelynek sajátos a fejlődése, minthogy a tekintélyelvű hagyomány nyomta rá bélyegét, csak vissza-visszatérő, majd rendre zátonyra futó reformpróbálkozásokban mutat némi kapcsolatot a nyugati fejlődéssel; 5. Közép-Ázsia és a keleti Kaukázus iszlám területei, amelyeket a 19. századi hódítások során az Orosz Birodalom bekebelezett.

Nemzetiségi problémák Kelet-Európában a 19. század óta folyamatosan léteznek. A kommunista uralom nem oldotta meg, hanem elnyomta, erővel mederbe terelte vagy tudatosan eszközként használta őket. Nem csoda, hogy a látens nemzeti ellentétek a kommunista diktatúrák összeomlása után nyíltan a felszínre törtek. A jelenséget, amely a Nyugatot, mivel nem kísérte kellő figyelemmel, meglepetésként érte, önmagában nem lehet a jó vagy a rossz kategóriájába sorolni - az mindenekelőtt természetes emberi szükséglet kifejeződése, amely saját nemzetiségének részeként kívánja meghatározni magát. A nacionalizmus természetesen különböző formákban jelentkezett, célszerű különbséget tenni a patriotizmus és a sovinizmus között. A toleráns, a kisebbségek másféleségét elfogadó patriotizmus pozitív jelenség, mivel nemcsak a nemzeti identitás természetes szükségletét fejezi ki, de alkotó energiákat is felszabadíthat, amelyekre a politikai és gazdasági rendszerváltás óriási feladatainak megoldásához Kelet-Európában különösen nagy szükség van. Ezzel szemben a türelmetlen, a kisebbségekkel ellenséges sovinizmus nemcsak azért negatív jelenség, mert más népektől a nemzeti identitás szükségletét elvitatja, miközben a maga számára fenn követeli, hanem mert egy a modernizációval szemben ellenséges alapállásból szembefordul a szükséges politikai és gazdasági reformokkal, és hajlik a régi rendszer elemeivel valamiféle nemzeti-bolsevik szövetségre.

A kísérlet kudarca után, amely hazug szocialista-kommunista jövőképet próbált a nemzetekre kényszeríteni, Kelet-Európában-függetlenül a megbukott szocializmus jellegétől - , a nemzetállami azonosságkeresés természetes tendenciája figyelhető meg. Ezt a tendenciát a nemzetállami felzárkózás történetileg kialakult szükséglete erősíti. A legtöbb kelet-európai nép a „megkésett nemzetek sorába tartozik, majdnem mind csak a 19. vagy a 20. században - általában az első világháború eredményeként - tudtak saját nemzetállamot alapítani. Kévs olyan kivétel van, ahol a középkorig visszanyúló állami folytonosságról lehet beszélni. Ezek közé tartozik Magyarország, Lengyelország és Oroszország, bár mindegyik esetben felmerülnek különös körülmények. Magyarország önálló államisége, amely voltaképpen a 895-896-os honfoglalással kezdődött, az ország három részre szakadása idején (1526-1697) az erdélyi fejedelemségre korlátozódott, és később, miután az ország a Habsburg Birodalom részévé vált, legalább az 1867-es kiegyezésig csak korlátok között létezett. A 10. század közepe táján keletkezett, részfejedelemségekre tagolódása után 1320-ban egyesített és a

Litvániával 1382-ben létrehozott unió által megerősödött lengyel állam 1795-ben, harmadik felosztása következtében megszűnt, és Lengyelország nemzetállamként csak 1918-ban alakult újjá. A 9. század közepe után létrejött, kezdetben a Kijevi Ruszban egyesült keleti szláv fejedelemségek a 13. század közepén kerek 200 évre tatár uralom alá kerültek, majd a 15-16. századi „orosz földek egyesítése után Moszkva vezetésével állammá egyesültek, amelyet Nagy Péter 1721-ben orosz birodalomként szervezett újjá. Az ekkor megkezdett és a 19. században tetőzött hódítás következtében; amely számos idegen nép leigázásával járt, az Orosz Birodalom, majd az utána következő Szovjetunió sokkal inkább volt orosz impérium, mint orosz nemzetállam.

Nemzetállamok és soknemzetiségű államok

A kommunista uralom alatt álló Kelet-Európa térképén kilenc állam szerepelt. Közülük öt többé-kevésbé nyíltan nemzetállamnak tekintette magát, és egységes államszervezet volt. Albániának, Bulgáriának, Lengyelországnak, Romániának és Magyarországnak ez a jellege a politikai változások után csak annyiban módosult, hogy a szocialista internacionalizmus dogmájának bukása után a nemzetállami öntudat nyíltabban jelentkezett, ha ez utóbbit némiképp ellensúlyozta is az összeurópai integrációhoz való csatlakozás vágya. A hatodik egységes állam, a német részállam, az NDK saját identitásának kérdését sem a „német nemzetiségű szocialista állam definíciójával, sem egyéb, önmagát szalonképessé tenni igyekvő próbálkozás által nem tudta megoldani, és csatlakozásával a Német Szövetségi Köztársasághoz 1990. október 3-án megszűnt.

Bonyolultabbnak tűnik a három szövetségi állam sorsa: a Szovjetunióé, amely 1923-ban történt megalapítása óta, Jugoszláviáé, amely 1946 eleje, és Csehszlovákiáé, mely 1969. január 1-ji hatállyal létrejött föderalizációja óta létezik ebben a formában.

A *Szovjetunió* soknemzetiségű államként tartotta számon magát, amely elvileg az összes benne foglalt „nemzet (nacija) és „nép (narodnost) egyenjogúságán, valójában persze az oroszok birodalmi vezető szerepén alapult, bár ez utóbbi gyakorlásába ifjabb rokonként a szintén keleti szláv ukránokat és fehéroroszkokat is bevonták. Ezzel a koncepcióval összeegyeztethetetlen volt a kisebbségek elismerése. A nemzeti különbségeknek a „szovjet nép (szovjetszkij narod) Brezsnyev által propagált közösségében kellett volna feloldódnuk. Az erőltetett oroszosítás politikája, amelynek ideológiai lepléül ez a terv szolgált, kinos kudarcot vallott, s a Szovjetuniót a Gorbacsov neve által fémjelzett reformkorszakban saját megoldatlan nemzetiségi problémái feszítették szét. A soknemzetiségű állam 1991 végén 15 volt köztársaságra hullott, többségük nemzetállamként definiálja magát, amelyeknek tehát maguknak is számolniuk kell a nemzetiségekkel. Hogy a három balti állam, valamint Grúzia, Örményország és Ukrajna nemzetállamnak tekinti magát, evidens, hisz ezt a függetlenségről vallott népszavazás egyértelmű eredményei is alátámasztják,¹ de nem vonható kétségbe a nemzetállami tudat jogosultsága Belorusszia esetében sem, ahol különben a nemzeti tudat viszonylag gyengén fejlett. Oroszország, Kazahsztán és Tadzsikisztán kivételével a többi utódállam is egyértelmű nemzetállamnak tekinti magát, bár népszavazást a függetlenségről csak Türkmenisztánban, Azerbajdzsánban és Üzbegisztánban tartottak.² A kinyilvánított nemzetállami identitás mindazonáltal különböző okokból kérdéseket vet fel. A Moldvai Köztársaság Sztálin által létrehozott művi alakulat.³ A Moldávia besszarábiai magvában élő államnemzet bizonyos sajátosságai ellenére etnikai és kulturális értelemben voltaképp román, hiába próbált belőle a szovjet nemzetiségi politikai külön „moldvai nemzetet csinálni.⁴ Ma még nem lehet megítélni, hogy a nemzetállami gondolat milyen hatást vált ki az iszlám köztársaságok esetében. A kétségek nem annyira Azerbajdzsánra, mint inkább arra a négy közép-ázsiai államra (Üzbegisztánra, Tadzsikisztánra, Kirgíziára és Türkmenisztánra) vonatkoznak, amelyek az egykori Turkesztán főkormányzóságból jöttek létre, amikor azt

Sztálin a „nemzeti szétválasztás programja során felosztotta, hogy ily módon a hagyományos szupranacionális iszlám-pántörök szolidaritást, valamint a szubnacionális törzsi, nemzetiségi és helyi kötelékeket megsemmisítse, és új „népeket hozzon létre. Hogy a „nation-building politikája végső soron sikeres volt-e, vitatott,⁵ de az egyes népek körében újabban mind több jelét tapasztalhatjuk a nemzeti tudat megerősödésének, amely, bár nem nyomja el egészen a szupra- és szubnacionális kötődéseket, hatásukat azonban elfedi.⁶ Figyelemre méltó mindenesetre, hogy az említett iszlám köztársaságok közül egyedül Tadzsikisztán nevezi magát hivatalosan is „soknemzetiségű állannak:⁷ a tadzsikok, ellentétben a többi török néppel, iráni nép. Különleges esetnek minősül az egykori sztyeppe-főkormányzóság területén létrejött Kazahsztán, amely átmeneti régiót alkot Oroszország és Közép-Ázsia között. Kazahsztán esetében egy vegyes, kazah-orosz, iszlám-keresztény köztársaságról van szó, mely aligha tekinthető nemzetállamnak. Érthető tehát, hogy Kazahsztánban az államot alkotó népességet újabban „a kazah nemzetnek és az összes nemzetiség állampolgárainak történelmi sorsközösségeként definiálja.⁸ Oroszország esetében az önmeghatározás körüli ambivalenciára utal az állam 1991. december 25-én elfogadott neve, „Oroszországi Föderáció (Oroszország),⁹ ahol úgy mond a „soknemzetiségű nép a szuverenitás hordozója.¹⁰ Az ambivalencia oka nemcsak az, hogy a lakosság 18,5%-a nem orosz,¹¹ s hogy ez a nem túl magas arány abszolút számokkal kifejezve mégiscsak 27,2 millió embert jelent. Nagyobb szerepet játszik az ellentét a hagyományos birodalmi tudat és a sarjadó nemzeti öntudat között, ami megnehezíti, hogy az oroszok saját identitásukat megtalálják.¹²

A szétesett *Jugoszlávia* szintén soknemzetiségű államként definiálta magát, ahol a valóságban fennálló szerb hegemoniával szemben minden „népnek (narod) és „nemzetiségnek (narodnost) egyenlő jogokkal kellett volna rendelkeznie. Ellentétben a Szovjetunióval, a népek egyenjogúsága itt már elméletben sem létezett. Jugoszlávia ugyanis elsősorban délszláv „soknemzetiségű állam volt, ahol a nem szláv népeket kezdetben „nemzeti kisebbségeknek (nacionalne manjine) nevezték, míg ezt az elnevezést a népek státuszának kiegyenlítése jegyében 1963-ban fel nem váltotta a „narodnost kifejezés. Jugoszláv nemzet létrehozását nem erőltették, nem is igen jött létre.¹³ Jugoszlávia végét voltaképpen a Slobodan Milošević által 1987-88-ban lángra lobbantott nagyszerb nemzeti bolsevizmus jelentette, amely meggátolta, hogy a szövetségi államból államok szövetsége váljék. Hogy mi lesz Jugoszláviából, ma még nem tudhatjuk pontosan. Annyi bizonyos mindenesetre, hogy a hat ellenséges utóállam közül Szlovénia és Horvátország ma már önálló nemzetállamok, s hogy az új államokat alkotó nemzetek akarataikat mind a függetlenségről rendezett népszavazással,¹⁴ mind pedig a szerb vezetés alatt álló szövetségi hadsereg agressziója elleni harcukkal egyértelműen kifejezésre juttatták. Szorosabb kapcsolatra a szerbek uralta maradék-Jugoszláviával a polgárháború borzalmai után bizonyosan nem kívánnak lépni. Valószínű, hogy ez a maradék-Jugoszlávia Szerbiából és Montenegróból fog állni. Hogy határai hol húzódnak majd, ma még nem tudhatjuk. Egyre csekélyebb azonban a valószínűsége annak, hogy Macedónia és Bosznia-Hercegovina tagjai lesznek, hisz már függetlenségüket is kinyilvánították. Macedónia nemzetállamnak tekinti magát, ami annyiban jogosult, hogy az 1945 után létrejött macedón nemzeti öntudat, amelynek megteremtéséhez a jugoszláv központi hatalom tevékenyen hozzájárult, mára állami öntudattá erősödött. Bosznia-Hercegovina esetében a lakosság etnikai összetétele miatt (1991-ben 43,7% muzulmán, 31,3% szerb, 17,3% horvát) nem beszélhetünk nemzetállamról, ő maga is következetesen muzulmánok, szerbek és horvátok lakta háromnemzetiségű államnak nevezi magát. Hogy ez a jó ideje képviselt felfogás teherbíró marad-e a jövőben is, kétséges, hiszen egy független Bosznia-Hercegovinában csak a muzulmánok és a horvátok tennék magukévá, a szerbek aligha.

Csehszlovákiát kezdettől kétnemzetiségű államnak tervezték, föderalizációja óta pedig, amelyet a 143/1968. számú alkotmánytörvény mond ki, egyenesen két nemzetállam

szövetségeként jellemzik (1. cikkely, 2. bekezdés). A politikai változások után megerősödött szlovák nacionalizmus alapjaiban rázta meg ezt a szerkezetet. Bár a szlovák nacionalizmus egyre inkább szeparatiztikus jelleget öltött, úgy tűnik, hogy a szlovák nép többségére a szeparatizmus (még) nem gyakorol jelentős befolyást. Ezért utasították el a szlovák szeparatisták a Havel államelnök által szorgalmazott népszavazást, amely a helyzetet tisztázhatta volna. Az állam válságának megoldására irányuló erőfeszítések mindeddig nem jártak kézzelfogható eredménnyel, de valószínű, hogy Csehszlovákia mint erősen decentralizált szövetségi állam, esetleg mint önálló államok szövetsége, fennmarad.

Kisebbségek Kelet-Európa újjáalakuló államaiban a nemzetiségi és kisebbségi problémák még sokáig meghatározóak maradnak. Méreteiket megjósolni különböző okokból nehéz. Először is vitatott a nemzetiség és a kisebbség fogalma. A hivatalos népességi statisztikák az egyes országokban eltérő szempontok alapján készülnek és részben manipuláltak. Ugyanez jellemző a kisebbségi szervezetek adataira. Lengyelországban, ahol egészen a közelmúltig ragaszkodtak a homogén nemzetállam fikciójához, egyáltalán nincsenek kisebbségi statisztikák. Különösen nehéz a cigányok (3-4 millió) és a zsidók (1,7 millió) hovatartozásának kérdése, akiket egyébként helyesen - nem mindenütt tekintenek kisebbségnek. A legfőbb probléma azonban az identitás élményének eltérő foka, amely a részleges identitástól a kulturális identitáson át a politikaiig a legkülönbözőbb formákban jelenhet meg. Ezért nem szolgálnak a számadatok semmire sem bizonyítékul. A kisebbségi kérdés *számszent dimenzióiról* a következő, a jelenlegi 26 kelet-európai nemzetállamra vonatkozó áttekintés a mindenkori utolsó népszámlálás adatait vette alapul, így csak vázlatos képet nyújthat.

A kisebbségek számaránya	Országok
10% alatt:	Albánia, Örményország, Lengyelország, Szlovénia, Csehország, Magyarország
10-20%:	Azerbajdzsán, Bulgária, Horvátország, Litvánia, Románia, Oroszország, Szlovákia
20-30%	Grúzia, Macedónia, Montenegró, Szerbia, Türkmenisztán, Ukrajna, Üzbegisztán, Belorusszia
30-40%	Észtország, Moldávia, Tadzsikisztán
40-50%:	Kirgízia, Lettország

Kazahsztánt és Bosznia-Hercegovinát nem tekinthetjük nemzetállamnak, mivel a területükön élő népek közül egyik sem haladja meg a lakosság felét.

Hogy a mindenkori kisebbségi probléma méreteit pontosabban jellemezhesük, és a *politikai kisebbségtudat* létezésére vonatkozó támpontokat találjunk, érdemes egy pillantást vetni az utolsó választások eredményeire, amennyiben azok szabadok voltak, s a kisebbségek számára lehetővé tették, hogy saját pártokat indíthassanak. Ahol a kisebbségek éltek ezzel a lehetőséggel, és az illető nemzetiség jelentős része saját, kisebbségi alapon szervezett pártjára szavazott, ott fejlett politikai identitástudatra lehet következtetni. Ez a próba csak az egykori Szovjetunió esetében nem alkalmazható, ahol mind az 1989-es össz-szövetségi választások, mind az 1990-ben megtartott köztársasági választások csak félig voltak szabadok, és nem pártpolitikai alapon zajlottak. 1990-ben és 1991-ben Kelet-Európa összes többi országában szabad *parlamentari választásokat* tartottak, amelyekből az alábbi következtetések vonhatók le:

a) Fejlett politikai identitástudat nyilvánult meg a magyar kisebbségek körében: kivétel nélkül kisebbségi pártot alapítottak, amelyet a magyar nemzetiség majdnem egyöntetűen meg is választott. Romániában a *Romániai Magyarok Demokratikus Szövetsége* az 1990. május 20-i parlamenti választásokon - a magyar lakosság 8,5%-os aránya mellett - a szavazatok 7,23%-át szerezte meg, s így 29 képviselőt küldhetett a 396 tagú képviselőházba és 12

szenátort a 119 tagú szenátusba. Az 515 képviselőből és szenátorból álló román parlamentben a hatalmat gyakorló *Nemzeti Megmentési Fronttal* szemben 41 mandátummal a magyaroké a legerősebb ellenzéki párt. Kevésbé volt egyöntetű a teljes szlovákiai lakosság 11-12%-át kitevő szlovákiai magyar kisebbség magatartása a csehszlovák Szövetségi Gyűlés és a Szlovák Nemzeti Tanács összetételéről döntő, 1990. június 8-9-i választásokon. *Az Együttélés és a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom* koalíciója a Szövetségi Gyűlés megválasztásakor a Szlovákiában leadott szavazatok 6,34%-át tudta megszerezni, és így - a lehetséges 150-150 helyből - ötöt szerzett a Népi Kamarába és hetet a Nemzetek Kamarájában. A Szlovák Nemzeti Tanács megválasztásakor 8,64%-kal és a lehetséges 150 mandátumból 14 elnyerésével még jobb eredményt ért el. Végül az 1990 decemberében tartott szerb választásokon a magyar kisebbség, amely Szerbia egészében a lakosság 3,6%-át, a Vajdaságban 16,9%-át alkotja, egyöntetűen a *Vajdasági Magyarok Demokratikus Szövetségére* szavazott. Bár az itt alkalmazott többségi választás miatt a szavazati arányok nem rekonstruálhatók pontosan, a megszerzett mandátumok hányada - figyelembe véve a többségi választás okozta torzításokat - nagyjából megfelel a magyar lakosság számarányának: az összes mandátum 3,2%-a (250-ből 8), a Vajdaság számára fenntartott mandátumoknak pedig 22,2%-a (36-ből 8).

b) Hasonló egyöntetűséget mutat, mégpedig etnikai hovatartozástól függetlenül, *az iszlám nemzetiségek* magatartása a választásokon. Az eddigi két bolgár parlamenti választáson; amelyeket 1990. június 10-én és 17-én, illetve 1991. október 13-án tartottak, a törökök és a pomákok (számarányuk 11-12%) érdekeit képviselő *Jogokért és Szabadságért Küzdő Mozgalom* szavazatarányát 6,02%-ról 7,55%-ra tudta növelni, és ezzel 400-ból 23, illetve 240-ből 24 mandátummal a harmadik legerősebb parlamenti frakciót állította. A jelenlegi bolgár parlamentben, amelybe a bejutáshoz szükséges szavazatmennyiséget csak három pártnak sikerült megszereznie, az iszlám frakció a demokratikus kisebbségi kormányt bármikor megbuktathatja. A négy jugoszláv köztársaságban, ahol nagyobb arányú iszlám népesség él, az 1990. novemberi-decemberi parlamenti választásokon az iszlám pártok a következő eredményt érték el:

	lakosság számaránya	szavazatarány	mandátumok száma	mandátumok aránya
Bosznia-Hercegovina				
Demokratikus Akciópárt és a Muzulmán-Bosnyák Szervezet (muzulmánok)	43,7%	32,9%	240-ből 88	36,7%
Macedónia				
Demokratikus Fellendülés Pártja (albánok)	19,8	többség	120-ből 23	19,2%
Montenegró				
Demokratikus Koalíció (muzulmánok és albánok)	20,3%	többség	135-ből 23	19,2%
Szerbia				
Demokratikus Akciópárt és Muzulmánok Demokratikus Reformpártja (muzulmánok)	2,3%	többség	250-ből 4	1,6%
Demokratikus Cselekvés Pártja	14,0%	többség	250-ből 1	0,4%

(albánok)				
-----------	--	--	--	--

Az eredmények azt mutatják, hogy az iszlám nemzetiségek nagyjából mindegyik parlamentben számarányuknak megfelelő képviselőt szereztek. Az egyetlen kivétel, úgy tűnik, a szerbiai albánok jelentik. Ám a látszat csal: képviselőjük hiánya arra vezethető vissza, hogy az albánok Koszovóban a választásokat egyöntetűen bojkottálták.

c) Politikailag homogén csoportnak bizonyult az albániai *görög kisebbség*. Pártjuk, az *Omonia* a román többségi választás rendszere szerint lebonyolított 1991. március 31-i választásokon a 250 képviselői helyből ötöt szerzett meg a parlamentben, amely rajta kívül mindössze két további pártból áll (kommunisták, demokraták).

d) Kevésbé fejlett a politikai összetartozás tudata a *német kisebbségek* körében, amelyek két országban indultak saját párttal a választásokon. Igaz ez a megállapítás a romániai németekre is, akik Kelet-Európa német nemzetiségei között mindig is a leginkább összetartottak, ám akiknek az 1989-90-ben felgyorsult kitelepülés következtében ma már semmi esélyük a fennmaradásra. A *Romániai Németek Demokratikus Fóruma* 1990. május 20-án a román képviselőház megválasztásakor 38 768 szavazatot kapott (0,28%), ami egyetlen képviselő állításához volt elég. A szenátusi jelenlét biztosításához a német jelöltre leadott 19105 szavazat (0,14%) már kevésnek bizonyult. A választások idején a német kisebbség létszáma körülbelül 150 000 volt. Az 1992. februári helyhatósági választásokon már többen szavaztak a német jelöltekre. Lengyelországban, ahol statisztikai felmérések szerint körülbelül 2 millió német él - egy részüket az évtizedek során erővel ellengyelesítették-, a „német kisebbség először 1991. október 27-én vehetett részt parlamenti választásokon. A németek a megszerzett körülbelül 132 000 szavazat alapján (1,18%) hét képviselőt küldhettek a 460 tagú Szejmbe (1,52%) és egy szenátort a 100 tagú szenátusba. A *Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége* helyesen ismerte fel a politikai szolidaritás hiányát, így eleve lemondott a közvetlen részvételről a parlamenti választásokon, és a szervezet érdekeit megpróbálja „normális pártok útján érvényesíteni.

Általános gondolatok

Ha helyes a tétel, hogy a kelet-európai fejlődés a nemzetállam irányába tart, akkor sem ennek, sem a népek önrendelkezési jogának nem mond ellent, hogy a fennálló és keletkező nemzetállamok az államnemzet lehető legnagyobb hányadát egyesítsék, egészen addig, amíg ez a gyakorlatban más népek önrendelkezési jogának megsértése nélkül lehetséges. Ebből következik, hogy minden jogos kívánságot, amely az etnikai szempontokat figyelembe vevő határkiigazításokra irányul, idejekorán fel kell ismerni, gondosan meg kell vizsgálni, és adott esetben támogatni kell. Ha ez nem történik meg, az megnöveli a népek közötti háborúk kirobbanásának veszélyét. Nyugat-Európa és az Egyesült Államok tökéletes értetlensége a szlovén és horvát nép függetlenségi törekvéseivel szemben mindennek első tragikus példája. Magától értetődő, hogy a határkiigazítások csakis a hatályos nemzetközi jog alapján hajthatók végre. Ez mindenekelőtt két dolgot jelent. Először is szigorúan meg kell tiltani az erőszakot, a határkiigazítások kérdésében tehát békés úton kell megegyezni, ahogyan az az 1990. november 14-i német-lengyel határszerződés esetében történt. A fennálló határok etnikai szempontú kiigazítására irányuló mindenféle egyoldalú és erőszakos törekvés ellentétben áll a nemzetközi joggal. Szerbia Horvátország elleni katonai agressziója, amelynek célja minden szerb egyesítése és Nagy-Szerbia megteremtése, ezért nem fogadható el. Az önrendelkezési jogból másodsorban az következik, hogy a tervezett határmódosítás feleljen meg az érintett lakosság akaratának. Utóbbi egy nemzetközi ellenőrzés alatt lefolytatott népszavazással felmérhető. Ezenkívül az egyes esetekben pontos vizsgálatra van szükség. Alapszabályként le kellene fektetni, hogy a határok etnikai szempontú megváltoztatása csakis abban az esetben

jöhet számításba, ha eredményeként az illető területen a kisebbségek hányada jelentősen csökken. Földrajzi, gazdasági, közlekedési kapcsolatokat és egyéb más szempontokat szintén mérlegelni kell.

Történelmi visszpillantás

A határrevízió lehetősége alighanem számos esetben felvethető. Különösen két régió jelentős, amelyekre a Nyugat, úgy látszik, nem fordít kellő figyelmet. Koszovóról és Besszarábiáról van szó. A nemzetállamok, amelyekhez e területeket előbb-utóbb hozzá lehetne csatolni, Albánia és Románia, ma különböző okokból csak feltételesen számíthatnak vonzó lehetőségeknek. A helyzet azonban idővel változhat.

a) *Koszovó* az 1912-13-as balkáni háborúk eredményeként Szerbia része lett, miután a nagyhatalmak az újonnan létrejött albán nemzetállam határait úgy jelölték ki, hogy jelenleg az albán nép 40%-a Albánia határain kívül él. Koszovót a szerbek - nem minden alap nélkül földjük történelmi magvának tekintik (Rigómező,1389), a területet azonban már a 16-17. századtól kezdve többségében albánok lakják. Ma körülbelül 2 millió albán él Koszovóban, a teljes lakosság több mint 90%-a tehát albán. A koszovói albánok eredetileg azt követelték, hogy az autonóm tartományt a jugoszláv államszövetségen belül emeljék köztársasági rangra. A szövetségi és a szerb kormány a soknemzetiségű állam délszláv értelmezése alapján vonakodott a követelés teljesítésétől. 1987 után a nagyszerb nemzeti bolszevizmus kibontakozásával Slobodan Milosevic alatt az albánok egyszerű elnyomását a terror váltotta fel.¹⁵ 1990 júniusában júliusában feloszlatták a tartomány parlamentjét, eltávolították kormányát, és Koszovót szerb felügyelet alá helyezték. Ahogyan azt már korábban, a régi szerb alkotmány 1989. márciusi megváltoztatása kapcsán elhatározták, az új szerb alkotmány 1990. szeptember 28-i elfogadásával a tartomány autonómiáját végleg megszüntették (108-112. cikkelyek). A feloszlított tartományi parlament albán képviselői illegálisba vonultak, föld alatti kormányt alakítottak, és kikiáltották Koszovó függetlenségét, amit egy 1991 szeptemberében illegálisan megtartott népszavazás túlnyomó többséggel meg is erősített. 1991 októberében Albánia elismerte a Koszovói Köztársaság függetlenségét. A legnagyobb politikai erő, a *Koszovói Demokratikus Unió* ma már a csatlakozást fontolgatja egy demokratikus Albániához.

Ha Koszovó Albániához csatlakozna, *Macedónia* sem maradna érintetlen. Az északkeleti, Albániával és Koszovóval közvetlenül határos macedón területeken körülbelül 300 000 albán él. E macedón területek Albániához csatolása szintén logikus része lenne egy etnikai szempontokat érvényesítő határrevízióknak.

b) *Besszarábia és Bukovina* eredetileg a Moldvai Fejedelemség részét alkották. Az oszmán fennhatóság megszűnte után Bukovina 1775-ben Ausztriához került, Besszarábia 1812-ben az orosz birodalom része lett. Az első világháború után mindkét, főleg románok lakta területet Romániához csatolták. A német-szovjet megneemtámadási szerződés titkos pótegyezménye alapján 1940 júniusában (de facto csak az 1944-es újbóli megszállással) Besszarábiát a Szovjetunió annektálta. A Szovjetunió egyidejűleg Észak-Bukovinát is bekebelezte. Mivel a Besszarábiában élő „moldvaiak - mint már említettük - etnikai és kulturális értelemben románok, a román népesség körülbelül 15%-a szovjet uralom alá került. Sztálin, hogy a nemzeti ellentéteket élezze, leválasztotta Dél-Besszarábiát, és az Ukrajnához tartozó ogyesszai területhez csatolta. Besszarábia fennmaradó részét a Dnyesztvertől keletre fekvő, főleg oroszok és ukránok lakta Transznisztríával egyesítette, és megalakította a Moldáviai Köztársaságot. Észak-Bukovinát az Ukrajnához tartozó csernovici területhez csatolták. E manipulációk következtében az 1989-es népszámlálás szerint a régió 3,25 millió román lakosából 2,8 millió „moldvai él a jelenlegi Moldáviai Köztársaságban és 450 000 fő (320 000 „moldvai és 130 000 „román) az Ukrajnához tartozó ogyesszai és csernovici

területeken. 1990. június 6-án a Moldáviai Köztársaság kinyilvánította szuverenitását, majd 1991. augusztus 21-én függetlenségét. A Transznisztriában élő oroszok már 1990 augusztusában-szeptemberében kikiáltották a „Dnyeszter Szovjet Köztársaságot, Besszarábia délnyugati részében pedig a gagauz kisebbség a „Gagauz Köztársaságot. A két terület közül a moldáviai központi kormányzat egyiket sem tudja hatékonyan ellenőrizni - mindkét területen polgárháborús állapotok uralkodnak. A moldáviai népfront eredetileg az állam függetlenségét akarta. Miután e cél megvalósult, az uralkodó nemzeti-demokrata erőkön belül szakadás következett be: míg a Snegur államelnök vezetése alatt álló mérsékelt áramlat, amely különben nemcsak a hivatalos kormánypolitikát jeleníti meg, hanem a lakosság támogatását is élvezi, a Romániával való egyesülést nem tartja aktuálisnak, addig a radikális ellenzék a mielőbbi csatlakozást követeli.¹⁶

Etnikai szempontból Besszarábia, azaz a Moldáviai Köztársaság Romániához csatolása, Transznisztria nélkül, de az ogyesszai területhez tartozó Dél-Besszarábiával, jogos lenne. Észak-Bukovina esetében az etnikai viszonyok miatt csak kisebb határkiigazítások jöhetnek számításba.

c) Bár reálpolitikai megfontolásokból sem a magyar kormány és lakosság, sem az érintett *magyar kisebbség* nem jelentette be igényét, érdemes lenne alaposan megvizsgálni egy a Magyarország javára végrehajtandó etnikai szempontú határmódosítás lehetőségét. A kérdés azért különösen kényes, mert Magyarországot sújtották leginkább azok az igazságtalan határkijelölések, amelyeket az első világháború győztes hatalmai a Párizs melletti békékben a népek W. Wilson amerikai elnök által proklamált önrendelkezési jogát súlyosan megsértve elfogadtak. A trianoni békeszerződés következtében a történelmi Magyarország több mint kétharmadát (71,5%) elcsatolták, a magyar nép egyharmada idegen uralom alá került. Pótlólagos pszichológiai jelzálógot testesít meg a körülmény, hogy az 1938. november 2-i és 1940. augusztus 30-i két bécsi döntés által kimondott határrevízió Csehszlovákia és Románia kárára a nemzetiszocialista Német Birodalom és a fasiszta Olaszország védnöksége alatt létrejött. Az igazságos határmódosítás nehézségeire utal egyébként, hogy bár a két bécsi döntés következtében a trianoni békeszerződés után keletkezett magyar kisebbségek kerekén 70%-a újra a magyar nemzetállamban élhetett, a Magyarország által visszanyert területek lakosságának mintegy 30%-át nem magyar népek alkották.

Ma 3,4 millió magyar él kisebbségben a szomszédos kelet-európai államok területén, a magyar nép egynegyede. A legnépesebb csoportok a Romániához tartozó Erdélyben (2 millió), Dél-Szlovákiában (700 000), az autonómiájától Koszovóhoz hasonlóan megfosztott szerbiai Vajdaságban (415 000) és Ukrajna Kárpátokon túli területén, Kár-, pát-Ukrajnában (200 000) találhatók. Kisebb magyar csoportok élnek Horvátországban (25 000) és Szlovéniában (10 000).¹⁷ A bonyolult népességeloszlás következtében etnikailag megalapozott határkiigazításokra csak kisebb mértékben kerülhetne sor. Tisztán magyarok lakta területek, melyek a magyar határ közvetlen közelébe esnek, mindenekelőtt Szlovákia déli részén, Kárpát-Ukrajnában (Beregszászi járás), a földrajzilag inkább a magyar Alföldhöz, semmint Erdélyhez tartozó Partiumban (Maros, Szatmár, Bihar és Szilágy megyék), valamint a Vajdaság északi részében (Kanizsa, Palics, Csóka, Zenta, Ada, Mol, Óbecse) találhatók. Összefüggő magyar szigeteket alkot, a Székelyföld Erdély délnyugati részében (Hargita, Kovászna), itt körülbelül 800 000 magyar él. Mivel azonban összefüggő magyar terület Magyarországgal nem köti össze, Magyarországhoz csatolása nehezen elképzelhető.

d) A Szovjetunió nemzetállamokra való szétesése következtében a megszűnt birodalom területén a hagyományosan megoldatlan nemzetiségi kérdés számos kisebbségi ellentét kiéleződéséhez vezetett. Ez legérzékenyebben kétségkívül *az orosz népet* érintette, amely a birodalom vezető népeként a soknemzetiségű államban mostanáig minden területen előnyt

élvezett, ma pedig számolnia kell a ténnyel, hogy az elkövetkezőkben 25,3 millió orosz (17,4%) idegen nemzetállamok területén élő kisebbséggé válik. Ha Kazahsztán esetében létre is jöhet egy kazah és orosz nemzet egyenrangúságán alapuló különmegoldás, még mindig 19,1 millió orosz (13,1%) marad kisebbségi státuszban. Ilyen körülmények között nem lenne meglepő, ha orosz részről a népes orosz kisebbségeket magukba foglaló államokkal szemben felmerülne a határrevízió gondolata. Kazahsztántól eltekintve, mely egyedi eset, mindez elsősorban Ukrajnát (11,3 milliós orosz kisebbség), Belorussziát (1,3 millió), Lettországot (906 000) és Észtországot (475 000) érintené. Azerbajdzsán (390 000) és Grúzia (340 000) esetében etnikai határrevízió aligha lenne lehetséges. Bár az 1991. december 8-21-i FÁK-szerződés 5. cikkelyének 1. bekezdése és különböző kétoldalú szerződések az új nemzetállamok területi integritását és a fennálló határok sérthetetlenségét is kimondják, orosz részről mégis elhangzottak a határok megváltoztatásának szándékára utaló nyilatkozatok: Jelcin államelnök 1991. augusztus 26-i vitatott nyilatkozata, melynek élet később ő maga tompította (a vitás esetek köréből a balti államokat nyomatékkal kiemelte), és az orosz parlament 1992. január 23-i határozata, amely azt kívánja felülvizsgáltatni, hogy megfelelt-e az alkotmányosság követelményeinek a kétharmad részben oroszok lakta Krím félsziget 1954-ben Hruscsov által kezdeményezett Ukrajnához csatolása.¹⁸

e) A Szovjetunió szétesése mindenekelőtt két akut határkonfliktus tüzét szította fel, ami a *Kaukázusban* polgárháborús állapotokhoz vezetett. A *Hegyi-Karabah* miatt kirobbant örmény-azerbajdzsáni konfliktus azzal fenyeget, hogy népek közötti háborúból államok közti háborúvá szélesedik. Hegyi-Korabah esetében egy örmény enklávéról van szó az Azerbajdzsáni Államszövetség területén, amelyet 1923-ban autonóm területként szerveztek újjá. Bár az örmények számaránya az eredetileg majdnem tisztán örmény területen csökkent, a 189 000 lakosból 145 000 (76,7%) ma is örmény. A Korabahi Területi Tanács indítványára az Örmény Legfelsőbb Tanács 1988 júniusában elhatározta a terület Örményországhoz csatolását, ami máig tartó véres etnikai konfliktust váltott ki.¹⁹ Hogy Örményország jogos igénye a földrajzi helyzet és a közlekedés okozta problémák ellenére kielégíthető-e, kétséges, mindenesetre alapos vizsgálatot igényel.

A második, konfliktusok sújtotta régió az *oszátek* lakta terület a Kaukázus északi részében, amely részben Oroszországhoz, részben Grúziához tartozik. A 600 000 főt számláló oszét közösségből 335 000 az 1924-ben alapított, Oroszországhoz tartozó Észak-Oszét Autonóm Köztársaságban él (a lakosság 53%-a), 65 000 pedig az 1922-ben létrejött, Grúziához tartozó Dél-Oszétfában (a lakosság 66,2%-a). A déli oszátek egyesülni akarnak Észak-Oszétfával, ami határkiigazítással járna Oroszország javára.²⁰ A két terület egyesítése lehetséges volna, ám a népesség bonyolult eloszlása miatt nem vezetne automatikusan a nemzetiségi problémák megoldásához

f) A teljesség érdekében utalnunk kell két kisebbségi problémára, amelyeket határrevízió bizonyosan nem oldhat meg. A véres aktualitással bíró fontosabb probléma a *horvátországi szerb kisebbség* helyzete, amely 580 000 főt számlál, és a lakosság 12,2%-át teszi ki. A szerb kisebbség szétválaszthatatlanul összekeveredett a horvátokkal.²¹ Horvátország keleti részében (Baranya, Szerém), amely közvetlenül határos a Vajdasággal, tehát Szerbiával, a szerbek a horvátokkal szemben kisebbségben vannak. Ugyanez áll Nyugat-Szlavóniássa, amely Bosznia-Hercegovinával határos. A szerbek mindössze a 13 krajnai körzetből 11-ben (Lika, Bonija és Kordun térsége) vannak abszolút többségben. Ez a terület szintén Bosznia-Hercegovinával határos, Szerbiához csatolása tehát nem jöhet számításba. Határrevízió által a *bulgáriai török kisebbség* problémái sem megoldhatók. Az egységesen török területek (elsősorban Haszkovo, Rusze és Kolarovgrad) elszórtan helyezkednek el az egész bolgár állam területén, és csak Szvilengrádnál (Haszkovo) érintkeznek a török állam területének egy keskeny csíkjával.

A kollektív identitás joga

Mindenütt, ahol a nemzetállam helyreállítására irányuló határrevízió bármely okból kivihetetlen, a nemzetiségek problémáit csakis a hatékony kisebbségvédelem oldhatja meg. Ez a megoldás általában is kívánatos, mivel rendszerint egyszerűbb és kevesebb konfliktus árán vihető keresztül, mint a határrevízió. Úgy kell megvalósítani, hogy az érintett nemzetiség számára lehetővé tegye identitásának megőrzését, kibontakoztatását, de ne akadályozza az integrációt, sőt az asszimilációt sem, ha az illető kisebbség ezt kívánja. Ebből következik, hogy a kisebbségvédelemnek mindenekelőtt a kollektív egyenjogúságon és a kollektív diszkrimináció tilalmán kell alapulnia. Ez vitathatatlan. A voltaképpeni probléma ott keletkezik, amit röviden a *kollektív identitás jogának* nevezhetnénk. Idetartozik az identitást megeremtő elemeknek (kultúra, a nyelv és a vallás) a megőrzése és ápolása. A kollektív identitás jogának gyakorlati területei mindenekelőtt a szervezet-, a média-, az oktatás- és az iskolaügy, valamint a nyelvhasználat, elsősorban a hivatali nyelvhasználat. Ezenkívül felmerül a politikai részvétel igénye, amely által a kisebbségi érdekek hatékonyabban képviselhetők.

Az identitás jogának megeremtésére irányuló kezdeményezések Kelet-Európában a szabályozás különböző szintjein és különféle, a szabályozással kapcsolatos tervek formájában jutnak kifejezésre.²²

A szabályozás szintjei

Elvi különbséget kell tenni a szabályozás nemzetközi jogi és egy-egy államon belüli szintje között.

a) *A nemzetközi jog szintjén* megkülönböztetendő továbbá az egyetemes, a regionális és a bilaterális kisebbségvédelmi szabályozás.

Az egyetemes kisebbségvédelem központi normája az 1966-os Polgári és Politikai Jogokról Szóló Nemzetközi Egyezmény, amely a nemzetközi jog minimális standardjának tekinthető. Védelmi hatékonysága vitatott és szerény.²³ A jogvédő mechanizmus akkor is gyenge, ha a szerződő felek - ahogyan ezt Magyarország, a Szovjetunió és Bulgária már meg is tették - csatlakoznak a 41. cikkelyhez (állami panasz) és/vagy a fakultatív jegyzőkönyvhöz (egyéni panasz). Hogy a népek önrendelkezési joga a kisebbségvédelem számára hasznossá tehető-e, kérdéses.²⁴ Bár az egyetemes kisebbségvédelem további kiépítése sürgősen kívánatos lenne. Alighanem igaza van Herczeg Géának, a magyar jogásznak és alkotmánybíróknak, amikor az alábbiakat mondja: „Jelenleg a nemzetközi államközösség tagjainak többsége nem támogatja a kisebbségek komoly és hatékony védelmének eszméjét.”²⁵ Nagyobb reményeket táplálhatunk az európai kisebbségvédelem *regionális* rendszerei iránt, amelyek részben tisztázatlan konkurencia-viszonyban állnak egymással.

Az igyekezet legtöbb eredményét az *EBEÉ-folyamat* keretei között hozta, ahol a közelmúltban a bécsi utótálálkozó 1989. január 15-én elfogadott záródokumentuma (az elveket tartalmazó rész 18., illetve 19. bekezdése), a koppenhágai találkozó 1990. június 29-én elfogadott dokumentuma (30-40. bekezdés) és az 1990. november 21-én aláírt Párizsi Karta valóságos áttörést eredményeztek, ha kezdeményező hatásuk idővel alább is hagyott. Bár az EBEÉ-dokumentumok a nemzetközi jog szempontjából nem kötelező érvényűek, politikai erejük jelentős, és vannak olyan törekvések is, amelyek törvényerőre akarják emelni őket. A szabályozás legfőbb gyengesége abban áll, hogy hiányoznak a kivitelezés hatékony eszközei, bár nem hagyható figyelmen kívül, hogy a bécsi dokumentummal és a moszkvai utótálálkozó 1991. október 3-án aláírt dokumentumával megeremtődött az EBEÉ által elfogadott „emberi dimenzió megvalósításának eljárásjogi mechanizmusa. Fontos mozzanat, hogy az EBEÉ-Tanács 1992. január 31-én Prágában elfogadott dokumentuma szerint a

Tanács és a Magas Tisztségviselők Bizottsága az egyöntetűség elvét feladva az érintett állam beleegyezése nélkül is hozhat intézkedéseket, ha az EBEÉ-vállalások durva és egyértelmű megsértését állapítja meg (16. bekezdés). Elsősorban természetesen politikai nyilatkozatokról és lépésekről van szó, amelyek az illető állam felségjogát nem érinthetik.

A jogvédelem hatékonyabb mechanizmusát az 1950-ben aláírt *Emberi Jogok Európai Konvenciója* és annak pótlólagos jegyzőkönyvei jelentik. Magyarország és Csehszlovákia már csatlakozott hozzá, és Lengyelország is aláírta. Az Emberi Jogok Európai Konvenciójának nagy hiányossága, hogy a mai napig nem tartalmaz a kisebbségvédelemmel kapcsolatos kitételeket, kivéve a 14. cikkelyt, amely a diszkrimináció tilalmát mondja ki, s amely az Emberi Jogok Európai Bizottságának egyes esetekben alkalmat nyújtott, hogy kisebbségi problémákkal foglalkozzék.²⁶ Ezért sürgető az *Európa Tanács* keretében 1981 óta tervezett Európai Kisebbségi Karta mielőbbi elfogadása.²⁷ A Karta elfogadtatására tett erőfeszítéseket az *Európai Közösségen* belül is fokozni kellene.

Előre nem látott és talán perspektivikus lehetőséget kínál a regionális kisebbségvédelem területén a *Független Államok Közössége*. Az alapító szerződés 3. cikkelyében a FÁK-ba tömörült államok nyomatékkal elkötelezték magukat a területükön élő nemzeti kisebbségek védelmére. E vállalás teljesítésében azért reménykedhetünk, mert az mindegyik fél alapvető érdeke. A FÁK-ban tömörült államokat alkotó nemzetek majd mindegyikének jelentős része az egykori Szovjetunió más utódállamaiban él, aminek következtében az egykori Szovjetunió össznépességének egynegyede kisebbségekből áll.

Ez a kölcsönös érdek szolgál néhány *kétoldalú kisebbségvédelmi egyezmény* alapjául is, amelyek a kelet-európai térségben 1990 vége óta gyorsan szaporodnak. Ezeket az egyezményeket rendszerint politikai alapszerződések keretében kötik, azokhoz kisebbségvédelmi záradékként csatolják. Példa értékűek azok a jószomszédi és együttműködési szerződések, amelyeket a Német Szövetségi Köztársaság 1990. november 9-én a Szovjetunióval (15. cikkely 5. bekezdés), 1991. június 17-én Lengyelországgal (2. cikkely 4. bekezdés, 20., 21. cikkelyek), 1992. február 6-án Magyarországgal (1. cikkely 2. bekezdés, 2. cikkely 7. bekezdés, 19. cikkely) és 1992. február 27-én Csehszlovákiával (20., 21. cikkelyek) kötött. Különös figyelmet érdemel a német-magyar és német-csehszlovák szerződés, mert bennük az EBEÉ kisebbségekre vonatkozó ajánlásait első ízben fogadják el jogilag kötelező érvényűnek. A szovjet korszakban az unió számos köztársasága kötött hasonló szerződéseket egymással, Oroszország pedig az előkészítő szerepét játszotta. A többi kelet-európai országhoz fűződő kapcsolatok terén érdemes megemlíteni az 1990. október 13-i lengyel-ukrán, az 1990. október 16-i lengyel-orosz, az 1992. január 13-i lengyel-litván nyilatkozatot és mindenekelőtt az 1991. május 31-i magyar-ukrán nyilatkozatot a nemzeti kisebbségek jogainak védelmében kifejtendő együttműködés elveiről.

b) A szabályozás *államon belüli szintjén* a normák mindenkori hierarchiájának megfelelően különbséget kell tenni a szabályozás különböző szintjei között, amelyeknek tartóssága is különböző mértékű.

A leginkább tartósnak természetesen az *alkotmány* tekinthető, mivel csak különleges esetekben változtatható, és mivel minden további jogszabály másodlagos az alkotmánnyal szemben. Ezen a szinten már a kommunista érában is majd minden kelet-európai alkotmány tartalmazott a kisebbségekre vonatkozó kitételeket, amelyek azután a demokratikus-jogállami alkotmányreformok során általában megerősítést nyertek. A legrészletesebb és tartalmilag leginkább meggyőző kisebbségekre vonatkozó cikkelyek jelenleg az 1989 októberében teljesen megújított magyar alkotmány 68. §-ában, a csehszlovák parlament által 1991. január 9-én elfogadott *Alapvető Jogok és Szabadságjogok Katalógusának* 24. és 25. cikkelyében, valamint az 1991. december 23-án elfogadott új szlovén alkotmány 61-65. cikkelyében találhatók.²⁸ Ezzel szemben az új bolgár alkotmány, amelyet 1991. július 12-én fogadtak el, még mindig vonakodik elismerni a nemzeti kisebbségek létét,²⁹ sőt, amennyiben a 11. cikkely

4. bekezdésében tiltja a politikai pártok etnikai alapon történő szervezését, egyenesen negatív megkülönböztetést alkalmaz velük szemben. Az előző korszak gyakorlatát folytatva a lengyel alkotmány is ignorálja a kisebbségeket, mindez azonban, figyelembe véve a nemzetiségi kérdésben végrehajtott irányváltást, az alaptörvénynek a számos részreform következtében előállt reménytelen állapotával magyarázható. A régóta készülő új alkotmány remélhetőleg kellő figyelmet fordít majd a kisebbségekre.

Az egyszerű törvények szintjén Kelet-Európa minden országában található olyan szabályozások, amelyek speciális összefüggésekben érintik a kisebbségeket. Mindenekelőtt az oktatás- és iskolaügyben, továbbá a nyelvhasználatot és a politikai részvételt (választójog, a közigazgatás szervezete) illető kérdésekben. A legközelebbi múltból *a nyelvi törvényalkotás* érdemel említést, amely 1989 elején a Baltikumban vette kezdetét,³⁰ és még a szovjet korszakban kiterjedt az unió csaknem minden köztársaságára.³¹ Ezenkívül Csehszlovákiában és Szerbiában hoztak tartalmilag meglehetősen restriktív - nyelvi törvényeket.

Elképzelhető lenne természetesen, hogy a kisebbségek általános jogállását legalább keretszerűen egy külön *kisebbségi törvény* szabályozza. Ez a gondolat is felmerült 1989 végén a Baltikumban, az unió többi köztársaságában azonban nem terjedt el.³² 1990 áprilisában az unió mégis hozott egy hasonló törvényt,³³ amely Oroszországra ma is érvényes.³⁴ Az ukrán parlament röviddel a köztársaság függetlenségének kikiáltása után a kisebbségek ügyében elfogadott egy nyilatkozatot, amely tartalma szerint megfelel egy kerettörvénynek, bár az ilyen „nyilatkozatok kötelező jogi érvénye megkérdőjelezhető. Hasonló irányban indult el már előbb a horvát parlament, amely túl azon, hogy 1991. június 25-én kiadott függetlenségi nyilatkozatában nyomatékkal emlékezett meg a szerb és más kisebbségekről,³⁵ külön határozatot is elfogadott azok jogairól. Év végén azután külön kisebbségi törvény született, mégpedig alkotmánytörvényi szinten, ami a szabályozásnak tartósabb érvényt biztosít. Külön nemzetiségi törvény készül Magyarországon és Lengyelországban is. Míg az előzetes tervek alapján a magyar kisebbségi törvény terjedelmesnek és nagyvonalúnak ígérkezik, addig a lengyel törvényhozás ez irányú munkájáról mostanában kevesebbet lehet hallani.

Szabályozási tervek

A kisebbségvédelem területén sokrétű, ámbar nem mindig következetesen alkalmazott szabályozási tervek születtek. Célszerű három kategóriába sorolni, röviden bemutatni és kritikailag méltatni őket.

a) Egyéni jogok, csoportjogok és objektív garanciák

Már a kollektív egyenjogúság alapján magától értetődik, hogy az általános egyéni szabadságjogokat az egyes nemzetiségek tagjai felhasználhatják kisebbségi céljaik érvényesítése érdekében. A második világháború után a nemzetközi jog területén széles körben elterjedt a vélemény, amely szerint demokratikus jogállamban elegendő lenne az összes egyéni szabadságjog egyenlő mértékű biztosítása, hogy a kisebbségek jogos érdekei érvényre juthassanak. Csak lassanként vált általánossá az első világháborút követő kisebbségvédelmi szabályozásokban már előforduló, ám később diszkreditált felismerés, hogy a kisebbségek fennmaradásuk és identitásuk biztosítása érdekében külön védelemre szorulnak. Így született meg a csoportjogok biztosításának gondolata, amely szerint a kisebbségvédelem gondolatából következő jogok a nemzetiséget mint közösséget illetnek meg.³⁶

Ha áttekintjük a kisebbségek jogaival kapcsolatos alapelveket, melyek újabban Kelet-Európa országaiban születtek, arra az eredményre jutunk, hogy azok általában a Polgári és Politikai Jogokról Szóló Nemzetközi Egyezmény 27. cikkelyébe foglalt kompromisszumon

alapulnak, amennyiben egyéni jogokról beszélve többé-kevésbé világosan utalnak azok kollektív érvényére.³⁷ A csoportjogokra egyértelműen utaló kitételek ritkák. Ilyen a nemzetiségek jogairól szóló ukrán nyilatkozat, amelynek általános vonatkoztatási pontja, úgy tűnik, a nemzetiség mint csoport, a lett kisebbségi törvény 12. cikkelye, amely a nemzetiségek számára a népművészet gyakorlásának jogát biztosítja, és mindenekelőtt a szlovén alkotmány 64. cikkelye, amely az olasz és a magyar kisebbség széles körű jogait teljesen nyilvánvalóan egyszerre tekinti egyéni és csoportjogoknak.

Az általános óvatosság, amely a kisebbségvédelem területén nem szívesen használja a csoportjog fogalmát, érthető. Valódi csoportjogot gyakorolni vagy annak adott esetben érvényt szerezni ugyanis a mindenkori csoportnak, közösségnek kellene. Mindez azonban azt feltételezi, hogy a csoport nem pusztán szociális jelenség, hanem jogilag definiált egység. A csoport, a nemzetiség jogi személyként való felfogása nagyon is elképzelhető, ám csakis egy minőségileg más szabályozási koncepció keretei között, amelyre a személyi autonómia kérdésével kapcsolatban még visszatérünk. A köztes megoldás, amely bizonyos kisebbségi jogokat a jogi alanyként felfogott kisebbségi szervezetekre ruház - ahogyan az elsősorban Észtországbán történt³⁸ -, távolról sem problémamentes, mivel a mindenkori kisebbségi szervezet reprezentativitása nem fogadható el eleve adottnak.

Ilyen körülmények között felvetődik a kérdés, hogy *a kollektív érvénnyel bíró egyéni jog* konstrukciója, amely a Polgári és Politikai Jogokról Szóló Nemzetközi Egyezmény 27. cikkelyében található, s amelyet a nemzeti parlamentek számos képviselője is vall, többet tud-e teljesíteni, mint a klasszikus egyéni jog. Ha a kérdésre tagadólag válaszolnánk, az azt jelentené, hogy a kollektív vonatkozástól elvitatnánk minden önálló értelmet, s a mindenkori törvényhozónak propagandisztikus szándékot tulajdonítanánk. Amennyiben ezt a fonák, ám logikailag kényszerítő következményt el akarjuk kerülni, úgy a nemzetközi joggal foglalkozó szakemberek körében kisebbségi véleményhez kell csatlakoznunk, amely a Polgári és Politikai Jogokról Szóló Nemzetközi Egyezmény 27. cikkelyét úgy értelmezi, mint amely a kisebbségek támogatását az állam számára pozitíve is előírja.³⁹ Ezt az értelmezést támasztja alá, hogy a kelet-európai országok az EBEÉ-folyamat keretében több ízben tettek olyan, jogi kötelezettségvállalásként is felfogható nyilatkozatot, amely szerint „megvédik a területükön élő kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitását, és segítik annak fejlődését.”⁴⁰

Ha ezt a felfogást követjük, úgy a kisebbségek egyéni jogainak kollektív érvénye jogtechnikai értelemben *objektív garanciát* teremt. Ezt a jogdogmatikai kiindulást választották a magyar alkotmány megalkotói, amikor a 68. § 2. bekezdésében a kisebbségvédelem főbb aspektusait az objektív-jogi garanciavállalás nyelvi köntösébe öltöztették:

„A Magyar Köztársaság védelemben részesíti a nemzeti és nyelvi kisebbségeket. Biztosítja kollektív részvételüket a közéletben, saját kultúrájuk ápolását, anyanyelvük használatát, az anyanyelvű oktatást, a saját nyelven való névhasználat jogát.

Ezzel egyszersmind kimondják, hogy megengedhető a kisebbségek javára történő pozitív diszkrimináció, ami nélkül józan ésszel bármely, az identitást elősegítő kisebbségvédelem elképzelhetetlen. Ezért teszi kérdésessé az új román alkotmány 6. cikkelyének 2. bekezdése a kisebbségi identitás támogatásának szándékát, amikor kiköti, hogy annak „a többi román állampolgár egyenlőségével s a velük szembeni diszkrimináció kizárásával összhangban kell állnia.

A speciális kisebbségi kívánságok közül, amelyek objektív jogi garanciáinak biztosítása különösen egyszerű, s amelyek a kisebbségekkel kapcsolatos kelet-európai törvényalkotásban gyakrabban előfordulnak, emeljünk ki hármat.

A csoportidentitás fenntartásában természetesen központi szerepet játszik *a kisebbségi iskolaügy* Szavatolására az alkotmányjog szintjén különösen alkalmas *az intézményi garancia*, mivel általa elkerülhető, hogy az iskolaügy ki legyen szolgáltatva a törvényhozó

teljes rendelkezési szabadságának. Az alkotmányba foglalt intézményi garancia az iskolaügy területén ebben a tiszta formájában egyedül Horvátországban létezik.⁴¹ Vélhetőleg a magyar alkotmány fentebb idézett paragrafusa is értelmezhető ezen a módon. Az alkotmányok normális körülmények között az anyanyelvi művelődés és/vagy oktatás egyéni jogáról beszélnek.⁴² Mivel azonban ez a jog csak akkor gyakorolható, ha az oktatás megfelelő számú intézménye áll a kisebbség rendelkezésére, az alaptörvény e pontjai értelmezhetők úgy is, mint intézményi garanciákat tartalmazó rendelkezések. Mindez természetesen nem lehetséges, ha a kisebbségi iskolaügyet csak egyszerű törvények szabályozzák, minthogy ezek egyszerű parlamenti többséggel bármikor megváltoztathatók vagy eltörölhetők. Ez jellemzi a nyelvhasználattal kapcsolatos újabb szovjet törvényalkotást, ahol a területet meglehetősen differenciáltan szabályozták.⁴³

Önálló problémakört jelent a kisebbségi nyelv pótlólagos *hivatali nyelvként* való engedélyezése, és itt különbséget kell tenni a törvények nyelve, a közigazgatás nyelve és a bírósági nyelv között. Az erre vonatkozó szabályozás Kelet-Európában meglehetősen hosszú múltra tekint vissza.⁴⁴ Külön említést érdemel a hivatali nyelvhasználat szabályozása Jugoszláviában⁴⁵ és a bírósági nyelvhasználaté a Szovjetunióban.⁴⁶ A nyelvhasználattal kapcsolatos újabb szovjet törvényalkotásnak ez az egyik súlypontja.⁴⁷ A kapcsolódási pontok különbözők. Ha a területi autonómia modelljétől (l. alább) eltekintünk, a kisebbségi nyelv használata a kisebbségek által lakott területeken ritkán kötelező hivatalból.⁴⁸ Hogy bevezetke, arról általában a mindenkori önkormányzat dönthet.⁴⁹ A kisebbségi nyelv hivatali nyelvként való használatának objektív szavatolásától meg kell különböztetni a szabályozásnak azokat a módjait, amelyek a nemzeti kisebbség tagjainak a hivatallal, illetve a bírósággal történő érintkezés során alanyi jogként biztosítják az anyanyelv használatát. Az újabb törvények e téren általában egyre kedvezőbbek a kisebbségekre nézve, bár Szlovákiában⁵⁰ és még inkább Romániában⁵¹ restriktív tendenciák is megfigyelhetők.

A harmadik kívánalom a kisebbségek politikai képviselésének azokra a garanciáira vonatkozik, amelyeket a kisebbségek számára *a választójog által nyújtott előnyök* biztosítanak. Ez a mozzanat természetesen csak a demokratikus átalakulás következtében válhatott politikailag jelentőssé. A módszerek, amelyeket az első szabad választások során az egyes országokban e garanciák megteremtése érdekében alkalmaztak, jelentősen különböznek egymástól. 1990 áprilisában a szlovén háromkamarás. parlament megválasztásakor a csekély számú magyar és olasz kisebbség számára (8500, illetve 3000 fő) úgy alkottak két választókerületet, hogy a két kamarába egy-egy képviselőt küldhessenek.⁵² Az 1992-ben választandó új egykamarás parlamentben a magyar és az olasz kisebbséget az alkotmány szerint egy-egy mandátum illeti meg. A kétkamarás román parlament megválasztásakor 1990 májusában függetlenül az elért szavazataránytól minden, a választáson indult kisebbségi szervezet legalább egy képviselőházi mandátumot kapott.⁵³ Ily módon kilenc pótlólagos mandátum keletkezett, minthogy saját erőből csak a magyarok (29), a németek (1) és a cigányok (1) tudtak bekerülni a parlamentbe. A kisebbségi pártokat megillető kedvezményt immár az alkotmány is előírja (59. cikkely, 2. bekezdés). Az 1991 októberében tartott lengyel választásokon, ahol szintén kétkamarás parlamentet választottak, a kisebbségi szervezetek szintén előjogot élvezhettek: a kiegyenlítő mandátumok országos szintű elosztása során a szejmben csak kelled számú aláírást kellett bemutatniuk, és máris mentesültek a parlamentbe történő bejutást szabályozó klauzula hatálya alól.⁵⁴ A magyar helyhatósági választásokon a kisebbség színeiben indulókat szintén bizonyos előnyök illetik meg, ami adott esetben többletmandátumot eredményezhet.⁵⁵ Miután egy kisebbségi képviselők parlamenti kooptálására irányuló törvényhozói próbálkozás meghiúsult, a kisebbségek parlamenti képviselését a hamarosan elfogadásra kerülő kisebbségi törvény keretei között kell rendezni.⁵⁶ Végül a majdani kétkamarás horvát parlament képviselőházában a szerbeket számarányuknak megfelelő képviselet, a többi kisebbséget

pedig legalább öt mandátum illeti meg.⁵⁷ Helyhatósági szinten általában az arányos képviselőt elve érvényesül.⁵⁸

b) Területi autonómia

Nyugat-Európában, de másutt is, a szabályozás igen sikeres modelljét testesíti meg a területi autonómia: ennek alapján minden nemzetiségek lakta vidék különleges státust élvez, ami egyes ügyekben önkormányzati jogokkal jár. Különleges státusról természetesen csak akkor beszélhetünk, ha ezeknek az ügyeknek a köre szélesebb, mint általában a helyi önkormányzati testületek jogkörébe tartozó ügyeké. A területi autonómia hordozója a *területi önkormányzat*.

A területi autonómia volt a klasszikus terv a nemzetiségi kérdések megoldására a *Szovjetunióban*, ahol e célból a nagy népeknek szánt szövetségi köztársaságok mellett korlátozott autonómiával rendelkező nemzeti területeket hoztak létre a kisebb népek számára (20 autonóm köztársaság, 8 autonóm terület, 10 autonóm körzet).⁵⁹ A területi autonómia intézménye a közelmúltig csak díszletfunkciót töltött be, ám a nemzetiségek közti ellentétek kiéleződésével Gorbacsov alatt, majd azáltal, hogy a nemzeti területek 1990 közepétől egymás után nyilvánították ki szuverenitásukat, és részint valóban az önrendelkezés magasabb fokára léptek, reálpolitikai súlyuk megnőtt.⁶⁰ A koncepció továbbfejleszthető, amennyiben az egyes nemzetiségek nem a kínákozó függetlenséget választják. A továbbfejlesztés szándékára utal a szovjet nyelvi és a balti államok kisebbségi törvényalkotásában előforduló kezdeményezéseken kívül az unió 1990 áprilisában elfogadott kisebbségi törvénye, amely 7-12. cikkelyeiben azon kisebbségek számára, amelyek egy bizonyos területen összefüggő egységet alkotnak, „nemzeti alapon álló adminisztratív területegységeket (nemzeti körzeteket, településeket, falutanácsokat) tervez. Ezen a jogi alapon, amelynek előzményei az 1926 és 1937 közötti időszakra nyúlnak vissza,⁶¹ 1991-ben az Altáji és az Omszki területeken német körzeteket alapítottak. 1992 februárjában az orosz államelnök-kormányfő Jelcin két további német körzet megalapítását rendelte el Szaratov és Volgograd térségében. Az új nemzetállamok közül Ukrajna is magáévá tette a gondolatot, és a nemzetiségek jogairól szóló nyilatkozatában azok hagyományos települési rendjének megóvása céljából „nemzeti-adminisztratív egységek megalapítását tervezi (2. cikkely). Ezzel a lehetőséggel kíván élni az ottani magyar kisebbség, amely az ukrán függetlenség kérdésében kiírt népszavazás alkalmával 1991. december 1-jén nagy többséggel egy nemzeti körzet megalapítása mellett foglalt állást.⁶² A területi autonómia továbbfejlesztésének terén a legsúlyosabb problémák kétségkívül Oroszországban merülnek fel, ahol az egész ország föderaliztikus átszervezése során kell megoldani őket. Az 1991 októberében beterjesztett új orosz alkotmánytervezet⁶³ rugalmas elgondolást tartalmaz, amely az Oroszországi Föderáció egyes „köztársaságai és „országai számára kisebbségi sajátosságainak megfelelően a területi autonómia különböző mértékét biztosítaná. A nem orosz „köztársaságok előnyt élveznének. Nagyobb autonómiájukat az a „föderációs szerződés hivatott szabályozni, amelyet 1992. március 13-án a 20 „köztársaságból 18 parafált, s amely az új orosz alkotmány önálló részét jelenti majd.⁶⁴

Hasonló elgondoláson alapult *Jugoszláviában* a két autonóm tartomány, a Vajdaság és Koszovó,⁶⁵ mindaddig, amíg autonómiájukat a módosított szerb alkotmány csaknem teljesen megszüntette. Most *Horvátország* táplál hasonló ambíciókat: a kisebbségekről szóló, 1991 decemberében elfogadott alkotmánytörvényben mindazon községeknek és régióknak, ahol a kisebbségi lakossághányad meghaladja az 50%-ot, autonóm önkormányzati státust ígér (21-55. cikkelyek). Mindebből a 11 szerb többségű krajnai körzetnek kétségkívül előnye származna.

Ezzel szemben a *román vezetés* az 1954 és 1968 között fennállt Magyar Autonóm Tartomány⁶⁶ helyreállítását mereven elutasította. Az új, kisebbségellenes bolgár alkotmány

pedig autonóm területi önkormányzatok létesítését egyenesen megtiltja (2. cikkely, 1. bekezdés).

A területi autonómia *bizonyos feltételek* megléte esetén jó eszköze lehet a kisebbségvédelemnek, alkalmazhatósága azonban korlátozott. Csak összefüggő tömböt képező és a maga autonóm területén többséget alkotó kisebbség esetében hatékony. Ez a feltétel viszont sem az egykori Szovjetunió számos autonóm körzetében, sem a Vajdaságban nem adott. Az 1989-es szovjet népszámlálás adatai szerint a 35 autonóm területről 23 esetben a mindenkori államnemzet van többségben, és csak 12 esetben alkotja az autonómiával felruházott kisebbségi nép a lakosság többségét. E 12 eset egyike a Dagesztáni Köztársaság, ahol az autonómiával felruházott népesség 10 népből áll, valamint a Csecsen-Ingus és a Kabard-Balkár Köztársaság, ahol két-két nép kapott autonómiát. A 27 területi autonómiával felruházott nép 21 milliós népességéből csak 10 millió (47,7%) él, saját autonómiáján belül, míg hat nép kevesebb mint fele él saját területén. A Szovjetunióan belül egy sor elszórtan élő nép sohasem rendelkezett területi autonómiával. A Vajdaságban a magyar kisebbség aránya körülbelül 17%, velük szemben a szerbek abszolút többségben vannak. E számokban világosan kifejezésre jutnak a területi autonómiának a népek mindenkori elhelyezkedéséből következő immanens korlátai, s ezek az ellentmondások akkor is fennállnak, ha határmanipulációkkal - ahogyan a Szovjetunióban oly sokszor megtörtént - szándékosan nem élezzik őket. A területi autonómia további hiányossága, hogy szükségképpen új kisebbségeket hoz létre. Ha egy állam kisebbsége a maga autonóm területén többségben van, úgy az államnemzet ott élő csoportjai kisebbséget alkotnak vele szemben. Hogy az így létrejött kisebbség a helyi többség túlsúlyával szemben védelmet élvezzen, különleges intézkedésekre van szükség, vagyis az államnemzet esetleg más népek-érdekében a kisebbségvédelem újabb eszközeit kell alkalmazni.⁶⁷

c) Személyi autonómia

Nem merülnek fel a fenti hiányosságok a személyi és kulturális autonómia terve kapcsán, amelyet az ausztro-marxista Karl Renner és Otto Bauer dolgozott ki,⁶⁸ s amelyet 1925 után Észtországban figyelemre méltó sikerrel alkalmaztak.⁶⁹ Az autonómia hordozója ebben az esetben *a személyek szövetségé*ként felfogott nemzetiség, amely bizonyos ügyeket (elsősorban az iskolaügyet) saját hatáskörében intézhet. Mivel itt nem feltétel az összefüggően települt nemzetiség, a szabályozásnak ez a módja a szétszórtan élő népek esetében is hatékony lehet. Az elgondolás további előnye abban áll, hogy a nemzeti hovatartozás szabad megválasztása alapján mind a kisebbségek nagysága, mely számos kelet-európai országban vita tárgyát képezi, mind identitástudatuk pontosan meghatározható, és elkerülhető az a veszély is, hogy önjelölt kisebbségi funkcionáriusok a kisebbség képviselőit kisajátítsák.

A kelet-európai kisebbségi törvényalkotás legújabb fejlődése során csak a kezdeti lépéseket tette meg ebbe az irányba. A „kulturális autonómia kifejezés a lett és a horvát törvényalkotásban egyértelműen szerepel, ám a törvényi szabályozás közelebbi vizsgálata arra utal, hogy egyik esetben sem a személyi autonómia fentebb vázolt értelmében. Az 1991 márciusában elfogadott *lett* kisebbségi törvény címe szerint „a nemzetiségi és etnikai csoportok kulturális autonómiáihoz való jogát taglalja, ám ezen a jogon valójában különböző, az egyént megillető jogokat és objektív garanciákat, valamint a népművészet szabadságának csoportjogát érti. Speciálisan a kultúra területén a kisebbségi szervezetek jogot kapnak arra, hogy saját költségükön kisebbségi művelődési intézményeket tartsanak fenn (10. cikkely, 3. bekezdés), az állami médiát használják, és saját médiát hozzanak létre (13. cikkely, 1. bekezdés). Inkább a politikai részvétel kérdéskörébe tartozik, hogy egy 1991. január 8-i parlamenti határozat Konzultatív Nemzetiségi Tanács létrehozásáról döntött,⁷⁰ amelynek feladata segítséget nyújtani a törvényalkotásnak. A tanácsban mindegyik kisebbség legfeljebb három, öt éves időtartamra választott képviselőt küldhet. Ezek megválasztására „területi

konferenciákon kerül sor, amelyeket a kisebbségi szervezetekkel együttműködve a helyi tanácsok hívnak össze (4.2. bekezdés). Mindez úgy értendő, hogy a régió kisebbségének minden tagja jogosult a választásra. Ily módon megtörténne az első lépés a kisebbségeknek mint személyek szövetségének megszervezése felé. Az 1990-es horvát alkotmány 15. cikkelyének 2. bekezdésében a kulturális autonómiáról, nem túl ésszerűen, mint egyéni jogokról beszél. És bár a kisebbségekről szóló, 1991-ben elfogadott alkotmánytörvényben - már helyesebben - csoportjogként definiálja (5. cikkely), a III. fejezetben foglalt rendelkezések, amelyek a kulturális autonómia fogalmát tartalommal hivatottak megtölteni, megint csak egyéni jogokról és objektív garanciákról szólnak. Ezzel szemben az 1991-ben elfogadott szlovén alkotmány 64. cikkelyének 2. bekezdésében az a terv szerepel, hogy a magyar és olasz kisebbségek saját területükön önkormányzati testületeket alapíthatnak, melyekre állami feladatokat ruházhatnak át. Kérdéses persze, hogy e csekély, 8500, illetve 3000 főt számláló kisebbségek elegendő szervező erővel bírnak-e az állam egész területén ilyen feladatok elvégzéséhez. Az igazi személyi autonómiát alighanem Magyarország fogja elsőként megvalósítani, ahol az alkotmány kimondja, hogy a kisebbségek „helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre (68. § 4. bekezdés). A részleteket a kisebbségi törvénynek kell majd szabályoznia, amelynek tárgyalása elég vontatottan halad előre. A törvény tervezete, amely a Kisebbségi Kerekasztal és a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal együttműködésével készült, helyi és állami szintű úgynevezett „kisebbségi önkormányzatok felállítását irányozza elő. Helyi kisebbségi önkormányzatok akkor létesülhetnek, ha ezt az illető nemzetiség 30 tagja hivatalosan kéri, s ha választásukon a helyi önkormányzat jellegétől függően - a nemzetiség 30-100 tagja részt vesz. Állami önkormányzat akkor jöhet létre, ha ezt legalább 12 helyi kisebbségi önkormányzat vagy kisebbségi szervezetek bizonyos számú tagja kívánja. A kisebbségi önkormányzatokat nemcsak különböző információs, meghallgatási, javaslati és egyetértési jogok illetik meg, de a kisebbségi oktatásban és más kulturális ügyekben jogalkotási és igazgatási kompetenciákkal is fel lesznek ruházva. A kisebbségi jogok érvényesítése érdekében a kisebbségi önkormányzatok a bíróságon keresetet indíthatnak.

A magyar kisebbségi törvény tervezete egyes részleteiben lehet, hogy vitatható, s hogy javításra szorul. Eredeti formájában a magyar kormány 1992 februárjában nem fogadta el. A megkezdett út, amely a személyes autonómián alapuló kisebbségi önkormányzat megteremtése felé vezet, mégis ígéretes. A nemzetiségek kollektív identitásának ápolását a nemzetiség saját ügyévé teszi, és a nemzetiségi hovatartozást az egyén választására bízta. Így lehet leginkább eleget tenni az egyéni és kollektív önrendelkezés elvének, amely minden emberi jog alapja.

Jegyzetek

1 Függetlenségről döntő népszavazások eredménye

Ország	Időpont	Részvételi arány	Igen szavazatok aránya	
			az érvényes szavazatok %-ában	a szavazásra jogosultak %-ában
Litvánia	1991.02.09.	84,5%	93,2%	76,5%
Észtország	1991.03.03.	82,9%	78,4%	64,5%
Lettország	1991.03.03.	87,6%	74,9%	64,5%
Grúzia	1991.03.31.	90,5%	98,9%	89,6%
Örményország	1991.09.21.	94,4%	99,3%	93,7%
Ukrajna	1991.12.01.	84,2%	92,3%	76,0%

2 Az 1991. október 26-i türkménisztáni, illetve az 1991. december 29-i azerbajdzsáni és üzbejisztáni népszavazások során a szavazásra jogosultaknak egyformán több mint 90%-a szavazott a függetlenség mellett.

3 Vö. Socor, V.: Moldavian Lands between Romania and Ukraine: The Historical and Political Geography, *Report on the USSR*, 1990. 46. 16. és köv.

4 Vö. Heitmann, K.: Das Moldauische - eine eigenständige ostromanische Sprache? *Südosteuropa Mitteilungen* 1987. 56. és köv.

5 A differenciált identitásra vonatkozóan vö. mindenekelőtt Benningsen, A.-Lemerrier-Quellejay Ch.: *Les musulmans oubliés*, Paris, 1981. 276. és köv. A szerzők vélhetően túl csekélynek tartják a nemzeti tudat erejét. Ezen kívül lásd Carrère d'Encausse, I-L: Risse im Roten Imperium. Das Nationalitätenproblem in der Sowjetunion, *Bericht Nr. 47/1986 des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien, Köln*, 27. és köv.; Ro'i, Y.: The Islamic Influence on Nationalism in Soviet Central Asia, *Problems of Communism*, 1990. 4. 49. és köv.

6 Halbach, U.: Islam, Nation und politische Öffentlichkeit in den zentralasiatischen (Unions-) Republiken, *Bericht Nr. 57/1991 des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien, Köln*, 43. és köv.

7 A Tadzsik Szocialista Szovjet Köztársaság 1990. augusztus 24-i állami függetlenségi nyilatkozata 1. cikkelyének 1. bekezdése, *Kommunist Tadzsikisztana*, 1990. augusztus 29.

8 A Kazah Köztársaság állami függetlenségéről 1991. december 16-án elfogadott alkotmánytörvény 6. cikkelyének 1. bekezdése (*Kazahsztanszkaja Pravda*, 1991. december 18.) -Tény viszont, hogy a Kazah Szocialista Szovjet Köztársaság 1990. október 25-én elfogadott állami függetlenségi nyilatkozata 4. pontjának 1. bekezdésében még nem szerepel a „kazah nemzet kifejezés: ebben a dokumentumban „Kazahsztán népe, amelyet a szuverenitás megilletett, sokkal inkább mint „a köztársaság bármely nemzetiségéhez tartozó polgárainak összességéeként volt meghatározva. *Kazahsztanszkaja Pravda*, 1990. október 28.

9 Az Oroszországi Szocialista Szövetségi Szovjet Köztársaság megnevezésének megváltoztatásáról szóló 1991. december 25-i törvény szövegét lásd *Rosszjiszkaja Gazeta*, 1992. január 6.

10 Az Oroszországi Szocialista Szövetségi Szovjet Köztársaság állami függetlenségéről szóló 1990. június 12-i nyilatkozat 3. pontja. (*Vedomosztyi Szjezda narodnih deputatov RSZFSZR i Verhovnogo Szovjeta RSZFSZR* 1990. 2. szám, 22. cikkely) Ezt a kifejezést az Oroszországi Föderáció alkotmánytervében is megtartották.

11 A Szovjetunió többi 14 utódállama közül csupán Örményországnak és Azerbajdzsánnak van kisebb arányú kisebbségi népessége.

12 Erre nézve vö. Szporluk, R.: Dilemmas of Russian Nationalism, *Problems of Communism*, 1989. 4. 15. és köv.; Kappeler, A. (szerk.): *Die Russen. Ihr Nationalbewußtsein in Geschichte und Gegenwart*, Köln 1990.

13 Így a népszámlálások során a lakosoknak mindig csupán csekély része vallotta magát „jugoszlávnak: 1953-ban 5,9%; 1961-ben 1,7%; 1971-ben 1,3% és 1981-ben 5,4%. 14 Az 1990. december 23-i szlovéniai függetlenségi népszavazás során 93,2%-os szavazási részvétel mellett az étvényes szavazatok 95,6%-a támogatta a függetlenség kikiáltását, ami az összes szavazásra jogosult polgár 88,2%-ának felelt meg. Az 1991. május 19-i horvátországi függetlenségi népszavazás során a szerb kisebbség a meghirdetett bojkott következtében távol maradt. Így is 84,2%-os részvételi arány mellett a szavazók 94,3%-a a függetlenség mellett szavazott, ami a szavazásra jogosultak 79,4%-át jelentette.

15 A polgárháborúhoz vezető fejleményekről lásd Brey, Th.: Jugoslawien: Der Vielvölkerstaat zerfällt, *Osteuropa* 1991. 417. és köv.; 709. és köv. (425. és köv.); Andrejevich, M.: Kosovo: A Precarious Balance between Stability and Civil War, *Report on Eastern Europe*, 1991. 42. 23. és köv.; Moore, P.: Yugoslavia: The Minorities' Plight amid civil War, *Report on Eastern Europe*, 1991. 50. 29. és köv.

16 A fejleményekről lásd Socor, V.: Moldavia Builds a New State, *RFE/RL Research Report*, 1992. 1. 42. és köv.; Ud.: Why Moldova Does Not Seek Reunification with Romania, *uo.* 1992. 5. 27. és köv.

17 A magyar kisebbségek településszerkezetéről összefoglalóan lásd Kocsis K.-E. Kocsisné Hodosi E.: *Magyarok a határainkon túl*, Budapest 1991.

18 Az egyre jobban kiéleződő orosz-ukrán viszonyról vö.: Solchanyk, R.: Ukrainian-Russian Confrontation over the Crimea, *RFE/RL Research Report*, 1992. 8. 26. és köv.

19 Az aktuális helyzetről lásd Fuller, E.: What Lies behind the Current Armenian-Azerbaijani Tensions? *Report on the USSR*, 1991. 21.12. és köv.; Uő.: The Transcaucasus: Real Independence Remains Elusive, *RFE/RL Research Report*, 1992.1. 46. és köv. Uő.: The Transcaucasus Republics, *uo.* 1992. 7. 14. és köv. A kérdéstörténeti és etnikaföldrajzi háttéréről lásd Stadelbauer J.: Arzach - Völker und Verwaltungsgrenzen in Sowjet-Kaukasien, *Tübinger Geographische Studien*, 1989. 409. és köv.

20 A konfliktus kialakulásáról és a jelenlegi állapotokról vö.: Fuller, E.: The South Ossetian Campaign for Unification, *Report on the USSR*, 1989. 49. 17. és köv.; Uő.: South Ossetia: Analysis of a Permanent Crisis, *Report on the USSR*, 1991. 7. 20. és köv.; Uő.: Georgia, Abkhazia, and Checheno-Ingushetia, *RFE/RL Research Report*, 1992. 6. 3. és köv.

21 Vö.: Shoup, P.: The Future of Croatia's Boorder Regions, *Report on Eastern Europe*, 1991. 48. 26. és köv. Krager, A.: Die serbische Siedlungsräume in Kroatien, *Osteuropa*, 1992. 141. és köv.

22 A politikai áttörést megelőző jogi kiindulási helyzetről lásd Brunner, G.: Der Schutz ethnischer Minderheiten in Osteuropa, *Jahrbuch für Ostrecht*, 1984 (XXV. köt.) 9. és köv.; Uő.: Die Rechtsstellung der Minderheiten in Südosteuropa, *Südosteuropa*, 1986. 236. és Uő.: Die Rechtslage der Minderheiten nach sowjetischen Verfassungsrecht, in: Brunner, G.- Kagedan, A. (szerk.): *Die Minderheiten in der Sowjetunion und das Völkerrecht*. Köln, 1988. 23. és köv. Uő.: Die Stellung der Muslime in den föderativen Systemen der Sowjetunion und Jugoslawiens, in: Kappeler, A.-Simon, G.- Brunner, G. (szerk.): *Die Muslime in der Sowjetunion und in Jugoslawien*. Köln, 1989.155. és köv.; Blumenwitz, D.: Minderheitenschutz in: *Menschenrechte in den Staaten des Warschauer Paktes. Bericht der unabhängigen Wissenschaftlerkommission*. Köln, 1988. 296. és köv.

23 A bőséges irodalomból lásd Münch, F.: Der Minderheitenartikel im Menschenrechtstext der Vereinten Nationen, in: Veiter, Th. (szerk.): System eines internationalen Volksgruppenrechts, Wien, 1972. 2. rész, 64. és köv.; Dinstein, Y.: Collective Human Rights of Peoples and Minorities, *The International and Comparative Law Quarterly*, 1976. 102. és köv.; Capotorti, F.: *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, New York, 1979.; Sohn, L. B. The Rights of Minorities, in: Henkin L. (szerk.): *The International Bill of Rights*, New York, 1981. 270. és köv.; Tomuschat, Ch.: Protection of Minorities under Article 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights, in: *Völkerrecht als Rechtsordnung-Internationale Gerichtsbarkeit - Menschenrechte, Festschrift für Mosler*, Berlin, 1983. 949. és köv.; Oxenkecht, R.: *Der Schutz ethnischer, religiöser und sprachlicher Minderheiten in Art 27 des Internationalen Paktes über Bürgerliche und Politische Rechte vom 16. Dezember 1966*. Frankfurt am Main, 1988.; Nowak, M.: *UNO-Pakt über bürgerliche und politische Rechte und Fakultativprotokoll, CCPR-Kommentar*. Kel a. Rh. 1989.; Thornberry, P.: *International Law and the Rights of Minorities*, Oxford, 1991. 139. és köv.

24 A témával kapcsolatos álláspontokra nézve vö.: Brunner, G.: Internationale Menschen und Gruppenrechte, in: Blumenwitz, D.-V. Mangoldt, H. (szerk.): *Menschenrechtsverpflichtungen und ihre Verwirklichung im Alltag*, Köln, 1990. 33. és köv. az ott található további irodalommal együtt.

25 Herczegh, G.: La protection des minorités par le droit international, *Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae* 1990. 215. és köv.

26 Erről többet lásd Frowein, J.A.-Peukert, W.: *Europäische Menschenrechtskonvention. EMRK-Kommentar*, Kehl a. Rh., 1985. Art. 14.

27 Kern, R.: Europäische Institutionen und Minderheiten, *Südosteuropa*, 1991. 399. és köv.

28 Az itt és az alábbiakban megnevezett jogi normák leőhelyét lásd a Függelékben!

29 Egyedül a 36. cikkely 2. bekezdésében esik szó olyan „állampolgárokról, „akiknek nem a bolgár az anyanyelve.

30 Észtországra és Litvániára vonatkozóan vö.: Uibopuu, H.-J.: Die Sprachgesetze der baltischen Unionsrepubliken, *WGO - Monatschnft für Osteuropöisches Recht-*, 1989. 197. és köv.

31 Az 1991. évi augusztusi puccs idején a szovjet nyelvtörvények terén kapcsolatos helyzetről lásd Brunner, G.: Minderheiten in der Sowjetunion, *German Yearbook of International Law 1992. - Azóta született az oroszországi nyelvtörvény, így a kézirat leadása idején már csupán a három Kaukázuson túli köztársaságnak nem volt önálló nyelvtörvénye.*

32 Vö. Brunner, G.: *Minderheiten in der Sowjetunion, i. m.*

33 Erre nézve vö. Meissner, B.: Nationale Autonomie und Minderheitenschutz in der Sowjetunion, in: Blumenwitz, D.-v. Mangoldt, H. (szerk.): *Neubestätigung und Weiterentwicklung von Menschertrechten und Volksgruppenrechten in Mitteleuropa*, Köln, 1991. 95. és köv.

34 Jóllehet a FÁK-szerződés 11. cikkelye értelmében a volt Szovjetunió jogi előírásait a FÁK-szerződés 1991. december 8-i, illetve 21-i aláírásától számítva kizártnak kellene tartani, de az emiatt keletkezd elviselhetetlen joghézagok betöltése végett Oroszország Legfelsőbb Tanácsa az 1991. december 12-i ratifikációs nyilatkozatban (*Vedomosztyi RSZFSZR 1991. Nr: 51. 1798. cikkely*) mégis használhatónak nyilvánítja az egykori unió törvényeit, amennyiben azok az orosz alkotmánynak és jogrendnek megfelelnek, azaz nincsenek azzal ellentmondásban.

35 A független és önálló Horvát Köztársaságot kikiáltó 1991. június 25-i nyilatkozat 3. fejezetének 2. bekezdése (*Narodne novine*, 1991. 31. 875.)

36 Van Dyke V.: Human Rights and the Rights of Groups, *American Journal of Political Science* 1974. 725. és köv.; Dinstein, Y.: i. m. (23. számú jegyzet); Ermacora, F.: The Protection of Minorities before the United Nations, *Recueil des Cours*, 1983. 251. és köv.; Burtschnee, W.: Les lacunes de l'ordre juridique international en matiere de protection e minorités, *Europa Ethnica* 1986. 57. és köv.; Lerner, N.: *Group Rights and Discrimination in International Law*, Dordrecht, 1991. 7. és köv.

37 A román alkotmány 6. cikkelyének 1. bekezdése; a csehszlovákiai alkotmánylevél 25. cikkelye; a horvátországi kisebbségi alkotmánytörvény 6-11. cikkelyei; az észtországi kisebbségi törvény 4/II cikkelye; a litvániai kisebbségi törvény 2/II. cikkelye; a szlovéniai alkotmány 61-65. cikkelyei.

38 Az észtországi kisebbségi törvény 4/II. és 5. cikkelyei.

39 Capotorti: a 23. számú jegyzetben i. m.; Sohn: i. m. 285. (23. számú jegyzetben (; Thornberry: i. m. 180. (23. számú jegyzetben).

40 Az EBEÉ bécsi utótálalkozóján 1989. január 15-én elfogadott dokumentum elvi részének 19. számú megállapítása; a koppenhágai találkozó 1990. június 29-én elfogadott dokumentumának 33. számú ajánlása.

41 A horvátországi kisebbségi alkotmánytörvény 14-16. cikkelyei.

42 A bulgáriai alkotmány 36 II. cikkelye; a romániai alkotmány 32. III. cikkelye; a szerbiai alkotmány 32. IV. cikkelye; a csehszlovákiai alkotmánylevél 25. II. a. cikkelye; az oroszországi emberi jogi nyilatkozat 16. II. cikkelye; az ukrainai nemzetiségi jogi nyilatkozat 2. I. cikkelye.

43 A részletekről lásd Brunner, G.: *Minderheiten*, i. m.

44 Uő.: *Der Schutz ethnischer Minderheiten*, i. m. 35. és köv.

45 Uő.: *Die Rechtsstellung*, i. m. 251., 258. és köv.

46 Uő.: *Die Rechtslage*, i. m. 33. és köv.

47 Uő.: *Minderheiten*, i. m.

48 A horvátországi kisebbségi alkotmánytörvény 7. II. cikkelye; a litvániai kisebbségi törvény 4. cikkelye; a moldovai nyelvtörvény 9. III. IV. cikkelye; a szlovéniai alkotmány 11. cikkelye; az oroszországi emberi jogi nyilatkozat 16. III. cikkelye további törvényi szabályozást helyez kilátásba.

49 A horvátországi kisebbségi alkotmánytörvény 8. cikkelye; a szerbiai nyelvtörvény I 1. 12. II. cikkelyei; a kazah nyelvtörvény 4. cikkelye; a kirgiz nyelvtörvény 16. cikkelye; a tadzsik nyelvtörvény 7. III. cikkelye; a türkménisztáni nyelvtörvény 6. IV. cikkelye; az ukrainai nyelvtörvény 3. cikkelye; valamint az ukrainai nemzetiségi jogi nyilatkozat 3. II. cikkelye.

50 A szlovák nyelvtörvény 6. II. cikkelye értelmében a nemzeti kisebbségek tagjai a hivatali szervekkel csak abban az esetben használhatják anyanyelvüket, amennyiben az adott közigazgatási egységen belül arányszámuk eléri a 20%-ot. 1990 előtt semmilyen direkt törvényes rendezés-szabályozás nem létezett, de a magyar kisebbség által lakott területeken gyakori volt, hogy kisebb arányszám esetén is használhatták a magyarok anyanyelvüket.

51 A régi 1965/74. évi romániai alkotmány szerint a kisebbségi területeken a kisebbségek nyelvét mint kiegészítő közigazgatási nyelvet ismerték el (22. cikkely), és a kisebbségek tagjai a bírósági eljárás során ugyancsak használhatták anyanyelvüket (109. I. cikkely). Az 1991. évi alkotmányból a közigazgatási nyelvre vonatkozó rendelkezés kimaradt, és a bírósági eljárások során a kisebbségekhez tartozók - az alkotmánytervezetben kilátásba helyezett megoldástól eltérően - gyakorlatilag a külföldiekével azonos jogokkal rendelkeznek, akik számára csak akkor engedik anyanyelvük használatát, amennyiben nem tudnak románul (127. II. cikkely). Mindazonáltal megjegyzendő hogy a joggyakorlatban már hosszabb ideje az új alkotmányos szabályozás restriktív szellemisége érvényesült. A helyi közigazgatást szabályozó 1991. november 26-i 1991. évi 69. tc. 54. II. cikkelye (*Monitorul Oficial I. 238/1991.*) például a kisebbségekhez tartozó személyeknek a helyi közigazgatás szintjén való anyanyelvhasználatát az alkotmányban érvényesülő szint alatt határozza meg.

52 A szkupcsina választását szabályozó 1989. december 29-i törvény, *Uradni list 1989. 42.* 53 A romániai köztársasági elnök és a parlament megválasztását szabályozó 1990. március 14-i 1990/92. számú törvényerejű dekrétum 4. II. cikkelye, *Monitorul Oficial 1990. 35.*

54 A Lengyel Köztársaság szejmjének megválasztását szabályozó 1991. június 28-ára elfogadott törvényének 70. 2., illetve 76. 3. cikkelyei, *Dziennik Ustaw*, 1991. 59. 252.

55 A helyi közigazgatás képviselőinek és a polgármestereknek a megválasztását szabályozó 1990. LXIV. tc. 48-50. paragrafusai.

56 A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek parlamenti képviselétéről szóló 1990. XVII. számú törvénycikk értelmében a parlamentnek nyolc kisebbség egy-egy képviselőjét kellett volna kooptálnia, de erre nem került sor.

57 A horvátországi kisebbségi alkotmánytörvény a szerbeket nem nevezi nevükön, hanem a 18. cikkely a 8%-nál nagyobb népességarányt felmutató kisebbségről beszél. Ez a meghatározás azonban nyilvánvalóan kizárólag a szerbekre vonatkozhat, amelyek össznépességen belüli aránya 12,2%. A másik nagyobb népcsoportot alkotó muszlimok aránya mindössze 1%.

58 A horvátországi kisebbségi alkotmány 19. cikkelye.

59 Vö. Arnold, J.: *Die nationalen Gebietseinheiten der Sowjetunion*. Köln, 1973.; Brunner: *Die Rechtslage*, i. m. 25. és köv.; Gartner, W.: *Die Erscheinungsformen der Sowjetautonomie, Recht in Ost und West*, 1990. 228. és köv.

60 Vö.: Meissner: *Nationale Autonomie*, i. m. 97. és köv.; Brunner: *Minderheiten*, i. m.

61 Simon, G.: *Nationalismus und Nationalitätenpolitik in der Sowjetunion*, Baden-Baden, 1986. 77. és köv.; Meissner: *Nationale Autonomie*, i. m. 101. és köv.

62 Reisch, A. A.: *Transcarpathia's Hungarian Minority and the Autonomy Issue, RFE/RL Research Report*, 1992. 6. 17. és köv.

63 *Konstitucionnij Vesztnik* 1991. 8.

64 *Rosszijszkaja Gazeta*, 1992. március 28.

65 A kisebbségek jogállásáról vö.: Furtak, R. K.: *Jugoslawien*, Hamburg, 1975. 47. és köv., 100. és köv.; Mayer, F.: Jugoslawien, in: Grothusen, K. D. (szerk.): *Südosteuropa-Handbuch I.*, Göttingen, 1975. 52. és köv.; Brunner: *Die Rechtsstellung* i. m. 246. és köv.; Beckmann-Petey, M.: *Der jugoslawische Föderalismus*, München, 1990. 106., 180., 209. és 232. és köv.

66 A régió sorsára nézve vö. King, R.: *Minorities under Communism*, Cambridge, Mass. 1973. 148. és köv.; Nánay, J.: The Hungarian Minority in Rumania, in: Fay Sanborn, A.-Wass de Czege, G. (szerk.): *Transylvania and the Hungarian-Rumanian Problem*, Astor, Fla. 1979. 203. és köv. 227., 234-237.; Illyés, E.: *Nationale Minderheiten in Rumänien*, Wien, 1981. 133. és köv.; Brunner: *Die Rechtsstellung* i. m. 252. és köv.

67 Ilyen értelemben csak mint követésre méltó példát említhetjük a horvátországi kisebbségi alkotmánytörvény 6. II. cikkelyét, amely arról rendelkezik, hogy mindazokban a községekben, ahol a horvátok kisebbségben élnek, őket is megilletik a kisebbségvédelem törvényadta jogi garanciái.

68 Újabbán erről ismét Hanf, Th.: Konfliktminderung durch Kulturaautonomie, in: Fröschl, E.-Mesner, M.-Ra'anan (szerk.): *Staat und Nation in multi-ethnischen Gesellschaften*, Wien, 1991. 61. és köv.

69 Erről bővebben Csekey, St.: Die Verfassungsentwicklung Estlands 1918-1928, *Jahrbuch des öffentlichen Rechts* 1928. (16. köt.) 168. és köv.; Garleff, M.: Die kulturelle Selbstverwaltung der nationalen Minderheiten in den baltischen Staaten, in: Meissner, B. (szerk.): *Die baltischen Nationen Estland, Lettland, Litauen*. 2. kiad. Köln, 1991. 87. és köv. 93., 99. és köv.

70 A Lett Legfelső Tanács 1991. január 8-án hagyta jóvá a Lett Köztársaság Legfelső Tanácsa mellett létrehozott társadalmi és konzultatív Nemzetiségi Tanács statútumát. *Vedomosztyi Verhovnogo Szovjeta i Pravitel'sztva Latvii'szkoj Reszpubliki* 1991. 9-10. 61. cikkely.

FÜGGELÉK

A KELET-EURÓPAI KISEBBSÉGI JOGALKOTÁS 1989 ÓTA

1. ALKOTMÁNYOK ÉS ALKOTMÁNYTÖRVÉNYEK

Albánia: Az alkotmány legfontosabb előírásairól szóló törvény, 1991. április 29. - *Gazeta Zyrtare*, 1991. 4. 7491. sz. tc. Német fordításban: *Osteuropa-Recht*, 1991. 288. és köv. 4. cikk.

Bulgária: A Bolgár Köztársaság alkotmánya, 1991. július 12., *Darzsaven Vesztnik*, 1991. 56.; 11. IV., 36. II. cikkelyek.

Csehszlovákia: Az alapvető jogokról és szabadságjogokról szóló alkotmánylevelet beiktató csehszlovákiai alkotmánytörvény, 1991. január 9. *Sbírka zákonu*, 1991. 23. Német nyelven: *Jahrbuch für Ostrecht*, 1991. (32/1. köt.) 178. és köv. köt.; *Osteuropa-Recht*, 1991. 275. és köv. Magyarul: *Regio*, 1991. 1. 188-190.

Horvátország: A Horvát Köztársaság alkotmánya, 1991. december 22. *Narodne novine*, 1990. 56. 1092. Németül: *Jahrbuch für Ostrecht*, 1991. 32/2. köt. 388. és köv. 15, 83. I. cikkelyek.

Litvánia: A Litván Köztársaság ideiglenes alaptörvénye, 1990. március 11. Szovjetszkaja Litva, 1990. március 13. 7. II, 16, 23. II. cikkelyek.

Magyarország: A Magyar Köztársaság alkotmánya, 1989. XXXI. te. Újraközölve: *Magyar Közlöny* 1990. 1741. Alkotmánymódosítások: 1990/XL. tc., 1990/L.XIII. tc. által módosított 68. cikkely, valamint az: 1990/XL. tc. által módosított 32/B cikkely.

Románia: Románia Alkotmánya, 1991. december 8. *Monitorul Oficial* I. 1991. 233. 6., 32. III, 59. II. cikkelyek.

Szerbia: A Szerb Köztársaság alkotmánya, 1990. szeptember 28. *Szluzsbeni glasznik*, 1990. 1. 1. Németül: *Jahrbuch für Ostrecht*, 1991. 32/3. köt. 360. és köv. - 8. II, 32. IV., 49., 108-112.

Szlovénia: A Szlovén Köztársaság alkotmánya, 1991. december 23. *Uradni list*, 1991. 5. I, 11, 61-65., 80. II. cikkelyek.

2. PARLAMENTI HATÁROZATOK

Horvátország: A Horvát Köztársaságban élő szerbek és más nemzetiségek jogainak chartája, 1991. június 25., *Narodne novine*, 1991. 31. 876.

Oroszország: Az emberi és polgári jogok és szabadságjogok nyilatkozata, 1991. november 22., *Vedomosztyi Szjezda narodnih deputatov RSZFSZR i Verhovnogo szovjeta RSZFSZR*, 1991. 52. 1865. -16. cikkely.

Ukrajna: Az ukrájnai nemzetiségek jogainak nyilatkozata, 1991. november 1., *Pravda Ukrajini*, 1991. november 5.

3. KISEBBSÉGI TÖRVÉNYEK

- Észtország:** Az Észtköztársaság polgárainak nemzeti jogait rögzítő törvény, 1989. december 15., *Szovjetszkaja Esztonija*, 1989. december 17. Németül: *Archiv des Völkerrechts* 1990. 180. és köv.
- Lettország:** Törvény Lettország nemzeti és etnikai csoportjainak szabad fejlődéséről és kulturális autonómiához való jogokról, 1991. március 19., *Vedomosztyi Verhovnogo Szovjeta i Pravitelstva Latvviszkoi Respubliki*, 1991, 21-22.167.
- Litvánia:** Törvény a nemzeti kisebbségekről, 1989. november 26. módosítva az 1991. január 29-én elfogadott törvény által, *Écho Litvy*, 1991. február 1.
- Szovjetunió:** Törvény a Szovjetunió azon polgárainak szabad fejlődéséről, akik saját nemzetállami alakulataik területén kívül élnek, illetve nem rendelkeznek ilyen területtel a Szovjetunió keretei közt, 1990. április 26., *Vedomosztyi Szjezda narodnih deputatov SZSZSZR i Verhovnogo Szovjeta SZSZSZR* 1990. 19. 331.
Tartalmilag idetartozik az 1991. december 4-i horvátországi alkotmánytörvény és az 1991. november 1-i nyilatkozat is.

4. NYELVTÖRVÉNYEK

- Bjelorusszia:** A Bjelorusz Szovjet Szocialista Köztársaság területén beszélt nyelvek egyenlőségét biztosító törvény, 1990. január 26. *Szovjetszkaja Bjelorusszija*, 1990. február 13.
- Észtország:** Nyelvtörvény, 1989. január 18., *Szovjetszkaja Esztonija*, 1989. január 22.
- Kazahsztán:** A Kazah SZSZK területén használt nyelvekről szóló törvény, 1989. szeptember 22., *Kazahsztanszkaja Pravda*, 1989. szeptember 29.
- Kirgízia:** Törvény a Kirgiz SZSZK államnyelvéről, 1989. szeptember 23. *Szovjetszkaja Kirgizija*, 1989. szeptember 29.
- Lettország:** Nyelvtörvény, 1989. május 5., *Szovjetszkaja Latvija*, 1989. május 7.
- Litvánia:** Rendelet a Litván SZSZK államnyelvének használatáról, 1989. január 25., *Szovjetszkaja Litva*, 1989. január 26.
- Moldávia:** Törvény a Moldovai SZSZK területén használt nyelvek használatának módjáról, 1989. szeptember 1., *Szovjetszkaja Moldavija*, 1989. szeptember 3.
- Oroszország:** Törvény az Orosz Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság népeinek nyelveiről, 1991. október 25., *Vedomosztyi Szjezda narodnih deputatov RSZFSZR i Verhovnogo Szovjeta*, 1991. 50. 1740; *Rosszjizskaja Gazeta*, 1991. december 11.
- Szerbia:** Törvény a hivatali nyelv- és íráshasználatról, 1991. július 24. *Szluzsbeni glasnik*, 1991. 45. 614.
- Szlovákia:** Törvény a Szlovák Köztársaság hivatalos nyelvéről, 1990. október 25., *Sbírka zákonu*, 1990. 428.
- Szovjetunió:** Törvény a Szovjetunió népeinek nyelvéről, 1990. április 24., *Vedomosztyi Szjezda narodnih deputatov SZSZSZR i Verhovnogo Szovjeta SZSZSZR*, 1990. 19. 327.
- Tádzsikisztán:** Nyelvtörvény, 1990. május 24., *Kommunist Tadzjikisztana*, 1989. július 30.
- Türkmenisztán:** Nyelvtörvény, 1990. május 24., *Turktnenszkaja Iszkra*, 1990. május 27.
- Ukrajna:** Törvény az Ukrán SZSZK területén használt nyelvekről, 1989. október 29. *Pravda Ukraininü*, 1989. november 3.
- Üzbegisztán:** Törvény az Üzbég SZSZK államnyelvéről, 1989. október 21., *Pravda Vosztoka*, 1989. október 24.

GEORG BRUNNER

NATION-STATES AND MINORITIES IN THE EASTERN PART OF EUROPE

This study analyzes the nation-state and ethnic development of the countries of the former Eastern Bloc and those located in the Asian territories of the former Soviet Union. In the course of detailed analysis of certain territories and countries, the author views the fundamental political tendency of this multi-national and multi-nationality region to be pointing toward nation-state formation. There are, however, significant proportions of minorities in each of the new independent countries. Therefore, the minority problems in each country must be appropriately handled as soon as possible. The author believes that in addition to international supervision, peaceful border adjustment is also a possible means of managing the minority question. This method, however, can be applied only to a very limited degree, and mostly only in those regions where the minorities live relatively close to their mother nation. Regarding those cases that cannot be handled through border revision, the minority question can and must be managed by enduring the right to collective identity. Regulations must be established both within the international legal framework as well as the domestic legal framework of the concerned states.

In the second part of the study, the author discusses regulatory processes such as universal declarations and bilateral agreements on the protection of minorities, constitutional guarantees and state laws. Finally, the author groups the plans to regulate minority guarantees into the following categories: a) individual rights, group rights, objective guarantees; b) territorial autonomy, cultural autonomy.

VÁRADY TIBOR

Kollektív kisebbségi jogok és a jogvédelem problémái – a jugoszláv eset*

Egyéni vagy kollektív kisebbségi jogok?

Egy amerikai szerző (Adeno Addis) szavai szerint: „...az etnikai jogok csak egy módon érthetők meg, és pedig ha egy csoport jogaiként fogjuk fel őket.”¹ Ez a megközelítés csak kis részben jutott kifejezésre az érvényes nemzetközi jogi normákban, viszont az utóbbi években egyre több teret hódít a jogtudományban.² Nem időszerű már az az 1954-beli megjegyzés, mely szerint „manapság egy jól öltözött nemzetközi jogász emberi jogokat visel” (és nem bajlódik divatjamúlt kisebbségi jogokkal).³ Ha lassan is, de folyamatosan tör egyre inkább utat az a felismerés, hogy az egyéni emberi jogok egyszerűen nem képesek arra, hogy egyedül oldják meg korunk kisebbségi problémáit.

Az emberi jogokkal foglalkozó legfontosabb dokumentumok, mint például az ENSZ Alapokmánya vagy az Emberi Jogok Egyetemes Deklarációja, elsősorban egyéneket tartanak szem előtt, nem pedig csoportokat. Egy árnyaltabb álláspont ismerhető fel a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egységokmányának 27. cikkében, mely szerint:

„Olyan államokban, ahol nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják s gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják.”

A „Jugoszlávia” elnevezést használva arra a területre utalok, mely Jugoszláviát alkotta, mielőtt az szétesett 1991-ben és 1992-ben. Ez a „Jugoszlávia” megszűnt egységes állam lenni, de nem szűnt meg olyan régió lenni, melyet közös és megoldatlan problémák jellemeznek. E problémák között drámai fontosságot nyert a kisebbségek kérdése.

E jogszabály címzettjei elsősorban „személyek” (tehát egyének), de hangsúlyt nyert az is, hogy az illető jogokat a személyek „csoportjuk más tagjaival együttesen” gyakorolják. A 27. cikk megvilágítja a kisebbségi jogok sajátos voltát, és azt is bizonyítja, hogy ezen a területen nem könnyű határt vonni egyéni és kollektív jogok között. Szembesülve ezzel a problémával, Steiner a következő konklúzióhoz jut: „Kisebbségek tagjainak azt a jogát, hogy saját nyelvüket használják, vallásukat gyakorolják, illetve társuljanak, az egyének természetesen társulva gyakorolják. Ilyen szempontból, ezen egyéni jogoknak elidegeníthetetlen kollektív jellege van.”⁴

A nyelvi jogokról szóló deklarációjában, a Nemzetközi P.E.N. nem különbözteti meg az egyéni és kollektív jogokat, hanem e két kifejezést egyszerűen jelzőpárként használja, mely ugyanazokat a kisebbségi jogokat magyarázza. A deklaráció „egyéni és kollektív jog”-nak nevezi mindenkinek arra való jogát, hogy szóban, írásban és nyilvános vagy hivatalos okmányokban annak a csoportnak a nyelvén fejezze ki magát, melyhez tartozik.⁵ Ezt a hozzáállást magyarázhatjuk a nem jogász agy naivitásával, de magyarázhatjuk azok bölcsességével is, akiket nem terhelnek előre lefektetett jogi fogalmak és megkülönböztetések.

A kisebbségi jogok kollektív dimenziója, a korábbiakhoz viszonyítva fokozottabb elismerést nyert a legújabb idevonatkozó nemzetközi aktusokban és tervezetekben. Ebben az irányban tett (óvatos) lépésekről tanúskodik az ENSZ közgyűlésének

kisebbségi jogokkal foglalkozó tervezete is.⁶ Ez a tervezet elsősorban ugyan „kisebbségekhez tartozó személyek”-ről beszél, de hangsúlyozza, hogy a kisebbségi jogokat „egyénenként, valamint a csoport más tagjaival együttesen gyakorolják”. Ezen túlmenően, néhány szakasz magát a kisebbséget tételezi a védelem címzettjeként. Az 1. szakasz szerint például „Az államok védelmezik területeiken belül a kisebbségek létezését, nemzeti, etnikai, kulturális, vallási vagy nyelvi identitását...”

A kollektív kisebbségi jogok helyet kaptak a Kisebbségi Jogok Védelméről Szóló Európai Egyezmény Tervezetében is. A tervezetet magyarázó beszámoló hangsúlyozza: „A kisebbségi problémák megoldása egyrészt a diszkrimináció tiltása elvének tiszteletben tartásában rejlik, másrészt pedig pozitív cselekvést feltételez, mint például a kollektív és egyéni jogok kinyilatkoztatása.”⁷ A tervezet alaptételeit magyarázva, a beszámoló a következőket is hangsúlyozza: „Szükségesnek mutatkozott, hogy ne csak a kisebbségekhez tartozó egyének jogait ismerjük el, hanem magát a kisebbség jogait is, mert egy kisebbség nemcsak egy bizonyos számú egyén összessége, hanem ezek közti viszonyoknak rendszere. A kollektív jogok koncepciója nélkül valamennyire korlátozott maradna a kisebbségi jogok védelme.”⁸

A napjainkban jelentkező kisebbségi-jogi problémák meggyőző érvekkel követelik a kollektív dimenzió elismerését, magának a kisebbségeknek figyelembevételét. Ezt a tényt igen egyszerű és meggyőző megfogalmazásban ismerte el az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága. Blackmun bíró szavai szerint: „Hogy túlhaladhasunk a rasszizmuson, először is figyelembe kell vennünk a fajt mint tényezőt. Más út nem létezik.”⁹

Faji problémák megoldásánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül a fajt mint tényezőt, kisebbségvédelmi problémákkal szembesülve viszont nem téveszthetjük szem elől a kisebbség egészét. Az ember (egyének) egyenlősége roppant fontos eleme minden életképes megoldásnak; de a fajt (ha faji problémákról van szó) el kell ismerni ténylegesen létező többletdimenzióként, hogy eredményre jussunk, és ugyanez vonatkozik az etnikai kisebbségek problémájára is.

Ez a többletdimenzió pontos megfogalmazást nyert az Állandó Nemzetközi Bíróság egy jól ismert tanácsadó-véleményében az albániai kisebbségi iskolák ügyében.

E véleményben a bíróság kiemeli, hogy a kisebbségvédelem lényege lehetővé teszi a lakosság azon részének, mely különbözik fajában, nyelvében vagy vallásában, a békés egymás mellett élést azzal, hogy egyidejűleg ez a lakosság „megőrizhesse azokat a jellegzetességeket, melyek megkülönböztetik a többségtől”. E cél eléréséhez a bíróság két dolgot tekint különösen fontosnak:

„Az első annak a biztosítása, hogy azok az állampolgárok; akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbséghez tartoznak, minden szempontból teljes egyenlőség szintjén álljanak az állam egyéb állampolgáraival.

A másik, megfelelő eszközök biztosítása, melyek alkalmasak arra, hogy a kisebbség megőrizhesse faji jellegzetességeit, hagyományait és nemzeti sajátosságait.

E két követelmény szorosan összekapcsolódik, mert nem létezik valódi egyenlőség többség és kisebbség között, ha az utóbbi meg van fosztva saját intézményeitől, és ha állandóan arra kényszerül, hogy megtagadja kisebbségi létének lényegét.”¹⁰

Ugyanebben a tanácsadó-véleményben a bíróság a következőket is hangsúlyozza: „A jogi egyenlőség kizár minden diszkriminációt; míg a tényleges egyenlőség megkülönböztetett elbánást követelhet meg, melynek eredménye különböző helyzetek

között felállított egyensúly.”¹¹ Ez az egyes csoportok irányában megkülönböztetett elbánás, mely lehetővé teszi egy népcsoport identitásának megőrzését, feltételezi, hogy (egyébként egyenjogú) egyének között csoportok létezését ismerjük el.

Olyan időkben, amikor a nemzeti hovatartozás különösen fontossá válik,¹² a tényleges egyenlőségnek szentelt figyelem létfontosságú szerepet kap a kisebbségvédelemben. Egyenlő szavazati jog és a „jogi egyenlőség” egyéb jellegzetes velejárói csak megszilárdítják a kisebbség alárendelt helyzetét, tekintettel arra, hogy a szavazatok megoszlását felfokozott módon befolyásolják az etnikai arányok. Ami szintén nagyon fontos, az egyenjogúság eszményének hatósugarán kívül marad a kisebbségi csoportnak és tagjainak arra való joga, hogy különbözzenek (nyelvükben, kultúrájukban). Az „Amerika meghódítása” című könyvében Tzvetan Todorov a spanyol hódítók kultúrájával szembeesülő indiánok tragédiájáról ír, és a következő szavakkal ragadja meg a problémát: „Mi egyenlőséget akarunk, anélkül hogy ez azonosságot vonna maga után; de különbözőséget is, anélkül hogy ez felsőbbrendűség/alsóbbrendűség-gé fajulna.”¹³ Ugyanezt a gondolatmenetet folytatva Todorov némi rezignáltsággal teszi hozzá: „Élni a különbözőséget az egyenlőségben olyan dolog, melyet sokkal könnyebb kimondani, mint megtenni.”¹⁴

A mai jugoszláv tapasztalat drámai bizonyítékokkal mutatja, hogy mennyire fontos (és mennyire nehéz) „élni a különbözőséget az egyenlőségben”. A folytatódó kegyetlen polgárháborúban a tényleges és vélt atrocitásokat etnikai csoportok számlájára írják, és ugyanezek felé irányul a bosszú is. Etnikai csoportok foglalnak el vitatott területeket, és üznek ki onnan egyéb csoportokat; ennek eredményeként, amíg ezt a szöveget írom (1992. június eleje) már több mint másfél millió menekültet tartunk számon, akiknek a zöme ott keres menedéket, ahol a többséghez tartozna. A fegyverektől bizonyos távolságra, a kétnyelvű helységtáblákat, melyek engedélyezettek, sőt kötelezőek voltak századok során, most egynyelvű táblák váltják fel. Ami a váltást igazolja, az egyszerű túlerő vagy parlamenti többség,¹⁵ mindkettővel szemben esélytelen a kisebbségi csoport, melynek nyelvét, elnevezéseit elhagyják. A kisebbségi anyanyelvi oktatás egyre zsugorodik, és a fennmaradásért folytat küzdelmet.

Világos tehát, hogy a célba vett áldozatok éppen a kisebbségi csoportok, nem pedig a polgárok mint egyének. Nemigen lehet életképes védelmi rendszert kialakítani, míg tudatosan tagadjuk a célpontot. Horvátokat, szerbeket, magyarokat, ruszinokat, muzulmánokat pontosan azért üznek el, mert horvátok, szerbek, magyarok, ruszinok vagy muzulmánok. A kétnyelvű útjelzések, helységnevek megszüntetését nemigen lehet másképpen felfogni, mint egy csoport felé irányuló magatartást, gesztust; és az ez ellen való védekezés sem igen artikulálódhat egyéni emberi jogok alapján.

A jelen jugoszláv krízis szövegekörnyezetében és sodrásában, egyenlőség (ha létezne is), a kollektív identitást szavatoló pótlólagos garanciák nélkül csak azt jelenthetné, hogy a szerbek és egyéb nem horvátok csatlakozhatnak Horvátországban a horvát többséghez, tehát horvátok lehetnek, míg a horvátok, magyarok és egyéb nem szerbek azonosulhatnak a szerb többséggel Szerbiában. És ez nyilvánvalóan nem megoldás, mint ahogyan a közel-keleti konfliktusban sem az a megoldás, hogy minden arab zsidóvá változzon, vagy fordítva. Egy többnemzetiségű községben való életnek nem lehet az az előfeltétele, hogy az egyik résztvevő csoport lemondjon az identitásáról. Ilyen feltétel szabása nemcsak hogy nem igazságos, de nem is ésszerű. Az egyedüli civilizált megoldásnak mégiscsak az tűnik, hogy - Todorovot idézve - „éljük a különbözőséget az egyenlőségben”; a polgárok egyenjogúságából induljunk

ki; de elismerjük egyúttal minden népcsoportnak arra való jogát, hogy megőrizze identitását, nyelvét, kultúráját:

A kisebbségvédelem lehetséges mechanizmusairól

Amikor a titói Jugoszlávia összeomlása nyomán elveszett az alapmérték, eltűntek a mérték betartását biztosító eszközök is. A régi mechanizmusok visszaállítása nem lehetséges, és nem is lenne kívánatos; annál sürgősebb új eszközök létrehozása. Ennek kapcsán szeretnék néhány lehetőséget mérlegelni.

Önképviselet

Az egypártrendszer felbomlása után nincsen többé pártmonopólium a kisebbségi problémák észrevétele, megállapítása és orvoslása terén. A „vertikalizmus” tabuja elfelejtődött, és a volt Jugoszlávia egész területén alakultak a kisebbségeken belül olyan szervezetek, melyeknek alapcélkitűzése a kisebbségi érdekvédelem. A többé-kevésbé jóindulatú gyámkodást önképviselet váltotta fel.

Ezen a ponton világossá válik ismét, hogy a csoportjogok és csoportok szubjektivitásának elismerése előfeltétele egy működőképes védelmi rendszernek. Kétségtelen, hogy szervezetek nagyobb eséllyel állíthatnak követeléseket például kisebbségi iskolák vonatkozásában, mint az egyének (egyes szülők vagy diákok); csakúgy, mint ahogy az egyházak nagyobb eséllyel védhetik egy vallás érdekeit, mint egyes hívók.

Amint önképviselet helyettesíti a gyámkodást, lehetségessé válik sérelmek és érdekek kifejezése és hangoztatása, de ezzel még nem oldódott meg az új védelmi mechanizmusok problémája. Kisebbségi panaszoknak aligha lehet esélye a szavazattöbbségen alapuló hagyományos rendszerekben - különösen akkor nem, amikor mértéktelen és perdöntő fontosságot nyer a választóvonal az etnikai kisebbség és többség között.

Autonómia

A felvázolt problémának egyik kézenfekvő megoldása az autonómia; azaz különböző autonómiák alakítása. Ezáltal módosulnak a döntéshozatali sémák, és nincsenek többé elérhetetlen távolságban a kisebbségi közösséget érzékenyen érintő döntések. Az autonómia és az állam hatásköreinek elhatárolása természetesen nem egyszerű feladat, de a probléma nem új és nem megoldhatatlan. Steiner szavai szerint: „Sokkal súlyosabbak azok a problémák, melyek akkor keletkeznek, ha nem veszünk tudomást a kisebbség autonómia-igényéről, mint azok, melyek különböző autonómia-sémák kidolgozásakor merülnek fel.”¹⁶

Az autonómiát egészen egyértelműen támogatja az EBEÉ is. A Nemzeti Kisebbségek Szakértői Értekezletének 1991. július 19-i beszámolója felsorolja azokat a megoldásformákat, melyek eddig pozitív eredményeket hoztak és hozhatnak, és ezek között említi a következőket is:

- „- helyi és autonóm közigazgatás, valamint területi autonómia, beleértve tanácsadó és végrehajtó testületeket, melyeket időnként szabadon választanak;
- a nemzeti kisebbség önkormányzata az identitását érintő kérdésekben, olyan helyzetekben, amikor a területi autonómia nem alkalmazható;
- decentralizált vagy helyi igazgatási formák.¹⁷

Ezek a meghatározások vezérelvként szolgálhatnak területi és személyi autonómiák¹⁸ kialakításában. Az autonómia egyaránt indokolt valamennyi kisebbségi helyzetben lévő polgár tekintetében; tehát szükségük van rá a szerbeknek is Horvátországban csakúgy, mint az albánoknak vagy magyaroknak Szerbiában. Az önkormányzatok fontos elemeivé válhatnak egy bontakozó civil társadalomnak, felváltva az egypártrendszer szabta szerkezeteket és mentalitást.

Kisebbségvédelmi mechanizmusok az állam szintjén

Egy amerikai szerző szavai szerint: „A kisebbségi jogok természetszerűen a többséggel helyezkednek szembe, azaz arra szolgálnak, hogy a politikai kisebbséget a politikai többség ellen védjék. Következésképpen azokban az alkotmányokban vannak védett helyzetben, melyeket nem lehet a törvényhozó testület egyszerű szótöbbségével módosítani.”¹⁹

Jugoszlávia utódállamaiban nyilvánvalóan szükség van alkotmányos garanciákra. Ha a kisebbségi jogokat egyszerű törvény határozza meg, melyet szavazattöbbséggel bármikor változtatni lehet, akkor ezeket a jogokat semmi sem szavatolja. Szükség van tehát alkotmányos garanciára, mely lényegében azt biztosítaná, hogy a kisebbségi jogokat ne lehessen módosítani maga a kisebbség beleegyezése nélkül. Egy ilyen szavatosság nem lenne példátlan a jugoszláv gyakorlatban sem. Az 1974-es szövetségi alkotmány csakúgy, mint a hat köztársaság alkotmányai, hasonló garanciával védtek a külföldi tőkeberuházó jogait.²⁰

Egy ilyen alkotmányos garancia biztosítani képes a kisebbségi jogokat rendező jogszabályok stabilitását – de nem képes megfelelő jogszabályokat teremteni. Ebben a pillanatban a megfelelő jogszabályoknak két lehetséges katalizátora mutatkozik. Az első ilyen serkentő tényező a nemzetközi – különösképpen pedig európai – mérce. Sajnos, a létező normák meglehetősen általánosak. Új kezdeményezések többet ígérnek, de kétséges, hogy eléggé gyorsan érnek-e be ahhoz, hogy megfelelő szerepet játszanak a jugoszláv krízis orvoslásánál, mely nem tűr halasztást. Egy másik lehetséges támogató körülmény a volt Jugoszlávia etnikai térképe. Minden népnek, mely többségben van az egyik államban, vannak kisebbségi helyzetbe került részei más utódállamokban; és minden nép hangsúlyozottan fejezi ki érdekelttségét azon hozzátartozó polgárok sorsa iránt, akik kisebbségi helyzetben vannak az országhatáron túl. Az érdekek tehát összecsengenek. Egy nap talán képesek leszünk elhinni és elismerni azt az egészen egyszerű igazságot, hogy az „övéik közöttünk” és a „mieink közöttük” ugyanazt a sorsot osztják, ugyanannyira veszélyeztetettek, és ugyanazt a védelmet érdemlik. Felsejlik majd talán az is, hogy minden kisebbségre vonatkozó azonos jogok és garanciák elismerése a legjobb és legeredményesebb módja annak, hogy védelmezzük a mieinket (is).

Ha megszületik egy politikai akarat, mely támogatja olyan jogok katalógusát, mely minden jugoszláviai kisebbségre vonatkozik, a szabályalkotás során megkülönböztetett figyelmet kellene szentelni néhány ismérvnek.

Mindenekelőtt a szabályok részletesek kell, hogy legyenek.²¹ Az adott politikai- és hangulatkörnyezetben egyszerűen nem bízhatunk meg általános elvek jóindulatú tolmácsolásában.

Sok figyelmet érdemel a kisebbségi jogok eljárásjogi felállítása is. Nehéz, de elkerülhetetlen probléma azon személyek kijelölése, akik védelemre jogosultak, és igényeket támaszthatnak. Ezen a ponton gyakorlati jelentőséget nyer az egyéni és kollektív jogok megkülönböztetése. Ha maga a közösség is jogosult jogorvoslatot követelni, akkor ez a közösség perbeli jogképességét feltételezi. A probléma ott van,

hogyan lehetnek (és rendszerint vannak is) egymással versengő politikai szervezetek, melyek magukat hivatottnak tartják arra, hogy fellépjenek egy kisebbség érdekeinek védelmében. Felvetődik tehát a kérdés, hogy melyik szervezet lesz arra jogosult, hogy egy kisebbséget bíróság vagy egyéb szerv előtt képviseljen.²² A probléma bonyolult. Két lehetséges megoldásváltozatra szeretnék röviden rámutatni. Az egyik opció az, hogy egyes ténykedési területek szerint alakuljanak (és legyenek elismerve) kisebbségi érdekvédelmi szervezetek; ilyen lehetne például az anyanyelvi oktatásban érdekelt oktatók és szülők szervezete vagy művelődési egyesületek közössége. E szervezetek hatáskörének és perbeli jogképességének határai azonosak lennének a ténykedési terület határaival. A másik megoldás egy általános szervezet kialakítása a kisebbség egészének szintjén, mely különbözne az egyes politikai pártoktól. Ennek a felépítésében általános szavazójogból kellene kiindulni, mely meg lenne adva mindenkinek, aki egy adott kisebbséghez (kisebbségi kultúrához) kíván tartozni, és úgy dönt, hogy részt vesz az általános kisebbségvédelmi (önkormányzati) szervezet kialakításában.

Az eljárásjogi problémák között nagy fontossággal bír a sürgősség kérdése is. Ha egy olyan kérelemről, mely kisebbségi tannyelvű tagozat megnyitását követeli (vagy olyan panaszról, melyet kisebbségi tagozat beszüntetése miatt emeltek), nem döntenek az iskolaév kezdete előtt, értelmét veszti a követelés is, a panasz is. Ha valaki azt követeli, hogy anyanyelvén tehessen felvételi vizsgát, és erről nem döntenek a felvételi vizsga előtt, bármilyen határozat születik is, az eredménye negatív lesz. Mindenképpen szükség van tehát egyes esetekben sürgősségi eljárásra, és a procedurális lehetőségek közé be kell sorolni az ideiglenes intézkedések intézményét.

A kisebbségi jogvédelem feltételezi a bírósági hatáskör kiszélesítését is, vagy pedig külön hatósági szervek létrehozását, melyek kisebbségi-jogi igényekről dönthetnek.

Roppant fontos feladat a kisebbségi jogok tiszteletben tartásának ellenőrzése is. Ezt végezhetné külön minisztérium vagy egyéb kormány szintű hatóság. Még jobb megoldásnak tűnik azonban egy vegyes bizottság felállítása, melyben részt vennének a kormány és a kisebbségi szervezetek képviselői is, és amely alkalmat adna kölcsönös tájékozódásra, dialógusra, és pozitív szerepet játszhatna feszültségek feloldásában.

Nemzetközi jogvédelem

A jelen jugoszláv krízissel szembesülve nélkülözhetetlenné váltak a nemzetközi védelmi mechanizmusok, és minden jel szerint nélkülözhetetlenek más országokban fenyegető konfliktusok meggátolásában is.

Az Európa Tanács által javasolt Európai Kisebbségvédelmi Egyezmény²³ jelentős teret szentel egy ellenőrző mechanizmusnak (18-tól a 30. szakaszig). Az egyezménytervezet egy „Európai Kisebbségvédelmi Bizottság” létrehozását javasolja, mely beadványokat fogadhat el „bármely személytől, személyek csoportjától, kisebbségeket képviselő nem hatósági szervezetektől”, akik azt állítják, hogy az egyezményben lefektetett jogok megsértésének áldozatai (26-os szakasz). A bizottság felhatalmazásai közé tartozik a tanácsadás, megfigyelés és közvetítés.

Egy ilyen bizottság kétségtelenül hasznos célt szolgál. Még fontosabb volna azonban egy olyan szerv megalakítása, amely döntéseket is hozhat. Egy nemzetközi panaszlehetőség és instancia létrehozásának messzeható következményei lennének: először is közvetlenül, mert pártatlan intézmény döntene egyes panaszokról, de

közvetve is, mert egy nemzetközi döntéshozatali fokozat pusztá fennállása és tekintélye befolyásolná a nemzeti szinten működő intézmények magatartását.²⁴

Egy nemzetközi szintű döntéshozatali szerv felállítása, mely kisebbségi-jogi kérdésekkel foglalkozna – nem egyszerű feladat. Az egyik megoldás az lehetne, hogy megfelelő nemzetközi egyezmények nyomán ilyen kérdésekre (és az érintett államokra) is kiterjedjen a Strasbourg-i Európai Emberjogi Bíróság hatásköre. E bíróság tekintélye és tapasztalata jelentős részben hozzájárulhatna ésszerű és igazságos mércék felállításához.

Egy másik (és az előbbit nem kizáró) megoldást egy választott bírósági szerkezet jelenthetné. E szerkezet felépítésekor a következő kiinduló elvekre lehetne támaszkodni: követendő alaprajzként a nemzetközi kereskedelmi választott bíraskodás sémája szolgálhatna, néhány jelentős módosítással. Kulcsszerepet egy nemzetközi egyezmény játszana, mely a New York-i Konvencióhoz²⁵ hasonlóan meghatározná a választott bíróság joghatóságát, és biztosítaná a döntések végrehajtását. A külkereskedelmi választott bíraskodás alapelveitől fontos eltérés mutatkozna azonban a joghatóság kérdésében. A kisebbségi jogvédelem területén nem lenne ésszerű, és nem is lenne gyakorlatilag kivihető minden esetben a felek előzetesen megkötött választott bírósági egyezményéből vezetni le a joghatóságot. Ehelyett, maga a (megalkotandó) nemzetközi egyezmény nyújtana jogalapot ahhoz, hogy a sértett fél választott bírósághoz forduljon. Továbbá a választott bíróság hatásköre nem a felek által körülírt vitára korlátozódna, ehelyett a választott bíróság azon kisebbségi jogok védelmével foglalkozhatna, melyeket nemzetközi egyezmények (és esetleg a jugoszláv utódállamok egységesen elfogadott törvényszövege) fektetne le. Az eljárásban szemben álló felek egyrészt kisebbséghez tartozó egyének vagy kisebbségi szervezetek lennének, másrészt pedig az állam vagy annak egy területi egysége.²⁶

A vitába bocsátkozó felek egy-egy választott bírót maguk jelölnének ki, a választott bírósági tanács elnökét pedig az EBEÉ Európai Kisebbségvédelmi Bizottsága. Ez a bizottság nevezne ki választott bírót akkor is, ha ezt a felek egyike elmulasztaná megtenni egy megadott határidőn belül.²⁷ Az eljárási szabályokat az EBEÉ fektetné le, támaszkodva az UNCITRAL eljárási szabályainak elveire.²⁸

Elvben csak akkor lehetne választott bírósághoz fordulni, ha kimerültek a jogvédelmi lehetőségek az érintett állam szervei előtt. Ezt az elvet azonban néhány kivétellel kellene módosítani, melyek elejét vennék annak, hogy a döntés halasztásával szülessenek de facto megoldások. Ez azt jelenti, hogy választott bírósághoz nemcsak akkor lehetne fordulni, ha az állami hatóságok a legfelsőbb szinten is határozatot hoztak már, hanem akkor is, ha a folyamodvány betérjesztésétől számított bizonyos határidőn belül nem születik határozat. Kétfajta határidő megszabása lenne célszerű: egy hosszabb és egy rövidebb, mely utóbbi sürgős esetekben lenne indokolt. Ha az eljárást kezdeményező fél a rövidebb határidő lejártára hivatkozva fordul választott bírósághoz, akkor a választott bírák előzetes kérdésként arról döntenek, hogy sürgősnek tekinthető-e a vitatott panasz.

A választott bírósági határozat végleges és kötelező erejű kell, hogy legyen azzal, hogy a végrehajtást az érintett államok között megkötött nemzetközi egyezmény biztosítja.

Miután a vérontásba torkolló nemzeti kizárólagosságok alapjaiban rendítették meg a nemzeti intézmények és szervek hitelét, egy európai instancia színre lépése nélkül – legyen ez az Európai Emberjogi Bíróság, választott bíróság vagy más intézmény – egyszerűen nem feltételezhető az az intézményekbe vetett minimális bizalom, mely előfeltétele a viták békés rendezésének.

*

Kisebbségi jogvédelemről szóló tanulmányában, az európai regionális rendszerben észlelt hézagokról beszélve, Ermacora némi keserőséggel állapítja meg: „Az államok képviselői az Európa Tanácsban a népcsoport- és kisebbségvédelmet úgy kezelik, mintha 'kétes üzlet' lenne... sajnálatos, hogy csak az erőszak érdeklődik a közvéleményt és eredményez nagybetűs címfeliratokat, csak az erőszak képes a politikusokat és diplomátákat mozgósítani.”²⁹

Jugoszláviában ezt a küszöböt átléptük. Ha az elmúlt év pusztításai és a kisebbségek tragédiája áttörne tudatgátakat, és hatékony kisebbségvédelmi mechanizmusokat indítana be Európában, akkor ez lenne az egyetlen pozitív eredménye az értelmetlen konfliktusnak, melyben mindegyik fél vesztes. És segítene azokon is, akik a küszöböt még nem lépték át – de ott vannak előtte.

* (A tanulmány teljes terjedelmében a *Létünk* című vajdasági szemlében jelenik meg.)

Jegyzetek

- 1 Addis: Individualism, Communitarianism, and the Rights of Ethnic Minorities, 66 *Notre Dame Law Review* 1219 (1991), 1223.
- 2 Lásd Kimminich: i. m. Kymlicka: *Liberalism, Individualism, and Minority Rights, Law and Community* 1989, 181; Thornberry: Is there a phoenix in the ashes? *International Law and Minority Rights*, 15 *Texas International Law Journal* 421 (1980); Samu: Kisebbségek kollektív jogai és államalkotó minőségük, (Kézirat - előadás a Professzorok Világbéke Akadémiájának az Európáért és az etnikai kisebbségek című konferenciáján, Bukarest 1991. szept. 21-én); Veiter: *Die Entwicklung des Volksgruppenrechts 1947-1987*, Capotorti: Are Minorities Entitled to Collective International Rights? 20 *Israel Yearbook on Human Rights* 351 (1990)
- 3 Kunz: The Present Status of International Law for the Protection of Minorities, 48 *American Journal of International Law* 282 (1954)
- 4 Steiner: Ideals and Counter-ideals in the Struggle Over Autonomy Regimes for Minorities, 66 *Notre Dame Law Review* 1539 (1991), 1543.
- 5 1991 Linguistic Rights Declaration of the International P.E.N., Section 1.
- 6 UN General Assembly Draft Declaration on the rights of persons belonging to national or ethnic, religious and linguistic minorities - as adopted in the second reading, December 12, 1991.
- 7 Council of Europe, European Commission for Democracy through Law, Explanatory Report on the Proposal for a European Convention for the Protection of Minorities, CDL (91) 8, Strasbourg March 11, 1991, 3. oldal 6. szakasz.
- 8 Uo. 5. oldal 16. szakasz.
- 9 *Regents of the University of California v. Bakke*, 438 US 265 (1978), 407.
- 10 P.C.I.J. Minority Schools in Albania, Advisory Opinion of April 6, 1935, Series A/B No. 64. 17.
- 11 Uo. 19.
- 12 Jugoszláviában pedig nemcsak hogy fontossá vált, hanem elveszített minden mértéket.
- 13 Todorov: *La conquete de l'Amerique*, Paris (Editions du Seuil) 252-3.
- 14 Todorov: I. m. 253.
- 15 Hosszas parlamenti vita után a szerb képviselőház hatalmas szavazattöbbséggel úgy döntött, hogy nem lehetnek többé hivatalos használatban a kisebbségi helységnevek akkor sem, ha a szerb nyelvű elnevezés után írják le őket. Ezt az új szabályt a hivatalos nyelv- és íráshasználatról szóló törvény 7. szakasza fekteti le. (Sluzbeni glasnik 45/1991). Lásd a parlamenti vita teljes anyagát, *Létünk* 1992/1., 7-58.
- 16 Steiner: I. m: 1560.
- 17 Report of the CSCE Meeting of Experts on National Minorities, 30 I.L.M.1692 (1992), 1698.
- 18 Személyi autonómia (vagy az EBEE megfogalmazása szerint „a nemzeti kisebbség önkormányzata identitását érintő kérdésekben”) pontosan azokra a kérdésekre terjedhet ki, melyek a kisebbség másságát mutatják és tartják fenn, tehát az anyanyelvi oktatásra, kultúrára, sajtóra, tudományos kutatásra. Ennek természetes (és igazságos) velejárója, hogy a kisebbség az állami költségvetésben az adott célra fordított eszközökből legalább olyan arányban részesüljön, mint amilyen a kisebbség adófizetői hozzájárulásának részaránya.

- 19 Attanasio: The Rights of Ethnic Minorities: The Emerging Mosaic, 66 *Notre Dame Law Review* 1195 (1991) 1210.
- 20 A JSZSZK 1974-es alkotmányának 27. szakasza, 4. bekezdés.
- 21 Ilyen részletes normák tartalma tekintetében lásd a következő javaslatot: Várady, Theses on Minimal Rights of Yugoslav Citizens, Who Are in a Minority Position, How To Prevent, A Total War, Belgrad 1991, 25-33; a javaslat magyar változata megjelent a *Hét Nap* 1991. szeptember 20-i számában.
- 22 Ha ezt a jogot párhuzamosan több szervezet is birtokolná, az egymásnak ellentmondó igények támasztását tenné lehetővé, zavart keltene, és komolyan veszélyeztetné a kisebbségvédelmi szabályok koherens alkalmazását.
- 23 European Convention for the Protection of Minority Rights, melyet elfogadott a „European Commission for Democracy through Law”.(az Európa Tanács egy tanácsadó testülete) 1991. február 8-án. - Lásd a szöveget: *12 Human Rights Law Journal* 270 (1991).
- 24 Azzal a feltétellel természetesen, hogy a nemzetközi szerv az egyes államok szerveihez viszonyítva bizonyos hierarchikus fölényt élvezzen.
- 25 A külföldi választott bírósági határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló New York-ban 1958. június 10-én kelt egyezmény.
- 26 Perbeli jogképessége lehetne például tartományoknak, ha a vitatott jogszabályt, illetve döntést tartományi szinten hozták.
- 27 E határidő rövid kell, hogy legyen - öt, esetleg hét nap lehetne megfelelő.
- 28 Uncitral, Választottbírósi Szabályok, melyeket az ENSZ Közgyűlése 1976. december 15-én fogadott el.
- 29 Ermacora: Der Minderheiten- und Volksgruppenschutz vor dem Europarat, a *System eines internationalen Volksgruppenrechts* című kötetben, Veiter szerkesztése, 3. kötet, II. rész (1972), 75.

TIBOR VÁRADY

COLLECTIVE MINORITY RIGHTS AND PROBLEMS OF LEGAL PROTECTION: THE YUGOSLAV CASE

In the first part of the study, the author begins with the principle that minority rights are not individual-based, but collective-based. He notes that although this principle has been proven by legal science, it is hardly accepted by valid international legal norms. The author briefly reviews those international political and legal documents that directly or indirectly deal with minority rights.

In the second part of the study, Varady reviews prospective mechanisms for the protection of minorities by referring to the situation of national minorities in the former Yugoslavia. The author mentions the political self-organization of the minorities, the question of autonomy, and the various state mechanisms for the protection of minorities. He depicts the present Yugoslavian civil war as a warning. As a result of the civil war, the international community cannot avoid responding to the demand that it develop an international legal protective mechanism regarding the minority question. In this regard, the author suggests the establishment of an international court of arbitration.

Gudmundur Alfredsson

Kisebbségi jogok és demokrácia

A létező emberi jogi szabályozás alapja az emberi méltóság és egyenlőség. A jogi normák, a kisebbségekhez tartozó személyek és népcsoportok egyenlőségének biztosítása érdekében tiltják a diszkriminációt, s ezen kívül különleges jogokról és intézkedésekről gondoskodnak. A jogi standardok betartásának ellenőrzésére végrehajtási mechanizmusokat hoztak létre. A nemzetközi szervezetek által közvetített bizalomépítő intézkedések e végrehajtási mechanizmusok jelentős tényezői.

A kormányközi megállapodások a kisebbségi jogokat az államok szuverenitásának és területi integritásának szem előtt tartásával garantálják. A nemzetközi jog és a kisebbségi jog tehát az állam egységét és területi integritását, valamint a kisebbségek létének és identitásának támogatását, védelmét egyszerre hangsúlyozza.

I. KISEBBSÉGEK

A nemzetközi emberi jogi szabályozás alapelve, hogy az emberi méltóság és egyenlőség egyetemesen érvényes. Bármilyen ezzel szembenálló kitétel ellentmond annak az alapelvnek, hogy mindannyian szabadnak születünk és emberi jogainkban mind egyenlők vagyunk.

A meglévő nemzetközi emberi jogi egyezményekben az emberi méltóságra és egyenlőségre hivatkozó kisebbségi jog magába foglalja a diszkrimináció tilalmát, az élet védelmét, a nemzeti, etnikai, nyelvi, kulturálisvallási identitás és sajátosság fejlesztését, illetve védelmét, valamint az identitás megőrzése és az egyenlőség megvalósítása céljából biztosítandó különleges jogokat, továbbá az oktatás, a nyelv, a kultúra, illetve a gazdasági és társadalmi ügyek területén szükséges különleges intézkedéseket. Az alábbiakban – a hagyományoknak megfelelően – a kisebbségek jogait két szempontból, a diszkrimináció tilalma, illetve a speciális jogok és intézkedések szempontjából közelítjük meg.

1. A diszkrimináció tilalma

Az Egyetemes Emberi Jogi Nyilatkozat és a két emberi jogi egyezségokmány (*A polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya*, valamint *A gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmánya*) biztosítja az egyenlőséghez való jogot és ebből következően a diszkrimináció tilalmát. A regionális egyezmények és dokumentumok szintén tartalmazznak hasonló kitételeket. Ezek közé sorolható a faji megkülönböztetés valamennyi formájának felszámolásáról és az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről szóló nemzetközi egyezmény, valamint a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (ILO) egyezménye a foglalkoztatásra vonatkozó megkülönböztetés tilalmáról. Ezeken kívül a fajról és a faji előítéletekről, valamint a türelmetlenség minden formájának, illetve a vallási hovatartozáson és meggyőződésen alapuló megkülönböztetés kiküszöböléséről szóló nyilatkozatokat kell itt megemlítenünk.

A kisebbségekre vonatkozóan a diszkrimináció tilalma konkrétan azt jelenti, hogy a kisebbségek tagjai minden vonatkozásban az ország más állampolgáraival egyenlő bánásmódban részesülnek, továbbá hogy megelőznek minden tevékenységet, mely az egyének és népcsoportok által megkívánt egyenlő bánásmóddal ellenkezik és hogy „betiltanak és megelőznek minden, a személy egyenlőséghez való jogával szembenálló vagy azt korlátozó magatartást.”¹

Az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága (Human Rights Committee) 1989-ben a polgári és politikai jogok egyezségokmányához fűzött általános magyarázatában leszögezte, hogy „az

egyezségokmányban használt diszkrimináció-fogalom magában foglalja a faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni helyzet, születés szerinti vagy egyéb helyzet alapján történő megkülönböztetést, kizárást, korlátozást vagy előnyben részesítést, mely célja vagy következménye szerint megakadályozza, hogy minden személy egyenrangúan élvezze és gyakorolja az összes jogokat és szabadságjogokat”. Kimondták továbbá, hogy az egyenlőség nem minden esetben jelent szükségszerűen azonos bánásmódot, valamint nem minden megkülönböztetett bánásmód értelmezendő diszkriminációként, amennyiben olyan cél elérése érdekében történik, amely az egyezségokmány értelmében jogos, illetve amennyiben a megkülönböztetés kritériumai ésszerűek és objektívek.

2. Különleges jogok és különleges eljárások

Gyakran a különféle helyzetekben és körülmények között megtiltott diszkrimináció önmagában nem elégséges a többségi lakosság és a kisebbséghez tartozók teljes egyenlőségének biztosításához. Ennek okán néhány nemzetközi egyezmény különleges jogokról és különleges eljárásokról gondoskodik. Ezek közül a legfontosabbak: a polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya, Egyezmény a népirtás büntetékének megelőzéséről és büntetéséről, a gyermekek jogairól szóló egyezmény, valamint az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni egyezmény és a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal 169. számú egyezménye az őslakos és törzsi népekről, s végül a fajról és a faji megkülönböztetésről szóló nyilatkozat. A különleges jogok nem privilégiumok, hanem a meg nem különböztetéshez hasonlóan az egyenlő bánásmód elvéből vezethetők le.

A felsorolt dokumentumokban található különleges kisebbségi jogok, röviden, a következőket foglalják magukban:

- a kisebbségeknek, az egyén élethez való joga mellett joguk van arra, *hogy* csoportként is létezzenek;

- a kisebbségi identitás és jellegzetességek kifejezése és megőrzése az oktatás, kultúra, vallás és nyelv területén;

- jog a kisebbségek anyanyelvének támogatásához és használatához a magánszférában és a helyi intézményekben, valamint meghatározott hivatalos célokra;

- az állam területén és az országhatárokon túl élő hozzátartozóikkal, rokonaikkal és barátaikkal való kommunikáció és kapcsolattartás joga; – jog ahhoz, hogy hagyományos gazdasági tevékenységekben részt

vegyenek.² Az őslakos népek esetében érvényes a földhöz és természeti forrásokhoz való közösségi jog is, amennyiben az illető kisebbség különleges viszonyban áll a földdel, vagy léte fenntartásához bizonyos természeti forrásokra támaszkodik;

- ugyanakkor a kisebbségek egyenlősége és meg nem különböztetése, valamint különleges jogaik gyakorlása nem csorbíthatja a többség jogait. A kisebbséghez tartozók kötelezik magukat mások, beleértve más kisebbségek, egyéni és kollektív jogainak tiszteletben tartására.

Néhány emberi jogi dokumentum értelmében az államok, a diszkrimináció elkerülése végett, kötelesek különleges intézkedéseket hozni, beleértve a konkrét szolgáltatásokat nyújtó pozitív tevékenységeket.

3. Politikai jogok és autonómia

A politikai képviseletben a különleges jogok biztosítják az egyenlőséget és méltóságot, mely ugyanakkor értelmet ad a többi speciális jognak is. Lehetővé kell tenni tehát a kisebbségek részvételét az államügyekben, esetenként nagyobb mértékben, mint amelyet a csoport

össztlakossághoz viszonyított aránya indokoltá tene. Ez különösképpen, bár nem kizárólagosan, a csoport életét és sorsát befolyásoló ügyek esetében érvényes. A nemzeti jogrendek ennek biztosítására több formát alkalmaztak:

- a csoport alkotmányos és/vagy törvény általi elismerése, valamint a kisebbségi törvények és szokások megjelenítése;

- a kormány kötelezi magát arra, hogy a kisebbségekkel megtárgyalja és konszenzusra jut az őket érintő kérdésekben;

- a választási körzetek igazságos kijelölése – a körzetek nem szolgálhatnak a kisebbségi tömbök fellazítására – és/vagy megfelelő számú képviselői hely biztosítása a törvényhozásban, illetve egyéb politikai szervezetekben, beleértve a kormányközi szervezeteket is;

- a csoport által megválasztott tisztviselőknek speciális pozíciók vagy meghatározott minimális létszám biztosítása az adott hivatalban.

A politikai jogok kontextusában felmerült az autonómia kérdése. Ez megvalósulhat teljes körű autonómia formájában, önkormányzat, önmenedzselés, önrendelkezés vagy pusztán a kiterjesztett funkciók megyei/tartományi hatóságokhoz való delegálásának eredményeként. Amennyiben a központi kormányzat egyetért a hatalom megosztásának elvével és a helyi ügyek megoldását az illető csoport képviselőinek kezében hagyja, az autonómia-elv érvényesül, és a megnevezés másodlagos fontosságúvá válik. A kisebbségek méltóságának, identitásának és szokásainak megőrzését, illetve az egyenlő bánásmódot oly módon lehet a leghatékonyabban biztosítani, hogy az illető csoport belügyeit önmaga gyakorolja és ellenőrizze. Ez a legalapvetőbb garancia, melyet egy kisebbség önmaga számára kívánhat, ugyanakkor épp ez az a követelés, amelynek a kormányok leginkább ellenállnak.

Az autonómia lehet területi és személyi elvű. Ha a kisebbségi csoport az adott területen nagy koncentrációban él, akkor a kisebbségi közigazgatás területinek tekinthető. Amennyiben a csoport tagjai szétszórtan avagy más népcsoportokkal vegyesen élnek egy nagyobb területen, a személyi elvű autonómia, azaz a lakóhelytől független csoporttagság és csoporttevékenységekben való részvétel alkalmazható jogos és működőképes megoldásként. A norvég törvényhozásban a számik tanácskozái gyűlése, a *sameting*, a személyi elvű megközelítés példája. A számik lakóhelyüktől függetlenül jelölhetik magukat és szavazhatnak a tanácskozái gyűlés képviselőinek megválasztásakor. Hangsúlyozandó, hogy a kisebbségi autonómia intézményeinek működésében szintén a demokratikus elveket és más egyetemesen elismert emberi jogokat kell alapelvnek tekinteni.

4. Az emberi jogok oktatása

Az Egyetemes Emberi Jogi Nyilatkozat, a gazdasági, társadalmi és kulturális jogok egyezségokmánya (26., illetve 13. cikkely) és más dokumentumok is arra kötelezik a szerződő államokat, hogy az emberi jogok és alapvető szabadságjogok tiszteletének megerősítése céljából gondoskodjanak ezek oktatásáról. Ezek a kötelezettségek a kisebbségi jogok szempontjából is relevánsak; hiszen az Egyetemes Emberi Jogi Nyilatkozat szövegének értelmében „a nevelésnek elő kell segítenie a nemzetek, valamint az összes faji és vallási csoportok közötti megértést, türelmet és barátságot, valamint az Egyesült Nemzetek által a béke fenntartásának érdekében kifejtett tevékenységet”.

5. Normaalkotó tevékenység

A legújabb világpolitikai események egyszerre támogatják és akadályozzák a kisebbségi kérdések megnyugtató kezelését. A német egyesülés, az európai integráció, a kelet-közép-európai változások, az apartheid felszámolása Dél-Afrikában, mind olyan fejlemények,

melyek az állam nélküli csoportokat és ezek jogait a figyelem előterébe állítják. Másrészt az elszakadásért és függetlenségért vívott küzdelmek valószínűleg lelassítják és ellentmondásossá teszik ezt a folyamatot.

Az Európa Tanács is foglalkozik a kisebbségi kérdéssel. A jogállami demokrácia európai bizottsága előkészített egy kisebbségvédelemmel foglalkozó egyezménytervezetet, amelyet előterjesztett a Tanács Miniszteri Bizottságához. A Parlamenti Közgyűlés 1990/1134. számú javaslatában felkérte ugyanezt a bizottságot egy jegyzőkönyv vagy egy speciális egyezmény elkészítésére. Az Európai Együttműködési és Biztonsági Értekezlet ugyancsak jelentős rendelkezéseket fogadott el a kisebbségekre vonatkozóan. Németország és Lengyelország sokáig elhallgatott kisebbségi kérdésekre vonatkozó egyezményt kötött, Magyarország pedig felhívást tett közzé az egyéni és kollektív kisebbségi jogok nemzetközi kodifikációjára.

Az ENSZ Emberi Jogi Bizottságában külön munkacsoport dolgozott a nemzeti, etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogait tartalmazó nyilatkozaton. Az 1978 óta megtartott évi ülések után a munkacsoport 1991 februárjában befejezte a nyilatkozattervezet második olvasatát, melynek szövegét az Emberi Jogi Bizottság elfogadta. Ez lesz az első olyan nemzetközi dokumentum, amely kifejezetten a kisebbségek jogaival foglalkozik.

6. Kutatás

A kutatás mind a normaalkotás, mind pedig a végrehajtási eljárások nélkülözhetetlen mozzanata. Az ENSZ Kisebbségvédelmi Albizottságában a következő különmegbízottak (Special Rapporteur) foglalkoztak a kisebbségi kérdés különféle vonatkozásaival: Francesco Capotorti a kisebbségekhez tartozó személyek jogaival, Jules Deschenes a meghatározással, Claire Alley a különféle kisebbségi helyzetek békés és konstruktív megoldásával, jelenleg pedig Asbjörn Eie a nemzeti szintű intézkedésekből levonható tanulságokkal.³ Ezen túlmenően mind az Egyesült Nemzetek Egyetemén, mind pedig az ENSZ társadalmi fejlődéssel foglalkozó kutatóintézetében jelenleg is folynak az etnikai konfliktusok és a gazdasági és társadalmi fejlődés közötti kapcsolatra összpontosító kutatások.

Az emberi jogi normák lefektetői sokat tanulhatnak a nemzeti szintű törvényhozói, közigazgatási és jogi intézkedésekből, továbbá a kétoldalú egyezményekből. Néhány ország sikerrel vezetett be kisebbségjogi rendszereket, így Finnország az Aaland-szigeteken, Dánia a Faroer-szigeteken és Grönlandban, Dánia és Németország a német, illetve a dán kisebbségek számára, Olaszország Dél-Tirolban. Spanyolországban a regionális önrendelkezés bevezetése jelentősen csökkentette a feszültségeket a baszk területen. Ezeknek az intézkedéseknek a formáját, tartalmát és hatékonyságát folyamatosan elemezni kell és – amennyiben az lehetséges – a regionális és nemzetközi normákba be kell illeszteni.

II. VÉGREHAJTÁSI ELJÁRÁSOK

A kisebbségi problémák gyakorisága ellenére az emberi jogok érvényesülését felügyelő intézmények és politikai szervezetek kevés figyelmet fordítottak a bajban levő kisebbségekre. Ha végül konkrét tevékenységekre szánták el magukat, munkájuk nagyrészt eredménytelen volt.

A létező dokumentumok és határozatok a kormányok, nem kormányzati szervezetek és az erőszak áldozatai számára egész sor emberi jogi eljárást kínálnak. Ezeket, mivel általános jellegűek, a kisebbségek is hasznosíthatják. Az ENSZ-ben az emberi jogi egyezségokmányok vagy konvenciók végrehajtását vizsgáló testületek – mint például az Emberi Jogi Bizottság – és a faji megkülönböztetés felszámolásával foglalkozó bizottság szakértői egy adott egyezmény betartásáról készített jelentés bemutatásakor a kormánydelegációkat kikérdezik az érintett kisebbségek helyzetéről is és válaszaikat tüzetesen felülvizsgálják.

Az emberi jogi testületben a polgári és politikai jogok egyezségokmányának fakultatív jegyzőkönyve alapján benyújtott panasztételek elemzésekor a kisebbségi jogok betartását rendszeresen figyelik. Ilyen tekintetben különös figyelmet érdemel a Gazdasági és Társadalmi Tanács 1503. számú határozata által életbe léptetett eljárás, amely súlyos emberi jogi sérelmek esetén kifejezetten a csoportos panasztételre ad felhatalmazást, és ezen túlmenően az egyezmények ratifikálásától függetlenül alkalmazható.

Az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának különleges eljárásokat kidolgozó programjában felvetették a kisebbségi kérdést, többek között a romániai helyzetet és a vallási türelmetlenséget elemezve.

A kisebbségi jogok további fejlesztése, megerősítése mellett a már rögzített jogok betartását erőteljesebben, hatékonyabban számon kellene kérni. A nem kormányzati szervezeteknek igen jelentős szerepük van a kisebbségi jogok előmozdításában és megőrzésében. Amennyiben ezek a szervezetek rendelkeznek a Gazdasági és Szociális Tanács által szabályozott és megszavazott konzultatív státussal, részt vehetnek az ENSZ-ben az emberi jogi bizottságok ülésén. Az őslakos népek önmaguk közvetlen képviselőit megszerzték ezt a státust. Egymás között kapcsolatot kiépítve és munkájukat összehangolva előzönlük az ENSZ és a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal konferenciatermeit, jelentősen beleszólva az őket érintő normaalkotó folyamatokba, a maguk előnyére fordítva a számukra releváns emberi jogi eljárásokat. Kívánatos, hogy a kisebbségek is kihasználják ezeket vagy a hasonló, számukra is rendelkezésre álló eljárásokat.

III. A KEDVEZMÉNYEZETTEK

A kisebbségek sok százezer személyt foglalnak magukba, különféle etnikai származást, szokásokat, kultúrákat és nyelveket képviselve. 1988-ban az ENSZ Egyeteme kiadta az etnikai kisebbségek és őslakos népek világlauzának első kötetét.⁴ A londoni székhelyű nem kormányzati szervezet, a *Minority Rights Group* több mint nyolcvan kiadványt közölt a világ különböző tájain élő kisebbségekről, valamint egy új névjegyzéket a világ kisebbségeiről (*World Directory of Minorities*).⁵ A nemzetközi szervezeteknek mind ez idáig nem sikerült meghatározni a kisebbségi normák kedvezményezettjeit. Hasonlóképpen az egyéni és/vagy kollektív jogok kérdése is eldöntetlen még.

1. A kedvezményezettek meghatározása

A kérdés pragmatikus megoldása az volna, ha a „kisebbség” fogalmát egyáltalán nem vagy csak a minimumra szorítkozva – néhány kivételtől eltekintve az önmeghatározásra alapozva – határoznák meg. A legtöbb esetben nyilvánvaló, hogy mely csoportok tekintendők kisebbségeknek.

A „kisebbség” fogalmának kimerítő meghatározásán már régóta dolgoznak, hogy e területen is összhangba hozzák a nemzetközi normaalkotást.⁶ Az ENSZ-ben kiadták a 40 év alatt előterjesztett kisebbségi meghatározás-tervezetek gyűjteményét.⁷ Ezek számos közös alkotóelemet tartalmaznak, mint például a nem domináns helyzet, bizonyos nélkülözhetetlen jellemzők, valamint az illető helyen való letelepedés időtartamának kritériumát. A közös elemek ellenére mind ez idáig nem született megegyezés egy általánosan elfogadható definícióra vonatkozóan. Az erre vonatkozó releváns viták azt bizonyítják, hogy a megegyezés legfőbb akadályát a szubsztanciális jogok, illetve némely kisebbségek el nem ismerésére irányuló taktikai késleltetések jelentik.

A nemzetközi egyezményekben a „kisebbség” terminust gyakran megelőzi a nemzeti, etnikai, vallási és nyelvi jelző. A különféle dokumentumokban és irodalomban eltérő

jelentéssel alkalmazzák a „nemzeti kisebbség” fogalmát is. Tény, hogy mind a négy jelző a kormányok számára elfogadhatatlan kategóriák kizárására szolgál.

A kisebbségek rendkívüli változatossága miatt bizonyos csoportok valóban neszséget okoznak a normaalkotásban. A területi integritás valós vagy vélt veszélyeztetettsége okán a kormányok különösképpen érzékenyek azokkal a kisebbségekkel szemben, amelyek identitásukban egy határon túli nemzethez tartoznak. A különféle földrajzi és kulturális helyzetben élő kisebbségek szükségletei is meghatározóak e normaalkotásban: a sokrétű, sajátos jellegzetességekkel rendelkező etnikai kisebbségek védelmét szolgáló elvárások eltérnek a vallási kisebbségekéitől vagy a szektákéitól, amelyek vallásukat kivéve osztoznak a többségi lakosság identitásában. A társadalmi és kulturális kisebbségek tekintetbevétele szintén népszerűtlen politikai határozatokat követel. A potenciális kedvezményezettek lehetséges kizárását alátámasztja az az érv, miszerint az egyéb speciális jogokkal rendelkező csoportoknak nincs szükségük a kisebbségeket megillető teljes jogrendszerre. Ebbe a kategóriába sorolandók azok a csoportok, melyek csupán vallásuk és hitük alapján különböznek el. Ugyancsak ide tartoznak a vendégmunkások, állampolgársággal nem rendelkezők, menekültek és hontalanok mindaddig, amíg az adott országban ideiglenesen tartózkodnak. Bár ezek a kisebbségekhez hasonló nehézségekkel szembesülnek, védelmüket más dokumentumok biztosítják. Ugyanez vonatkozik az emigránsokra, akik önkéntesen költöznek át és telepednek le az adott országban. A gazdasági vagy egyéb kényszerítő ok ellenére ez utóbbiak „szabadon” döntenek, és az előnyök mellett választásuk hátrányait is vállalniuk kell.

A meghatározások feletti viták fontos alkotóeleme a szubjektív tényező. E tényező két pólusú: az egyén döntése a kisebbségekhez való tartozásról jelenti az egyik pólust, míg a másik oldalon a csoport befogadó készsége áll. A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal 169. számú konvenciója kiköti, hogy „a csoportok öslakosként avagy törzsként való meghatározásának alapvető kritériuma ezek önmeghatározása”. Akárcsak a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal szövegében, az önmeghatározás kritériumát kombinálni kellene különféle sajátosan jellemző, objektív követelményekkel, amelyek pozitív módon (bizonyos jellemzők alapján), illetve negatív módon (egyes eltérő csoportok kizárásával) szövegezhettek meg.

A szubjektív tényezőbe az államoknak nem lehet beleszólása. Ha egy országban a csoportok megfelelnek az objektív, illetve szubjektív követelményeknek, a kormány erre vonatkozó álláspontja irreleváns. Ebből következik, hogy eleve gyanakvással kell viszonyulni az olyan államhoz, mely valamely kisebbséget nem akar elismerni. A csoportoknak egyéb megnevezése (*együtt élő nemzetek* vagy *nemzetiségek*) nem indokolja a kisebbségeknek kijáró védelem megvonását ezektől a csoportoktól.

Hasznos volna továbbá különbséget tenni egyrészt a kisebbségek, valamint az öslakos és törzsi népek, másrészt a „nép” fogalma között. A nemzetközi egyezményekben nem határozták meg az utóbbit, ezért tartalma kontextustól függően változik.

2. Egyéni és kollektív jogok

Akár a legtöbb nemzetközi emberi jogi normát, a kisebbségi jogokat is nagyrészt az egyéni jogra alapozva rögzítették. Igaz, a normák kollektív jogokat is magukban foglalnak. A polgári és politikai jogok egyezségománjának 27. cikkelye a „kisebbségekhez tartozó személyekre” vonatkozik, ám bizonyos jogok gyakorlása „csoportjuk más tagjaival együttesen” is biztosított.

Kifejezetten kollektív jogokról csak néhány dokumentumban esik szó, úgymint a népirtás büntetnének megelőzéséről és megszüntetéséről készült egyezményben, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal 169. egyezményében, valamint a fajról és a faji előítéletről szóló nyilatkozatban.

A kisebbségi autonómia lényegénél fogva a kollektív jogokhoz tartozik. A kollektív entitás meghatározza és igényli a neki megfelelő közigazgatási formát és struktúrát. Az autonómiához való jog megsértésekor a kisebbség panaszt tesz nemzeti és kormányközi szinteken.

IV. KÖVETKEZTETÉSEK

Jelen tanulmány a nemzetközi kisebbségi jogi standardokra és ezek gyakorlására, végrehajtására összpontosított. A megoldatlan problémák és konfliktushelyzetek azonban arra mutatnak, hogy sok tennivaló van még általában az etnikai viszonyok, az etnikai konfliktusok okai és következményei, illetve a konfliktusmegoldások terén.

A nemzetközi emberi jogi egyezményekben az egyenlőségre, a meg nem különböztetésre, különleges jogokra és eljárásokra vonatkozó cikkelyek fontos jogi alapvetést jelentenek. A meglévő nemzetközi jogi standardok megvalósítása az érintett felek előnyére válna. A kormányoknak föl kell ismerniük, hogy a nemzeti egységre és területi integritásra irányuló törekvéseiket a demokratikus tolerancia, pluralizmus és a kisebbségek bevonásán, részvételén alapuló fejlődés érvényesítésével kell helyettesíteniük. A belső konfliktusokat és külső veszélyeket kockáztató ósdi és konzervatív kérdéskezelés helyett a kisebbségeket partnereknek és nem vetélytársaknak kellene tekinteni. A pozitív nemzeti tapasztalatok arra okítanak, hogy a különleges kisebbségi jogok elismerése és tiszteletben tartása az elnyomás és semmibe vétel működőképes alternatívái. Ez magában foglalja a hatalmi jogkörök egy részének az autonóm régiókhoz való telepítését, ami a különleges jogok gyakorlatát valóban hatékonytá teszi.

Fordította és átdolgozta: Bíró Anna Mária

Jegyzetek

- 1 E meghatározás megtalálható az E.78.XIV.1. iktatószámú ENSZ-dokumentumban.
- 2 Lásd a CCPR/C/33/D/197/1985 ENSZ-dokumentumban.
- 3 A Capotorti-jelentés az ENSZ E.78.XIV.1. iktatószámú, a Deschenes-tanulmány az E/CN.4/Sub.2/1985/31 és Corr.1 jelzésű, a Palley-tanulmány az E/CN.4/Sub.2/1989/43 az Eide-jelentések az E/CN.4/Sub.2/1990/46 és E/CN.4/Sub.2/1991/43 iktatószámú dokumentumokban található meg.
- 4 World Guide of Ethnic Minorities and Indigenous Peoples, Rudolfo Stavenhagen, az ENSZ Egyeteme és az El Colegio de Mexico, 1988.
- 5 World Directory of Minorities, Minority Rights Group, Longman Group Ltd: Harlow, Essex, 1989.
- 6 E kérdés alapos kifejtését lásd Oldrich Andrysek: *Report of the Definition of Minorities* című munkájában, Netherlands Institute of Human Rights, SIM Special No. 8, 1989.
- 7 Lásd az E/CN.4/1987/WG.5/WP.1. iktatószámú ENSZ-dokumentumot.

GUDMUNDUR ALFREDSSON MINORITY RIGHTS AND DEMOCRACY

The study introduces three groups of minority rights. 1) Legal norms that prohibit discrimination establish the foundation for human and citizen equality. As a result, in the general explanations of the Covenant on Civil and Political Rights (1989), the UN Human Rights Committee explicitly establishes that the prohibition of discrimination contained in the above document also applies to discrimination based on race, colour, gender, language, religion, political convictions, nationality, and socio-economic status. 2) The special rights of minorities include those rights that help minorities maintain their identity (rights relating to education, culture, language, maintenance of relations, assembly, etc.). 3) The author

discusses the right to representation and interest-protection, as well as the various forms and degrees of minority autonomy, in the context of political rights.

In order that these rights be realized, there is a need to provide education in human rights, to establish legal norms, and to encourage scientific research. In the establishment of minority rights, there is special need for the precise definition and utilization of concepts, precise delineation of the sphere of individual and collective minority rights, and the development of executive procedures. Alfredsson also mentions the specific attempts of the United Nations and other professional and political activities that deal with the above issues.

KÁDÁR GYULA

A romániai népszámlálás előkészítése és lebonyolítása

Mielőtt megkezdéném az 1992. évi romániai népszámlálással kapcsolatos gondolataim közlését, válaszolnom kell arra, miért fontos a valóságos népességarány ismerete, miért van jelentősége azon törekvésnek, amelynek célja a magyarság létszámának apasztása. E kérdések megválaszolása külön tanulmányt igényelne, ezért megelégszem néhány gondolatébresztő példa ismertetésével. Több helyütt elhangzott, így a *Háromszék* című napilapban és a *Románisi Magyar Szóban* is, hogy nincs különösebb jelentősége lélekszámunk pontos ismeretének, mert mi akkor is létezni fogunk, ha a román statisztikák megszokott módszereivel százezrekkel kevesebbnek fognak nyilvántartani.¹ Ez sajnos nem így van, mert a jognak asztalánál még mindig döntő érv a mennyiségi mutató. Nyilván-, való, hogy a Fehér megyei 10% alatti magyarságot is egyenlő jogok kell hogy megillessék a többségekkel, de a 90% körüli Hargita megyei székely-magyarságot, akárcsak a 80%-ot elérő Kovászna megyeit megilletné a területi-közigazgatási önkormányzat, nyelvének hivatalos elismerése a megyei ügyintézésben.²

A második világháborút lezáró békeszerződések idején dolgozta ki a Magyar Népi Szövetség 1946 júniusában a székelyudvarhelyi nemzetiségi törvényjavaslatot, amely figyelembe vette a különböző közigazgatási egységek nemzetiségi arányát.³ Íme, milyen módon befolyásolta volna a magyarság anyanyelvhasználatát a népességarány: a törvényjavaslat 1429. cikkelye kimondta, hogy azokon a helyeken, ahol a magyarság száma eléri az 5000 főt vagy a 15%-ot, ott a nemzetiség nyelvét is használni kell! Az ilyen nemzetiséglakta közigazgatási egységekben minden tisztviselőnek ismernie kell – a munkakör ellátásához szükséges mértékben – a nemzetiségek nyelvét is! Ahol csupán 4%-ban él egy nemzetiség, a törvények, törvényrendeletek ott is kötelező módon megjelennek a kisebbség nyelvén (is). Az olyan közigazgatási egységekben pedig, ahol a nemzetiség alakosság 65%-át alkotja, ott annak a nyelve a belső ügyintézési nyelv. E jogokban részesülő települések meghatározásának alapja az utolsó érvényes népszámlálás adata. Ez esetben az 1930. évit fogadták el alapul, csak hogy a népelszámolás már ekkor is „divatban volt”, és számításaim szerint mintegy 22% magyart sikkasztottak el, elsősorban a szórványokban. Ha érvényesítették volna a törvénytervezetet, néhány száz magyarlakta szórványtelepülésben vesztették volna el az anyanyelvhasználat jogának lehetőségét a kisebbségek. A hamisított nép(el)számolás nemcsak az anyanyelvhasználat közigazgatási, bírósági korlátozásához vezet, hanem a beiskolázási arányszám csökkentését is eredményezheti. Hasonló a helyzet az egyetemhez való jogunk követelésénél is: nem mindegy 2,5 illetve 1,7 milliós lélekszámra hivatkozhatni.⁴ A moldvai magyarság elsikkasztása a népszámlálásokban lehetővé tette, hogy ott, ahol 1950 táján mintegy 100 magyar iskola, 13 magyar óvoda működött körülbelül 150 tanítóval, ott már évtizedek óta egyetlen iskola vagy óvoda sem működhet.⁵

Sajnos az új demokrácia 1992. évi népszámlálásában is jól érzékelhető volt a népszámlálás nacionalista szellemű megszervezése. Erre jellemző a korábbi román népszámlálások rasszista jellegű kitételeinek átvétele.⁶ A nemzetállam rögeszméje elborítja még az olyan liberális beállítottságú személyiségek gondolkodását is, mint Radu Câmpeanu, aki 1992 januárjában ugyanannyi magyart ismer el, mint amennyit 15 évvel korábban a Ceausescu-féle hamisított népszámlálás összeírt. Az államfő

pedig a népszámlálás előtti napokban jelentette ki, nem hiheti, hogy a magyarság száma több lenne 1,3 milliónál.⁷

A hivatalos és nem hivatalos véleményekben tehát már eleve a magyarság kis lélekszámát igyekeznek betáplálni az emberek fejébe. Hasonló törekvés a Székelyföld fogalmának Hargita–Kovácsna megyékre való leszűkítése, jóllehet Maros megyének székelyföldi részén él a székelység egyharmada. Még mindig azt a Ceausescu idején elterjesztett legendát táplálják, hogy a magyarság nem képez sehol sem tömböt, tehát nem létezik a mintegy 900 000-es magyar tömb.⁸

Az 1992. évi népszámlálásban nem véletlenül jelenik meg a romániai magyarság székelyföldi tömbjének, valamint az Európa leggaládabbul kiszolgáltatott, legsúlyosabb asszimilációjának kitett moldvai magyarságnak külön nemzetiségként való megkülönböztetése. Az 1977. évi népszámlálásból átvették a székely nemzetiség és nyelv, valamint a csángó nemzetiség kategóriáinak használatát, bár az 1977. évi népszámlálás adatai azt bizonyítják, hogy a mintegy 1075 székely nemzetiségű és 50 székely anyanyelvű külön bejegyzése (0,005%) nem éri meg a fáradságot.⁹ A csángók leválasztása sem járt sikerrel: a 250 000 moldvai katolikus közül még mindig 150 ezren beszélnek az „ördög nyelvét”, mint a jászvásári római katolikus püspök mondta, amikor a magyar iskolákat kezdték szervezni. Ami pedig a moldvai magyarságnak a statisztikákban való jelenlétét illeti, itt csupán néhány adatot említek meg. 1930-ban 109 953 római katolikust és 23 894 személyt tartottak nyilván, de a népszámlálásokból fokozatosan „kifelejtették” őket. A legsűrűbben lakott moldvai megyében, Bákóban (Bacau) még 1930-ban 13 999-en vannak, de ezt 1977-re sikerült 3813-ra legyalulni. E bűvészmutatvány valóban nem mutat ki egyetlenegy se, ha figyelembe vesszük, hogy e megyéhez csatolták Csík megyétől és Háromszéktől Gyimesbükköt és Sósmezőt, melyeknek 1930-ban 3351 magyar lakója volt.

E manipulációkat illetően meg kell jegyeznünk, hogy székely nyelvről még a román nyelvtudomány sem tud. Marius Sala–Joana Vintila Radulescu: *Limbile lumii* címmel 1981-ben kiadott enciklopédiájában a magyar nyelv címszónál olvashatjuk: „egységes nyelv”, tehát „limba unitara” és csak kismértékű, azaz „minore” a tájszólás, a „dialecte”. E nyelvjárások egyike pedig a székely. Még az 1930. évi „nemzetiségfaló” népszámlálás is kijelenti: „egy székely vagy csángó nyelv nem létezik”, románul „o limba secuiasca sau ceangiasca nu exista”.¹⁰

Mindezek ellenére az 1992. évi népszámlálás is nyíltan hirdeti azt a tételt, hogy a székely és a csángó külön nép.¹¹ A nacionalista nyomás hatására Razvan Theodorescu, a Román Televízió több világnyelvet beszélő igazgatója is „kénytelen” volt megfeddni az RTV magyar adásának szerkesztőit, mert a népszámlálás előtt felkarolták „azt a tudománytalan elméletet, miszerint a székelyek magyarok és magyarul beszélnek, anélkül hogy más, komoly történéseket” megszólaltattak volna.¹² Hogy kikre gondolt? Csakis a fajelmélet híveire, akik légből kapott mesékkel próbálkoznak egy nép etnikai tudatát megváltoztatni. De úgy látszik, hogy nem csak a csángók és a székelyek nem magyarok, mert a Ceausescu idejéből jól ismert nemzetfogalommal találkozhatunk a legújabb román nyelvű kiadványokban, folyóiratokban is. Így például Sorin Petrescu mint a kormány sajtóirodájának munkatársa az Express Magazin február 26-i számában *A magyar nyelvű sajtó* címmel „1700 000 magyar nemzetiségű román”-t emleget.¹³ Ha a kimondottan fasiszta beállítottságú Románia Mare című lapban olvastuk volna, talán nem is tűnt volna fel, de így világos, hogy leszámítva néhány tucat román értelmiségit, a többség nem képes átlátni azt a valóságot, amelyben élünk.

Románia Külügyminisztériumának nyilatkozata hangsúlyozza: „a romániai magyar kisebbség számszerűleg állandóan gyarapodott, az ország lakossága

demográfiai rátájával megegyező ütemben, ami arra vall, hogy nem folyt és nem folyik elnemzetlenítő politika”.¹⁴ Akkor viszont mi a célja az elmúlt 73 év következetes etnikai aránymódosításának, a valós arányszámok állandó meghamisításának. Miért szerepel az 1910-hez viszonyított 1,8 millió magyarhoz mérve mindössze 1,7 millió magyar a nyilvántartásokban? Miért próbálják a legmagyarabb tömböt, a székelyt leválasztani a magyarságról? Miért félemlítik meg a moldvai magyarságot úgy, hogy nem meri magát magyarnak vallani? Nem imádkozhat magyarul, nem ismerheti anyanyelvén az ábécét? Hogyan létezhet az, hogy e 2,5 milliós magyarságnak nincs és nem lehet magyar nyelvű egyeteme? TV-, rádió-adója országos sugárzással? Nem tanulhatja, nem ismerheti saját történelmét, de még a hivatalos román történelmet sem tanulhatja anyanyelvén stb.? És sorolhatnám a román külügyminisztérium nyilatkozatával ellentétes tényeket.¹⁵

Nos, mivel a szokásos „valóságfeltáró” népszámlálás tanúi lehettünk, íme néhány konkrét példa, elsősorban a legmegalázottabb, legkiszolgáltatottabb magyar népcsoport összeírásáról. Perca G. Margareta az Romániai Magyar Szó 1992. január 23-i számában tette közzé tiltakozását. Eszerint a Jászvásár-i (Iasi) Római Katolikus Püspökség megbízottja és a moldvai Szabófalva plébánosa 1992. január elsejétől kezdve naponta figyelmeztette a (csángó)magyar lakosságot arra, hogy a népszámláláskor románnak kell vallaniuk magukat. Elsőrangú érvként használták a vallás és a román népnév közti hasonlóságot, bizonygatva a római katolikus megnevezésnek a román névből való eredetét. Január 6-án, a népszámlálás megkezdésének napján, a pap azzal fenyegetőzik, hogy aki nem vallja magát románnak, azt könnyen kitelepíthetik. Perca G. Margareta egyébként szabófalvi lakos, tehát olyan helybéli személy, aki ismeri a lakosság nemzetiségi hovatartozását is. E település első írásos emléke 1599-ből való, melyben Szabófalva vásárhelyen és néhány szomszédos településben 1400 magyart jegyeznek fel. A falu neve magyar.¹⁶ Szabófalva, azaz a szabók falva. Nos, e falu polgármesterének és titkárának jelenti P. G. Margareta a szószékről folytatott rasszista megnyilvánulást. Talán mondanunk sem kell, senki nem akadályozta meg a propagandatevékenységet. Perca G. Margareta, miután tiltakozott a megyei prefektúránál, az országos Népszámláló Központi Főigazgatóságnál (Bukarestben), és eredménytelenül, tiltakozásul nem vállalta a népösszeíró biztosi tiszteletet. Sajnos, a szabófalvi plébános tevékenysége nem egyedi eset.¹⁷ Íme néhány példa arra, hogy szervezett jellegű. Lujzikalagorban Pal Iosif plébános az 1991. szilveszteri hálaadó ünnepséget, majd január elsején a 8 órai kismisét, a 11 órai nagymisét használja fel a magyarság figyelmeztetésére. Kerek perccel kijelenti, jó ha tudják a hívei azt, hogy nem indiánok, hanem román katolikusok (azaz: români catolici). Nos, e faluról annyit még mondanunk kell, hogy a múlt század végén 1878 lakosból 1802 vallotta magát magyarnak. Ugyanezt tette Budau Petru Kelgyest (Pildești) faluban 1992. január 5-én. Klézsén (Cleja), amely szintén többbezes magyar népességű falu, ahol Petrás Incze János 1843-1886 között többszáz magyar népdalt jegyzett le (és ezek az első magyar folklórgyűjtések közé tartoznak), ugyancsak nem kérdezték meg a lakosság véleményét arról, milyen nemzetiségűnek és anyanyelvűnek érzik magukat. A Klézsétől nem messze fekvő Diószén (Gioseni) faluban, ahol ugyancsak magyar többségű lakosság él, az összeírók románnak igyekeztek feltüntetni őket. Baka Gergely helybéli lakos bejelenti magát román állampolgárnak, de amikor anyanyelveként a magyart akarja beírni, az összeíró vitatkozni kezd vele, feltéve a kérdést: hol tanulta azt a nyelvet. Az iskolában milyen nyelvet tanult, hát nem román? A moldvai magyarság összeszámlálásának a fenti példái jellemzőek voltak a korábbi népszámlálások módszereire is. Eszerint nem nagyon kérdezték őket, hogy minek vallják magukat. Így Pusztinán egy korábbi

népszámlálásra így emlékszik vissza Ösz Eröss Péter: „a néptanácsi írnokok egész egyszerűen fogták magukat és beírták: az 1875 pusztinai lélek mind román. Őket magukat a kutya sem kérdezte meg. S ha valaki érdeklődni mert volna a diktatúra idején, szépen elvitték és megverték volna. Nem most félemlítődtek meg szegények.” Nos, Pusztináról annyit illik tudni, hogy jelenleg Perzsol (Pîrjol) község legnépesebb faluja. Lakossága római katolikus és ma is magyar anyanyelvű. Római katolikus templomát 1830 előtt építették, és Szent István magyar királynak szentelték fel.¹⁸

A moldvai magyarságnak a népszámlálásból való eltüntetésének nemcsak a nacionalista jellegű összeírás az oka, hanem egzisztenciális alapja is van. Miért? Azért, mert ha kiderül, hogy legalább 90 falu magyar többségű, leszámítva a már elrománosított magyar falvak tucatjait, akkor a magyar anyanyelvű falvak lakossága kérhetné a magyar nyelvű iskolák felállítását, ami a román nyelven kiképzett és román érzelművé vált katolikus papok érdekeit sértené a legjobban, hisz a magyar nyelvű prédikációk kérése által kénytelenek lennének máshová költözni!¹⁹ Tény, a moldvai népszámlálások primitív csalásaira még a haladó román közvéleményt tájékoztató Romania Libera című lap is felfigyelt!

De nehogy azt higgye valaki, hogy csak a moldvai magyarok körében történik durva nyelvi-nemzetiségi genocídium, hanem jócskán találunk példát Erdélyben is. Hogy hiteles és konkrét legyen, saját tapasztalataimból indulok ki. Január 6-án délután megjelenik a lakásomon Szabó Ludovic, beírja tisztességesen az általam bementetett adatokat, de amikor az Ausztriából éppen nálam tartózkodó testvéremet és családját kellett volna beírnia, nem volt mire feljegyeznie! Megtörténik az ilyesmi, hát megegyezünk, hogy másnap bizonyos órában várjuk. Mondanom sem kell, hiába.²⁰ Ezekben a napokban gyakran kitekintettem negyedik emeleti lakásom ablakából, és figyeltem arra az ügybuzgalomra, ahogy Bumbu I. nyugalmazott tiszt szorgalmasan járja a szomszéd lépcsőházakat, és amint a helyi lapból, a Háromszékből is értesülhettem, lelkesen jegyezte ceruzával a nemzetiséget és vallást, persze ahol lehetett!²¹ De egész Erdélyből érkeztek a hírek, beszámolók arról, hogy ceruzával jegyzi a nemzetiséget, a vallást. Nem célok felsorolni a hozzám özönlő információkat, csupán ízelítőül mutatok be néhányat. Marosvásárhelyen a Kárpátok sétány 51-es garzontömbházában lakó 340 családnak – többségében idős emberek – azt mondták, hogy ne szóljanak senkinek, csupán írják alá az üres papírokat, otthon majd kitöltik.²² Nagyváradon a tömbházak kézikönyve alapján is írtak be adatokat. Sok helyütt már január 3-án hozzáfogtak a népszámláláshoz, holott hivatalosan 7-én kezdődött. Sok helyen a törvényes határozatnak megfelelően golyóstollal írták az adatokat, de a nemzetiséget és a vallást ceruzával. A legegyszerűbb módszerek egyike volt az, hogy beírták a nemzetiséghez a magyar szót, de a 11-es kód helyett 10-est, ami a számítógépes összeszámlálásnál román nemzetiségűt fog jelenteni. Ceruzával dolgoztak Maroszentannán, Sármáson, Marosludason stb.²³

Az országszerte elhangzott panaszok, tiltakozások közül még megemlíthetjük Tőkés László püspök nyilatkozatát, melyben felhívta a figyelmet „a küszöbön álló országos népszámlálás nemzeti és vallási kisebbségeket sújtó tendenciájá”-ra.²⁴ Még sorolni lehetne az elkövetett tudatos szabálytalanságokat, de aki kételkedik az eddig felsoroltak bizonyító erejében, azok számára ajánljuk fellapozni a romániai magyar sajtó januári számait. Mindezek ellenére a közismerten magyarellenes Vatra „szemforgatóan” arról nyilatkozott, hogy a magyarok csalásai miatt nem fogadják el a népszámlálás eredményeit, mert a magyarok, mesterkedéseik miatt 2–4 millióan lesznek!²⁵

Az összeírás egyik nagy hibája volt az is, hogy hiányzott egy külön rovat, amelyben országonként lehetett volna összesíteni a vendégmunkásként külföldön

dolgozó tízezreket. Ezek, amint a saját családi példával is alátámasztottam, esetlegesen kerülhettek be az összeírásba! Úgy vélem, hogy sok esetben az összeírók sem voltak a legmegfelelőbbben felkészítve, ugyanakkor nem hallottam büntetés kiadását mindazokra, akik szabálytalanságokat követtek el az összeírásnál.²⁶ Mindezek mellett az a véleményem, hogy a félelem, a kényelmesség, a szellemi restség, butaság miatt is sokan vették komolytalanul azt, hogy mit írnak be róluk, tehát kár volt ceruzabelet csempészni a golyósíronokba!²⁷

Mi lett volna egy jól megszervezett, őszinte, valóságfeltáró népszámlálás végrehajtása esetén? Megtudtuk volna a valós nemzetiségi arányokat, tudnánk, pontosan hány millió és hányféle, milyen nemzetiségű és nyelvű népesség él ebben az országban. Pontosán tudnánk azt is, hogy hány millió cigány nemzetiségű élt Romániában, mert e milliók letagadásával az úgynevezett „cigánykérdést”, ami akut társadalmi kérdés, nem lehet megoldani, és az egész társadalom hasznára felkészíteni e tudatlanságban, nyomorban tartott milliókat. De ha a létszámukra sem vagyunk kíváncsiak, akkor vajon milyen elképzelések lehetnek e milliók sorsának javítására? Azt hiszem, a választ én magam is tudom: semmilyen elképzelés nincs, csupán mint többségében román anyanyelvű növelheti a románság számarányát.²⁸ Ugyanilyen a helyzet a mintegy 17 különböző nemzetiségű állampolgárok esetében is. Nem tudhatjuk a valós létszámukat, mert nem is célunk e nemzetiségek fennmaradását támogatni. Lehet, hogy Európa még ideig-óráig beveszi a Ceausescu alatt sikeres hazugság-maszlagot, a nemzetiségek jogegyenlőségéről szóló meséket, de nem hiszem, hogy már sokáig, s azt sem hiszem, hogy jó szemmel nézne és támogatna egy homogén nemzeti állam kialakításán fáradozó, belső nemzetiségi elégedetlenséggel terhes országot.²⁹ Egy szó mint száz, a valóságra törő népszámlálás erősítette volna a Romániában élő több millió nemzetiségi bizalmát a román demokráciában, ugyanakkor a Nyugat is jobban bízna és támogatna minket. A manipuláció célja világos, a kisebb nemzetiségi arányszám jogfosztó érv az anyanyelv használatában, a kultúrpolitikában. Természetes, hogy szóba sem jöhetnek zonális, belső területi, kulturális önkormányzatok.

Jegyzetek

- 1 Farkas Árpád Lenyelhetetlenül című cikkében (*Háromszék* 1992. január 4/10.) kemény kritikával illette a szélsőjobboldal azon törekvését, hogy minél kevesebb magyar jelenjen meg a népszámlálásban, miközben mintegy önmegnyugtatóként kijelenti: „bennünket nem érdekelnek a nemzetiségi statisztikai adatok”. A számadatokkal való spekulációkra egy ártatlan példát mutatok be. Sorin Petrescu *A magyar nyelvű sajtó* című írásában arról regél, hogy 115 magyar napi, heti és havi kiadvány jelenik meg Romániában magyar nyelven, míg a valóságban ennek alig egyharmada! E számadathoz úgy jutott el Sorin úr, hogy a beindult, de már megszűnt magyar lapokat is számolja! A magyar lapok aránya növelésének eszköze még a hamis 1977-es népszámlálás 1,7 milliós magyarságarányához való viszonyítás, miközben az ország többi lakója, azaz 21 millió ember mind egy szálig román. Hogy hová tűnik el a másfél tucat nemzetiség, a romák (cigányok) több milliós tömegei, mellékes. A lényeg ott van, hogy az agyondédelgetett, kiváltságos romániai magyar nemzetiségű románok több újságot olvashatnak magyarul, vagyis minden 14 800 személyre jut egy magyar lap, de csak 21 S00 román lakosnak juthat egy román lap. Hát nem felháborító az egyenlőtlennek ez a formája is! A románok a saját hazájukban háttérbe vannak szorítva! A valóságban nem 1,7 millió magyar és nem 21 millió román van, hanem 2,5 millió magyar és körülbelül 16,5 millió román. Ennek függvényében már másképp alakulnak a számarányok! A Sorin úr 21 500 olvasója helyett 16 836 van a valóságban, míg a 14 782 magyar helyett 65 217, tehát négyszer kevesebb magyar lap áll a romániai magyar rendelkezésére.
- 2 A betelepítések következtében az észtek aránya 51-53%, a letteké 47% körüli, bár 1980-ban még 64,5% észt és 53,5% lett élt ott. Tehát e független államok népessége épp a betelepítések következtében csökkent körülbelül a felére. Bojtár Endre: *Európa megrablása* Budapest 1989. 319. Nos, sorolhatnánk a moldáviai, a volt jugoszláviai nemzetek, nemzeti kisebbségek arányszámait,

amelyek jogot formáltak nemcsak a területi, kulturális, vallási önkormányzatra, hanem az önálló állami létre is. Íme, egy 900 000-es magyar tömb, a történelmi Székelyföld, amely 1968-ig bizonyos fokú önkormányzattal bírt még Románia keretében is, de amely Románia szívében igazán nem álmodik, és nem is akar külön államiságot, de még belső megyei önkormányzatra sem méltatják!

- 3 *Kurkó Gyárfás emlékére.* A dokumentumokat gyűjtötte Lipcsey Ildikó. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1987. 106-107.
- 4 A beiskolázási arányszám, az egyetemek-főiskolák jelenlegi helyzetét tükrözi: *A romániai magyar főiskolai oktatás* címtű kiadvány 1-41., melyet a Bolyai Társaság adott ki. Bemutatja a magyar diákok arányszámának drasztikus leépítési, illetve felszámolási folyamatát. Az 1990-1991-es tanévet például 45 felsőfokú intézettel, illetve egyetemmel nyitották meg, köztük 9 új intézettel. Sajnos a többszöri emlékirat, köztük a 200 000 aláírással ellátott kérvény is süket fülekre talált, bár csupán egy szál egyetemet kértünk vissza, amit Ceausescu 1959-ben megszüntetett egy olyan városban, ahol már 1581-ben működött magyar egyetem! Nos, az említett arányszámok alapján minden 511 111 lakosra jutna egy főiskola-egyetem. Kolozsváron, ahol még fél évszázaddal ezelőtt egy tucat magyar líceum működött, melyből néhányat 1989 után visszaállítottak, az új főpolgármester egyik fő célja, hogy még középfokon is megszüntesse azokat. (Birtók József: Ismét március – ismét iskoláért (?) *Romániai Magyar Szó* 1992. III. 11. Funar kontra: Brassai, Bolyai, Apáczai, Báthory (Magyar Lajos vezércikke). *Háromszék* 1992. III 10.) Visszakanyarodva az egyetemek kérdéséhez: nem mindegy, ha 1,7, illetve 2,S millió magyar nevében követeljük az anyanyelvű egyetemet! Nem mindegy, hogy a hivatalos 8%-os arányszámunkhoz mérjük az egyetemeink számát, mely így állítólag megközelítette a 4%-ot, mert ha a tényleges 11-11,6% magyarhoz mérjük azt, akkor kiderül, hogy nemcsak fele, hanem egyharmada, illetve 36,36%. magyar tanulhat az egyetemeken-főiskolákon. Ez sem kevesebbet, sem többet nem jelent, minthogy kétharmaddal kevesebb esélye van a romániai magyarságnak arra, hogy főiskolai végzettséget nyerjen, de még azt sem anyanyelvén!
- 5 Seres András: Küzdelem a megmaradásért. *Moldvai csángómagyar kalendárium.* 1992. 37–40. Megjelent a Kölcsey Ferenc Alapítvány anyagi támogatásával a Háromszéki Mikes Kelemen Művelődési Egyesület és a Trisedens Presse kiadásában.
- 6 Dr. Jakabffy Elemér: *Erdély statisztikája.* Lugos 1923. IV. Így például az izraelita vallású magyarokat pénzbüntetéssel kényszerítik 1920-ban nemzetiségük megváltoztatására, az 1977-es népszámlálás, hasonlóan az 1992-eshez, külön nemzetiségnek nyilvánítja a moldvai, a székelyföldi magyarok több mint egymillió tömegét. Romániában ismét felelevenítették a két világháború közti fasiszta elméletet, melynek egyik atyamestere G. Popa Lisseanu: *A Székelyek és a Románok elszékelyesítése.* Bukarest 1936. 4-6. A Dumitru Martinus: *Originea ceangailor din Moldova. Editura Stiintifica și Enciclopedica,* Bucuresti 1985. stb. Hogy e politikai vonal ismét milyen támogatásban részesül, elég ha valaki elolvassa a *Romanul* című hetilap 1990. X. 8-i számát, melyből megtudja, megtudhatja, hogy Marosvásárhelyen megszerveződött a Romániai Elmagyarosított Románok Demokratikus Szövetsége. Talán nevenséges is, ha megemlíjük azt az egyszerű tény, hogy 1910-ben az erdélyi magyar lakosság 22,6%-a tud románul és 8,4%-a németül, míg az állam nyelvét, a magyart, a románok 11,8%-a, a németet pedig csupán 1,4% ismeri. Lásd: Jakabffy: i. m. S. Mindezen adatok ellenére a *Dimineata* című napilap 1990, november 1-jei száma azt is pontosan tudja, hogy Erdélyben, a Bánságban, Moldvában 170 000 elmagyarosított román él! A Háromszék megyei, a Kovászna megyei *Cuvintul Nou Hronic* (Krónika) című rovatában 1991. január 9.-től, majd a *Români din Secuime* (A székelyföldi románok) című sorozatban, mely 1991. XI. 21-én indul, jócskán szolgáltatnak épületesenél épületesebb adatokat. A székelyek külön nemzetiségként való összeírására ajánljuk a *Populatia dupa nationalitate, la recensamintul din 5 ianuarie 1977. România. Anuarul Statistic al României Comisia Nationala de Statistica.* Bucuresti 1990. 64.; Domokos Péter: Az utolsó nemzedék című írása a *Háromszék* 1991. XII. 6.-i számában leleplezi a fasiszta jellegű mesterkedéseket.
- 7 A nemzetállam rögeszméjét Románia Alkotmányának első cikkelye is kimondja: „*Constitutia României*”: Bucuresti 1991. 5.: „*România este stat national*“, azaz „*Románia nemzetállam*”. Ez nemcsak anakronisztikus, hanem célzatos hazugság, mivel egész Európában egy-két kis törpeállamot leszámítva, valamint Portugáliát és Izlandot, nem létezik olyan állam, amely ne rendelkezne kisebbségekkel. A nemzetállam fogalmának erőltetése nyilván politikai célzatú, a különböző etnikumoknak járó egyenlőség megtagadását akarja jogilag is igazolni. Márpedig: „A kisebbségi helyzet morálisan elfogadhatatlan, továbbá ebből következően a legteljesebb ménékben ellentmond annak az elvnek, hogy minden ember egyenlő”- írja Guy Héraud: A népek és a régiók Európája. (Bíró Gáspár fordítása.) *Korunk* 1991/11. 1318. – Fülöp Antal: Hát én immár kit válasszak című riportját lásd: a *Valóság* című folyóirat 1992. I. 117. A nemzeti Liberális Pán vezére Radu Câmpeanu a magyarság létszámát „egymillió hétszázezerre” becsüli.

- 8 Amíg a Vatra, annak karja, a Román Nemzeti Egységpárt nemcsak azért háborog, mert egymillió magyar helyett kettő, sőt négy millió is lehet, mert a Rádió, a TV, a magyar lapok, a magyar püspökök is felhívással fordultak híveikhez (*Háromszék* 1992. I. 7.), hogy a székelyek, a magyarnak érző magyar csángók is vallják magyarnak magukat, addig a román államelnök, Ion Iliescu annyira nagylelkű, hogy a Vatrával szemben hajlandó elismerni minden vita nélkül 1,3 millió magyar. Lásd: Gyarmath János: Megszámolatlanul. *Romániai Magyar Szó* 1992. I. 17.
- 9 *Recensământul populației și locuitorilor din 5 ianuarie 1977*. Vol. 1., București 1980. 614-615. *Anuarul statistic al României*. București 1990. 45-65.
- 10 Ion Coja „professor” úr-eltárs a székelyeket a magyarosítással szemben a hírhedten híres koholmányában, a *Cîteva precizări pt. U. D. M. R. (Némely pontosítások az RMDSZ részére)* védelmezi, s mindezt a Nemzeti Megmentési Front napilapjának első számában, mely 1990. április 24-én jelent meg. Coja úr információja szerint, ha egy székely nem tanult meg magyarul az iskolában, az nem is éri meg a „pusztai magyart”, „nu se va întelege cu un ungur din pustă”. Ezzel szemben a Mátyás király udvarában élő olasz krónikás, Galeotto Marzio (1427-1497) ezt jegyzi le: „A magyarok – legyenek nemesek vagy parasztok – majdnem ugyanazon szóvalással élnek, és egyformán beszélnek, kiejtésük ugyanaz, a szavak ugyanazok, a hangsúlyozás mindenütt hasonló. Lásd: *Magyar irodalmi szöveggűjtemény (1600-ig)* I. Szerkesztette Molnár Szabolcs. Bukarest 186-187. Sajnos Coja úr írásának nem kisebb kiadvány, mint a kormány lapja, az *Azi* ad helyet, melynek tiszteletbeli elnöke, igazgatója Alexandra Bărlădeanu, a román Szenátus elnöke! *Moldvai csángómagyar kalendárium* i. m. 37-40.; Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Budapest, Magvető Kiadó 1987. 137. A szabófalvi Mártonos Antal 1900. november 22-én keltezett leveléből értesülünk, hogy a Szabótfalva melletti Tamásfalva (Tamaseni) olasz papja, a későbbi püspök, a Jászvásári Kamili Miklós egy szeminárium alkalmával kijelentette, hogy „a magyar nyelvet ne tanulják, mert az a lónak a nyelve, ló nyelv!”
- 11 Benedek Gyula: Székely nyelv nem lesz, legfennebb baklövés a javából. *Romániai Magyar Szó*. 1992. II. 13. Marius Sla -Joana Vintila: *Limbile lumii. Editura stiintifica și enciclopedica*, București 1981. Már a bevezető tanulmányban említettük, hogy az 1927-es román népszámlálás annyira hamis, hogy azt a feldolgozásaink során nem fogjuk használni. Ugyanott említettük, hogy az adatgazdagság és bőség szempontjából az 1930-as népszámlálás hasznosítható, de hangsúlyoztuk azt a tény, hogy ami a nemzetiségi összetételt illeti, ez is hamis. Éppen ezért még egyszer felhívom az érdeklődők figyelmét arra, hogy ne fogadják el egy az egyben az 1930-as adatokat sem, még abban az esetben sem, ha az csekély mértékben több nemzetiségi lakost mutat ki, mint az 1927-es. Gondolok Benedek Gyula: *Régi népszámlálásokról* címet cikkére. Mert ha átszámítja az 1930-as adatokat a mai Románia területére, akkor tényleg elfogadható a 9,97%-os magyar arány, csakhogy 1910-hez mérve mintegy 400 000 magyarral kevesebbet számlálnak 1930-ban is! Vesd össze az 1910-es és az 1930-as népszámlálásokat. Ami Benedek Gyula írását illeti, megjelent az RMDSZ 1992. II. 27-i számában. Ami a székely és a magyar nyelv azonosságát illeti, Oláh Miklóst, Magyarország királyi helytartóját, a római katolikus egyház érsekét hívhatjuk még tanúbizonysággul, aki a 16. század első felében kijelenti, hogy „A magyaroknak és a székelyeknek ugyanaz a nyelve.” Oláh Miklós: *Hungária* című történeti műve 1536-ban jelent meg. Lásd: *Magyarok a Kárpát-medencében*. Összeállította és szerkesztette: Glatz Ferenc. 2. kiadás, Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1989., 75.
- 12 Nits Árpád: Beígér beszélgetés Boros Zoltánnal arról, hogy hol van a sehol a világon. *Romániai Magyar Szó* 1992. II. 28.
- 13 Sorin Petrescu: A magyar nyelvű sajtó. *Express Magazin* 1992. II. 26., Gyarmath János: Újságolvasás előjog? *Romániai Magyar Szó* 1992. II. 28.
- 14 Románia Külügyminisztériumának Nyilatkozata: A magyar kormánytagok nyilatkozatai tápot adnak a román és a magyar szélsőséges nacionalizmusnak. *Romániai Magyar Szó* 1992. II. 26.
- 15 Dr. Jakabffy Elemér i. m. 31. A Román Külügyminisztérium azon állítása, hogy Romániában nem volt és nincs beolvasztási politika – hazugság. Lásd részletesen községekre lebontva az 1910-es, 1920-as adatokat, *Magyarságkutató* i. m. 40-41. Erdélyben 1910-ben 1 664 425 magyar van, a Regátban 156 000 magyar, ez együttesen 1 820 425. Jakabffy számításai alapján 1822 942 magyar él 1910 körül, a Regátban 152 000, Besszarábiában 63, Bukovinában 10 391, Erdélyben és a kapcsolt részekben 1 660 488. Ez a lakosság 11,6%-át jelenti. Nyilván a magyar számarány sokkal nagyobb, ha a mai Románia határai közt számoljuk!
- 16 *Moldvai csángó kalendárium* i. m. 65-68. Gazda László: Szabófalva.
- 17 A moldvai renegáttá tett római katolikus plébánosok tevékenységére néhány példát fogunk bemutatni. Erre kitűnő bizonyág Erőss Péter: Ilona néni temetése című cikke a *Csángó Újság* 1992. februári (21.) számában. Eszerint Lujzikalagorban elhunyt Horváth Jánosné, a 80 éves Ilona néni. A temetést, mint annyi tíz- és tízezer moldvai magyarét, román nyelven lett volna szabad megtartani, de a csángó magyar asszonynak, aki fiatal korában magyarul imádkozott, és így tanította meg mind a 9

gyermekét, volt egy római katolikus pappá szentelt fia, akit nem a Jászvásári (Iasi) renegátképzőben, hanem Gyulaféheváron szenteltek pappá. Ő, Horváth Antal a csíkszentdomokosi római katolikus főesperes, a Csíkszeredában élő székely-magyar öntudattal vértezett két fiútestvérével, Györggyel és Miklóssal hazamentek édesanyjuk temetésére. Antal főesperes úr annak rendje-módja szerint felkeresi a helybéli ferences rendi Pal Josif papot, hogy megbeszéljék a temetés lefolyását. Bár természetes lett volna, hogy magyar pap magyar édesanyját ősi magyar szülőfalujában magyar nyelvű szertartással temessék el, ezt Pal Josif nem engedélyezhette, meg szigorú tiltása van Gherghel Petru jászvásári püspöktől. Az írásbeli utasítás csakis román nyelven engedélyezi a szertartás elvégzését. Ez (írásbeli rendelet bemutatása után – mivel épp a híres 1992-es népszámlálás után vagyunk – Horváth főesperes úr azt is megtudhatta, hogy a püspökség még január első napjaiban eljuttatott minden moldvai katolikus plébániára egy olyan körlevelet, melyben a szigorú parancs kimondotta, hogy minden moldvai római katolikus hívő köteles román nemzetiségűnek nyilvánítani magát. A temetésre visszatérve: Pal Josif engedélyezte, hogy a halott eltemetése után, a temetésről hazatérők odahaza a szülői háznál magyarul is tarthassanak gyászmisét. Történt mindez az Úr 1992. esztendejében, január havában, egy demokratikusnak mondott országban.

18 Ósz (Eröss) Péter. Megszámláltattunk és híjával találtattunk. *Csángó Újság* 1992. január. *Moldvai csángómagyar kalendárium* i. m. 57-59. Gazda L.,: Lujzikalagor. *Moldvai csángómagyar kalendárium* i. m. 56. Gazda L.: Klézse. *Csángó Újság* 1992. Megszámláltattunk i. m. Klézsen Serban Viorica klézsei lakostól származik az az információ, mely szerint az 1992-es népszámláláskor nem kérték ki a falu népességének a véleményét a nemzetiség és a nyelvi hovatartozás ügyében. Márpedig a mintegy 7000 lelkes nagyközség döntő többsége magyar anyanyelvű katolikus, a székely nyelvjárást beszél. Adatközlőnk S. A. néprajzkutatónak mondotta el a népszámlálással kapcsolatos észrevételeit. -A Diószéni esetet maga Baka Gergely panasolja el S. A. néprajzkutatónak a népszámlálás utáni napokban. – B. Kován András: A félelem és az összetartás leckéi. *Romániai Magyar Szó*, 1992. I. 25-26.

19 Domokos Pál P.: i. m. 67,119,132. A magyar papok, tanítók hiányát elősegítette az 1622-ben létrehozott „de Propaganda Fide”, melynek célja a protestantizmus terjedésének a megakadályozása, a katolikus hit védelme az anyanyelvtől függetlenül. Csak 1622 és 1812 közt 54 olyan misszió prefektust (vizitátort vagy püspököt) küldtek Moldvába, akik közt egyetlenegy magyar sem volt! A 19. században itt-ott magyar pap is tevékenykedett, de a század végére megtiltották a magyar nyelvű ceremóniák tartását. Az 1875. évi sematizmus szerint a moldvai 26 plébániából 18-ban még magyarul beszélnek. A 26 plébániának 185 filiája volt. A 211 helységben pedig 58 809 katolikus lélek él. Mivel nyelvi szempontból kevés fogodzóval rendelkezünk, ezért ha elfogadjuk az 1875-ös magyar és román plébánia nyelvarányát, ez azt jelenti, hogy mintegy 70%-ban még mindig magyarok a moldvai római katolikus csángó-magyarok. A G. I. Lahovari, C. I. Bratianu, Gr. G. Tocileseu: *Marele Dictionar geografic al Romíniei, I-VI*. Bucuresti 1898-1904. A kiadvány román szerkesztői Bákó megyében említenek régi magyar eredetű településeket, amelyek „megőrizték a mai napig nyelvüket és katolikus vallásukat. Megtartották etnikai karakterüket olyan mértékben, hogy vannak egész falvak csángó családokkal, ahol nem tudnak egyetlen szót sem románul, mint például Forrófalva, Klézse stb.” A jászvásári katolikus püspökséget 1884-ben, a papnevelőt 1886-ban szervezték meg. Ettől kezdve nevelték a csángó-magyar gyermekekből azokat a római katolikus, de román érzelmű janicsár papokat, akiknek feladatuk e vallásos magyarság gyors ütemű elrománosítása. 1893-ban már kötelezővé teszik a hittannak is román nyelvű tanítását.

20 Ellenőrizhető: Olt utca 43, szám alatt a 7, tömbház G. lépcsőházának összeírója Szabó Ludovic volt. De nehogy azt higgye valaki, hogy csak itt történt ilyen „feledékenység”. A *Háromszék* 1992. I. 10. számából értesülhetünk arról, hogy Sepsiszentgyörgyön a Dália utca 2. szám alatt a 44-es tömbház 44-es lakrészében lakó Nagy Ida hiába igazolta születési és egyéb igazolványokkal fia, leánya, unokái létezését, akik csak ideiglenesen élnek külföldön, mert a román összeíró hajthatatlan.

21 Bumbu Ion nyugalmazott katonatiszt a felesége helyett járta az Olt utcai körzetet. Talán nem ez a legnagyobb szabálytalanság, hanem az, hogy az Olt utca 50. szám alatti 2-es tömbházban F. L -nél is ceruzával jegyzett. Hogy az összkép még teljesebb legyen, épp a nevezett úr e körzet főösszeírója. Ezen adatok ellenőrizhetők a *Háromszék* 1992. I. 11. és 14.-i számaiban. És érdekes módon ugyanakkor nyugalmazott tiszt Marin Anton is, aki a Haladás utca 20, szám alatti tömbházban két példányban, azaz golyóstollal és ceruzával tölti ki az adatokat. Lásd: Farkas Árpád Lenyelhetetlenül című írását *Háromszék* 1992. I. 10.

22 Nos, mint az előbbiekből is kitűnt, ugyancsak jó kezekben lehetett Erdély-szerte az összeírás, ha itt a 80%-ban magyar városban is ilyen ceruzás „tiszték” irkálhattak kényükre-kedvükre. Ugyanakkor az említett városban megjelenő Cuvîntul Nou nyugodtan közöl uszító jellegű írásokat arról, hogy a románok „rettegnek megvallani nemzeti hovatartozásukat”. Lásd: *Háromszék* 1992. I. 10., a Lenyelhetetlenül című írást. Nos, ebben a magyarok által rettegésben tartott városban, miután

- befejeződött a népszámlálás, kiderült, hogy Németh János, Útő Ferenc, Ferenc Erzsébet, Péter Árpád, Stefán Dávid, Csurulya Ferenc családjai egyszerűen kimaradtak a népszámlálásból. Lásd: *Háromszék* 1992. I. 15. és 16. számait.
- 23 Simon Judit és Berke Péter ankétja: Népszámlálás és Ceausescu hazajáró szelleme. *Erdélyi Napló* 1992. I. 15. szám 7.
- 24 Tőkés László Királyhágó-melléki református püspöknek tiltakozását több romániai magyar lap közölte. Ezek közül megemlítjük a *Romániai Magyar Szó* 1992. f. 6-i számát. Tiltakozását még azzal is kifejezte, hogy családjával együtt „bojkottálták” az összeírást annak nemzetiségi és vallási diszkriminációi miatt. Lásd: *Romániai Magyar Szó* I. 21. A Romániai Magyar Egyházak felhívást intéztek a népszámlálás ügyében, melyben a magyar egyházak vezetői a helyes adatközlésre hívják fel híveik figyelmét. Lásd: *Romániai Magyar Szó* 1992. I. 7.
- 25 A Románok Egységpártja a miniszterelnöknél panaszkodott a rendellenességek miatt. A kormányfő tudomására hozták, „hogy a romániai magyarság nem volt hajlandó magát székelynek vallani, hogy a csángók egy része is vállalta magyar nemzetiségét” stb. Lásd: *Háromszék* 1992. I. 16., *Romániai Magyar Szó* 1992. I. 17., *Romániai Magyar Szó* 1992. I. 21. Minden bizonnyal országos jellegű kampány része volt az említett stupid tiltakozás, melyet a szélsőjobboldal már időben előkészített, erre utal a *România libera* című ellenzéki román lap 1991. november 21-i tudósítása, a Románia hivatalos nacionalizmus szökőárja címmel. Ebből a jegyzetből értesülhetünk arról, hogy a Vatra româneasca kolozsvári gyűlésén maga a város polgármestere jelentette ki, sőt feladatul szabta, hogy az összeírást csakis románok végezhetik.
- 26 Tényleg nem hallottam arról, hogy valakit büntettek volna az összeírás alkalmával elkövetett visszaélés, szabálytalanság(?) esetén, pedig az összeírók fizetést kaptak a munkájukért. Arról azonban van hírem, hogy például a brassói Polgármesteri Hivatal figyelmeztette a lakosságot arra, hogy 3-5 ezer lejes büntetés jár annak, aki hamis adatokat közöl.
- 27 A Cotidianul című román lap 1992. I. 14-i számában olvasható, hogy egy bavagani községben 1500 olyan cigány nemzetiségű él, akiről még a környékbeliek is tudják, hogy büszkéek cigányságukra, tehát a nemzetiségükre. A népszámlálás után azonban kiderült, hogy e faluban egyetlen cigány nemzetiségű sincs, mindenki román. Lásd még Vajnovszki Kázmér. Rendőrállamot? című írását a *Háromszék* 1992. I. 22. számában. Ismét ugyanaz fog történni, mint az előző népszámlálásoknál? A cigányok lélekszáma a népszámlálásokban néhány tizezertől 229 986-ig terjed, de a Romák Demokratikus Szövetségének elnöke, Ion Cioaba közel 3 millió romáról beszélt 1990 tavaszán az ország parlamentjében. A Slobozian 1990 áprilisában kiadott *Satra libera* című lapban már 3–4 millió romát, azaz cigányt említenek. Lásd: *Romániai Magyar Szó* 1990. IV. 22.
- 28 A Rompres közleménye szerint 95 ezer összeíró, 18 ezer koordináló és több ezer kerületi rendőr, valamint 3 ezer más személy vizsgálja felül az adatokat. A költségeket 1 milliárd lejre becsülik. Lásd: *Romániai Magyar Szó* 1992. I. 7.
- 29 Nem vonjuk kétségbe azt a szomorú valóságot, melyet érzékelhetünk a *Korunk* 1991/11. számában közölt adatokban, mely bemutatja a szórványmagysárg megfogyatkozását. Mi ezt részben a falvak előregedésével magyarázzuk. Mivel az 1992-es népszámlálás adatai sem lesznek megbízhatóak, ezért jó lenne feltérképezni a valóságot, melyet Vofkori László javasolt az RMDSZ Székelyföldi Koalíciójának gyergyószentmiklósi tanácskozásán 1992. II. 22-én. Lásd: *Romániai Magyar Szó* 1992. III. 14-15.

GYULA KÁDÁR

A VIEW OF THE 1992 CENSUS IN ROMÁNIA

In the introduction, the author emphasizes the importance of having access to valid figures regarding minority populations: certain rights – implicitly or explicitly – are contingent upon a nationality group’s proportion of the total population. The article, drawing on lessons from previous census figures, provides examples of the methods by which 1992 census statistics regarding the Hungarian nationality were diminished. Some examples include the constant diminution of minority population figures in mass media; the separation of the Moldavian Hungarians from the rest of the Hungarian minority population figures; and the emphasizing of the Székely group as an autonomous nationality – all in contradiction to data contained in scholarly

research. The article provides examples of the above methods as well as examples of data falsification that have been made public.

VARGA E. ÁRPÁD

Az 1992. évi romániai népszámlálás előzetes nemzetiségi adatközlése*

A februári helyhatósági választások árnyékában, mintegy a közelgő „nagy megmérettetés” előjátékként, jelentőségéhez képest méltatlanul, sebtében s amúgy mellékesen lefolytatott népszámlálás politikai esettanulmány írójának atollára kívánczik. Az esemény – miként az az úrlapok megszerkesztése, a számlálóbiztosok kiválogatása, eligazítása, a lakossági felkészítés hiányosságai és az egymásnak ellentmondó útmutatások alapján várható volt – a kölcsönös értetlenségek és vádaskodások „idegháborújának” légkörében, szinte szándékosan „betervezett” zűrzavar közepette zajlott le.

Egyelőre előlegezzük meg annak feltételezését, hogy az 1992. évi népszámlálást nem lefolytatásának körülményei, hanem majdani eredményei fogják minősíteni, s azok tükrében végső soron tudományos szempontból jelentős műveletnek és nem egyszerű politikai akciónak bizonyul. E bizonyossághoz megfelelő információkra van szükségünk, információkhoz pedig a közzétett adatok elemzése révén juthatunk. A népszámlálás – a közölt és a hozzáférhető adatokkal azonos.

Jelenleg egyértelmű – több forrás összevetésével ellenőrizhető – formában csupán a *nemzetiségi megoszlásra vonatkozó előzetes országos adatok* állnak rendelkezésre. Mivel a végleges (s részletező) adatok publikálására esetleg évekig kell várunk, közzétételük – úgy véljük – ideiglenes voltuk ellenére is indokolt.

A magyar nemzetiségűek aránya az egyes megyékben: Hargita 84,6, Kovászna 75,2, Maros 41,3, Szatmár 35, Bihar 28,5, Szilágy 23,7, Kolozs 19,8, Arad 12,7, Máramaros 10,2, Brassó 9,8, Temes 9,1, Beszterce-Naszód 6,5, Hunyad 6,1, Fehér 6, Szeben 4,2, Krassó-Szörény 2,2, Bacau 0,6 százalék. (Forrás: *Erdélyi Napló*, 1992. jún. 11. 5.)

Az 1992. évi népszámlálás előzetes nemzetiségi adatai az 1977. évekkel összevetve:

Nemzetiség	1992		1977		Különbség
	száma	aránya	száma	aránya	
román	20 352 980	89,4	18 999 565	88,1	+1 353 415
magyar, székely*	1 620 199	7,1	1 713 928	7,9	-93 729
cigány	119 436	1,8	227 398	1,1	+182 325
német, szász, sváb		0,5	359 109	1,7	-239 673
ukrán, rutén	66 833	0,3	55 510	0,3	+11 323
oroszlipován	38 688	0,2	32 696	0,2	+5992
török	29 533	0,1	23 422	0,1	+6111
szerb	29 080	0,1	34 429	0,2	-5349
tatár	24 649	0,1	23 369	0,1	+1280
szlovák	20 672	0,1	21 286	0,1	-614
bolgár	9935	0,0	10 372	0,0	-437
zsidó	9107	0,0	24 667	0,0	-15 560
cseh	5800	0,0	7683	0,0	-1883
lengyel	4247	0,0	4641	0,0	-394
horvát	4180	0,0	7500	0,0	-3320
görög	3897	0,0	6262	0,0	-2365
örmény	2023	0,0	2342	0,0	-319
egyéb**	8420	0,0	5279	0,0	+3141
nem nyilatkozott	1047	0,0	452	0,0	+595
összesen	22 760 449	0,0	21 559 910	100,0	120 053

*ebből székely 831

**ebből csángó 2165

Néhány reflexió a fenti adatokkal kapcsolatban

Az előzetes népszámlálási jelentésnek a magyarság lélekszámára vonatkozó adata minden várakozásnak (így számításainknak is) alatta marad.

(A magyar nemzetiségű lakosság 1 millió 620 ezerben megállapított száma nem csupán a reális várakozásoktól maradt el, de még Vasile Ghetau 1988-as – mérsékelt gyarapodást feltételező – 1 millió 750 ezres becslésénél is jóval kevesebb.)

Vonatkozó számításunk a következőkben összegezhető. A romániai (közelebbről az erdélyi) magyarság természetes szaporulatának arányszámai az 1956. évi népszámlálást követően: 1956-1966 között 7,1% (ekkor az országos átlag 10,17, az erdélyi 7,73% volt), 1966-1977 között 9,6% (országosan 13,17, erdélyi viszonylatban 10,66%), 1977 és 1989 júliusa között pedig 6,2% (az országban 8,46, Erdélyben 6,76%). A magyar nemzetiségűek gyarapodása – az erdélyi magyarság valószínű természetes szaporulatának rátáját a népszámlálási közleményekben közzétett országos adatokra alkalmazva – 1956-1966 között 112,7 ezer, 1966-1977 között 155,5 ezer, 1977-1989 között 106,3 ezer, összesen 374,5 ezer fő. 1992 januárjáig különösebb növekedéssel már nem számolva, ellenben legalább 100–150 ezer, az országot végleg elhagyót feltételezve (a román belügyminisztérium adatai szerint tizenöt év alatt 60 ezer magyar távozott, különböző becslések ennek több mint a kétszeresével számolnak), a romániai magyarságnak harminchat esztendő alatt még így is mintegy 250 ezer fővel kellett volna gyarapodnia. A magyar nemzetiségűek lélekszáma tehát – mely 1956-ban 1 millió 587,7 ezer volt – 1992 januárjáig feltevésünk szerint legalább 1 millió 840 ezerre emelkedhetett. E visszafogott becsléssel szemben (amely maga előtt „görgeti” az 1956. évi népszámlálás helyenként feltételezhető – a regáti magyarság esetében pedig bizonyosra vehető – torzításait) az előzetes népszámlálási közlés mindössze 1 millió 620 ezer magyar nemzetiségűről ad számot; a hozzávetőleges hiány 200 ezer körüli.

E pillanatban még csupán az előzetes közlés és az azt ellenőrző becslés közti eltérés tényének regisztrálására szorítkozhatunk, mélyreható következtetésekre nincs módunk; e jelenség értelmezése, tárgyyszerű elemzése csak a részletesen és mindenre kiterjedően közzétett végleges adatok ismeretében lesz lehetséges.

Két megjegyzés kívánkozik ide. Egyrészt tudatában vagyunk annak, hogy tévedés lenne az általunk becsült adatot százszázalékosan helytállónak tekinteni. Már csak azért is, mert az etnikai hovatartozás számainak alakulása – éppen a nemzeti beállásra vonatkozóan – az identitásválasztás rejtettebb, hagyományos demográfiai módszerekkel nem prognosztizálható mozgásait követi. Ebben az összefüggésben különösen szembeűnő az *anyanyelvi számadatok hiánya*, melyek közreadását – érthetetlen módon – a bukaresti statisztikai hivatal mind ez idáig nem tartotta szükségesnek. Anyanyelv szerint egyébként minden eddigi román népszámlálás – beleértve az 1977. évit is – több magyart mutatott ki, mint a nemzeti hovatartozás alapján. (A „rejtettebb” demográfiai, nevezzük nevén: asszimilációs folyamatok, s az interetnikus kapcsolatok árnyalt feltérképezéséhez további fontos ismeretanyagot nyújthatna az egyéb nyelvismeret kérdése; csak sajnálni tudjuk, hogy a rovat felvételétől a román statisztikai szolgálat ez alkalommal is tartózkodott.)

Másfelől az ismert előzmények alapján nem hagyhatók figyelmen kívül a népszámlálási eredményekhez szkeptikusan viszonyuló nagyközönség aggályai sem. Anélkül, hogy az összeírás mizériáinak ecsetelésébe belemennénk, a sajtóvisszhangok és a processzust közvetlen közlelről figyelemmel kísérok egybehangzó véleménye alapján előre jelezhető, hogy a felvétel értéke – legalábbis Schneller Károly találó megjegyzését idézve – „vidékenként eltérő” lesz.

A továbbiakban még néhány – általunk fontosnak tartott – mozzanatra kívánjuk felhívni az olvasó figyelmét.

1) A népszámlálás által kihozott 1 millió 620 ezer magyar nemzetiségű lakosból – a lakosság történelmi országrészek közötti megoszlásának százalékos aránya s a magyarságnak a Kárpátokon inneni tartományok lélekszámából való részesedése alapján számítva, tehát hozzávetőlegesen – 1 millió 597 ezren élnek Erdélyben. A regáti magyarság 23 ezres száma az 1977. évinél némileg kevesebb; Bukarestben pár százal nőtt, most 9 ezer körüli, egyebütt feltehetően fogyott, Bacau-ban arányuk változatlanul 0,6% (!). Ebből két következtetés adódik: a moldvai magyarok a nemzetiség rovatban – eltekintve a csángóként kimutatott személyektől – változatlanul a románság soraiban szerepelnek, az egyéb vidékeken élők számát pedig 1977-hez képest jelentékenyebb számú Erdélyből áttelepülő nem gyarapította (vagy ha igen, gyors íramú asszimiláció „áldozatául” estek).

Az alábbi táblázat a főbb népmozgalmi eredményeket tartalmazza a megelőző népszámlálások hasonló adataival egybevetve:

1	2	3	4	5	6	7	8	9
1910/12	12 768,4	–	–	–	–	...	...	...
1930	14 280,7	1512,3	84,0	0,62		...	...	...
1948	15 572,6	1591,9	93,3	0,62		...	...	...
1956	17 489,5	1616,8	197,9	1,19	1721,2	210,7	1,27	-104,4
1966	19 103,2	1613,7	160,4	0,88	1778,0	176,7	0,97	-164,3
1977	21 559,9	2456,7	227,3	1,13	2516,8	232,8	1,15	-60,1
1992	22 760,4	1200,5	80,0	0,36	2000,0	133,3	0,59	-799,5

- 1) a népszámlálás éve
- 2) lélekszám (ezer fő)
- 3) a népesség tényleges növekedése két népszámlálás között (ezer fő)
- 4) a tényleges növekedés éves átlaga abszolút számban (ezer fő)
- 5) a tényleges növekedés éves átlaga %-ban
- 6) a természetes szaporulat két népszámlálás között (ezer fő)
- 7) a természetes szaporulat éves átlaga abszolút számban (ezer fő)
- 8) a természetes szaporulat éves átlaga %-ban
- 9) a tényleges növekedés és a természetes szaporulat különbözete (migrációs veszteség) (ezer fő)

A számoszlopokból egyértelműen kiderül, hogy az elmúlt tizenöt évnek a háborús időkére emlékeztető lassú népességnövekedése nem annyira a természetes szaporulat – egyébként jelentős arányú – csökkenésével, mint inkább a *drámai méretű embermozgásokkal* magyarázható. E migrációs folyamatok jellegét jól érzékelteti, hogy a bukaresti statisztikai szolgálat 1988. január 1-jén még 23 milliós lakosságot feltételezett, az 1991-es statisztikai évkönyv pedig ugyanezt a számot 1990 júniusában 23,2 millióban adta meg. Ezzel szemben – mint azt a Központi Népszámlálási Bizottságnak az első részeredményekről kiadott közleménye is kihangsúlyozza – az ország lakossága valójában 440 ezerrel kevesebb, mint amennyit a lakosságnylvántartás kimutat. Nem kizárt ugyan, hogy a számított lélekszám megállapítása – akár csak a húszas években – ezúttal is helytelen alapokon történt, de ennél valószínűbbnek tartjuk, hogy a tetemes és váratlan népességhiány a határok megnyitása utáni *ellenőrizhetetlen* migrációs hullám következménye. Statisztikailag az „illegális kivándorlók” közé kell sorolnunk azokat a csupán ideiglenesen (például vendégmunkásként) kint tartózkodókat is, akiknek az adatait – különböző okok miatt – nem rögzítették a népszámlálás során. Az adatfelvétel idején külföldön tartózkodó, s az összeírásból kimaradt román állampolgárok jelentős hányada magyar nemzetiségű volt (csupán Sepsiszentgyörgyön 4 ezerre, tehát a 68,6 ezer lakosú város lélekszámának 5,8 %-ára rúg e hiány.) Tehát az áttelepülteken, a nyugatra emigráltakon, s a politikai menekülteken felül tekintélyes – *ám nehezen becsülhető* – időleges migrációs veszteséggel kell számolnunk azok köréből is, akik gyakorlatilag semmilyen hivatalos kimutatásban nem szerepelnek.

Magyar nemzetiségűek egyéb, korábban nem feltételezett csatornákon is „elszivároghattak” a statisztikai nyilvántartásokból. Erre utal az a szembetűnő jelenség, hogy miközben a németek száma 1977-hez képest országosan a harmadára, a történeti Erdély területén pedig a negyedére csökkent, Szatmár megyében a mostani népszámlálás az 1977. évi 6395-tel szemben 14259 német (és sváb) nemzetiségű lakost regisztrált. (Számuk ugyanitt 1966-ban 4427, 1956-ban pedig csupán 3520 volt.) Ugyanakkor tudjuk, hogy az elmúlt tizenöt év alatt Szatmár-Nagykároly vidékéről tizenötezeren vándoroltak ki, s a távozók kétharmada Németországban telepedett le. Vagyis régtői fogva elmagyarosodott sváb családok ezrei térnek vissza gyökereikhez – akár egy népszámlálási deklaráció erejéig – németiséghez tartozásuknak a kivándorlás reményével kecsegtető egzisztenciális előnyei miatt. E tény visszamenőleges tanulsága, hogy az elmúlt évek, évtizedek emigrációs hullámai olyan, a népszámlálások adatsoraiban magyarként számontartott tízezreket is magukkal sodorhattak, akik a kivándorlási statisztikában – tekintettel a befogadó „anya” országra – már nem magyarokként szerepelnek, így hiányukkal a Romániában maradt magyarok számára vonatkozó becslések nem számolhattak. (Hasonló jelenségre a kötet tanulmányrészében már a zsidó kivándorlással kapcsolatban is rámutattunk.) Lényegében ez a célirányos – korábban rejtett reaszimilációs folyamat ölt testet a külföldre távozás lehetőségét megelőlegezve – a szatmárvidéki svábok mostani népszámlálási rovatváltásában is.

*Részlet a szerző Népszámlálások a jelenkori Erdély területén címmel a Regio Könyvek sorozatban most megjelent munkájából.

ÁRPÁD E. VARGA:

THE PRELIMINARY PUBLICATION OF THE 1992 ROMANIAN CENSUS DATA

This study – which is a section of the author's recent book on the history of twentieth century nationality statistics in Transylvania – points to the latest reservations regarding the methodological inadequacies of the most recent Romanian census. With the aid of tables, the author present the summary of preliminary nationality and religious census data according to county.

The issue regarding the causes of the decline in the Hungarian population of Romania is considered separately (1977: 1713 928; 1992: 1620199). Varga attributes the fact than an anticipated increase in population growth is not reflected in official data to the following factors: Romanian emigration statistics are inaccurate, and perhaps many more Hungarians left Romania than the number reflected in the official records; data that could clarify the consequences of assimilationsit pressures is still missing; and those who live outside of Transylvania, especially the Csángó Hungarians, continue to be statistically recorded as Romanians.

VARGA E. ÁRPÁD

Az 1992. évi romániai népszámlálás előzetes nemzetiségi adatközlése*

Az 1992. évi előzetes nemzetiségi adatok az 1977 évekkel összevetve

megye	év	összesen	román ¹	magyar ²	cigány	német ³	ukrán ⁴	orosz, lipová n ⁵	török	szerb	tatár	szlo vák	bol gár	zsidó	hor vát	cseh	lengy el	görög
Románia összesen	1992	22760449	20352960	1620199	409723	119436	86833	38688	29533	29080	24649	20672	9935	9107	4180	5800	4247	3897
	1977	21559910	18999565	1713928	227398	359109	55510	32696	23422	34429	23369	21286	10372	24667	7500	7683	4641	6262
Erdély összesen	1992	7709944	5671234	1598938	205462	108933	50878	1046	210	26830	49	20422	7950	2624	4116	4553	748	534
	1977	7500229	5203846	1691048	123026	347896	42760	1850	183	32140	139	21133	9067	7830	7433	6306	1263	1412
Fehér	1992	414227	373482	24843	120301	3179	38	33	19	10	2	26	14	50	1	28	19	3
	1977	409634	360704	27196	8979	12321	29	59	8	13	9	51	16	134	6	31	16	15
Arad	1992	487370	392195	80908	13515	9380	867	59	10	1696	1	6781	1112	354	17	218	61	18
	1977	512020	375486	74098	9216	39702	364	119	8	2256	7	7551	1473	1044	24	306	103	16
Bihar	1992	634093	419137	180682	23000	1715	105	56	4	42	1	8652	41	368	.	16	34	91
	1977	63094	409770	199615	12014	1417	111	99	8	65	7	8079	69	910	40	45	53	444
Beszterce Naszód	1992	327238	295884	21173	9024	959	107	12	2	5	1	7	.	27	1	7	12	1
	1977	286628	259752	21487	2280	2860	95	45	1	5	12	5	2	42	1	7	10	1
Brassó	1992	642513	551874	83260	15990	10338	111	212	29	34	15	16	16	178	2	39	57	81
	1977	582663	45750	72956	12033	38523	70	273	34	40	30	36	36	502	11	116	110	288
Krassó- Szörény	1992	375794	325035	8107	7886	11819	4119	62	33	7758	2	557	85	67	3730	3623	31	15
	1977	385577	323095	9236	5927	21676	3944	175	26	8623	16	781	95	162	8722	4548	110	19
Kolozs	1992	735077	570876	145405	16488	1386	137	68	17	16	9	57	19	411	2	27	36	49
	1977	715507	532543	171431	7714	1818	69	135	13	42	13	84	43	1165	13	51	62	74
Kovászna	1992	232592	54517	174968	2566	265	21	26	2	2	-	-	2	23	1	2	5	8
	1977	199017	38948	156120	3522	276	10	27	3	6	-	1	8	34	1	5	16	4
Hargita	1992	347637	48812	294269	4104	198	28	14	1	6	1	6	1	26	-	3	3	7
	1977	326310	44794	277587	3228	281	33	25	2	13	4	8	6	62	4	9	27	9
Hunyad	1992	547993	503343	33617	5644	3614	262	121	12	76	4	186	71	132	6	125	243	145
	1977	514436	464949	38340	3347	5406	286	209	11	84	14	194	86	297	6	244	318	396

Regio – Kisebbségi Szemle 1992. 3. évf. 3.sz.

Máramaros	1992	538534	436281	54788	6910	3368	36829	36	5	27	2	32	7	153	2	11	25	6
	1977	482860	394350	38566	2942	3495	32723	85	5	26	1	50	8	465	7	30	37	13
Maros	1992	607298	316634	251039	34581	4538	40	47	9	?	3	12	22	205	3	12	20	7
	1977	605345	297205	268251	20019	18807	53	88	4	16	5	26	33	646	9	9	58	16
Szatmár	1992	400158	233518	140112	10553	14259	1387	23	2	13	-	153	4	80	4	4	9	-
	1977	393840	227630	152738	5256	6395	1146	60	3	22	1	189	8	320	3	3	8	1
Szilágy	1992	266308	192164	63150	9133	148	34	9	1	9	-	1612	3	20	-	2	6	5
	1977	264569	194420	64017	3920	122	22	27	-	9	6	1929	5	40	2	13	3	6
Szeben	1992	452820	397543	19168	18560	166877	57	115	22	128	2	14	13	97	5	34	74	43
	1977	481645	349718	21881	12803	96401	32	84	21	29	4	21	28	208	5	65	155	55
Temes	1992	700292	560139	63395	15177	26890	6736	154	42	16999	6	2311	6540	633	342	402	113	55
	1977	696884	472912	77525	9828	98296	3773	340	38	20691	10	2128	7151	1799	579	796	177	55
Bacau	1992	736078	721385	4362	8287	194	58	59	42	11	3	7	8	250	-	8	18	108
	1977	667791	659041	4133	2866	176	38	81	9	23	1	4	9	907	796	9	22	343
Iasi	1992	806778	795691	455	6622	263	67	2778	18	8	8	2	7	598	23	23	43	60
	1977	729243	723219	748	1861	252	33	718	15	17	24	5	15	2185	5	5	48	50
Neamt	1992	577619	572055	418	3948	138	47	472	9	8	.	1	10	245	-	1	19	18
	1977	5320964	528599	544	1991	111	14	124	5	8	8	2	6	633	-	2	9	13
Bukarest	1992	2350964	2292813	8611	33193	4384	627	1336	942	314	270	85	493	3836	43	119	362	919
	1977	2094977	2046924	10033	13996	5565	428	1850	813	348	179	77	599	9199	12	273	1256	1256

¹ a macedorománokkal és arománokkal együtt (1992-ben 21089, illetve 6999 fő)

² a székelyekkel együtt (1992-ben 831 fő)

³ a szászokkal és svábokkal együtt (1992-ben 1843, illetve 6292 fő)

⁴ a ruténekkal együtt (1992-ben 350 fő)

⁵ az oroszokkal együtt (1992-ben 8914 fő)

⁶ a krassovánokkal és csángókkal együtt (1992-ben 2775, illetve 2165 fő)

GYURGYIK LÁSZLÓ

Szlovákiai magyarok új népszámlálási adatai

1991. március 3-án tartották meg Csehszlovákia területén a hetedik népszámlálást. Az 1989-es fordulatot követő népszámlálás révén az önszerveződő magyar kisebbség objektív képet akart kapni önmagáról, társadalmi-demográfiai összetételéről, másrészt a szlovák nacionalista erők a magyarság létszámának feltételezett jelentősebb növekedését magyarelles hangulatkeltésre igyekeztek felhasználni. A mostani népszámlálás filozófiája, módszere is eltért az előzőktől.

Az adatlapon évtizedek óta először volt felfedezhető a vallási, felekezeti hovatartozásra vonatkozó kérdés. Az anyanyelvi besorolás 1980-ban szintén hiányzott a kérdőívről. A népszámlálás lebonyolítása önbevallásos módszer alapján történt, mindenki saját maga töltötte ki a kérdőívet, így lehetővé vált a külső ráhatásoktól mentesebb, valósághűbb adatok begyűjtése, másrészt biztosítva volt a kérdezettek viszonylagos anonimitása is. Az 1961., 1970. és 1980. évi népszámlálás a nemzetiségi megoszlás vizsgálatát megközelítőleg azonos módon felépített kérdésskálával végezte. Ettől lényegesen eltérő módon megfogalmazva került a nemzetiségi hovatartozást pontosító kérdés az 1991. évi kérdőívre. A nemzetiségek listája a morva, sziléziai, valamint néhány szórványnemzetiség adataira történő felvételével gazdagodott. Külön említést érdemel a roma nemzetiség felvétele az adatlapra.

Szlovákia lakossága az utolsó népszámlálás óta több mint 277 ezerrel növekedett (1. számú táblázat). A szlovákság növekménye közel 200 ezer fő, a magyar lakosok száma 7 718 fővel növekedett, és meghaladta az 566 ezer főt. Rajtuk kívül 81 ezer roma, 53 ezer cseh, 17 ezer ruszin, 14 ezer ukrán, 5,6 ezer német, 3,9 ezer morva, 3 ezer lengyel, valamint néhány kisebb létszámú szórványnemzetiség teszi teljessé Szlovákia nemzetiségi összetételét. A magyar kisebbség számának ily csekély mértékű növekedését enyhe csalódással fogadta a kisebbségi közvélemény. A szlovákiai magyarság lélekszámáról ettől eltérő, nagyobb lélekszámot feltételező előzetes számítások váltak ismertté. Feltételezhető volt, hogy a megváltozott körülmények között a magyar nyelvi és kulturális közösséghez tartozók nagyobb hányada vallja nemzetiségének a magyart, így objektívebb adatokat szolgáltat a népszámlálás a szlovákiai magyar nemzetrész számbeli állapotáról. Tapasztalataink bizonyítják, hogy a korábbi népszámlálások adatai módosításra szorulnak. Nem vallotta hivatalosan is magyar nemzetiségűnek magát az egykor reszlovakizáltak egy része, nemzetiséget váltotta vegyesházasságban élők bizonyos hányada stb. Erre utalt közvetve húsz évvel ezelőtt a magyar anyanyelvű lakosság közel 10%-os többlete (1970-ben +51 107 fő) a magukat magyar nemzetiségűnek vallókhöz viszonyítva.

Felmerül a kérdés, mennyiben volt megalapozott az optimizmus a kisebbség számbeli növekedését illetően? A társadalmi berendezkedés demokratikusabbá válása nem járt együtt a nemzetiségek közti tolerancia növekedésével. A bizalom, a nyitottság hiánya nem kedvezett a többség által képviselt nézetektől eltérő felfogásmódoknak, így a kisebbségi lét vállalásának sem. Kivételt a német szórványnemzetiség számának megduplázódása jelent, de a németek „megítélése”, korábbi megbélyegzettségükhöz viszonyítva, alapvetően megváltozott. A magyar kisebbség jelentős hányada, 1985-ben 15,8%-a nemzetiségileg élt vegyesházasságban.¹ A leghatékonyabban a vegyesházasságok segítik elő az asszimilációt. A vegyesházasságokból származó generáció többnyire még mindkét nyelvet anyanyelvi szinten beszéli, de többségében már nem magyar iskolát látogat. Mindez jelentős hatással van nemzeti identitásának kialakulására, illetve kialakulatlanúságára. Ennek a generációnak a nemzetisége többnyire már nem magyar. Itt vész el a magyar népesség természetes

szaporulatának jelentős része. A nagyobb városba költözők korábbi környezetükkel való kapcsolata gyakran meglazul, és a többségi közegben nem vállalják korábbi nemzeti identitásukat. A roma népcsoport nemzetiségként való felvétele az adatlapra valamelyest szintén csökkentette a magyar kisebbség kimutatott létszámát.

További gazdasági és társadalmi tényezők is meghatározó szerepet játszanak a magyar nemzettöredék lélekszámának alakulásában. A vázolt képet a teljes népszámlálási adatok közzététele után pontosíthatjuk, az anyanyelvi hovatartozás, a korösszetétel, az iskolai végzettség szerinti megoszlás változásainak ismeretében.

A területi elhelyezkedés

A szlovákiai magyarság döntő többsége Dél-Szlovákia 13 járásában és 2 nagyvárosában él. (Az 1960. évi közigazgatási reform során a korábban magyar többségű kis járásokat a tőlük északra fekvő szlovák közigazgatási egységekkel olvasztották egybe, így módon hozták létre azt a dél-szlovákiai közigazgatási rendszert, amelyet hivatalosan mint „nemzetiségileg vegyes lakosságú területet” emlegetnek.) A magyarság által lakott községek helyenként keskenyedő, másutt szélesedő, többnyire összefüggő nyelvterületet határolnak be Pozsonytól a csehszlovák-ukrán határig. A viszonylag összefüggő magyar nyelvterület két helyen, a nagykürtösi, illetve a Kassa vidéki és a tóketerebesi járásokban hosszabb szakaszon megszakad.

Az 1991. évi népszámlálás időpontjában Szlovákia 551 városában és községében a magyar nemzetiségű lakosság részaránya meghaladta a 10%-ot, vagy több mint 100 személy vallotta magát magyar nemzetiségűnek (2. számú táblázat). E helységeken él a szlovákiai magyarság 99,3%-a. E területsávon kívül, többnyire városokban, a szlovákiai magyarságnak csupán 0,7%-a él. Az 551 községből 435-ben haladta meg a magyarság részaránya az 50%-ot. (További három községben a magyarság relatív többségben volt. A román kimutatott száma módosította bizonyos mértékben e községek nemzetiségi adatsorait.) Összesen 176 községben haladta meg a magyarság részaránya a 90%-ot, 1 községben, Bögellőben laktak 100%-ban magyarok. Az 1980. évi népszámláláshoz viszonyítva (3. számú táblázat) 43-mal emelkedett a magyar községek, illetve városok száma. Ezt elsősorban a közigazgatási jogállással rendelkező települések számának növekedése, részben a szórványokban, városokban élő magyarság számának gyarapodása idézte elő. (1980 és 1991 között a szlovákiai helységek száma 2725-ről 2834-re növekedett.)

Gyakorlati szempontból lényeges a magyar nyelvterületet meghatározni. Ebbe a nyelvterületi zónába azokat a magyar nyelvterületen belül található községeket soroljuk, melyekben a magyar lakosság részaránya eléri, illetve meghaladja a 10%-ot. 1991-ben 523 községben élt 10%-nál nagyobb arányban magyar. A kompakt magyar nyelvterület létét bizonyítja az a tény, hogy az 5%-os magyar részarányt alapul véve az 542 községben élő 525 185 magyar nemzetiségű személy az így módon kijelölhető területen is abszolút többséget (59,3%) alkot. E községekben 846 649 lakos élt, ebből magyar 522 408 (61,6%) volt, a szlovákiai magyarság 92,2%-a. A 20%-os magyar részarányt meghaladó községek száma 502, lakosságának kétharmada magyar nemzetiségű. A magyar többségű községekben a magyarság száma meghaladta a 440 ezret, ez az adott községek lakosságának 78,3%-a. A 90% feletti magyar részarányt mutató községekben él a szlovákiai magyarság 24,4%-a.

A helységek nagyság szerinti megoszlása

Lényeges változások mutathatók ki az utolsó két népszámlálás közti időszakban a helységek nagyságrendi csoportjai és a lakónépesség lélekszáma szerinti megoszlásban is (4. számú táblázat). Szlovákiában tovább folytatódott a városok, városias jellegű települések lélekszámának növekedése, és egyúttal a falvak lakosságának csökkenése. 1980-ban az ötezernél nagyobb lélekszámú községekben élt az összlakosság 50,2%-a, 1991-ben már

56,6%-a. Ez a kategória egyezik meg a legjobban a városi jogállással rendelkező helységek számbeli adataival. Ezekben az ötezernél nagyobb lélekszámú helységekben 1980-ben a magyar kisebbség 35,6%-a, 1991-ben 40,7%-a élt. Az ötezernél kisebb lélekszámú községek lakónépessége 173 ezerrel, a magyar nemzetiségű népesség pedig több mint 24,5 ezerrel csökkent.

1990-től a korábban adminisztratív intézkedések következtében összevont községek visszanyerhették korábbi közigazgatási jogállásukat. Ennek következtében a korábbi évtizedekben rohamosan csökkenő, 500-nál kisebb lélekszámú községek lakónépessége – 1980. évihez viszonyítva – 1991-ben mintegy 13 ezerrel emelkedett. Első látásra paradox módon csökkent az 5000-20 000 közti lélekszámú helységek lakóinak száma, országosan 118, magyar viszonylatban 17 ezerrel. A városok, illetve a városias jellegű települések e kategóriájában több egymással ellentétes társadalmi folyamat manifesztálódott. A kis lélekszámú városok, illetve városias jellegű helységek lakóinak száma csak kisebb mértékben növekedett, inkább stagnált, vagy egyes esetekben csökkent. Nem elhanyagolhatóak a kisvárosokból a nagyobb városokba irányuló elvándorlás kihatásai sem. E városok lakosainak a számát az évtized elején még a csatolt községek népességhezadáca is növelte. 1989 novembere után a korábbi évtizedekben a városok által bekebelezett községek egy része újból visszanyerte korábbi közigazgatási pozícióját. A 20 ezernél nagyobb lélekszámú városok (többnyire járási székhelyek) magyarsága jelentős mértékben megnövekedett. A 20-50 ezer lakosú városok magyarsága 11 év alatt megduplázódott, meghaladta a 80 ezret. Az 50 ezernél nagyobb lélekszámú városokban a magyar lakosok száma csekély mértékben gyarapodott (4. táblázat).

A magyar népesség a közigazgatási egységek szerint

A szlovákiai magyarság 99%-a (561216 fő) élt 1991-ben a 13 dél-szlovákiai járás és 2 nagyváros, Pozsony és Kassa területén. 1991-ben a 7 nyugat-szlovákiai járásban élt a magyarság 64%-a, a 3 közép-szlovákiai járásban 14,7%-a, a 4 kelet-szlovákiai járásban 15,1%-a, Pozsonyban 3,4%-a, Kassán pedig 1,8%-a. A magyarság lélekszáma az egyes járásokban az elmúlt évtizedek során eltérő módon alakult. A magyarság számában bekövetkezett változások járások szerinti összehasonlítása nem nyújt objektív képet a népesedési folyamatok területenkénti változásairól, mivel az 1960-ban kialakított nagyobb közigazgatási egységek – kisebb változtatásokkal a mai járások területei – nem képeztek, és ma sem képeznek homogén területi egységeket geográfiai, történelmi, néprajzi, demográfiai és gazdasági szempontból. Jelenleg nem áll módunkban a járások szerinti bontásnál részletesebb megközelítésben tárgyalni a népesedési változásokat. Tovább nehezítik a demográfiai folyamatok mélyebb megértését és a vizsgált adatsorok interpretálását az egyes népszámlálások kérdőíveiben megmutatkozó különbségek. Utaltunk arra, hogy az 1991. évi népszámlálásnál az előző népszámlálásoktól eltérő módon megszerkesztett kérdésskálával mérték fel a nemzetiségi hovatartozást. A szlovákiai magyar nemzetiségű létszámának alakulására a roma népcsoport nemzetiségként való felvétele hathatott érdemlegesen.

A járások lakónépessége nemzetiségi megoszlásának változásai több tényező együtthatása következményeként jelentkeztek, és igencsak széles skálán mozognak (5. számú táblázat). A legjelentősebb mértékű növekedés a keleti régió két járásának (Kassa vidéki járás, tóketerebesi járás), illetve Kassa városának magyarságában mutatható ki. Kassán a két népszámlálás közti időszakban a magyarság száma 25,5%-kal, a Kassa vidéki járásban 18,1%-kal emelkedett. A mintegy 2,5 ezres növekedés oka a stagnáló lélekszámú járásban a magyar nemzetiségűnél minden bizonnyal a nemzeti identitástudat erősödésében keresendő. A tóketerebesi járásban az identitástudat erősödése és a természetes szaporodás együttesen határoz(hat)ta meg a magyarság számának növekedését. A kassai magyarság számában

bekövetkezett gyarapodást elsősorban a városba költözők nem kis száma befolyásolta ily mértékben.

A dunaszerdahelyi járás lakónépessége a legnagyobb számbeli gyarapodást mutatja a 15 közigazgatási egység közül. Itt 3 942 fővel növekedett a magyarság lélekszáma. Ennek ellenére minimális mértékben csökkent a járás magyarságának részaránya. Ebben nem elhanyagolható a szerepe Pozsony kisugárzásának: a járás egyes városaiban (különösen Somorján) az évtized elején épített lakótelepi lakások jelentős részét pozsonyi vállalatok dolgozóinak utalták ki.

A legkedvezőtlenebb képet a lévői járás népesedési mutatói tárják elénk. Az összlakosság jelentékeny csökkenését (-1 599 fő) a járáson belüli magyarság számának közel 6%-os fogyása (-2 344 fő) kíséri. Ebben a negatív folyamatban több tényező együtthatása játszhatott közre. A gazdaságilag gyenge, kevés munkalehetőséggel bíró területről jelentős volt az elvándorlás, ugyanakkor a vegyes jellegű, sokszor magyar kisebbségű települések egy részén a magyar etnikum jelentékeny asszimilálódása volt tapasztalható.

Csökkent a nagykürtösi, rozsnói, rimaszombati, nyitrai, losonci, galántai járások magyarsága is, holott e területek lakónépessége különböző mértékben ugyan, de növekedett. Nehezen magyarázható a galántai járás magyar lakosságának nagymérvű csökkenése. A járás lakónépessége 2 500-zal növekedett, ezzel szemben a magyar etnikum 808 fővel csökkent. A komáromi járás lakónépessége csökkent, de a magyarság részaránya növekedett. Az érsekújvári és a Pozsony vidéki járásban a magyarság lélekszáma növekedett, miközben részaránya csökkent. Pozsony lakosainak a száma elérte a 441 ezret, az 1980. évi népszámlálás óta ez több mint 61 ezres növekedést jelent. Ebből a magyar etnikum növekedése mindössze 774 fő. Feltételezhető, hogy a városba beköltöző magyarság nagyobbik hányada pótolja az igen jelentős asszimilációs veszteséget, és a migrációból származó többlet csak részben nyilvánul meg a magyarság számának emelkedésében.

A magyar nyelvterület városai az elmúlt évtizedekben egymástól eltérő fejlődésen mentek keresztül. A városi jogállással rendelkező helységek száma növekedett. Az 1980-as években minősítették várossá Diószeget és Tiszacsernyőt. 1991-ben 27 olyan város volt Szlovákiában, melyekben legalább 1000 lakos vallotta magát magyar nemzetiségűnek (6. számú táblázat). Valamennyi helység a magyar nyelvterületen belül található. Említést érdemel, hogy Nagykürtös várossá minősítése és vegyes lakosságúvá válása következtében „tolta ki” a magyar nyelvterület határát észak felé. A legnagyobb számú magyar – több mint 10 ezer fő egy településen belül – 5 városban él. Komáromban 23 753, Pozsonyban 19 505, Dunaszerdahelyen 19 447, Érsekújváron 13 287, Kassán 10 128 fő. A 80%-ot meghaladó magyar többségű városok: Nagymegyér 87,5%, Dunaszerdahely 83,4%, Gúta 82,8%, Királyhelmec 80,5%. A legnagyobb magyar népességnövekedést 1980 óta Dunaszerdahely (+4181), Érsekújvár (+3829), Komárom (+3721), Kassa (+2058), a legszámottevőbb fogyást Rozsnyó (-642), Nyitra (-464), Gúta (-287), Fülek (-76) mutatta ki. A lakónépességen belül a magyarság legjelentősebb részaránycsökkenése a következő városokban mutatható ki: Rozsnyó (35,0%-30,4%), Nyitra (2,8%-1,9%), Szenc (30,3%-27,7%), Fülek (69,7-b7,9%). A városokban élő magyarság lélekszámában bekövetkezett változások mélyebb elemzését és a vonzáskörzeteikben végbemenő asszimilációs folyamatok megismerését a népesedési változások számszerűsítése segítené elő.

Dél-Szlovákia népessége korcsoportok szerint

Az 1991-es népszámlálás közzétett előzetes adatai nem teszik lehetővé az egyes nemzetiségek korcsoportok szerinti megoszlásának összehasonlítását. Ez a megközelítési mód mutatná meg a legkézzelfoghatóbb módon azt, hogy egy-egy vizsgált népcsoporton, nemzetiségen belül milyen arányban vannak jelen az egyes korosztályok, mennyire fiatal, illetve öreg a vizsgált népesség. Rendelkezésünkre áll a népesség 3 korcsoportra történő,

járások szerinti megoszlása (7. számú táblázat). Így lehetőségünk adódik a magyarlakta járások korösszetételének összehasonlítására.

Az 1980 és 1991 közötti időszakban némileg csökkent Szlovákia lakónépességén belül a 0-14 évesek korcsoportjának részaránya (26,1%-ról 25,7%-ra). A legfiatalabb korosztály (0-14 év) részaránya csak 3 járásban éri el a szlovákiai átlagot. Kassán (26,3%), a Kassa vidéki (26,7%) és tóketerebesi járásban (26,6%). A szlovákiai átlagot megközelítik még a dunaszerdahelyi és a rimaszombati járások (25,1%). A komáromi és érsekújvári (22,8%), lévai (22,9%), losonci (23,7%), nagykürtösi (23,8%) járásokban szlovákiai viszonylatban a 14 évnél fiatalabb korosztály részaránya a legkisebb. Ezekben a járásokban a legnagyobb az idős korú nyugdíjas lakosság részaránya. A felnőtt korú népesség részaránya legnagyobb Kassán (61,0%), a dunaszerdahelyi (59,9%) járásban és Pozsonyban (59,0%). Az adatsorokból kitűnik, hogy a vegyes lakosságú járások korcsoportonkénti megoszlása lényegesen kedvezőtlenebb, mint Szlovákia összlakosságának korösszetétele. A korábbi népszámlálások alkalmával a magyar nemzetrésznél kimutatott kedvezőtlen korösszetétel állandósul, az elöregedés tovább folytatódik. Az 1991. évi népszámlálás előzetes eredményeinek közzététele az összefüggések viszonylag szűk, behatárolt elemzésére, elsősorban leíró jellegű ismertetésére adnak lehetőséget, de nem teszik lehetővé a magyarság demográfiai és társadalmi szerkezetében bekövetkezett változások mélyebb megismerését. Annak megállapítását – a korábbi népszámlálások és a természetes népszaporulat adatainak ismeretében – azonban bizony megkockáztathatjuk, hogy a szlovákiai magyar kisebbség számát apasztó asszimilációs folyamatok legerőteljesebben éppen a gyermekek és a 14-30 év közöttiek generációjában éreztetik hatásukat.

Perspektívák

A magyar nemzeti kisebbség lélekszámának alakulásában továbbra is meghatározó a több évtizede tapasztalható minimális növekedés, amely gyakorlatilag stagnálást jelent. Az anyanyelvi hovatartozás adatainak közzététele elősegítheti majd nemzetrésznünk valóságosabb önképének kialakítását. A magyar népesség lélekszáma, részaránya az általa őshonosan lakott területeken különböző mértékű változásokon megy keresztül. Ennek következtében fokozatosan kirajzolódnak, elkülönülnek egymástól a magyarság lélekszáma szempontjából növekedést, stagnálást, illetve csökkenést kimutató területegységek, körzetek. A magyar lakosság elöregedése folytatódik, a termékeny korú nők lélekszáma, illetve részaránya a nemzetrésznél populációján belül egyre kisebb. Minden jel arra mutat, hogy a jelenlegi „stagnáló növekedést” rövid időn belül a stagnáló csökkenés, majd a magyar nemzetrésznél számbeli fogyása vált(hat)ja fel. Mindezek a nem éppen pozitív prognózisok jelzik, hogy a közeljövőben nagyobb figyelmet kellene fordítanunk az anyanyelv és a nemzetiség dichotómiájának, a nemzeti identitás, a nemzetiségváltás, az asszimiláció különböző aspektusainak tanulmányozására. Valószínű, hogy az említett folyamatok pontosabb megismerése és a statisztikai adatokból levonható következtetések együttesen jelenthetnek kiindulópontot az objektívabb önreflexiókhoz és az ebből adódó cselekvési stratégiák megfogalmazásának szükségességéhez. A jelenlegi társadalmi közegben manifesztálódó negatív szociológiai-demográfiai folyamatok orvoslásának stratégiáit csak az öngazgatás valamilyen működő formájával rendelkező nemzetrésznél fogalmazhatja meg és kezdhet hozzá realizálásukhoz.

Jegyzetek

- 1 Horansky, M.: Slovensko madarské sociálne komunikácie v Západoslovenskom kraji. *Sociológia* 1989. 5. 542.

2 A táblázatok a következő források alapján készültek:

Predbežné výsledky scítania ľudu, domov a bytov k 3. marcu 1991 v Českej a Slovenskej Federatívnej Republike. Praha 1992, 30, 32.; *Národnostná truktúra obyvateľstva SR (Predbežné výsledky scítania 1991).* Bratislava 1992.; Gyönyör József: *Államalkotó nemzetiségek.* Pozsony 1989. 22-24, 49-63, 254-256.; *Scítanie ľudu, domov a bytov 1991. (Predbežné výsledky)* Bratislava 1991. 8, 13.

LÁSZLÓ GYURGYIK

CENSUS DATA OF THE HUNGARIAN MINORITY IN SLOVAKIA

According to the Czechoslovak census data of March 3, 1991, there are 5 268 935 people in Slovakia. Of this figure, 566 741 (10,8%) are individuals that belong to the Hungarian minority. Compared to the previous 1980 census, there has been an increase of 7,781 people (1,4%). The author points to the following factors as having contributed to this meagre increase in the birth rate: the effects of the mass „reslovakization" campaign between 1946-48 are still being felt today; mixed marriages affect 16% of the Hungarian minority; the territorial situation; and the negative consequences of migration.

Today, the Hungarian-populated border region consists of three parts that have a majority Hungarian population. These three parts consist of 13 townships and 2 urban administrative units and, as a result of the artificial administrative arrangement, Hungarians comprise a majority in only 2 of the 13 townships. An analysis of the age structure of the abovementioned 15 administrative units reveals that individuals living in this region age more rapidly than the normal Slovakian average depicts; the age structure of this region is less advantageous.

1. sz. Táblázat

Szlovákia népességének megoszlása szám szerint és százalékosan 1921-1991¹

A népszámlálás időpontja	Nemzetiség											
	Összesen (100%)	cseh	%	szlovák	%	magyar	%	német	%	ukrán	%	
1921	3000870	72137	2,4	1952866	65,1	650597	-	145844	4,8	88970	3,0	
1930	3324111	121696	3,7	2250616	6,7	535434	17,6	156279	4,7	95783	1,4	
1950	3442317	40365	1,2	2982524	86,6	354532	1,3	5179	0,1	48231	1,4	
1961	4174046	45721	1,1	3560216	85,3	518782	12,4	5259	0,1	35435	0,9	
1970	4537290	47402	1,0	3873904	85,5	552006	12,2	4760	0,1	38960	0,9	
1980	4991163	57197	1,1	4317008	86,5	559490	11,2	2918	0,1	36950	0,7	
1991	5268935	53422	1,0	4511679	85,6	566741	10,8	5629	0,1	13847	0,3	

¹ Cseh, szlovák, magyar, német, ruszin, abszolút számokban és százalékban. (1921, 1930, 1950 - jelenlévő népesség; 1961, 1970, 1980, 1991 - lakónépesség; az 1921. évi az akkori, a többi a jelenlegi területen)

Az 1991. évi népszámlálásban először szerepelnek a morvák 3888 fő (0,1 %), a sziléziaiak 1198 fő (0,0 %), a romák 80627 fő (1,5 %). A szlovákiai lengyelek száma 1970-ben 1058 (0,0 %), 1980-ban 2053 (0,0 %) 1991-ben 2696 (0,1 %) volt. Az egyéb kategóriában 1991-ben 5061 fő (0,1 %) az ismeretlen kategóriában pedig 5313 főt (1,1 %) regisztráltak.

² Az ukránokon kívül 1970 óta az orosz nemzetiséget is számon tartják: 1970 - 3278 (0,1 %), 1980 - 2410 (0,1 %); 1991 - 1624 (0,0 %) 1991ben először a ruszin nemzetiség is szerepelt a kérdőívben. Az eredmény: 16937 fő (0,3 %)

2. sz. táblázat

A községben élő magyar lakosság százalékaránya¹

Regio – Kisebbségi Szemle 1992. 3. évf. 3.sz.

Pozsony város	380259	18731	4,92	441453	19505	4,4	61194	16,1	774	4,1
Pozsony-vidék	114129	10321	7,12	145243	10494	7,2	1114	0,7	182	1,8
Dunaszerdahely	104096	91452	87,85	109365	95394	87,2	5269	5,1	3942	4,3
Galánta	140912	62543	44,38	143412	61735	43,0	2500	1,7	-808	-1,3
Komárom	110369	79363	71,90	109241	78929	72,2	-128	-1,0	-434	-0,5
Léva	122240	40499	33,13	120641	38155	31,6	-1599	-1,9	-2344	-5,8
Nyitra	205697	14567	7,08	211306	14244	6,7	5609	2,7	-323	-2,2
Érsekújvár	153199	631421	41,21	153194	63930	40,7	-5	0,0	789	1,2
Losonc	95557	22893	23,95	95910	22792	23,8	353	0,4	-101	-0,4
Rimaszombat	98638	46825	47,47	98909	46000	46,5	271	0,3	-825	-1,8
Nagykürtös	45887	14536	31,67	46823	14447	30,8	936	2,0	-89	-0,6
Kassa város	202368	8070	3,98	234840	10128	4,3	32472	16,1	2058	25,5
Kassa vidék	99227	13800	13,90	99358	16299	16,4	131	0,1	2499	18,1
Rozsnyó	85622	22465	26,23	86240	22416	26,0	618	0,7	49	-0,2
Töketerebes	117643	45801	38,93	118867	46748	39,3	1224	1,0	947	2,1

5.sz. táblázat

A városi jogállással rendelkező, legalább 1000 magyar lakost számláló helységek lakónépességének nemzetiségi megoszlása az 1980. és 1991. évi népszámlálások adatai alapján.

Város	Lakónépesség						A lakónépesség változása 1980-1991			
	1980			1991			1980-1991			
	összesen	ebből magyarok	%	összesen	ebből magyarok	%	összesen	%	ebből magyarok	%
Pozsony	380259	18731	4,9	41453	19505	4,4	61194	16,1	774	4,1
Somorja	9677	7016	72,5	12063	8584	71,2	2386	24,7	1568	22,3
Dunaszerdahely	18715	15166	81,0	23207	19347	83,4	4492	24,0	4181	27,6
Szenc	10772	3266	30,3	14356	3982	27,7	3584	33,3	716	21,9
Diószeg	5257	2157	41,0	5797	2679	46,2	540	10,3	522	24,2
Galánta	15477	6200	40,1	16957	6900	40,7	1480	9,6	400	11,3
Vágselye	19167	3719	19,4	24745	5394	21,8	5578	29,1	3829	45,1
Érsekújvár	34147	9460	27,7	42851	13289	31,0	8704	25,5	3829	40,5
Gúla	11295	9375	83,0	11008	9116	82,8	-287	-2,5	-259	-2,8
Nagymegyer	8063	6901	85,6	9248	8087	87,5	1185	14,7	1186	17,2
Komárom	32520	20022	61,6	37370	23753	63,6	4850	14,9	3731	18,6
Párkány	12807	9117	71,2	13320	9830	73,8	513	4,0	713	7,8
Zselíz	6635	3564	53,7	8370	4493	53,7	1735	26,1	929	26,1
Nyitra	76633	2161	2,8	89888	1694	1,9	13255	17,3	-464	-21,5
Léva	26132	4.10	15,3	33962	5143	15,1	7830	30,0	1133	28,2
Ipolyság	8034	4877	60,7	8559	5584	65,2	525	6,5	707	14,5
Nagykürtös	19294	592	6,4	14237	1056	7,4	4943	33,2	464	78,4
Losonc	26399	3803	14,4	28856	4804	16,6	2457	9,3	1001	26,3
Fülek	10497	7320	69,7	110421	7079	67,9	-76	-0,7	241	-3,3
Rimaszombat	19699	7953	40,4	2452	9825	39,7	5053	25,7	1872	23,5
Tomalja	7021	4959	70,6	8176	5589	68,4	1155	16,4	630	12,7
Rozsnyó	18039	6305	35,0	18635	5663	30,4	596	3,3	-642	-10,2
Szepsi	6325	2584	40,9	8802	4323	49,1	2447	39,2	1739	67,3
Kassa	202368	8070	4,0	234840	10128	4,3	32472	16,1	2058	25,5
Királyhelmece	6358	4850	76,3	7981	6422	80,5	1623	25,5	1572	32,4
Nagykapos	8459	4729	55,9	9430	6097	64,7	971	11,5	1368	28,9
Tiszcsernyő	3801	2062	54,2	4718	2920	61,9	917	24,1	858	41,6

6. számú táblázat

A lakónépesség kor szerinti megoszlása Dél-Szlovákia 13 járásában és 2 nagyvárosában 1991-ben

Regio – Kisebbségi Szemle 1992. 3. évf. 3.sz.

Járások	Korcsoportok		
	gyermekkorúak	felnttkorúak	időskorúak
Pozsony	24,0	59,0	17,0
Pozsony vidék	24,7	57,8	17,5
Duynaszerdahely	25,1	59,9	25,0
Galánta	24,5	58,2	17,3
Komárom	22,8	58,2	19,0
Kassa város	26,3	61,0	12,7
Kassa vidék	26,7	55,7	17,6
Léva	22,9	56,3	20,8
Losonc	23,7	56,9	20,3
Nyitra	24,7	56,0	18,4
Érsekújvár	22,8	56,8	20,4
Rimaszombat	25,1	55,0	19,9
Rozsnyó	24,9	56,5	18,0
Tóketerebenes	26,6	55,3	18,1
Nagykürtös	23,8	56,0	20,2
Szlovákia	25,7	57,0	17,3

Gyermekkorúak: 0-14 évesek

felnttkorúak: férfiak 15-59, nők 15-54 évesek

időskorúak: férfiak 60•, nők 55• éven felüliek.

MIRNICS KÁROLY

A népszámlálások és a vajdasági magyarok identitása

A nemzeti kisebbségi sorban élő magyarok politikai, gazdasági, művelődési, valamint demográfiai helyzetének vizsgálatát azok az új folyamatok teszik lehetővé, amelyek 1988-89 után bontakoztak ki Közép- és Kelet-Európában. Korábban majd fél évszázadon át a magyar nemzeti kisebbségek helyzetét valamennyi szocialista országban – így Jugoszláviában is – kizárólag belügyként kezelték. Gyanakvással fogadták az anyaország érdeklődését saját nemzeti kisebbségei iránt, és már a pusztán érdeklődést is a belügyekbe való beavatkozásnak minősítették. Az ilyen politikai légkör nem kedvezett (és még ma sem kedvez) a nemzeti kisebbség demográfiai, jogi, politikai stb. vizsgálatának. Sajnos még mindig elképzelhetetlen, hogy a magyar nemzeti kisebbség helyzetét az anyaország és a kisebbségek országainak képviselői közösen vizsgálják meg akár politikai, akár pedig tudományos és szakértői szinten. Pedig egyedül csak az ilyen viszonyulás nyújthatna teljes látóképet a helyzetről, és világíthatna meg valamennyi problémát. Végére csakis az ilyen közös hozzáállás során születhetnének megbízható ajánlások a politikai rendezéshez; minden bizonnyal több kölcsönös bizalmat és megértést nyújthatna a megoldások felkutatásához, mint eddig.

Az európai közösségi folyamatok lassú, de mindinkább tapasztalható megnyilvánulása és kibontakozása folytán érvényét veszti az az eddigi szemlélet és viszonyulás, hogy a nemzeti kisebbségi kérdéskomplexum továbbra is az illető országok belügye maradhat, amelybe sem a nemzetközi szervezetek és testületek, sem az anyaország nem avatkozhat bele. A nyitott, a légiesedő határok melletti kiállás a nemzeti kisebbségi kérdéskomplexumot az anyaország és a nemzeti kisebbségek országai közös érdekű feladatként fogja fel; a közös érdekeltégű hozzáállást szorgalmazza.

Ilyen értelemben elsőrendű jelentőséggel bírna, ha a nemzetközi jogi okmányokban elismernék és ismételten szorgalmaznák:

a) az anyaországnak azt a jogát, hogy sokoldalú és teljes statisztikai információt kapjon attól az országtól, amelyben a nemzeti kisebbségek élnek, és teljesen szabad statisztikai, demográfiai és szociológiai kutatásokat végezessen a nemzeti kisebbségek soraiban;

b) a nemzeti kisebbségeknek azt a törvényesített (és nemzetközileg is megerősített) jogát, hogy önmagáról demográfiai és szociológiai jelentőségű adatokat gyűjtsön; ilyen jellegű adatbankot szervezzen és tartson fenn akár állami segítséggel;

c) az eddig összegyűjtött statisztikai és demográfiai adatok és kutatások hozzáférhetetlen eredményeinek hozzáférhetővé tételét az anyaország és a kisebbség számára.

Lehetetlen lesz magasabb szinten odahatni a magyar nemzeti kisebbség fejlődésére, vagy megmaradását akárcsak elősegíteni a kisebbségi statisztika és más információs anyag szabad áramlása és felhasználásának lehetővé tétele nélkül. Sok új információra lenne szükség ahhoz, hogy ajánlások szülessenek a minőségi változásokhoz abban a kisebbségi helyzetben, amely eddig rombolón hatott magára a kisebbségi tudatra.

A nemzeti hovatartozás fogalma a jugoszláv statisztikában.

A szocialista Jugoszlávia törvényalkotása világosan megkülönböztette egymástól a nemzet és az etnikai csoport fogalmát. A nemzet fogalmát kizárólag a jugoszláv szövetséget alkotó és államalkotó népek viszonylatában használták (szerbek, horvátok, montenegróiak, szlovének, macedónok és nemzeti meghatározottságú muzulmánok). A nemzetiség fogalmát a környező országok (nemzetállamok) Jugoszláviához csatolt részein élő kisebbségek értelemben használták (ezek az albánok, magyarok, csehek, olaszok, törökök, románok, szlovákok,

ruszinok). Az etnikai csoport megnevezés a vlahokra (hegyi lakos oláhokra) és a cigányságra vonatkozott.

A népszámlálási kérdőívek a demográfiai statisztikai kimutatások keretében (születési, halálozási, házasságkötési és elválási űrlap) tartalmazták a nemzeti-nemzetiségi hovatartozást is, mint az egyénre jellemző, identifikációs adatot, a nemzeti-nemzetiségi hovatartozást szabad elhatározás és akaratnyilvánítás alapján írták be a kérdőívbe. A 10 évnél, illetve 15 évnél fiatalabb gyerekek esetében a nemzetiségi hovatartozást a szülők határozták meg, és a szülők döntése került a kérdőívbe. A nemzeti-nemzetiségi hovatartozást, mint a lakosra jellemző adatot, valamennyi háború utáni népszámlálási kérdőív tartalmazta, s ennek kinyilvánítása természetesen szubjektív jellegű volt, a válasz kiértékelése és osztályozása viszont az alkotmányos és jogi rendszerű rangsoroláson alapult. A választ szubjektív jellegűvé az tette, hogy egyszerű személyi kijelentésen alapult, és semmilyen okmánnyal nem volt ellenőrizhető.

Az alkotmány 170. szakasza értelmében erre a kérdésre nem volt kötelező a válasz. A fentiek miatt egy-egy emberöltő alatt a nemzetiségi hovatartozás így meg is változhatott (mint ahogy nagyon gyakran és igen sok esetben meg is történt); az egyik népszámlálás alkalmával vallhatta magát az egyén ennek, a másikonál annak.

Az 1948., 1953. és 1961. évi népszámlálás alkalmával a 10 évnél fiatalabb, az 1971., 1981. és 1991. évi népszámlálás alkalmával pedig a 15 évnél nem idősebb gyerekek nemzetiségét a szülők határozták meg. Ha valaki két nemzetiségi hovatartozást jelölt meg, a két adat közül minden népszámláláskor következetesen az elsőt osztályozták, kódolták. Az anyanyelvre vonatkozó személyes kijelentést általában úgy fogadták el, ahogyan a kijelentés megtörtént. Aki viszont gyermekkorától kezdve két nyelvet beszélt, annak 1981-ben mind a kettőt anyanyelvként (pontosabban a családban használt nyelvként) ismerték el. A többi népszámlálás alkalmával mindig az első bejegyzett nyelvet kódolták.

Az 1948-tól 1991-ig lebonyolított népszámlálások módszertana csak részben hasonlítható össze a két világháború közötti (1921. és 1931. évi) népszámlálással. 1921-ben ugyanis a népszámlálási kérdőív nem tartalmazta a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó személyi adatokat, felkerültek viszont a kérdőívre az anyanyelvre és a vallási felekezetre vonatkozó adatok. Az 1931. évi népszámlálás már tartalmazta a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó megjelölést (az anyanyelvet és a vallási felekezetet is), ezeket az adatokat azonban sohasem hozták nyilvánosságra. Ennek a népszámlálásnak ismeretlenek a nemzetiségi vonatkozásai. Az 1971. évi népszámlálásnak az anyanyelvre vonatkozó adatait a Vajdaságban kezdetben titkolták, később megsemmisítették.

Az 1921. évi népszámlálás adatai szerint a mai Vajdaság területén az anyanyelvi hovatartozás alapján 371 006 magyar volt; 1931-ben 377 038.

Még néhány módszertani utasításra kell felhívni a figyelmet. Az 1948-as bejegyzett adatokat felülvizsgálták: a területi meghatározást tartalmazó feleleteket nemzetiségi hovatartozással határozták meg. Az 1953-as népszámlálás alkalmával a számlálóbiztos köteles volt megállapítani a következőt: ha valaki nem nyújtott adatot nemzetiségi hovatartozásáról, elsősorban arról, hogy milyen származású – délszláv-e vagy más –, a számlálóbiztos ezt szorgalmazta. Aki ugyanis nem jelölte meg pontos délszláv hovatartozását, azt jugoszlávként sorolták be, egyéb, esetekben nemzeti hovatartozásukat illetően a „meghatározatlan” vagy „ismeretlen” kategóriába kerültek. Az 1961. évi népszámláláskor a számlálóbiztosok külön is felhívták erre a lehetőségre a figyelmet, és sugallták ezt a meghatározatlan jugoszláv hovatartozást. Az 1971-es népszámláláskor azután bevezették az új modalitást: hogy a polgárnak alkotmányos joga van jugoszlávnak maradni. Ezáltal három új kategória keletkezett azok számára, akik nem közölték nemzetiségi hovatartozásukat: a nem nyilatkozott, a nemzetek és nemzetiségek feletti jugoszláv és a területi meghatározottságú. Amíg tehát 1971-ig a meghatározatlan jugoszláv kategóriába a

délszláv eredetűeket sorolták, ettől kezdve a jugoszlávok közé már nemcsak a délszláv eredetűek kerültek, hanem főként nemzetiségi származásúak. Az 1971-1981-es időszakban elképesztő méreteket öltött a „jugoszlávnak lenni” állam- és kommunista párti propaganda. Ez volt a háború utáni fejlődés titói „aranykorszaka”: a látszatjólét és az életszínvonal irigylésre méltó volt a környező szocialista országok helyzetéhez viszonyítva. Az 1981-1991 közötti időszakban még tovább erősödött a „jugoszlávnak lenni” propaganda („Tito – mi vagyunk”, „Tito után – Tito” jelmondatok mindennapos agyba sulykolása).

Az 1981. és 1991. évi népszámlálás módszertanában nem eszközöltek nagyobb módosítást sem a nemzeti hovatartozás kinyilvánításánál, sem osztályozásánál. A „jugoszláv” kategóriát „felfuttatták”. Az elképesztő (ám akkor még békés jellegű) méreteket öltő propaganda és az ámitás hatására a statisztikai eredményekben óriási számú jugoszláv jelent meg. Az 1991-es népszámlálást megelőző események már arra figyelmeztettek, hogy egyedül Szerbia az igazi szószólója a jugoszláv érdekeknek; mindenki más szeparatista és szecesszionista. A népszámlálás ebben a megfélemlítést és rettegést hordozó hangulatban bonyolódott le a Vajdaságban is. A háború közvetlenül a népszámlálás kezdete előtt robbant ki. Már nagyban folyt a mozgósítás, az önkéntesek toborzása, „a gyenge nép” (az asszonyok és gyermekek) átköltöztetése biztonságos helyre, hogy kezdetüket vegyék a nagyobb méretű háborús hadműveletek és harci cselekmények.

Az 1991. évi népszámlálás lebonyolításakor a Vajdaságban számos nemzetközi ajánlást megszegtek vagy egyszerűen figyelmen kívül hagytak, s ez tovább erősítette a népszámlálás körüli amúgy is nagyszerb nacionalista hangulatot.

A népszámlálási kérdőívet, az utasítást, a módszertani anyagokat, a népszámlálás népszerűsítésére vonatkozó anyagokat nem nyomtatták ki a nemzetiségek nyelvén. Ehelyett a nemzetiségek nyelvén csupán magát a kérdőívet sokszorosították egy példányban a számlálóbiztos számára (ha netán szüksége lenne rá, legyen mit felmutatni).

A számlálóbiztosok és területfelelősök között nem (vagy alig) volt nemzetiségi. Ez különösen vonatkozik a vegyes lakosságú helységekre.

A községi és összeírási bizottságokban (községi szinten és attól lefelé) szinte nem is volt magyar; a népszámlálási bizottságokban nagyszámú egykori harcos, a hírhedt társadalmi, önvédelmi és honvédelmi bizottságok tagjai kaptak helyet. Az ő szemléletük nyomta rá bélyegét a felkészítő tanfolyamokra. Ők minden esetben kiemelték a nemzetiségi hovatartozás jelentéktelenségét, bár ehhez látszólag nem kaptak semmilyen felsőbb utasítást. Befolyásolták az összeírókat azáltal, hogy állandóan felhívták a figyelmüket a „jugoszlávnak lenni” kategória fontosságára.

A háború utáni népszámlálásoknak nagyon sok más érdekes vonatkozásuk van a többi népesség nemzetiségi hovatartozását illetően is. Gondolok itt elsősorban a macedónok, a muzulmánok, a bunyevácok, a sokácok, a csehek, az ukránok stb. adatainak osztályozására és feldolgozására.

A Vajdaság közigazgatási szerkezete és településhálózata

A Vajdaság településszerkezete nagyváltozáson ment keresztül az 1910-es népszámláláshoz viszonyítva. Akkor még létezett számos tanya, törpetelepülés, uradalmi birtok. Ezek egy részét még az első világháború után széttelepítették, más részét viszont felfejlesztették. A meglévő települések új telekkönyvezése és felosztása útján teljesen új településeket hoztak létre. Ezek a következők voltak (a település neve után zárójelben a községi hovatartozást jelöljük):

Bagremovo (Bácstopolya), Veliki Salaš (Apafin), Vršacki ritovi (Versec), Völgyes (Doline) (Kanizsa), Zimonjic (Kanizsa), Kisbosznia (Mala Bosna) (Szabadka), Kispiac (Male Pijace) (Kanizsa), Obornyacska (Ada), Orom (Kanizsa), Selište (Kishegyes), Oromhegyes

(Kanizsa), Srednji Salaš (Bácstopolya), Sterijino (Ada), Törökfalu (Utrine) (Ada), Csenej (Újvidék), Supljak (Szabadka), Kishomok (Mali Pesak) (Szabadka).

Ezekbe a helységekbe főleg vajdasági szerbeket telepítettek.

Kizárólag szerb nemzetiségű telepesek (vagy ahogyan akkor nevezték és ma is hívják őket: kolonisták) kerültek a kifarcellázott, feldarabolt magyar nagybirtokokból létrehozott településekbe. 1921-1931 között ugyanis (miután véghezvitték az úgynevezett földreformot, amelyből kizárólag a szerbek részesültek) az ország belső és déli részeiből nagyszámú szerb népet telepítettek át Bácskába és Bánátba. Ezek voltak a következők: Banatski Sokolac (Plandite), Banatsko Karadordevo (Begaszentgyörgy), Banatsko Višjicevo (Begaszentgyörgy), Backi Sokolac (Bácstopolya), Vojvoda Stepa (Csernye), Velebit (Kanizsa), Velika Greda (Plandište), Velike Livade (Magyarcsernye), Veternik (Újvidék); Višnjevac (Szabadka), Dšanovo (Szabadka), Zarkovac (Ruma), Karadordevo (Bácstopolya), Kočićevo (Bácstopolya); Kupinik (Versec), Lipar (Kúla), Kisbelgrád (Mali Beograd) (Bácstopolya), Mileševo (Becse), Mičunovo (Bácstopolya), Újcservenka (Kúla), Novi Vladimirovac (Alibunár), Njegoševo (Bácstopolya), Oreškovic (Bácstopolya), Podlokanj (Törökkanizsa) Putnikovo (Kovačica) Raštine (Zombor), Svetičevo (Bácstopolya), Szőreg (Újvidék), Stajićevo (Zrenjanin), Stepanovićevo (Újvidék), Tankošičevo (Újvidék).

A telekkönyvezésben, illetve magában az erre vonatkozó jogalkotásban egészen a hatvanas évek kezdetéig rendezetlen állapot uralkodott. A település fogalmának különböző értelmezése volt, s ennek következtében az 1948-as népszámlálásban is számos település részét különbözőképpen mutatták ki. Amikor nyilvánvalóvá váltak az 1948-as népszámlálásban elkövetett tévedések, az 1953-as népszámlálás módszertanában a település fogalmának meghatározásához a következő definíciót használták: „A település saját megnevezéssel rendelkező antropológiai területi egység (attól függetlenül, hogy hány házból áll).” Természetes, hogy ezáltal nem vált teljesen érthetővé, hogy mi a különbség a helység és a része között. A később alkalmazott definíciók már pontosabbak: „A település minden saját megnevezéssel rendelkező lakott helyiség, azzal, hogy önálló településnek van saját területe (határa), a nem önálló település (vagy a település része) pedig az önálló település területén (határán belül) helyezkedik el.” Ennek ellenére az 1953-as népszámlálás sem tisztázott bizonyos kérdéseket. Csak 1959-ben állapították meg egyértelműen a települések határát a statisztikai kataszter megszigorításával. Ezzel megakadályozták azt is, hogy bármely település határát két részre metsze a statisztikai kor határa.

A Vajdaságban a következő volt a települések száma az egyes háború utáni népszámlálások idején:

	1948	1953	1961	1971	1981	1991
A települések száma	529	443	451	451	451	456

A települések névváltoztatásával itt lehetetlen foglalkozni, mert ez 1945 óta állandó folyamat volt. Nem kevésbé jelentős politikai-közigazgatási változások mentek végbe az egyik népszámlálástól a másikig. Szükséges viszont megemlíteni Vajdaság tartománynak mint területi egységnek a közigazgatási-politikai módosítását. Már közvetlenül az 1948-as népszámlálás után a pancsovai járáshoz tartozó Borcát és Ovcát elcsatolták a Vajdaságtól. Az 1953-as népszámlálás után Batajnica, Becmen, Boljevci, Dobanovci, Jakovo, Petrovci, Progar, Surcin és Ugrinovci településeket (amelyek korábban a zimonyi járáshoz tartoztak) a szűkebb értelemben vett Szerbiához csatolták. Ugyanakkor mintegy kárpótlásul a Vajdasághoz csatolták Mačvanska Mitrovica, Nočaj, Radenkovic, Ravnje és Salaš Nočajski településeket, amelyek korábban a központi Szerbia mácsvai járásához tartoztak. Az 1953-as népszámlálás után a bánáti Molint (Tóbától délre) széttelepítették.

A népszámlálási adatok megjelentetése

Az egyes népszámlálásokra vonatkozó adatok megjelentetése 1948-tól 1991-ig nagymértékben megváltozott. Az össznépeségre vonatkozó adatok mennyisége megnövekedett. Az 1981-es népszámlálás adatait 196 táblázatban dolgozták fel, ebből azonban nagyon keveset jelentettek meg és tettek hozzáférhetővé kiadvány formájában. A táblázatok legnagyobb részét úgynevezett mikrofisheken őrzik. Az 1991-es népszámlálásra vonatkozó adatokat 1994-ig 250 táblázatban tervezik összefoglalni. Ebben az óriási mennyiségű adatban – figyelembe véve, hogy a volt Jugoszlávia soknemzetiségű ország volt – viszonylag kevés a nemzetiségek szerinti adatfeldolgozás. A nemzetiségekre vonatkozó adatok elégtelensége és nem kielégítő módon való feldolgozása nagymértékben hozzájárult Jugoszlávia felbomlásához. Az információk hiánya ugyanis nemcsak valós, de nagyon gyakran minden reális alapot is nélkülöző, ám állandó nemzetiségi félreértésekre és villongásokra adott okot. Az adatok közel sem világítják meg azokat a társadalmi-gazdasági különbségeket, amelyek az egyes nemzetiségi csoportok állapotában és fejlődésében előálltak. Itt elsősorban azoknak az adatoknak a hiányára gondolok, amelyek segítségével nyilvánvalóvá és láthatóvá válhatott volna az egyes nemzetiségeknek a termelésben betöltött szerepe, valamint az államapparátusban, a közhivatalokban, a foglalkoztatásban stb. elfoglalt helye. Ami a háztartásokról, a lakásokról és a mezőgazdasági birtokokról szóló adatokat illeti, ezek egyáltalában nem kerültek nemzetiségi megvilágításba egyetlen népszámlálás alkalmával sem. Mivel gyakorlatilag minden társadalmi és gazdasági folyamat állami és pártigazgatási ellenőrzés alatt volt, e mulasztásnak a súlya most utólag érezhető igazán, amikor is világosan meg kellene határozni a nemzetiségi törésvonalak jellegzetességeit, mibenlétüket s általában létezésüket.

Az 1981-es népszámlálásból csupán egyetlen adat – a nemzetiségi hovatartozás – jelent meg helységenként. Ez nem tesz lehetővé semmilyen tervezést a nemzetiségi politikában. Ha bármilyen komolyabb nemzetiségi politika folyt volna, legalább a leglényegesebb kontingenseket meg kellett volna jelentetni helységenként. Például a nemzetiségek korcsoport szerinti kimutatását helységenként, mert ez nélkülözhetetlen a különböző tannyelvű iskolák megtervezésénél. Ilyen adatokat viszont nem hoztak nyilvánosságra, holott szükségességükről számos jelzés érkezett. A legtöbb nemzetiségi vonatkozású adat megjelentetési szintje vagy köztársasági-tartományi, vagy községi.¹

A népességmozgalom statisztikája

A születési, halálozási, illetve házasságkötési vagy válási adatok bejegyzésénél az anyakönyvi hivatalok kötelezően feltüntetik a nemzetiségi hovatartozást. A kérdőíveken, bejelentő lapokon a nemzetiségi hovatartozás megállapításának módszertana azonos a népszámlálásával. A születéseknél mind a két szülő nemzetiségét beírják. Ennek ellenére eddig még soha sem adtak közre olyan statisztikai-demográfiai feldolgozást, amelyből látható lenne, hogy a gyermek azonos nemzetiségű családban vagy vegyes házasságban született-e. A feldolgozást hosszú éveken keresztül az apa nemzetisége szerint jelentették be, majd később váratlanul áttértek a születéseknek az anya nemzetisége szerinti kimutatására. Természetesen nagyon érzékeny dolgokról van szó. Azáltal ugyanis, hogy akár az anya vagy az apa, akár mindkét szülő nemzetisége szerint történik a feldolgozás, még semmi közelebbit nem tudunk meg a gyermek nemzetiségéről. Minden kombináció a Vajdaságban élő valóságot tükrözi.² Az, hogy a gyermek milyen nemzetiségű lesz, sokkal később dől majd el, amikor a gyermek már felnőtté válik. Amíg a népszámlálás alkalmával a 15 évnél fiatalabb gyermekek nemzetiségét a, szülőknek kötelezően meg kell határozniuk, a gyermek

születésekor ezt nem kérik tőlük. (Ekkor a gyermek nemzetiségét ők – a szülők – nem határozzák meg, holott ugyanezt később meg kell tenniük a számlálóbiztos előtt.) Ez olyan abszurdum, amelyből kifolyólag sok tekintetben ellenőrizhetetlenek a népszámlálás eredményei is. Nyilvánvaló, hogy az is a cél.

Ilyen nehézségek természetesen nem merülnek fel elhalálozás, házasságkötés vagy válás esetén a nemzetiségi hovatartozás megállapításakor, hiszen ezek az adatok valóban az illető személyére jellemzőek, és az adott pillanatban egyértelműek. Ezeknél az eseményeknél pontosan bejegyzik a nemzetiségi hovatartozást.

Mi következik az ilyen módszertani hozzáállásból a magyar nemzeti kisebbségre vonatkozóan? Az elhalálozások száma az utóbbi években 50 százalékkal is meghaladja a születések számát a vitális statisztikában. Ha megvizsgáljuk, hogyan alakul az elhalálozási mutató a többi vajdasági őshonos népesség (horvát, szerb, szlovák, ruszin) népcsoportoknál, azt látjuk, hogy egyik esetben sem tapasztalható még megközelítőleg sem ilyen nagy elhalálozási arány. (Valószínű, hogy a helyzet nem ilyen lehangoló a vajdasági magyarság esetében, csak hiányzik a pontos kimutatás.) A halálozási mutató azért haladja meg ilyen arányban a születési számot, mert csak az anyák nemzetisége szerint mutatják ki a születéseket. A népszámlálás családra vonatkozó adatai arra utalnak, hogy azokban a vegyes házasságokban is, ahol az apa nemzetisége magyar, nagyszámú gyermek fogja a későbbiekben magyarnak vallani magát (még akkor is, ha az anyanyelve nem magyar). Ezzel nem akarjuk elfedni a magyarság rossz korösszetételéből eredő törvényszerű következményeket, mert ezek igen súlyosak. Ám a vegyes házasságokban született gyermekek helyes statisztikai besorolása és kimutatása pontosan megvilágítaná a súlyos helyzetet, és volna mód az enyhítésére. Mi azt hisszük, éppen ezért nem is nyernek kimutatást.

Arra, hogy miért olyan rossz a magyar kisebbség korösszetétele, egy másik statisztikának kellene rávilágítani.

A kivándorlási statisztikák

Jugoszláviában már tettek közzé olyan adatokat, amelyek bizonyos információt szolgáltatnak az állampolgárságról való lemondásról és a kivándorlásokról. Ezek azonban nem megbízható értékűek, mert hiányzik egyik fontos vonatkozásuk, a nemzetiségi mutató. Ez államtitkot képez. A téma fontosságára utal, hogy a nemzeti kisebbségek még akkor is könnyen megkapták a kivándorlási engedélyt és az állampolgárságból való elbocsátást, amikor az szinte elérhetetlen volt a szerbeknek.

Csaknem az egész, két háború közötti, valamint a második világháború utáni időszakban állandó, folyamatos és nagyarányú volt a magyarság kivándorlása Észak-Amerikába és Nyugat-Európába. Ezt a mindennapi élet jelenségei bizonyítják a legjobban. A kivándorlók száma az etnikai belháború következtében legújabbban a menekültekkel is növekedett. Az otthonukat elhagyók egy része Magyarországra távozott, sokan pedig a nyugat-európai országokban kerestek oltalmat. Újabban mind nagyobb számú menekült kér bevándorlási engedélyt a Dél-Afrikai Unióba, Ausztráliába és Dél-Amerikába. Erről a jelenségről Jugoszlávia nem hoz nyilvánosságra megbízható évi jelentést. Pedig e tény horvát vonatkozásának elhallgatása nyomós okként szerepel az etnikai belháborúban.

A kivándorlási statisztika és annak nemzetiségi vonatkozása egyrészt hozzáférhetetlen, másrészt teljesen megbízhatatlanok a népszámlálásoknak az úgynevezett vendégmunkásokra vonatkozó adatai. Ha a vendégmunkással együtt az egész család távozott (ez volt a leggyakoribb eset), nem vették be őket a népszámlálás adatai közé. Ilyen esetekről a jugoszláv konzulátusok jóformán semmilyen nyilvántartást nem vezettek. Jugoszláviában a csonka családoknak csak kis részét írták össze. A módszertani mulasztásokból, de a

kivitelezhetetlenségből is az következik, hogy foghíjas a külső vándormozgalmakra vonatkozó statisztika. Ezt igazolják a befogadó államok statisztikái is, melyek a Jugoszláviából bevándoroltakról és vendégmunkásokról egészen más adatokat mutatnak ki. Sajnos ezekben sem mindig megbízható a nemzetiségi hovatartozás szerinti kimutatás.

A magyar nemzetiségű vendégmunkások és kivándoroltak számának pontos megállapítása tehát komoly nehézségekbe ütközik. A kivándoroltak és vendégmunkások a fiatal korosztályhoz tartoznak, demográfiai szempontból a legtermékenyebb és legmunkaképesebb korcsoport. Mivel e korosztály tagjai részint végleg eltávoztak, részint pedig ideiglenesen nem tartózkodnak az országban, a vitális statisztikában csökkent a születések arányának a kimutathatósága a halálozáshoz viszonyítva.

Szükségesnek tartom hangsúlyozni, hogy az 1991-es népszámláláskor még kevésbé sikerült a vendégmunkások összeírása, mint korábban. Az eltávozottak a mi állampolgáraink, a mi népességünk része. Nem sok ezer – hanem több tízezer magyar nemzetiségű vendégmunkásról és családtagjaikról van szó. Kimutatásuk megkerülése számunkra rossz szándékú politikai mulasztás és pótolhatatlan demográfiai veszteség.

Más statisztikák fogyatékoságai

a) Iskolai statisztikák

A vajdasági statisztikai szolgálat 1957 óta rendszeresen vezette az általános és a középiskolai tanulók nemzetiség szerinti kimutatását. Megállapítható, hogy egyetlen egy statisztikai területen sem gyűjtöttek össze annyi adatot a nemzetiségekről, mint éppen az iskoláztatás és a tanügy területén. A nemzetiségi összetétel számos keresztezésben, mind községi, mind tartományi szinten kimutatható. A nemzetiségi összetételt mindenekelőtt keresztezték a tannyelvekkel. Ebből láthatóvá vált, hogy a nemzetiségi tanulók milyen arányban tanultak anyanyelvükön (például a magyar nemzetiségű általános iskolai tanulók 20 százaléka szerbhorvát tannyelvű tagozatra járt; az arány községenként változott). A nemzetiségi tanulókat kimutatták osztály és nem szerint, és ez az adat demográfiai jelentőséggel bírt, mert a népszámlálás alapján nyert iskolaköteles kontingens és az iskolába beírt általános iskolások közötti különbség arra utalt, hogy ezek a gyermekek időközben szüleikkel együtt külföldre távoztak. A tanulók nemzetiségi összetétele megmutatkozott aszerint is, hogy középiskolás szinten milyen szakmát, foglalkozást választottak, és milyen nyelven tanultak stb. Rendszeres volt az adatgyűjtés arról is, hogy hány tanuló részesült anyanyelvápolásban (ha nem anyanyelven tanult, hanem szerbhorvát nyelven), vagy hány iskolás tanulta a környezet nyelvét (hány szerb, horvát stb. tanuló tanult például magyarul). Újabban az 1991/92-es tanévtől kezdve a Szerbiai Statisztikai Intézet váratlanul törölte a kérdőívekből a tanulók nemzetiségi összetételére vonatkozó kötelező adatszolgáltatást. A Vajdaságban megtiltotta az ilyen jellegű adatok összegyűjtését valamennyi statisztikai kutatásban, így az iskolai statisztikákban is. Ezzel mérhetetlen kárt okozott a nemzetiségeknek; lehetetlenné tette számukra, hogy szembesüljenek saját problémáikkal. A nemzetiségi politika alól kihúzta a talajt és a maradéknyi lehetőséget.

Várható, hogy el fogják törölni az egyetemekre beírt és oklevelet szerzett egyetemisták, magiszterek és doktorok nemzetiségi hovatartozására vonatkozó kötelező adatszolgáltatást is. A tanerő összeírását az általános, közép- és főiskolákon és egyetemeken tízévenként végezték. Várható, hogy ezekből a kérdőívekből is kihagyják a nemzetiségi hovatartozást. Megszüntették a bölcsődés, napközis és óvodás gyermekek nemzetiségi összetételére vonatkozó kötelező adatgyűjtést is. A tudomány terén ugyanez várható. Eddig ötvenként értékes információhoz jutottunk arról, hogy milyen a nemzetiségi összetétel a tudományos és kutatómunkában. Várható, hogy ezt is eltörlik.

A nemzetiségi összetételre vonatkozó adatok főként az állami-közigazgatási szervek, illetve a kommunista párt és a Szocialista Szövetség tartományi vezetőségei számára voltak hozzáférhetőek. Külön engedéllyel mások is használhatták őket, ám leggyakrabban nem is tudtak a létezésükről; sokszor a szakemberek is meglepődtek egyik vagy másik adat létezésén.

b) A közművelődésre vonatkozó statisztikák

A közművelődés területén szintén nagyon értékes adatokat gyűjtenek össze, de ezeknek nincs demográfiai jelentőségük. Nemzetiségi nyelvek szerint kísérik a lap-, a folyóirat- és a könyvkiadást, számos párosításban. Jegyzik a színházak, a műkedvelőcsoportok, a művelődési otthonok, a munkás- és népegyetemek számát, valamint hogy milyen nyelven fejtik ki tevékenységüket. Tevékenységüket azonban nem dolgozzák fel külön. A népkönyvtárak könyvállományát nemzetiségi nyelv szerint is kimutatják, de ezt az iskolai könyvtárak esetében megszüntették.

A jugoszláv statisztikai szolgáltatás legmegdöbbentőbb mulasztása a nemzetiségi iskolák címtárainak pontatlansága. Ha például a Szerbiai Statisztikai Hivaltól a magyar tannyelvű általános és középiskolák helységecímétárait kérnénk, nem lenne képes adatot szolgáltatni. A régi helységecímétárat nem őrzik meg, így nem tudhatjuk, hogy a korábbi időszakokban mely helységekben működtek magyar tannyelvű iskolák, és mikor szüntették meg őket. Sok magyar tannyelvű általános és középiskolát bezártak, és szükséges volna megállapítani, mettől meddig léteztek, mert ez az adat számunkra művelődéstörténeti jelentőségű. Mivel a Statisztikai Intézet ezeket a helységecímétárat nem őrizte meg, most már csak helyszínelés útján szerezhetők be vagy rekonstruálhatók.

2. Munkaügyi statisztikák

Általában a tízévenként sorra kerülő két népszámlálás közötti ötödik évben történt a társadalmi szektorban foglalkoztatottak összeírása. Ezt az összeírást úgynevezett kis népszámlálásnak is nevezték. A foglalkoztatottak összeírása a vállalatok személyzeti osztályának adatai, okmányai és személyi lapja alapján történt. Ezekben az okmányokban szerepel a nemzetiségi azonosítás is. Különösen az egyetemi, főiskolai és középiskolai végzettségű foglalkoztatottakról vezettek pontos nyilvántartást. A nemzetiségi hovatartozásról szóló adat személyes kijelentés alapján került nyilvántartásba. Az összeírásnál kötelező volt ismét ellenőrizni az adat pontosságát, nevezetesen, hogy időközben nem változott-e meg a nemzetiségi hovatartozás. Ha a foglalkoztatott követelte, hogy változtassák meg nemzetiségi hovatartozását, akkor ez egyszerű kijelentés alapján megtörtént. Ez a statisztika demográfiai jelentőséggel bírna, ha feldolgozták volna a nemzetiségi vonatkozásait is. 1975-ben és 1985-ben azonban csupán egyetlen egy nemzetiségi vonatkozását jelentették meg községi, illetve tartományi szinten, holott a feldolgozás sok ezer oldalas. Közzétették a foglalkoztatottak iskolai végzettségét nemzetiségi hovatartozás szerint.

Adatgyűjtő-joggal rendelkezik a Munkaközvetítő Intézet is. Belső használatra készített kimutatásaiban szerepel a munkanélküliek nemzetiségi összetétele.

Teljesen ismeretlen a magánszektorban dolgozók nemzetiségi megoszlása, mert a rájuk vonatkozó összeírások, kérdőívek nem tartalmazzák a nemzetiségi hovatartozást. Mindebből arra lehet következtetni, hogy a népszámlálás szerinti aktív népesség és munkaképes kontingens nagyságának az ellenőrzése nehézségekbe ütközik.

3. A személyi számmal való visszaélés

A személyi számról és tartalmáról törvény rendelkezik Jugoszláviában a személyi szám nem tartalmazza a nemzetiségi hovatartozást. Amióta azonban kirobbant az etnikai belháború, a válságterületeken (a hadszínterek körül) a személyi számhoz begyűjtik vagy beszerzik a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó adatot is. A nyilvánvaló önkényességnek etnikai rendeltetése van, amely alapul szolgálhat a további megfélemlítésre, elűldözésre, esetleges erőszakos kitelepítésre, lakosságcserére stb. Mindez az intézkedéssorozat két éve van folyamatban, és már eddig is nagymértékben megváltoztatta a Vajdaság egyes vidékeinek etnikai összetételét (elsősorban a Szerémségben).

A vajdasági magyarság népességcsökkenése

Egészen az 1961-1971-es időszakig a magyarság azonosságtudatában nem történt komolyabb törés. Nem rendelkezem ugyan 1971-re vonatkozó adattal (mert megsemmisítették), de az 1961-es jugoszláv népszámlálás adatai azt bizonyítják, hogy az 504 369 magyar nemzetiségű lakos közül 493 946 a magyart tartotta anyanyelvének is (az eltérés mindössze 2 százalékos). Ugyanakkor 7465 más nemzetiségű személy (elsősorban horvát, majd szerb és elvéve besorolatlan jugoszláv) szintén a magyart tartotta anyanyelvének, pedig már ekkor is jelentős volt a vegyes házasságok száma. Ennek ellenére ekkor még nem távolodott el jelentős mértékben egymástól az anyanyelv és a nemzetiségi hovatartozás. A gyökeres fordulat ezután állt be.

A következő időszakban olyan erős propaganda-hadjárat alá vették a nemzetiségeket, főként pedig a vegyes házasságban élő magyarokat, hogy változtassák meg a maguk vagy gyermekük nemzetiségét, hogy teljesebb elnyomorították az önazonosságtudatot. Eszerint a nemzetiségi családokban természetellenes, ha a gyermek egyik vagy másik szülője nemzetiségét viszi tovább, vagy ha az egyik vagy másik szülővel azonosul, s az a természetes, ha jugoszlávnak vallja magát. Elképesztő manipuláció indult meg a nemzetek fölötti jugoszláv tudat kialakításában; voltaképpen kikényszerített, erőszakos asszimilációt hajtottak végre. A Jugoszláv Kommunista Párt nemzetiségi politikájában ezen az ideológiai célon kívül nem is volt más feladat: ideológiai módszereket kidolgozni, ezekre magyarázatot adni, és elfogadtatni a tömegekkel. Emögött azonban a legrejtettebb nagyszerb törekvések bújtak meg. S mire ez az országban nyilvánvalóvá vált, etnikai belháborús hangulat állt elő. Bár Tito odavetette a nemzeti kisebbségeket a nagyszerb törekvéseknek, csak hogy megmentse a délszláv népek egyetértését, és lecsillapítsa a nagyszerb étvágyat, intézkedése nem járt eredménnyel.

A szerb igények és aspirációk, a domináció és hegemonia mindig is a jugoszlávság mögé bújt, hogy vonzó és elfogadható legyen. Most, hogy folynak a háborús hadműveletek, most is minden az állítólagos jugoszláv érdek jegyében történik, holott mindenki előtt nyilvánvaló, hogy másról van szó.

Ahogy ránehezedett a magyarságra a kierőszakolt asszimiláció súlya, egy növekedett vele szemben az ellenállásnak is egy különös formája: a diaszpóra, a külső vándormozgalom, a külföldi munkavállalás. Mindebben azonban a szociális nyomor elkerülésének vágya is közrejátszott. Számos szerb társadalmi réteg az előző háborúban szerzett előjogokat élvezett. Ettől a magyarság meg volt fosztva. Ha ugyanolyan jól akart élni, mint a szerb, önmaga is erőltette a beolvadást, vagy külföldön vállalt munkát. Ebből adódóan 1964-től kezdve megindult a vajdasági magyarság tömeges munkavállalásának folyamata a nyugati országokba.

Röviden vizsgáljuk meg, milyen komponensekből állt a vajdasági magyar népesség száma a népszámlálások szerint:

	1948	1953	1961	1971	1981	1991-es
--	------	------	------	------	------	---------

						előzetes
abszolút szám	428 750	435 217	442 561	423 866	385 356	340 960
össznéesség %-ában	26,13	25,61	23,86	21,71	18,94	16,94

Az 1991-es népszámlálás adatai közül napjainkig még csak a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó jelent meg. Módszertani szempontból teljesebb képet kapunk, ha az 1981-es népszámlálás adatait helyezük a vizsgálandó homlokterébe. Mi is ez a 385 356 fős magyar népesség? Nem más, mint a Vajdaságban élő állandó magyar népesség. Ezt azok a magyarok alkotják, akiknek az állandó tartózkodási helye a Vajdaság valamelyik helységében, községében (1981. márc. 31. 24 óra) volt, függetlenül attól, hogy az adott pillanatban az illető személy otthon tartózkodott-e vagy távol volt (mert például éppen elutazott, más helységben tanult vagy dolgozott, másutt gyógykezelték, katonaszolgálatot teljesített valahol, vagy börtönben töltötte büntetését stb.). Az állandó magyar népesség felölelte az ideiglenesen külföldön dolgozó magyar nemzetiségű munkásokat és családtagjaikat is. Ezt fontos hangsúlyozni. Amelyik községben volt a magyar nemzetiségű lakos állandó tartózkodási helye, ahhoz a községhez csatolták; annak a községnek a területén levő helység állandó népességét alkották amelyből kivándoroltak vendégmunkásnak. (Vendégmunkásnak azt a jugoszláv állampolgárt tekintik, aki megtartotta állampolgárságát, de külföldi munkaadónál dolgozott.)

Az 1981-es népszámlálás a magyar nemzetiségű vendégmunkások és családtagjaik számát 13 000 főben állapította meg. Az én felméréseim azonban azt mutatják, s ezt egyik tanulmányomban publikáltam is, hogy számuk összehasonlíthatatlanul nagyobb lehetett.

Helyes-e a módszertani hozzáállás, amely a vendégmunkásokat és a velük együtt külföldön tartózkodó családtagokat az állandó népességbe beszámítja? Mindenképpen. Helyes még akkor is, ha tudjuk róluk, hogy csak nehezen és lassan térnek vissza. (1971–1981 között mindössze 4713 fő költözött haza.) Legnagyobb részük ugyanis, bár annak idején ideiglenesen távozott, mégis örökre külföldön marad. E tekintetben a jövőben sem várható változás. Végső eredményében és következményében ezek a folyamatok irreverzibilisek. A második nemzedék egy része ugyan még részesül anyanyelvápolásban, de idegen tannyelve iskolába jár. A vendégmunkások azonban még mindig országunk állampolgárai, és érzelmileg is kötődnek az itteni magyarsághoz. Erről számtalan tapasztalatot szereztünk.

Ugyanakkor azt látjuk, hogy a 385 356 magyar nemzetisége lakos közül csak 350 403-nak volt magyar az anyanyelve, 33 625-é pedig szerbhorvát. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ez a 33 625 fő nem tudott magyarul. A népszámláláskor ugyanis úgy tették fel a kérdést, hogy milyen nyelvet használ a családban, s a válaszok közül az elsőt kódolták. Ez a tény elfedheti a fenti csoport részleges kötődését a magyar etnikumhoz is, vagy legalábbis a kultúrájához. Ezeknek a száma elérhette akár a tízezret is.

Tekintettel arra, hogy 369 965-en magyar anyanyelvűnek jegyeztették be magukat, ebből is következik, hogy 12 272 fő jugoszlávnak vallotta magát. Tagadhatatlan, hogy a jugoszláv nemzetiség kifabrikálása volt e kor nagy manipulációja. Állami és pártokmányok szóltak arról, hogy éppen azért kell szorgalmazni a jugoszlávságot, mert így simább lesz, és vonzóbbnak tűnik majd a beolvadás, az integrálódás (voltaképpen a szerb társadalomba), mintha közvetlenül történne. Vagyis a szerb társadalomba való beolvadás a jugoszláv társadalomba való integrálódás útján történik, mivel ez vonzóbbnak tűnik (és tűnt is) a kisebbségek előtt. (A szerb kultúra ugyanis nagyon patriarchális központú, ortodox értékrendszerű, pravoszláv jellegű.) A kisebbségi és a szerb kultúra között számos jellegzetes különbség van.

Ha számba vesszük azoknak a tényezőknek a kölcsönhatását, amelyek pozitív vagy negatív irányban befolyásolják a vajdasági magyarság számát, megállapíthatjuk: ha a

vajdasági magyarok számáról akarunk beszélni, semmi esetre sem indulhatunk ki a 350 403 főből, amely szám a magyar nemzeti hovatartozás és a magyar anyanyelv metszőpontját képezte. A vajdasági magyarság számos asszimiláló tényezőnek volt kitéve. Ebből következően mindenkit figyelembe kell venni, aki valamilyen módon ragaszkodik vagy a magyar nemzetiségi hovatartozásához, vagy a magyar kultúrához. Ilyen értelemben elmondható, hogy a vajdasági magyarok (vagy részben magyarok, de a magyar kultúrához mindenképpen ragaszkodók) száma ott lehetett a 380-390 ezer fő körül. Ez a népességi mutató 1991-re 349 960 főre csökkent. Ez a szám ugyancsak tartalmazza az előzőleg említett tényezőket. Tovább erősödött a külső vándormozgalom, az asszimiláció és a negatív előjelű depopulációs népmozgalom (csökkenő születésszám és növekvő halálozás stb.).

Amíg azonban a magyarországi társadalomban főleg a vitális-népmozgalom (elsősorban a születésszám) befolyásolja az összes többi demográfiai folyamatot (elsősorban a vándormozgalmat), addig a vajdasági kisebbségi társadalomban ez fordítva van: mindenekelőtt a kivándorlás és az asszimilációs folyamat határozza meg a vitális folyamatokat. Nem azért alacsony vagy alacsonyabb a születések száma, mint a magyarországi, mert a vajdasági magyarok nem akarnak gyermeket, hanem mert a szülőképes korcsoport nagy része 1964–1991 között külföldre távozott vendégmunkásnak, vagy végleg kivándorolt, s ezt a jugoszláv statisztika vagy nem volt képes kimutatni, vagy nem is akarta. Köztudott, hogy miután a volt Jugoszláviában kitört az etnikai belháború, újabb 20–5 ezer magyar nemzetiségű kért külföldön menedéket. Ezek többsége katonaköteles fiatal, és szintén a fiatal szülők korcsoportjához tartozik. Csak a későbbiekben tudjuk meg, hogy ideiglenes menedékről van-e szó, vagy a külföldön tartózkodás állandósul-e, ami már a kivándorlással lesz egyenlő. A vajdasági magyarság nagy megpróbáltatásnak van kitéve; sorsa nagyon nehéz, jövője veszélyeztetett és most már bizonytalan.

A településszerkezet és a kisebbségi népességcsökkenés összefüggései

Magyarország és Jugoszlávia között a határokat 1922-ben véglegesítették. Az elmúlt 70 év alatt a Vajdaság etnikai településszerkezete teljesen megváltozott. A Vajdaságba passzív vidékekről 500 000 hegyi lakos szerbet telepítettek be, ugyanakkor örökre száműztek több mint 500 000 németet. A vajdasági magyarokat is ki akarták telepíteni: ezt tervezték, de ehhez elmulasztották a megfelelő történelmi pillanatot. Ma a magyarság a Vajdaság 45 községe közül hét községben még mindig abszolút többségben van (hat Bácskában, egy pedig a Bánátban). Szabadkán a magyarok 43 százaléka relatív többséget alkot. A hat bácskai községben, ahol abszolút többségben vannak, a magyarok 37 százaléka él. (Ezen a területen a lakosság 30 százaléka nem szerb. Számuk így oszlik meg: 33 000 szerb, 5000 montenegrói, 9000 jugoszláv; soknak közülük az anyanyelve is magyar.) A vajdasági magyarok 20 százaléka a szabadkai községben él. A hat bácskai községben, ahol a magyarok abszolút többséget képeznek, és Szabadkán, ahol relatív többségben vannak, a magyarok összesen 56 százaléka él (ezen a területen is a lakosság 42 százaléka nem magyar: 55 000 szerb, 35 000 horvát stb.).

A Vajdaság 463 helysége közül 81-ben a magyarok ma is többségben vannak. Itt 212 000 magyar él (a magyarok 55 százaléka). A 81 helység közül 47 helység azokban a községekben található, ahol a magyarok abszolút vagy relatív többséget alkotnak. A többi 34 helységben 55 000 magyar él (ezek közül két helység a Szerémségben, 24 Bánátban, 8 Bácskában van). A 81 magyar többségű helység közül 63-nak kevesebb a magyar lakossága 3000 főnél. Csak öt olyan helység van, amelyben több mint tízezer magyar él.

A magyar kisebbséggel szemben nagyjából az összes környező országokban azonos majorizációs módszereket alkalmaztak. Ezeknek a módszereknek az volt a céljuk, hogy ahol még megvolt, ott megbontsák az egységes magyar etnikai térséget; felgyorsítsák a magyar

kisebbség külső és belső vándormozgalmát; a diaszpóra (az etnikai elszigetelődés és szigetekre való szakadás) állapotát idézzék elő. Közismert dolog, hogy amikor már kezdetét veszi a diaszpóra, olyan vitális népmozgalom áll be, amelyet nagyon nehéz megállapítani. Ezt a folyamatot az uralkodó nemzet már könnyen befolyásolja olyan irányba, ahogyan akarja, s ellene szinte nincs is védekezés. Ezután már a látszólag ösztönző populációs intézkedések sem járhatnak eredménnyel. A számos más politikai és demográfiai folyamat ellenhatása ugyanis olyan erős lesz, hogy a látszatintézkedések eleve hatástalanok, s javuló változás többé nem várható. Az uralkodó népnek általában éppen ez is a közvetlen célja. Az a tény, hogy ezek a célok nem mindig valósíthatók meg közvetlenül, hanem csak közvetett módon, magyarázatot ad arra, hogy minden kisebbségekkel szembeni demográfiai politika elfogadható színben akar feltűnni a nemzetközi közvélemény ítélőszéke előtt.

Mint említettem is, a magyar kisebbséggel szembeni majorizáció az uralkodó etnikum részéről jellemző minden országra, ahol a magyarság kisebbségi sorsban él. A majorizáció jelensége aránylag könnyen lemérhető oly módon, hogy a népszámlálási adatokat összehasonlítva megállapítjuk, milyen volt és milyenné vált az uralkodó etnikum aránya az egyes helységekből.

Ez azonban nem elég, ha az anyaország valamilyen kisebbségvédelmi politikát igyekszik kifejteni a környező országokban. A magyar kisebbségek tulajdonképpen Magyarország végvárait jelentik. Magyarország biztonsága elválaszthatatlan kisebbségeinek megmaradásától. Éppen ezért a fennmaradásukat segíteni kell minden módon, még akkor is, ha ezek a lehetőségek most korlátozottak. Ha egyszer Magyarország gazdaságilag erősebb lesz, mint a kisebbség-tulajdonos országok, ha Európában a határok légiessé válnak, számos etnikai folyamat erőszak nélkül is ellenkező irányt vehet, vagy egyensúlyhelyzetbe kerülhet. Magyarország ismét vonzóvá válhat a kisebbségi és a már félig asszimilált tömegek előtt is. A kisebbség-tulajdonos országok ettől tartanak a legjobban, és addig minden demográfiai és etnikai folyamatot véglegesíteni akarnak. Ami most történik a volt Jugoszláviában, etnikai és demográfiai értelemben nem más, mint harc az asszimilálás jogáért; azért, hogy véglegesítsenek bizonyos elkezdett, de még be nem fejezett asszimilációs folyamatokat. Éppen azért a jövőben még nagyobb szükség van a magyar kisebbségekre vonatkozó demográfiai ismeretek elmélyítésére. Szükséges egy minden magyar kisebbséget felölelő adatbank létrehozása; ennek alapján egy összehasonlító elemzés elkészítése. Ezen az úton haladva el kell jutnunk bizonyos általános érvényű következtetésekkig, amelyek sokkal jobban megvilágítják majd a magyar kisebbségek várható asszimilációját, annak ütemét, de ugyanakkor eszközt is jelenthetnek Magyarország kisebbségvédelmi politikája számára.

Égető szükség van tehát egy központi adatbank létrehozására, amely felölelné valamennyi magyar kisebbség következő adatait:

a) a népszámlálásnak a magyarlakta helységekre vonatkozó valamennyi adatát a kisebbségi időszak kezdetétől napjainkig-ahol most élnek, ahol valamikor éltek, de ahol már nincsenek magyarok;

b) adatot minden magyarlakta helység össznépségére vonatkozóan és a magyar népességre vonatkozóan.

Ahhoz, hogy a megfelelő számítógépes feldolgozás lehetségessé váljon, szükséges:

a) a helységek össznépségére vonatkozó (nem magyar és magyar népesség) adatok nagyságrend szerinti csoportosítása. Nagyon sokféle osztályozás készíthető.

b) a dinamikai változások megállapítása az adat legkülönbözőbb klasszifikációjának keretén belül.

Pontosabb ismereteket kell szerezni az asszimiláció dinamikájáról; elsősorban azokról a határértékekről, melyeknél az asszimiláció felgyorsul, amelyeknél már visszafordíthatatlanná válik, és a kisebbség későbbi biztos eltűnésével fenyeget.

Felül kell vizsgálni bizonyos eddigi feltevéseket (megerősíteni vagy esetleg elvetni). Elterjedt az a nézet, hogy ott, ahol a kisebbség aránya 4-5 százalékra csökken, a biztos eltűnés vár rá. Azt azonban nem tudjuk, hogy ez a folyamat a különböző lélekszámú helységeken milyen gyorsan következik be. Egyes nézetek szerint a nagyvárosokban gyorsabban végbemegy a kisebbségek asszimilációja (a nagyváros olvasztótégelyként hat), más nézetek viszont éppen az ellenkezőjét állítják. Akármelyik feltevés a pontos, bizonyítani kell. Nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy az asszimiláció a városokban és a falvakban azonos ütemű.

Valamennyi dilemmának nemcsak kultúrtörténeti, hanem politikai jelentősége is van. A kisebbségvédelmi politika irányát ugyanis a tudományos következtetéseknek megfelelően kell szabályozni. Ezt azért tartom szükségesnek, mert enélkül nem lehet pontos, egyértelmű és megbízható következtetéseket levonni. Rengeteg tényező van kölcsönhatásban. Ha például még rendelkezésünkre is állna helységenként az össznépesség és a magyar népesség általános, középfokú és egyetemi végzettség szerint; a magyar népesség aránya az aktív népességben vagy a mezőgazdasági népességben; a magyar népesség napi migrációja (ingázása); életszínvonalának mutatói (lakásellátottság, a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság stb.) – akkor is csak legfeljebb pontosabbá tehetnénk prognózisainkat, de semmiképpen sem adhatnánk megfellebbezhetetlen következtetéseket.

Amikor az asszimiláció nagyságáról van szó, szinte egyenértékűen nagyon sok függ attól, hogy milyen vonzó a napi és a hosszú távú politika; mennyire konvergensek az erkölcsi értékrendszerek, a kultúrtípusok mennyire- közelednek egymáshoz stb. Ennek ellenére egészen biztos, hogy új értelmű következtetésekre lehet jutni, ha a fentiek szerint javasolt demográfiai kutatásokat elvégezzük.

Jegyzetek

1 A magyar nemzetiségre vonatkozóan az 1981-es népszámlálásból a következő adatok jelentek meg kiadványokban vagy mikrofilmen:

Táblázat száma	Adatcsoport	Legalacsonyabb szint
056	Költözés és ideje	Tartományi
069	Külföldön dolgozók korcsoportok szerint	Tartományi
075	Aktív népesség foglalkozás szerint	Tartományi
097	Munkások nem és szakképzettség szerint	Tartományi
Közlöny	Családok	Tartományi
MF 021	Állandó lakhelyű lakosság anyanyelv szerint	Községi
MF 041	Külföldön dolgozók és családtagjaik	Községi
MF 054	Nemzetiségi hovatartozás és anyanyelv	Tartományi
MF 067	Tanulók és egyetemisták iskolaszint és eltartójuk társadalmi rétege szerint	Tartományi
MF 076	Foglalkoztatott aktív népesség társadalmi-foglalkozási réteg szerint	Tartományi
MF 085	Foglalkoztatott aktív népesség nem és iskolai végzettség szerint	Tartományi
MF 096	Munkások nem és iskolai végzettség szerint	Tartományi
MF 097	Munkások nem és szakképzettségi szint szerint	Tartományi
MF 098	Munkások állandó tartózkodási	Tartományi

	hely, munkahely és nem szerint	
MF 099	Állandó tartózkodási helyű munkások munkahelyük, állandó lakhelyük és nemük szerint	Tartományi
MF 105	A 15 éves és idősebb női népesség kor és élő gyerekek száma szerint	Tartományi

2 Például: magyar szülők házasságából magyar gyermek születik; magyar szülők házasságából született gyermek jugoszláv nemzetiségű lesz; a magyar anya, délszláv (szerb, horvát stb.) apa házasságából született gyermek jugoszláv lesz; magyar anya és délszláv (szerb, horvát stb.) apa házasságából szerb, horvát stb. gyermek születik stb.

KÁROLY MIRNICS

CENSUS DATA AND THE IDENTITY OF THE HUNGARIANS OF VOIVODINA

With the help of official statistics on the Hungarian minority in Voivodina (Serbia), the author discusses the importance of supplying statistical information from the point of view of vital activities of the minority group. As this study reveals, various census data have served as significant means of manipulation for assimilationist politics. Changes in the concept of national affiliation, the administrative structure and settlement network of Voivodina, and the publication and withholding of statistical data regarding the movement of peoples have depended on such assimilationist politics. In his theoretically and methodologically significant study, the author offers suggestions with regard to statistical information on nationalities.

SEBŐK LÁSZLÓ

A horvátországi magyarok a statisztikák tükrében*

A horvátországi magyarok nagy része elpusztult a török hódoltság alatt, s helyükre horvátok és szerbek települtek be. A múlt század elején magyarok jelentős számban csak a Szerémségben éltek, valamint néhány városban és kisebb szórványokban Szlavóniában. A horvátországi magyarokra vonatkozó népszámlálási adatokat meglehetősen nehéz összefoglalni, mert két probléma a statisztikai adatok összevethetőségét erősen megnehezíti: az egymást követő népszámlálások ugyanis eltérő módszerrel dolgoztak, s a vonatkozási (közigazgatási) terület is más és más volt.

A vizsgált területen az első használható adatokat közlő népszámlálás az 1890-es volt, mert az 1850-es adatait részletes területi bontásban nem ismerjük, az 1869-esnél pedig nem kérdeztek anyanyelvet vagy nemzetiséget.¹ Az 1890-es, az 1900-as és 1910-es népszámlálások azonos módszerrel készültek, a lakosság anyanyelvét és vallását kérdezték, és az adatsorokat községsorosan publikálták.² A környező országokban sokszor támadott 1910-es népszámlálásnál meg kell jegyeznem, hogy Horvátországban a kérdezőbiztosok horvátok voltak, s a teljes feldolgozást a zágrábi Statisztikai Hivatal végezte, így a magyar anyanyelvűekre vonatkozó adatok szándékos torzítást bizonyosan nem tartalmazhattak.³ Ezeknél a népszámlálásoknál egyébként külön anyanyelvűekként szerepeltek a szerbek és a horvátok.⁴

Az impériumváltozást követően az első délszláv népszámlálást 1921-ben hajtották végre: anyanyelvre és vallásra kérdeztek, s az adatokat községsorosan is publikálták. (Szerencsétlen dolog, hogy politikai okokból a szerbek és horvátok csak összevontan (szerb-horvátok] szerepeltek.) A következő, 1931-es népszámlálás adatait csak bánóságokra összegezve publikálták, ezért ezek az adatok a mai területegységekre átszámolhatatlanok.⁵ Az 1941-es magyar népszámlálás a mai horvátországi települések közül csak a muraköziekre és a baranyaiakra vonatkozott.⁶

A második világháború óta végrehajtott jugoszláv népszámlálások⁷ nemzetiségre kérdeztek meglehetősen részletes bontásban (külön szerbek, horvátok, szlovének, macedónok, bunyevácok stb.), s az adatokat településenkénti bontásban is publikálták.⁸ Az 1961 utáni újabb jugoszláv népszámlálások sajátossága, hogy a nemzeti kategóriák közé felvették a „jugoszlávot”. A cél az volt, hogy ezzel is csökkentsék a nemzeti kisebbségek számát – ez látványosan be is következett. Erre még részletesen visszatérünk.

Számos nehézség adódik abból, hogy Horvátország területe több alkalommal is megváltozott az elmúlt évszázad folyamán. Az alábbiakban a változásokat elsősorban a mai Horvátországra vonatkoztatva sorolom fel:

– Az Osztrák-Magyar Monarchia egykori alkotórésze, Horvát-Szlavónország az első világháború után teljes egészében Jugoszláviához (1929-ig SHS-királysághoz) került, s annak autonóm politikai alkotórészévé vált. 1929-ben a bánóságokká történő átszervezéskor területét megcsonkították, a megmaradt rész a Szávai Bánóság nevet kapta. (A Szerémség nagy része a Dunai Bánághoz került.) A második világháború idején (1941-45 között) Horvátország önálló – bár korlátozott szuverenitású – usztasa állam volt,⁹ a Szerémség pedig ismét hozzátartozott. A második világháború után a Szerémség nagyobb része véglegesen elkerült Horvátországtól, mert a Vajdasághoz csatolták.

– A Muraközt és (a jugoszláviai) Baranyát az egykori magyar megyék Jugoszláviához került falvai alkották, előbbi Horvátországhoz (majd Szávai

Regio – Kisebbségi Szemle 1992. 3. évf. 3.sz.

Muraköz	77 803	4 267	83 963	5 290	93 283	7 706	96 892	1 904
Baranya	48 612	17 184	48 612	17 325	51 434	20 348	49 452	16 638
Kelet-Horvátország	794 672	52 080	890 939	69 548	1 006 860	79 799	985 170	55 206
Nyugat-Horvátország	1 143 598	3 372	1 246 985	5 937	1 321 620	7 695	1 367 769	2 683
Dalmácia ⁺	...	...	...	...	...	...	641 274	70
Isztria [#]	...	...	...	...	...	...	286 711	...
Horvátország össz.	2 855 000	78 000*	3 162 000	101 000*	3 461 000	123 000*	3 427 268	80 000* ⁰

	1948		1961		1971			1981		
	L.	M.	L.	M.	L.	M.	(J.)	L.	M.	(J.)
M.	110 686	244	112 073	162	115 660	149	(346)	116 825	119	(2 175)
B.	53 502	16 945	56 090	15 303	56 322	13 473	(1 046)	54 409	9 920	(8 397)
K.	1 113 697	32 245	1 279 581	23 811	1 289 183	18 479	(28 298)	1 276 941	12 258	(139 496)
N.	1 489 197	1 425	1 552 321	1 645	1 764 000	1 784	(26 257)	1 820 946	1 642	(108 005)
D.	713 449	91	835 997	399	849 567	549	(16 141)	921 698	563	(65 047)
I.	299 327	500	323 572	1 027	351 489	1 054	(12 030)	410 650	937	(55 937)
H.	3 779 858	51 450*	4 159 634	42 347	4 426 221	35 488	(84 118)	4 601 469	25 439	(379 857)

A terület egységek a következő területrészeket tartalmazzák:

Muraköz - mai Čakovec opština;

Baranya - mai Beli Manastir o.;

Kelet-Horvátország - egykori Belovár-Kőrös, Verőce, Pozsega megyék és Szerém m. Horváto.- hoz került részei;

Nyugat-Horvátország - a régi Horváto. többi része;

Dalmácia - a tengerpart Horvátországhoz -hoz került része;

Isztria - Fiume környéke (Rijeka opština) és a félsziget mai horvátországi része.

Itt és az összes többi táblázatnál: *= Becsléseim

L. = Lakosság összesen M. = Magyar (J.) = Jugoszláv

+ = Dalmácia Ausztriához tartozott, magyar lakossága alig volt.

= Isztria Ausztriához tartozott, magyar lakossága alig volt,

Fiume és környékének magyar lakossága. 1890 - 1162, 1900 - 3037, 1910 - 6882.

⁰ = Isztriához Fiume környékhez) az 1925-ös olasz népszámlálás adatait használtam, magyar lakosságát 1921-re kb. 3 500-ra becsültem.

Az 1931-es népszámlálás ismert adatai hasonlóak az 1921-eshez.

	1921:	1931:
Jugoszlávia összesen	472 000 magyar	467 000 magyar
régi 1910-es Horvátország	70 022 magyar	66 341 magyar
Baranya	16 638 magyar	15 560 magyar

– A Monarchia idején Horvátországban számos magyar katona állomásozott, akik az 1910-es népszámlálásnál szerepeltek a magyaroknál, míg később természetesen nem. Számukat 5–6 000-re becsülhetjük.¹³

– A horvátországi magyarság nagy része szórványokban élt, asszimilációjuk erőteljes volt, már az első világháború előtt is. A Julián-egyesület, a MÁV és a reformátusok 1914-ben még 82 iskolában folytattak magyar nyelvű oktatást mintegy 12 000 tanulóval. Az impériumváltozást követően az összes Julián- és MÁV-iskolát államosították, így a horvátországi magyaroknak nem maradt egyetlen magyar tannyelvű elemi iskolai tagozata sem. A magyar nyelvű iskolai oktatás hiánya az asszimilációt erőteljesen meggyorsította. A magyarság fogyását az 1. ábra térképsora szemléletesen mutatja be. (Itt jegyzem meg, hogy a drávaszögi magyarsággal nem

foglalkoztam, mert róluk a Regió 1992/1. számában Kocsis Károly részletesen írt, miképp Éger György is többször hivatkozott tanulmányában.)

A horvátországi magyarokat eredetük és településviszonyaik alapján több csoportra oszthatjuk:

– Kelet-Szlavóniában őshonos (Árpád-kori eredetű) magyarok élnek a Vuka folyó vidékén és Eszék környékén, elsősorban Kórógyon Harasztín, Szentlászlón és Rétfalun.

– Horvát-Szlavónia a Magyar Királyság társországa volt, ezzel együtt a megye- és járásszékhelyeken, valamint a városokban mindenhol számottevő magyarságot (elsősorban értelmiségieket és kereskedőket, MÁV- és egyéb állami alkalmazottakat) találhattunk. A Szávától délre (a régi Horvátország területén) például az 1910-ben itt összeírt 7695 magyarból 4028 Zágrábban, 320 pedig Károlyvároson élt.

– A határörvidék feloszlata után a határőrök (granicsárok) földjeit délmagyarországi magyar parasztok vásárolták fel igen olcsón, a magyarországi áraknak mintegy 5-10%-áért. A betelepülés mértékét mutatja, hogy míg Fényes Elek 1840-ben a horvátországi magyarok számát 5 000-re tette, számuk 1910-re 106 000-re nőtt. Az 1900-as népszámláláskor 113 000-en voltak Horvátországban, akik magyarországi születésűek voltak – nagy részük 1870-90 között telepedett le négy fő területen –: Szerém megye keleti (ma Vajdasághoz tartozó) részén és Vukovár környékén főleg bácskaiak; Verőce megyében Eszék környékén és a Dráva mentén elsősorban somogyiak és baranyaiak; Pozsega megyében a nyugati (daruvári, pakráci, novszkai) járásokban; Belovár megyében a középső és keleti részen dél-dunántúliak és vasiak.

Horvátországban (a ma is Horvátországhoz tartozó részen) 1910-ben 208 településen¹⁴ élt száznál több magyar, számuk összesen 70 000 volt, 1921-re az ekkora magyarságú települések száma 108-ra csökkent, 52 000 magyarral. A magyar népesség fogyása területileg viszonylag egyenletes volt, talán kevésbé erőteljes a Szerémségben.

A második világháború alatt és után körülbelül 7 000 horvátországi magyar hagyta el Jugoszláviát.¹⁵ A horvátországi magyarság erőteljes asszimilációja folytatódott, de területenként a folyamat mértéke és jellege jelentősen különbözött. Az itteni magyarokra teljes mértékben igaz az a szórványban élő kisebbségekre vonatkozó megállapítás, miszerint minél kisebb számban élnek egy településen, annál könnyebben asszimilálódnak. A folyamat megállíthatatlan, mert a jugoszláviai magyarság demográfiai mutatói a legrosszabbak a nemzetiségek közül, s nő a vegyesházasságok száma is.¹⁶ (A külföldi munkavállalás és a kivándorlás ugyancsak csökkenti a magyarok számát.) Jelentős mértékben rontja a horvátországi magyarság helyzetét, hogy Eszéktől nyugatra nincs egyetlen magyar tannyelvű iskola sem, csak a Horvátországi Magyarok Szövetsége által szervezett anyanyelvű tanfolyamok.

Az adatok pontos kiértékelését nagymértékben megnehezíti a jugoszláv nemzetiségi kategória használata. A horvátországi „jugoszlávok” ugyan főként szerbek és horvátok,¹⁷ de köztük számos magyar is van, akiknek száma meghatározhatatlan. A Horvátországi Magyarok Szövetsége szerint az ottani magyarok száma 50 000 fő, ami kétszer annyi, mint az 1981-es népszámlálás szerint. Ez az érték némileg túlzottnak tűnik, az bizonyos mindenestre, hogy a magyarok a hivatalosan közöltnél jóval többen vannak; Éger György becslése szerint Baranyában (a Drávaszögben) például körülbelül 12 500-an ja hivatalos 9900-zal szemben).¹⁸ A 2. ábra térképei a jelentős magyarok lakta horvátországi településeket mutatják az 1981-es népszámlálás hivatalos adatai alapján.¹⁹

Milyen esélyei lehetnek a nyugat-szlavóniai magyarok megmaradásának, például Belovárban, ahol 119 magyar 25 ezres délszláv közösségben él magyar nyelvű oktatás nélkül. Jellemző, hogy például Kreštelovac (daruvári járás) 207 lakosából 68 magát

magyarnak vallotta, de 52 jugoszlávnak. (Miután 14 horvát és 49 szerb is lakik a faluban, a jugoszlávok nem mind magyarok, jelentős részük azonban az.) Területrészenként a következőképpen néz ki a helyzet:

– A Muraközben elfogytak a magyarok, még az egykor félig magyar Csáktornyán is csak 59-en maradtak. Hasonlóan alakult a Belovártól nyugatra fekvő területek magyarságának sorsa is, bár erre régebben is inkább csak a városokban éltek nagyobb számban. 1981-re Zágrábban (1196 fő) maradt az egyetlen jelentős magyar közösség, a többi helyen (Sziszek, Károlyváros, Varasd) alig maradtak. Sajátos ugyanakkor, hogy a tengerparton régebben csak Fiumében éltek jelentős számban magyarok, ma pedig már más városokban is. (Ezek nagy része Nyugat-Európában tőkét gyűjtött, és itt letelepedett vállalkozó vagy üzletember.)

2. táblázat

Nyugat-szlovákiai magyar szórványok

	1910		1939-41		1981	
	L.	M.	L.	M.	L.	M.
<u>Daruvári j.:</u>						
Dežanovac	1414	324	...	70	1010	70
Govedjropolje	534	280	459	238	241	39
Imsovac	835	356	...	240	380	57
Kreštelovac	512	332	...	376	207	68
Trojgleva	820	213	459	238	241	39
<u>Belovári j.:</u>						
Brdenik	1467	789	474	332	686	151
Vel. Pisanica	2524	729	...	600	1616	240
<u>Garešnicai j.:</u>						
Mali Pašijan	együtt:	együtt:	437	216	244	23
Veliki Pašijan	849	322	447	205	359	66
<u>Grubišnopoljei j.:</u>						
Grbavac	597	315	506	267	387	124
<u>Pakráci j.:</u>						
Brekinjska	561	308	477	298	244	63

3. táblázat

A kelet-szlavóniai magyarlakta járások

	L10	M10	L48	M48	L71	M71	L81	M81	J81
Eszéki j.:	61871	9750	85556	6384	143894	5115	158790	3520	28439
Vinkovcei j.:	51240	5453	62493	3334	91714	2459	95245	1890	6742
Vukorári j.:	40589	3903	48422	2798	76602	2045	81203	1421	17199

– Belovár és Pakrác között még számos településen maradtak magyar szórványok, öt járás területén összesen 37 településen vannak 20-nál többen.²⁰ Ugyanakkor a legnagyobb települések is 250 magyar lakos alatt maradnak. Az itteni, nagyon elzártnak élő magyarság asszimilációja már az 1930-as évekre kimutathatóvá vált, ezt Angeli András szociográfiai jelentéseiben részletesen leírta: „Daruváron Jenschke tanító szerint kb. 320 magyar él, ezek azonban teljesen szerteszóródtak a városban. Magyar

szempontból teljesen elveszettek tekinthetők. A beolvadási folyamat a legrövidebb időn belül be fog fejlődni. [...] Magában Belovár városában 200-250 magyar él. Ezek közül azonban öntudatosan csak egy-két család vallja magát magyarnak. A beolvadás itt még sokkal szembeötlőbb, mint Daruváron.²¹ Ezek után még az is meglepő, hogy 1981-ben a két településen 216, illetve 119 fő vallotta magát magyarnak. Néhány falut leszámítva semmivel sem adott biztatóbb képet a többi nyugat-szlavóniai településről. Számos helyen megemlítette, hogy a magyarok lehetőség szerint elmenekülnek a horvát falvakba, mert a szerbekkel nem férnek össze – a horvátokkal viszont meglehetősen jól. Számos faluban a magyarok öregek, kevés gyerek van, sok az egyke. Angeli adatai megbízhatóknak tűnnek, és jól szembeállíthatók a népszámlálási adatokkal.

Meg kell még jegyezni, hogy az Angelinél összeírt magyarok egy része (mint ő is írja) magyarságát már akkor sem vállalta. Hasonló jelenségről ír Arday Lajos,²² aki Zsdalán²³ (kaproncai járás.) 1988-ban „magyarul beszélő horvát nemzetiségűeket” talált, akik idegennek érezték a magyarországiakat: a 900 magyarul beszélő közül egy sem vallotta magát magyarnak 1981-ben. (Hasonló példa Légrádról, ahol 1981-ben 68 magyart számláltak, pedig csak a magyar evangélikusok több mint kétszázán voltak.) Bármennyire is szomorú, a tények azt mutatják, hogy a nyugat-szlavóniai magyarok teljes asszimilációja néhány éven (esetleg évtizeden) belül bekövetkezik. A Daruvár és Eszék környéki részen ez már megvalósult, ugyanis még szórványnak is nehezen nevezhetők azok a települések, ahol a magyarok száma még nagyobb falvaikban is 10-15 fő alatt marad. Az itteni 8 járás²⁴ területén összesen 8 olyan települést találunk, ahol 20-nál több magyar él, s ezek is általában járásközpontok. Horvátországban számottevő és megmaradásra esélyes magyarság (természetesen a drávaszögiekkel együtt) ma már csak Eszék környékén él három járás területén.²⁵

Igen jelentős a magyarság fogyása, ennek ellenére ezen a területen él a népszámlálás szerint a horvátországi magyarság 27%-a. (A táblázatból még az is kitűnik, hogy jóval többen lehetnek, mert rengeteg erre a „jugoszláv”, s ezek jelentős része magyar.) A járásokban 27 olyan település található, ahol a magyarok száma 1981-ben 20 fő felett volt.

A magyarság látszólag egyenletesen elszórtan él, valójában azonban a hasonló nagyságú számok mögött más és más jelenségek és folyamatok bújnak meg, mert a magyarság itteni településeinek eredete és társadalmi szerkezete eltérő vonásokkal bír.

4. táblázat

A jelentősebb kelet-szlavóniai magyar települések adatai:

Horvát/magyar név	L 10:	M10:	L21:	M21:	L38:	M38:	L48:	M48:	L81:	M81:
<u>Eszéki járás:</u>										
Aljmaš/Almás	1395	89	1379	107	...	...	1268	152	924	106
Antunovac/=	483	311	...	...	...	...	1811	374	2574	126
Dalj/Dálya	6088	682	5491	490	...	...	5575	483	6023	359
Erdut/Erdőd	1779	552	1563	278	...	184	1424	283	1517	182
Hrastin/Haraszti	860	726	...	...	670	605	1245	516	466	228
Laslovo/Szentlászló	2020	998	1125	1003	1100	1080	1358	1028	1377	599
Ošijek/Eszék [#]	28505	3536	34485	2106	...	...	49037	1950	104775	1521
Vladislavci/Lacháza	791	624	...	...	1250	1136	700	583	1265	160
<u>Vinkovcei járás:</u>										
Korog/Kórógy	1067	1048	1003	982	905	903	984	934	804	653
Marinci/=	853	402	848	364	...	406	882	381	904	252
St.Jankovci/Ójankovác	1203	694	1187	659	1300	1002	1350	757	1938	373
Vinkovci/Vinkovce	9220	1391	10160	647	...	...	15076	450	33004	327
<u>Vukovári járás:</u>										
Čakovci/Csák	838	571	921	628	980	735	1106	591	820	289

Regio – Kisebbségi Szemle 1992. 3. évf. 3.sz.

Ilok/Újlak	4856	254	5475	259	...	310	5361	272	6700	108
Opatovac/Apáti	968	445	987	365	1011	410	681	352	562	139
Vukovar/Vukovár	10359	954	10242	571	...	...	14577	819	33649	576

Néhány jelentős lakosságingadozást település-összevonások okoztak.

Ugyanilyen ok miatt hiányzik néhány 1921-es adat. (pl. Haraszi)

Az 1938-as adatok 1935-38 közötti szociográfiai felmérésekből származnak.

Eszékhez csatolták 1940 körül a kb. 800 magyar lakossal bíró Rétfalvát.

Kórógy, Haraszi és Szentlászló magyarjai az Árpád-korban telepedtek itt le, helyben vészelték át a török hódoltságot, s mélyen gyökerező magyarságukat minden körülmények között megtartották. Reformátusok, így istentiszteleteik magyar nyelven folynak, s egyházi iskoláikat működtetni tudták egészen a harmincas évek elejéig. (Szinte az összes többi evidéki magyar katolikus, reformátusok jelentős számban Tardon és Rétfalun, élnek, ahol szintén viszonylag sok magyar megmaradt. A magyar katolikusok a horvát egyházhoz tartoznak, papjaik is csaknem mind horvátok, akik magyarul csak elvétve tudnak.) Kórógy magyarsága csaknem teljes egészében, Szentlászlóé és Haraszié pedig nagy részben megmaradt, nem kis részben annak is köszönhetően, hogy az előbbi két helyen magyar tannyelvű iskola működik. (Horvátországban ezeken kívül csak Dályán és a Drávaszögben vannak még magyar tannyelvű iskolák, s anyanyelvápoló – heti két-három órás – tanfolyamok Eszéken, Latházán, Harasztin, Ójankovácon, Marincin, Csákon és Apátiban. A tanulók száma mindenhol folyamatosan csökken.) Haraszi magyarságának jövője azonban nem túl biztató, mert a faluban egykézés dívik, így a magyar lakosság meglehetősen elöregedett.²⁶

A többi faluba a magyarok csak a múlt században telepedtek be (például Ójankovára 1820 körül, Antunovacra és Csákra az 1830-as években, Latházára az 1880-as években) – leginkább a Bácskából. E katolikus, s jóval mobilabb (gyakran föld nélküli) magyarok gyökerei kevésbé voltak mélyek, ezért asszimilációjuk erőteljesebb volt. (Latházán például alig maradt magyar, de ezt már Deák Imre megjósolta 1939-ben.)²⁷

5. táblázat

Becslések a „jugoszláv nemzetiségű” magyarok számáról

	L 81	H81	M81	E81	J81	M (J) 81*
Almás	924	696	106	69	53	26
Haraszi	466	166	228	15	57	44
Szentlászló	1377	302	599	145	331	221
Lacháza	1265	773	160	82	250	137
Erdőd	1517	803	182	389	143	37
Ójankovác	1938	1033	373	319	213	96
Csák	810	164	289	212	145	69
Apáti	562	204	139	154	65	25
Tarpajevci	537	382	28	42	85	27
Marici	904	202	252	401	49	15
Összesen:			2356	1828	1391	697

L81 – lakosok, H81 – Horvátok. M – Magyarok, E – Egyéb nemzetiségűek

J81 – jugoszlávok, M(J)81* – Jugoszlávok közötti magyarok (becsléseim)

A nagyobb városokban (Eszéken, Vinkovcén, Vukováron és Újlakon) mindig is élt néhány száz magyar, de ezek a több tízezres tömegben szinte eltűnnek Talán Eszék kivétel, már csak azért is, mert egy városrésze (Rétfalu) néhány évtizede még önálló, s jelentős magyarságú település volt, s ők itt még ma is viszonylag sűrűn laknak. Valószínű ugyanakkor, hogy a városokban élő magyarok egy részének etnikai identitása

meglehetősen gyenge, de ez áll a többi etnikai kisebbségre is. Eszéken például a lakosság 20%-a, Vukováron pedig 28%-a „jugoszláv”. A-jugoszláv kategória szinte kiértékelhetetlenné teszi a népszámlálásokat, de néhány településnél mutatóban megpróbáltam a jugoszlávokból kiszűrni az ottani magyarokat. Feltételeztem, hogy jugoszlávnak főleg a nemzeti kisebbségek tagjai vallották magukat, s a többiek (főleg szerbek) másfélszer annyian, mint a magyarok. Becsléseim tehát átlagban a „magyar jugoszlávok” minimális értékei körül lehetnek.

Ennél a tíz településnél számításaim szerint a magyarok száma legalább 30%-kal több mint a népszámlálás szerint.²⁸ Ezek a települések ráadásul a magyarság legnagyobb központjai közé tartoznak. Bizonyos, hogy a kis szórványokban élő magyarok még nagyobb arányban vallották magukat jugoszlávnak. A városokban pedig néhol az is előfordulhat, hogy több a „jugoszláv magyar”. Reálisan Horvátországban a népszámlálásnál kimutatott 25 000 magyarhoz hozzászámíthatunk még legalább 10–12000-et, akik jugoszlávnak vallották magukat. Egészen más probléma, hogy etnikai identitásukat tekintve mennyire vehetjük őket magyarnak.

*

A horvátországi magyarok száma a népszámlálások szerint nyolcvan év alatt egyötödére csökkent, számos egyéb ok mellett elsősorban az igen erőteljes asszimiláció hatására. Valódi számuk azonban ennél jóval nagyobb, valószínűleg 40 000 fő körüli. Beolvadásuk azonban tovább folytatódik, s fennáll a veszély, hogy néhány évtizeden belül befejeződik, s akkor a magyarság már csak statisztikailag lesz kimutatható, szociográfiai és néprajzi szempontokból már nem. Kivételnek vehetők (néhány város mellett) a Drávaszög és a három szerémségi járás települései, leginkább a Vuka-völgyi, nemzeti kultúrával (magyar istentisztelettel és magyar tanyelvű iskolával) rendelkező falvak: Kórógy és Szentlászló.

A Drávaszögben a lakosság fele elmenekült: a mintegy 12 000 magyarból talán a negyede, a 19 000 horvátból csak néhány százan maradtak, de elmenekült a lakosság egyéb nem szerb részének többsége is. A menekültek házaiba szerbeket telepítettek. A baranyai magyarok szétszóródtak (még Szlovéniába is), közülük számosan – saját bevallásuk szerint – valószínűleg már sohasem mernek visszatérni szülőföldjükre. A helyzet esetleges normalizálódása után is a Drávaszög magyarságának jelentős része szórványhelyzetbe fog kerülni, s mivel tanítóinak, értelmiségének mintegy fele elmenekült, asszimilációja fel fog gyorsulni. (Különösen azért, mert elsősorban az öregek maradtak, s a menekültek közül a fiatalok hazatérése a legbizonytalanabb. Jelenleg tulajdonképpen a terület leendő hovatartozása is kétséges, mert nem kizárt, hogy a jelenlegi megállapodás ellenére végül is Szerbiához, a Vajdasághoz fog kerülni.)

Még bizonytalanabb a Vuka-völgyi magyar falvak jövője. Teljes lakosságuk elmenekült, házaikat lerombolták. Ennek ellenére őshonos magyar lakosságuk egy része bizonyosan haza fog térni, és a semmiből is újra fogja kezdeni, mint ahogy az elmúlt évszázadokban már számos alkalommal megtette.

A kelet-szlavóniai magyarok legkevésbé még Eszékről menekültek el, s miután eddig is ide koncentrálódott a horvátországi magyar értelmiség java – az itteniek a későbbiekben is meghatározó szerepet fognak betölteni. Jellemző, hogy a legfontosabb horvátországi magyar lap, az eszéki *Képes Magyar Újság* a legnagyobb harcok közepette is minden héten megjelent. (A horvátországi magyarság helyzetéről, a menekültügyről a legtöbb információt innen szerezheti be az érdeklődő.)

Egészen furcsán alakult a nyugat-szlavóniai magyarok sorsa: a daruvári és pakraíci járás magyarjainak egy része távozásra kényszerült, de sokan közülük a néhány tíz

kilométerrel nyugatabbra levő falvak szerbek által elhagyott házaiban leltek átmeneti menedéket. Így azután néhány területen (például a belovári járásban) jelentősen megnőtt a magyarok száma és aránya. (Ezen a vidéken talált menedéket a kelet-szlavóniai menekültek jelentős része is.) Kérdés, hogy a kényserből áttelepült magyarok közül hányan fognak végül is visszatérni eredeti lakóhelyükre, ha a helyzet normalizálódik? (Említettük már, hogy a szórványban élő magyarság a szerbekkel már régóta sokkal nehezebben fér meg, mint a horvátokkal. Várható ezért, hogy számos magyar igyekszik majd megmaradni jelenlegi ideiglenes lakóhelyén.)

A mai Horvátországban a helyzet annyira bizonytalan és áttekinthetetlen, hogy az egész problémakör alaposabb elemzése jelenleg elképzelhetetlen. Az azonban bizonyos, hogy a horvátországi magyarság történetében a fentiekben felvázolt időszak végérvényesen lezárult, s helyzetük oly mértékben megváltozott, s még változni fog, hogy ez már egy teljesen más történet lesz.

*

Ez az ismertetés a zágrábi egyetemmel közösen folytatott horvát-magyar párhuzamos kutatásokat összegző tanulmánykötetbe készült 1991 tavaszán. A kutatások lezáratlanok maradtak, s befejezésükre vajmi kevés a remény. (Jelzésértékű például, hogy az 1991. évi népszámlálás nemzetiségi adatai közül csak mintegy mutatóba közöltek néhány részinformációt, az 1991 júniusa óta folyó délszláv testvérháború következtében az itt leírtakat múlt időbe kell tennünk.

Jegyzetek

- 1 Az 1880-as népszámlálás adatait azért nem vehetjük figyelembe, mert a beszélni még nem tudó gyermekek anyanyelvét nem mutatták ki, így az anyanyelvi adatok eltorzultak.
- 2 Kisebb torzítást eredményez, hogy az 1890-esnél az adatok a polgári népességre, míg a későbbieknél az összes népességre vonatkoztak.
- 3 Teljesen más probléma, hogy az akkori politikai (nemzetiségi) légkörben a teljesen kétnyelvű horvátok közül hányan vallhatták magukat magyarnak.
- 4 A magyar népszámlálási statisztika egyik jelentős problémája volt, hogy a zsidók és cigányok megoszlottak a különféle anyanyelvűek között – a Jugoszláviához került területeknél alacsony számuk miatt azonban nem okoztak nehézséget az adatok kiértékelésénél.
- 5 Az adatokat községsorosan soha nem publikálták, de a magyar szakembereknek sikerült a vajdasági, a baranyai és a Mura vidéki települések adatait megszerezni.
- 6 A népszámlálás igen alapos volt: anyanyelvet, nemzetiséget és vallást is kérdeztek, s külön kategóriába kerültek a zsidók, cigányok, szlovének, bunyevácok.
- 7 Pontosabban az 1953-as népszámlálással nem foglalkoztam, mert túl közel volt időben az 1948-as, és a két népszámlálás adatai hasonló képet mutattak.
- 8 A jugoszláviai népszámlálások közül községsoros adatokat csak 1921-re és 1948-ra publikáltak, az 1981-es adatokat magántaton szereztük be.
Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine. Sarajevo 1932.
Konačni rezultati popina stanovništva od 15 marta 1948 godine. Knjiga IX. Beograd 1954.
Nacionalni sastav stanovništva po opštinama 1971. (Statistički Bilten Broj 727, Beograd 1972.)
Nacionalni sastav stanovništva po opštinama 1981. (Statistički Bilten Broj 1278, Beograd 1982.)
- 9 Magában foglalta Bosznia-Hercegovinát is.
- 10 Jugoszláviából 1921–29 között 14,5 ezer magyar vándorolt a tengerentúlra. (*A visszatért Délvidék.* Halász Kiadó, Budapest 1941.)
- 11 Karl János cikke a STUD 1941. január 25-i számában.
Ruh György: *Magyarok Horvátországban* Szociográfiai Intézet, Budapest 1942.
- 12 Ezt a témát igen tömören tekinti át Karády Viktor *Egyenlőtlen elmagyarosodás, avagy hogyan vált Magyarország magyar nyelvű országgá?* című tanulmányában. *Századvég* 1990/1.
- 13 Szabados Mihály: *A horvátországi magyarok pusztulása.* Kézirat, Budapest 1987. MKI Archivum 459/1987.

14 Adóközségeik vizsgáltam a településeket.

15 V. Zerjavic: The losses of Yugoslav population in the Second World War. (In: Geopolitical and demographical issues of Croatia. Zagreb 1991.)

16 Arday Lajos. A jugoszláviai magyarság demográfiai helyzete 1944-től napjainkig. *Magyarságkutatás Évkönyve 1989*. Magyarságkutató Intézet, Budapest 1990.

17 A jugoszláv nemzetiségi kategória részletes elemzése nem ennek a tanulmánynak a témakörébe tartozik, vázlatos áttekintése azonban elkerülhetetlen – így most szokatlanul hosszú lábjegyzet következik.

A jugoszláv nemzetiségűek 1961 óta szerepelnek a népszámlálásokban: egész Jugoszláviában 1961-ben 317 ezren (ezen belül Bosznia-Hercegovinában 276 ezren), 1971-ben 273 ezren, míg 1981-ben 1 219 ezren (5,4 %) voltak. A jugoszlávok aránya 1981-ben a vegyes nemzetiségi összetételű területeken az országos átlagnál magasabb volt: a Vajdaságban 8,2 %, Horvátországban 8,2 %, Bosznia-Hercegovinában 7,9 %. Nagy általánosságban elmondható, hogy elsősorban a vegyesházasságokban élők, illetve vegyesházasságokban születettek, valamint köztársaságoként az ottani nemzeti és etnikai kisebbségek tagjai vallották magukat jugoszlávnak.

Horvátországban a nemzetiségi összetétel az alábbiak szerint alakult a világháború óta (ezer főben és %-ban):

	1948	%	1961	%	1971	%	1981	%
horvát	2975	79,2	3340	80,3	3514	79,4	3455	75,1
szerb	544	14,5	625	15,0	627	14,2	532	11,6
jugoszláv	0	0	16	0,4	84	1,9	379	8,2
egyéb	238	6,3	179	4,3	201	4,5	235	5,1
összesen	3757	100	4160	100	4426	100	4601	100

A szerb (és kisebb részben a horvát) nemzetiségűek arányának csökkenésével szemben látványosan megnőtt a jugoszlávok aránya. Egy horvát kutató szerint a horvátországi jugoszlávok mintegy 70-75 %-a valójában horvát, s csak mintegy 15-20 %-uk szerb, illetve 5-10 %-uk egyéb nemzetiségű. (Stjepan Šterc: Ethnic Origin of „Yugoslavs” in Croatia. In: *Geopolitical and demographical issues of Croatia* Zagreb 1991, 143-166.) A táblázatból azonban sokkal inkább az következik, hogy a szerbek valódi aránya ma is körülbelül 14,5 % lehet, s így ők alkotják a jugoszlávok legalább egyharmadát. A nemzetiségi összetétel járásonkénti vizsgálata is ezt támasztja alá, mert ahol a kisebbségek aránya számottevő, ott mindenhol az átlag feletti jugoszláv-arányokat tapasztalhattunk. (Sokatmondó, hogy a szerb többségű járásokban a jugoszlávok aránya azonban csak az átlag körül vagy alatt volt.) A jugoszlávok, valamint a kisebbségek, illetve a szerbek arányának értékei között 0,77, illetve 0,67 volt a korrelációs együttható, ami nagyon szoros kapcsolatot mutat ezen adatsorok között, számszerűsítve és némi egyszerűsítéssel élve: a horvátországi jugoszlávok aránya körülbelül 60 %-ban a kisebbségek (és körülbelül 45 %-ban a szerbek) arányának függvénye.

18 Éger György: A Drávaszög demográfiai viszonyai az elmúlt száz évben (1880-1981). *Magyarságkutatás Évkönyve 1988*. Magyarságkutató Intézet, Budapest 1989.

19 A jugoszláv közigazgatási rendszer sajátos: az opštínák (járások) rengeteg településből állnak, ezek jelentős része a mi külterületi lakott helyeinkhez vagy tanyáinkhoz hasonló nagyságú és szerkezetű.

20 Az 1981-es népszámlálás szerint járásonként az ilyen települések száma: Belovár 8, Grubisno Polje 6, Garesnica 7, Daruvár 9, Pakrác 7.

21 Angeli András: *Horvátországi magyar községek szociográfiai felmérése*. Kézirat, Budapest 1941. MKI-Archívum 522/1987.

22 Arday Lajos: *Az északnyugat-horvátországi magyar szórványokról*. Kézirat, Budapest 1988. MKI-Archívum 836/1/1988.

23 1910-ben 108 magyar anyanyelvű élt itt, de több mint ezren voltak, akik beszéltek magyarul.

24 A nyolc járás: Podravska Slatina, Orahovica, Donji Miholjac, Valpovo, Našice, Slavonska Pozega, Nova Gradiška, Slavonski Brod.

25 Két járás (Dakovo és Zupanja) területén köztes, mintegy beolvadás előtti állapotban 10 településen él 20-nál több magyar.

26 A jelenlegi helyzetet Deák Imre már 1938-ban felvázolta, tőle származnak a táblázat 1938-as adatai. Deák Imre szociográfiai anyagai. Kézirat, Budapest 1939. MKI-Archívum 432/1987.

27 A harmincas években sok nincstelen, kissé lumpen napszámos lakott a faluban, akiktől várható volt, hogy az első adandó alkalommal továbbállnak.

28 A Drávaszögben is hasonló értéket (legalább 25%) kapott Éger György.

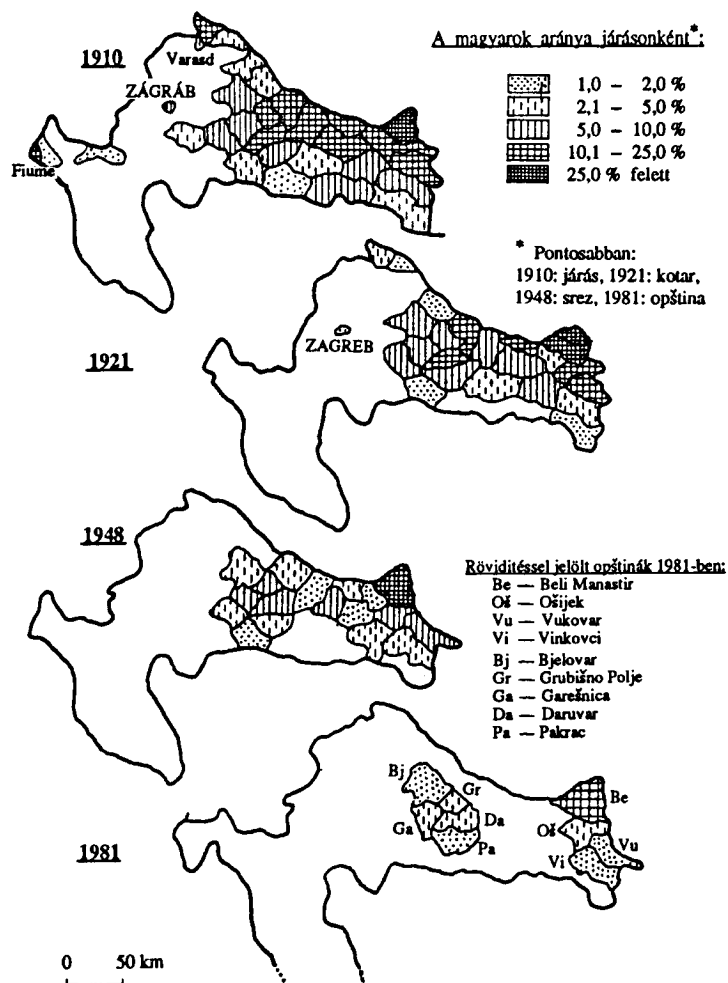
LÁSZLÓ SEBŐK

THE HUNGARIANS IN CROATIA AS REFLECTED IN CENSUS DATA

It is difficult to pool census data regarding the Hungarians in Croatia, not only because different census methods have been used, but also because the administrative division of the territory – and the entire region under study – has changed frequently. After acquainting the audience with these methods and administrative changes, the author attempts to estimate and pool the true data. According to statistics, the number of Hungarians in Croatia has dropped to one-fifth of the size of their population 80 years ago. Among the nationalities in former Yugoslavia, the Hungarians have the worst demographic indicators, supporting the hypothesis that the fewer the individuals living in minority, the faster assimilation occurs. This study analyzes the factors contributing to the population decline according to territory. Moreover, it strives to establish the point at which complete assimilation occurs. The study also attempts to estimate where census data figures do not coincide with the actual size of the Hungarian population. The authors emphasize the role of Hungarian church services and Hungarian-language schools in the preservation of the ethnic minority. Finally, the author states that the civil war has increases the pace of assimilation. Tables are provided that summarize the data.

1. ábra

A horvátországi magyarok aránya járásonként a népszámlálások szerint a jelenlegi Horvátország területén

2. ábra

A magyarlakta települések Horvátországban 1981-ben

ÉGER GYÖRGY

A svéd bevándorlási és menekültpolitika

Svédország úgy él a világ közvéleményének tudatában, mint a menekülteket nagylelkűen befogadó ország. A vietnami háború amerikai dezertőrei, a chilei, iráni vagy kelet-európai üldözöttek ezrei találtak menedéket az északi országban.

Érdemes ezért közelebbről megismerkedni a második világháború utáni svéd bevándorlási és menekültpolitika jellemzőivel. E tanulmány arra tesz kísérletet, hogy egyrészt a konkrét bevándorlási folyamat, másrészt az ennek keretét szabó ideológiai és intézményi háttér felvázolásával bemutassa ezt a második világháború utáni svéd társadalom életét alapvetően befolyásoló tényezőt.

Mindenekelőtt azonban egy fontos terminológiai különbségtételt kell tenni. A svéd szakirodalom és a hivatalos politikai szövegek következetesen *bevándorló* politikáról (immigrant policy) beszélnek. *A bevándorlási* politika (immigration policy) kifejezés csak a legutóbbi időkben tűnik fel, akkor is aggályos megkülönböztetéssel a két kifejezés tartalma között: „A bevándorlási politika és a bevándorló politika két különböző dolog. *A bevándorlási* politikát úgy kell érteni, hogy a munkaerőpiaci helyzet, a szabad skandináv munkavállalás és az ország hagyományai ellenére Svédország felelősséget vállal a menekültek befogadásáért. *A bevándorló* politika a társadalomnak *a már* az országban élő bevándorlókat érintő magatartása, politikája.” (The Swedish Labour Market Administration's Programme for Immigrants 1986.)

A fenti különbségtétel azt sugallja, illetve abból az ideológiából táplálkozik, hogy: 1. a bevándorlás Svédországtól független, világpolitikai indítékú jelenség, aminek legfeljebb *célpontja*, *nem* pedig kiváltója, okozója Svédország; 2. a svéd hatóságok által elfogadott *bevándorló* azonban törvényekkel, jogszabályokkal védett, szabályozott helyzetű személy, akinek jogait és gyakorlati életlehetőségeit, beilleszkedését széles körű (állami, társadalmi, egyházi stb.) intézményhálózat garantálja.

A bevándorlás alakulása a második világháború óta

A 20. század folyamán a Svédországba irányuló bevándorlás a 2. világháborúig jelentéktelen volt. Az első nagy bevándorlási hullám a háború alatt elsősorban a skandináv és kisebb mértékben a balti országokból származó menekülteket sodort az országba. A dán, finn és norvég menekültek közül később sokan visszatértek hazájukba. Ezzel együtt nemcsak a háború utáni időszak jellemzője, hogy a Svédországba irányuló bevándorlás nagy méreteket öltött, sőt távoli országokból származó népcsoportokat is érintett. Ma a 8,4 milliós svéd népességből egymillió a bevándorlók, illetve a legalább egy bevándorló szülővel rendelkezők száma. (Ebben a skandináv országokból származó bevándorlók is benne vannak.) Néhány évtized alatt Svédország egynyelvű és etnikailag homogén társadalomból soknyelvű, számos etnikai kisebbséget magába foglaló társadalommá vált.

A háború után a munkaerőszükséglet igen nagy mértékben nőtt, és a svéd ipar európai országokból toborzott munkaerőt. (Ezen akció keretében Magyarországról is érkeztek mezőgazdasági munkások Svédországba 1947-ben.) Az északi országokból a bevándorlás ismét növekedni kezdett, különösen 1954 után, amikor a skandináv országok közötti egyezmény értelmében létrejött a közös munkaerőpiac. A nettó

bevándorlási egyenleg a negyvenes években 134 000 fő, az ötvenes években 106 000 fő.

A hatvanas évek folyamán két jelentős bevándorlási hullám érintette Svédországot: az elsőben az évtized közepén főként Jugoszláviából, Görögországból és Törökországból érkeztek vendégmunkások, a másodikban az évtized végén rekord magasságot ért el az elsősorban finn bevándorlók száma. 1968 és 1970 között 166 000 külföldi érkezett az országba, és ezek közül 100 000 finn volt. A hatvanas évek bevándorlási többlete összesen 235 000 főt jelentett.

A hetvenes évek folyamán megváltozott a Svédországba irányuló bevándorlás jellege. 1967 óta – a skandináv országok állampolgárai kivételével – minden külföldinek, aki munkába akar állni Svédországban, munkavállalási engedélyért kell folyamodnia, mielőtt belép az országba. Ennélfogva a hetvenes évek eleje óta az északi országok kivételével a munkavállalási célú bevándorlás gyakorlatilag megszűnt. Másrészt azonban a Svédországba érkező menekültek száma lényegesen nőtt. A nyolcvanas évek első felében a bevándorlók átlagos száma 30 000 fő körül mozgott. Ezek kétharmada a nem északi országokból érkezett mint menekült, vagy mint a korábbi bevándorlók hozzátartozója. 1985-ben például 27 900 külföldi állampolgár vándorolt be Svédországba. Ebből 8 400 volt skandináv országból való, 19 500 pedig a világ számos országából érkezett. Ez utóbbi csoportból 8 500-an kaptak tartózkodási engedélyt menekültként vagy humanitárius alapon, a többiek mint hozzátartozók vagy adoptált gyerekek kerültek az országba. Körülbelül 14 000 külföldi emigrált ugyanebben az évben, így a nettó bevándorlás 13 900 fő volt 1985-ben. A hetvenes évek nettó bevándorlási egyenlege 155 000 főt tett ki. 1985 között ugyanez 40 600 fő volt.

700 000 a külföldi születésű lakosok száma. 1986 elején körülbelül 389 000 külföldi állampolgár élt Svédországban (összehasonlításként: 1981-ben 414 000 fő). A külföldiek közül a finnek száma csökkent a legnagyobb mértékben (33 400 fővel a jelzett időszakban); ez elsősorban a honosítások (azaz a svéd állampolgárság felvétele) nagy számából és a Finnországba való visszatelepülésből adódik. Egyes külföldi csoportok száma növekedett a nyolcvanas évek első felében, így például a törököké (+ 2000 fő), a chileieké (+ 1300 fő). Emellett körülbelül 400 000 egykori bevándorló rendelkezik svéd állampolgársággal.

*A bevándorlók jelentősebb csoportjai állampolgárság szerint
(1986. január):*

<i>Állampolgárság</i>	<i>Fő</i>
finn*	138 600
jugoszláv	38 400
norvég	26 000
dán	26 000
török	21 500
lengyel	15 500
görög	9 400
olasz	4 000

*közülük számos svéd anyanyelvű

Ugyanebben az időben a Svédországban élő összes külföldi állampolgár 50%-a az északi országokból (Dániából, Finnországból, Izlandról és Norvégiából) való, 28%-uk egyéb európai országból, 13%-uk Ázsiából, 4%-uk Dél-Amerikából, 2%-uk Afrikából és 2%-uk Észak-Amerikából származik.

Munka- és életkörülmények

A nyolcvanas évek közepén körülbelül 205 000 külföldi dolgozott Svédországban, ez a 4,4 milliós teljes munkaerő-állománynak körülbelül az 5%-át jelenti. A bevándorlók foglalkoztatottsági aránya magasabb, mint a svédeké, ez elsősorban az eltérő kormegoszlásnak tulajdonítható. A külföldi munkavállalók körülbelül 35%-a a gyáripárban, 12,5%-a az egészségügyben, 21%-a a magánszektorban dolgozik. Körülbelül 8%-uk hivatali alkalmazott, tisztviselő.

Az elmúlt 20-25 év folyamán a svéd munkaerőpiac átstrukturálódott. Ez azt jelenti, hogy azok a munkalehetőségek, melyek korábban bőségesen álltak az újonnan érkezett bevándorlók rendelkezésére, egyszerűen eltűntek a racionalizálás következtében. Ugyanebben az időben az állami szektor visszafogott fejlesztése sem kedvezett a bevándorlók elhelyezkedésének. Sok bevándorló, aki a hatvanas évek óta az országban dolgozik, nehezen alkalmazkodik az új feltételekhez.

A svédek és a külföldi állampolgárok közti jövedelemkülönbség kicsi. Igaz ugyan, hogy a bevándorlók körében gyakoribb a túlórázás, túlmunka. Arányukat tekintve háromszor annyi bevándorló dolgozik váltott műszakban. A rosszabb munkakörülményekkel rendelkező iparágakban ugyancsak túlreprezentáltak a bevándorlók. A bevándorlókra ugyanazok a lakásstandardok vonatkoznak, mint a svédekre, mégis gyakran rosszabb körülmények között, zsúfoltabban laknak, és több eltartottról kell gondoskodniuk.

Bevándorlási rendszabályok

Svédországban csak a dán, finn, izlandi és norvég állampolgárok jogosultak tartózkodási engedély nélkül letelepedni. Valamennyi más ország polgára, aki munkát kíván vállalni, köteles munkavállalási engedélyt szerezni a külföldi svéd nagykövetségeken, illetve konzulátusokon keresztül az országba való belépés és letelepedés *előtt*. Ez a rendelkezés azokra is vonatkozik, akik svéd egyetemeken vagy főiskolákon kívánnak tanulni. (Nekik nem munkavállalási, hanem tartózkodási engedélyt kell szerezniük.) A nyolcvanas évek eleje óta Svédország rendkívül megszigorította a gazdasági-munkavállalási motivációjú bevándorlást. 1985-ben csak körülbelül 100 nem skandináv állampolgár kapott állandó tartózkodási engedélyt kifejezetten munkavállalási célból. Sokkal több tartózkodási és munkavállalási engedélyt adtak ki korlátozott időtartamra, rendszerint mindössze néhány hónapra, általában speciális feladatok elvégzésére. Aki állandó tartózkodási engedéllyel rendelkezik (manapság főként menekültek és korábbi bevándorlók hozzátartozói kapják meg), jogosult munkavállalásra is, külön munkavállalási engedély nélkül. Svédországban nincs „vendégmunkás-politika”, és nem vonják vissza a korábban kiadott munkavállalási engedélyeket.

Az állampolgárság

A skandináv állampolgárok kétéves svédországi tartózkodás után felvehetik a svéd állampolgárságot. A nem skandináv állampolgárok általában ötéves tartózkodás után folyamodhatnak honosításért. A külföldi, aki svéd állampolgárral köt házasságot, nem kapja meg automatikusan az állampolgárságot, hanem kérvényeznie kell azt.

A svéd állampolgárságot kérvényezők száma jelentősen megnőtt a hatvanas évek végén jelentkező bevándorlási hullám eredményeként. 1985-ben például 19 000 bevándorló kapta meg az állampolgárságot. Egyébként a Svédországban élő külföldi

ugyanazon jogokat élvezzi, mint a svéd polgár a szociális juttatások, oktatás stb. terén. A parlamenti választásokon választójoggal azonban csak a svéd állampolgárok rendelkeznek.

A menekültpolitika

A svéd politika az emberi jogok tiszteletben tartásával, a konfliktusok békés megoldásával, valamint a társadalmi és gazdasági igazságosság támogatásával az ENSZ-ben és egyéb nemzetközi fórumokon - a menekült-problémák felmerülésének a megelőzésére törekszik. Svédország további erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy a menekültek védelmet és gondoskodást kapjanak azon országokban, ahová hazájukból érkeztek.

Jelentős az ország részvétele az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának (UNHCR) és számos, a világ különböző részein működő, menekülteket segítő szervezetnek a munkájában. A nyolcvanas években Svédország saját területén kívül - évente több mint 400 millió koronát fordított menekültek segélyezésére. Számos országhoz hasonlóan a menekültek helyzetének javítását nemzetközi összefogással, koordinációval kívánja elérni. Ugyanez vonatkozik a fejlődő világnak juttatott fejlesztési segélyekre is.

A kormány és más hatóságok szorosan együttműködnek az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságával. A szervezet regionális képviselője a skandináv országokban 1986. január óta Stockholmban működik.

A svéd menekült-kvóta évi 1 250 fő. A kiválasztás rendszerint a Menekültügyi Főbiztossággal való konzultálás alapján történik. Az elmúlt években azonban ennél sokkal nagyobb számban érkeztek menekültek Svédországba. Egyesek már a határon, mások egy bizonyos idő után menedékkéért folyamodnak. Minden esetet gondosan kivizsgálják a törvényes előírások szerint. A vonatkozó - a menekültek státusát szabályozó - törvény az 1951-es ENSZ-konvenció alapszik, de kiterjed például a katonai szolgálatot lelkiismereti okból megtagadókra és más menekülést kiváltható esetre is. Akiknek a kérelmét kedvezően bírálják el, azok az országban maradhatnak, ha azonban a hatóságok szerint nincs elegendő alapja a menedékkérésnek, az illetőtől megtagadják a beutazást vagy kiutasítják.

A nyolcvanas évek közepétől - akárcsak Európa többi országában - Svédországban is ugrásszerűen emelkedett a menedékkéért kérők száma. A nyolcvanas évek elején ez évi pár ezer főt jelentett. 1984-ben számuk már 12 000, 1985-ben 14 500 körül volt. A menedéket keresők többsége Iránból, Irakból, Libanonból és Chiléből érkezett.

Azok, akik menedékkéért folyamodnak Svédországban, nem vállalhatnak munkát, de szállást és bizonyos szociális segítséget nyújtanak nekik, mely azonban csak az alapvető szükségletek kielégítését biztosítja.

1985-ben körülbelül 7 300 személy (felnőtt és gyerek) kapott tartózkodási engedélyt menekült (vagy ebbe a kategóriába sorolható) alapon. Ez 1 100 fővel több, mint az előző évben volt. A befogadottaknak körülbelül a fele tett eleget az ENSZ menekültkonvenciójában leírt kritériumoknak. A többiek főként lelkiismereti szolgálatmegtagadók és más, a menekült-státust erősen megközelítő személyek voltak.

A bevándorlási politika fő jellemzői

Az első lépés a svéd bevándorlási politika szabályozása területén 1966-ban történt, ekkor állítottak fel egy hivatalt, amely információval látta el a bevándorlókat.

A következő fontos döntés időpontja 1968, ez egy *parlamentari bizottság* létrehozását jelentette, melynek feladata a bevándorlók helyzetének vizsgálata volt. A bizottság számos reform bevezetését javasolta – úgy mint a tolmácsszolgálat, az alkalmazásban álló bevándorlók számára a jog a svéd nyelvoktatáshoz (tudniillik a munkaadónak kötelező elengednie az alkalmazottat az oktatás időtartamára).

1975-ben a kormány által benyújtott törvényjavaslat felvázolta egy *átfogó bevándorlási politika* alapjait. Ezen elvek alapján 1975-ben számos reformot fogadtak el, melyek főként a külföldiek (azaz a nem svéd állampolgárok) szavazati jogára,¹ a bevándorolt gyermekek oktatására² vonatkoztak.

1978-ban egy szakértőt kértek fel, hogy folytasson vizsgálatot a diszkrimináció és az etnikai előítélet mibenlétét és terjedését illetően. A svéd bevándorlási politika *teljes felülvizsgálata* 1980-ban kezdődött, amikor egy parlamenti bizottság feladatul kapta, hogy áttekintse az országba való belépés és a bevándorlási politika alapelveit. A bizottság a tapasztalatait 1984-ben jelentésben összegezte, mely alapul szolgált a kormány által benyújtott törvényjavaslatához. Ezt a parlament 1986-ban fogadta el. A *törvény*, amellyel megerősíti a bevándorlási politika 1975-ben elfogadott irányelveit, bevezeti az *ombudsman* intézményét,³ és a bevándorlók szervezeteinek⁴ új pénzügyi támogatási rendszerét állapítja meg. A nyolcvanas évek közepén új problémaként jelentkezett a kettős állampolgárság kérdése és a menedékkérők jogainak védelme is.

Kevés kivétellel a bevándorlás ellenőrzésével és a bevándorlási politikával kapcsolatos reformok nem kavartak politikai vitákat. A bevándorlók szervezeteinek képviselői tanácskozási joggal részt vettek a vitákban, és a bevándorló-szervezetek egyre fontosabb partnerré váltak a folyamatos konzultációban. A bevándorlással és a bevándorlási politikával kapcsolatos kérdések mindazonáltal egyre inkább a közvélemény és a politikai viták előterébe kerültek a nyolcvanas években. Ennek számos lehetséges magyarázata van. Az egyik, hogy a bevándorlók a svéd választók jelentős részét alkotják. A másik, hogy a bevándorlás a közkiadások számottevő részét emésztí fel. Végül az is időbe telt, míg Svédországot általánosan úgy ismerték el, mint bevándorlókat fogadó országot.

A bevándorlási politika alapelvei

Mint már korábban említettük, a bevándorlási politika alapelveit 1975-ben fogadták el. Ezek az alapelvek a következők: *egyenlőség, az identitásválasztás szabadsága* és az *együttműködés*. 1986-ban a Riksdag újra megerősítette és részleteiben kidolgozta a fenti alapelveket.

„A bevándorlási politika célkitűzése, hogy összefoglalva az egyenlőség, az identitásválasztás szabadsága és az együttműködés terminológiája által állandó maradjon. Ezeket a fogalmakat úgy kell értelmezni, hogy ugyanazok a jogok és lehetőségek illetik meg a bevándorlókat, mint a lakosság többi részét az egyén identitását és integritását illetően, továbbá a bevándorlóknak lehetőséget kell biztosítani kulturális örökségük ápolásához társadalmunk olyan alapelveinek keretein belül, mint az emberi együttélés és a kölcsönös türelem, a szolidaritás és az együttműködés a különböző eredetű emberek között. A jó etnikai kapcsolatok jellemezzék társadalmunkat, és a társadalom hangsúlyozza, hogy elutasítja az etnikai türelmetlenség minden megnyilvánulását.”

1. Az *egyenlőség* elve, melyet már 1968-ban elfogadtak, tartalmazza, hogy a bevándorlókat „azonos módon kell kezelni, mint a lakosság többi részét, és szükségleteiket az általános politika keretein belül kell kielégíteni, azaz tekintettel például a munkaerőpiac, a lakáspiac és a szociális kérdések helyzetére. Annak érdekében, hogy az egyenlő lehetőségek megvalósuljanak, gyakran különleges eszközök szükségesek. Minden hatóság köteles ilyen eszközök alkalmazását kezdeményezni, ahol ez szükséges...”

2. Az *identitásválasztás szabadsága*. A kulturális választás szabadsága a bevándorlási politika azon alapelve, mely a legtöbb vitát kiváltotta, mivel ez potenciális kihívást jelent a svéd kulturális értékek vezető szerepe számára. Éppen ezért a bevándorlási politika felülvizsgálatára 1980-ban létrehozott parlamenti bizottság egyik feladata ezen alapelv tartalmának definiálása volt. A bizottság jelentésén alapuló törvényjavaslat hangsúlyozza, hogy a svéd társadalom alapértékei – például a nők és férfiak közötti egyenlőség vagy a gyermekek jogai – nem képezhetik vita tárgyát, de gyakorlati megoldásokat kell keresni, ha konfliktusok támadnak.

Az etnikai identitás egyéni választás kérdése. A vallási, nyelvi és etnikai kisebbségek alkotmányos joga kifejezni és fejleszteni kulturális örökségüket. A kétnyelvűség az identitásválasztás valódi szabadságának az előfeltétele.

A svéd bevándorlási politikát mindazonáltal nem lehet kisebbségorientált politikának tekinteni. *A hivatalos politika nem tekinti a bevándorlókat kisebbségeknek*, annak ellenére, hogy azok valószínűleg generációkon keresztül összetartó közösségeket alkotnak. Éppen ellenkezőleg, a hivatalos vélemény szerint a bevándorlókat időben integrálni – de nem asszimilálni – kell a svéd társadalomba: „A Svédországba érkező bevándorlóknak minden lehetőséget meg kell adni, hogy integrálódjanak gazdaságilag és szociálisan a társadalomba. A bevándorlóknak lehetővé kell tenni, hogy úgy éljenek és tevékenykedjenek a svéd kulturális közösségben, mint a társadalom teljesen integrálódott tagjai, ugyanakkor ápolhassák kulturális örökségüket. De az identitásválasztás szabadsága nem értelmezhető a svéd nyelvhasználat visszautasításaként, és a közösség érdeke nem kerülhet szembe az egész svéd társadalom érdekével.” (Részletek az 1986-os törvényjavaslat szövegéből.)

3. *Együttműködés és szolidaritás*. Az együttműködést néha inkább a politika eszközeinek és nem alapelveinek tekintik. A parlament mindazonáltal megerősítette 1986-ban, hogy az együttműködés a bevándorlási politika egyik alapelve. A törvényjavaslat rámutatott, az együttműködés előfeltétele, hogy egyenlő feltételek mellett történjék a közös érdekek és célok szellemében. Ehelyütt szintén világos hivatkozás van az etnikai kapcsolatokra, és a szöveg kimondja, mi lehet a svéd bevándorlási politika újabb alapelve: az aktív fellépés az etnikai és faji alapon szerveződő idegengyűlölet és a diszkrimináció ellen, továbbá a harmonikus etnikai kapcsolatok támogatása.

A bevándorlási politika eszközrendszere

A bevándorlási politika eszközeit fokozatosan és a felmerülő kihívásokra válaszolva fejlesztették ki. Az 1960-as és a korai hetvenes években a fő feladat a svéd jóléti állam intézményeinek és szolgáltatásainak hozzáférhetővé tétele volt a bevándorlók számára, továbbá integrálódásuk megkönnyítése a munkaerőpiacon. Ettől fogva külön súlyt helyeztek az információs szolgálat fejlesztésére, nyelvi programok és tolmácsszolgálat beindítására.⁵ Az 1970-es évek közepén a bevándorlók politikai részvételével kapcsolatban felmerülő kérdések választási reformot eredményeztek: az idegen állampolgárok megkapták a helyhatósági és regionális választásokon való

részvétel jogát. Ekkor kezdődött egyébként a bevándorlók szervezeteinek anyagi támogatása is. A „második generáció”-val kapcsolatos kilátások eredményezték az úgynevezett *anyanyelvi programot*. Ez a program – azon gyermekek számára, akik a mindennapi érintkezésben nem a svédet használják – biztosítja az anyanyelv tanulásának a jogát az iskola előtti és az iskolai keretben. A nyolcvanas évek folyamán a bevándorlási politika számos vonatkozásban egyértelműbbé, határozottabbá vált. Ez mind a hivatalos adminisztratív struktúrában, mind a bevándorlók szükségleteihez idomuló társadalmi programok és szolgáltatások fejlesztésében megnyilvánult.

A svéd bevándorlási politika a feladatainak végrehajtásában nagyban számít a nem állami hatóságokra is. Igaz, az önkéntes szervezetek – a bevándorlók saját szervezetei, a munkaügyi és a szakszervezetek kivételével – alárendelt szerepet játszanak. A bevándorlók vallási szervezetei viszont a nyolcvanas években nagyobb elismerésben részesültek. Változatos együttműködési formák alakultak ki egyrészt a svéd államegyház (a lutheránus egyház) és a különböző egyházak között – beleértve a katolikus egyházat is –, másrészt az államegyház és azon egyházak, vallások között, melyek hívei főként a bevándorlók köréből kerülnek ki. Erőfeszítések történtek nem kormányzati szervezetek alapítására, melyek tagsága részben bevándorlókból áll. Ezeknek a szerepe és felelőssége egyre fontosabb a harmonikus etnikai kapcsolatok előmozdításában. A svéd bevándorlási politika nagy súlyt helyez az 1970-es évek közepe óta a nemzetközi migrációra, a bevándorlási politikára és az etnikai kapcsolatokra vonatkozó *kutatás* támogatására is.⁶

A bevándorlással foglalkozó szervezetek, hatóságok

Az 1970-es évek eleje óta számottevő változások történtek a bevándorlási politikával foglalkozó politikai és adminisztratív struktúrában. 1973-ban az első kabinetminiszter volt a felelős a bevándorlási ügyekért. 1984-ben a Munkaügyi Minisztériumban külön egységet létesítettek a bevándorlási politika koordinálására. Ez az egység a már korábban működő osztály mellé került, mely főként a Bevándorlási Hivatal döntése? ellen beadott fellebbezéseket bírálta el.

A *Svéd Bevándorlási Hivatalt* 1969-ben hozták létre, és ez a szervezet – a Munkaügyi Minisztérium fennhatósága alatt – a bevándorlással foglalkozó központi hatóság. A Hivatal élén a kormány által kinevezett igazgató és az igazgatótanács áll. Az igazgató kinevezése hat évre szól. A Hivatalhoz kapcsolódik a bevándorlók szervezeteit képviselő „referencia csoport”, mely évente kétszer ülésezik.

A Hivatal foglalkozik a vízumügyekkel, a munka- és tartózkodási engedélyekkel és az állampolgársági kérvényekkel. Felelős továbbá a bevándorlási politika koordinálásáért és folyamatos figyelemmel kíséréséért az egyéb országok, helyi hatóságok és nem kormányzati szervezetek szintjén. A Hivatal kezeli a bevándorló szervezetek állami támogatására fordítható pénzeszközöket is. 1985. január 1. óta a Hivatal felelős a menekültek fogadásáért is, valamint az országban működő körülbelül 40 menekültközpont felügyeletéért. A 284 svéd helyhatóságból több mint 200 fogadott be menekülteket, ezekkel is együttműködésben, kapcsolatban van a Bevándorlási Hivatal.

Az információs tevékenység is a Hivatal egyik fontos feladata. Könyvtára egyben a bevándorlás országos dokumentációs központja. Évi hat alkalommal folyóiratot jelentet meg *New to Sweden* címmel, és tolmácsszolgálatot működtet számos nyelven.

A Hivatal feladatkörébe tartozik továbbá, hogy a bevándorlókat ellássa a svéd társadalom intézményeiről szóló alapvető információkkal, és a társadalmi

programokat és szolgáltatásokat elérhetővé tegye számukra. Ismeretterjesztést is végez a bevándorlásról és a bevándorlókról, és ilyen tárgyú kutatásokat finanszíroz.

1986-ban külön szervezeti egységet hoztak létre, melynek feladata az etnikai kapcsolatok fejlődésének nyomon követése, figyelése és információs szolgáltatás a harmonikus etnikai kapcsolatok támogatása érdekében. Valamennyi *országos szintű hatóságnak* törvényes felelőssége, hogy különös figyelmet fordítson a bevándorlók szükségleteinek kielégítésére, és megfelelő megoldásokat javasoljon, amikor az szükséges. Ezen hatóságok közül egyesek speciális programokat fogadtak el a bevándorlók számára, például az Országos Munkaügyi Hivatal 1986-ban indította a saját bevándorlókat érintő programját *Open the Doors* címmel. Ezen program alapján a munkaerőpiaci szervezetek kötelesek: a) kitárni a kapukat a bevándorlók előtt, hatékony támogatást biztosítva nekik a munkaadókkal való kapcsolatteremtésben; b) figyelembe venni az alkalmazáskor azt az oktatási kvalifikációt és szakmai tapasztalatot, melyet a bevándorlók vagy menekültek Svédországon kívül szereztek; c) további oktatási lehetőséget biztosítani; d) bővíteni a munkaerőpiaci lehetőségeket, főként az ifjúság és a nők számára; e) együttműködni a politikai pártokkal, és kifejleszteni az együttműködés különféle formáit a helyi hatóságokkal a bevándorlók és menekültek ügyében; f) a szakmai tapasztalatokat és tudást megosztani és terjeszteni a bevándorlók körében.

A helyi hatóságoknak is fontos szerepük van a bevándorlási politika elveinek a gyakorlatba való átültetésében, mióta a felelősség őket illeti a lakásellátás, a társadalmi szolgáltatások, az oktatás, a szabadidős tevékenységek, valamint a bevándorlók helyi egyesületeinek támogatása területén. Sok helyhatóság bevándorlási irodát tart fenn, amely általános információval, tanácsadással, tolmácsszolgálattal áll a hozzáférők rendelkezésére. A jelentős számú bevándorlóközönnyel bíró településekben sok helyen választott testület foglalkozik a bevándorlók ügyeivel.

A bevándorlás témakörével foglalkozó adminisztratív struktúra kiépülésével párhuzamosan az együttműködés változatos formái alakultak ki a bevándorlók szervezeteivel.

A bevándorlás állami finanszírozása

A parlament által a bevándorlás finanszírozására megszavazott összeg legfontosabb felhasználási területei: a menedékkérők és a menekültek fogadása; nyelvoktatás; a bevándorló gyermekek anyanyelvi oktatása; a bevándorlók szervezeteinek anyagi támogatása; információs szolgáltatás; a bevándorlás ügyintézése.

Továbbá a helyhatóságok anyagilag támogatják: a bevándorlók helyi egyesületeit; az információs és tolmácsszolgálatot.

Példaként néhány adat az állami költségvetés bevándorlási ügyekkel kapcsolatos kiadásaira az 1987/88-as pénzügyi évből (az adatok kerekítve): menekültfogadó állomások fenntartása: 500 millió Skr.; a helyhatóságok menekültek fogadásával kapcsolatos költségeinek megtérítésére: 785 millió Skr.; a helyhatóságoknak a svéd nyelvoktatás költségeire: 244 millió Skr.; a svéd nyelvoktatásban részt vevő bevándorlók juttatása: 108 millió Skr.; a bevándorló és a nyelvi kisebbségekhez tartozó gyermekek anyanyelvi oktatásának költségei: 835 millió Skr.

Bevándorlási politika a kilencvenes évek elején

Az elmúlt években Svédország nagyszámú bevándorlót fogadott gyakorlatilag az egész világból. Néhány európai országgal ellentétben, ez a tény nem osztotta meg a közvéleményt.

Ez biztató, de ugyanakkor néhány nyugtalanító jelenségről is beszélni kell. A bevándorlók körében például magas a munkanélküliség, gyakran rendkívül rosszak a lakáskörülményeik, és néha etnikai diszkrimináció áldozatai a munkaerőpiacon. 1990-ben előfordultak támadások az ország különböző pontjain a menekültek szállásai ellen, és bevándorlóellenes röpcédulákat terjesztettek a munkahelyeken és az iskolákban. Az elmúlt évtizedek tapasztalatai alapján megérlelődött a felismerés: nincsenek éles határok a „menekültpolitika” és a „bevándorlási politika” eszközei között. Azon személyek, akik mint menekültek letelepülhetnek Svédországban, különleges fogadtatásban részesülnek, ugyanis aki elmenekült és nem térhet vissza hazájába, annak különös szüksége van a támogatásra ottléte kezdetén. Ezenkívül *a menekültek* egyben *bevándorlók* is, és hasonló elbírálásban részesülnek, mint a legális bevándorlók.

A menekültek fogadásának az eseményekhez igazodó állandó változásával párhuzamosan 1989 és 1990 folyamán megváltozott a nézet a bevándorlók hosszú távú integrációjával kapcsolatban.

A kormányzat részéről a kabinet belső struktúrája a felelősségmegosztás fenti elveit tükrözi. A gyakorlati politikai döntések előkészítésének felelőssége a kormányhivatalok hatáskörébe tartozik. *A bevándorlásügyi* miniszter a kabinetben belül felügyeli és koordinálja a munkát, így az eredmények és döntések összhangban állnak a kormány és a parlament által megfogalmazott célokkal.

Az egységes menekült- és bevándorlási politika megszületése

1990 tavaszán egy tárcaközi munkabizottság felvázolta az egységes *menekült- és bevándorlási politika* kereteit. Ezután két szakértőt – Johan Munck legfelsőbb bírósági bírót és Gösta Edgrent, az ENSZ főtítkárhelyettesét – bízott meg a kormány további tanulmányok készítésével. Megállapításaikat 1991 februárjában ismertették a „Menekült- és bevándorlási politika” című jelentésben. Előterjesztésük szándékuk szerint alapul szolgálhat egy törvényjavaslathoz, melyet 1991 tavaszán terveztek benyújtani mint a menekült- és bevándorlási politika új alapelveit.

A jelentés felsorolja a világ menekültproblémájának megoldására tett kezdeményezéseket, mint olyan vállalkozásokat, melyek növekvő nemzetközi együttműködést kívánnak. A fejlesztési segélyek formájában nyújtott gazdasági támogatást össze kell kötni olyan biztonságpolitikai célkitűzésekkel, mint a béke megőrzése és az emberi jogok tiszteletben tartása. Az egységes menekült- és bevándorlási politikát úgy kell megtervezni, hogy akadályozza a felesleges migrációt, védelmezze a menekült intézményét, támogassa az önkéntes repatriálást és a regionális megoldásokat, továbbá ösztönözze a kvóta szerinti menekültek átvételét, és a maximális segítséget nyújtsa azoknak a menekülteknek, akiknek erre a leginkább szükségük van. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának nyújtott gazdasági támogatást növelni kell.

Svédországban a menekültkérdést az eddiginél fokozottabban a külpolitika, a fejlesztési együttműködés és a külkereskedelem kontextusában kell kezelni. Ebben az összefüggésben a parlamentet rendszeres jelentésekkel kell ellátni az emberi jogok tiszteletben tartásáról a különböző országokban. A jelentés áttekinti azokat a módszereket – hosszú és rövid távú megoldásokat –, melyeket Svédország alkalmazhat a nemzetközi mezőnyben, hogy egyrészt csökkentse a menekülést kiváltó

helyzetek előfordulásának gyakoriságát, másrészt támogassa a menekülteket, mindenekelőtt a fejlődő országokban. Ez magában foglalja – többek között – a menekültek segélyezésének koordinálását, az önkéntes szervezetek szerepének tisztázását a menekültügyben és az együttműködés kérdését az ENSZ-Főbiztossággal.

A jelentés készabi előterjesztésükben világos megkülönböztetést javasolnak a bevándorlást kérelmezők két fő csoportja között: az egyikbe tartoznak, akik elvben feltétlenül jogosultak az engedélyre, a másikba az egyéb lehetséges bevándorlók. A második kategóriát illetően kvótát vagy számbeli határt kell felállítani az ország befogadó kapacitásának megfelelően. Azonban nem állíthatók korlátok azok elé, akik alapvetően jogosultak az országban tartózkodni. Másrészt az ő számuk nagyban befolyásolja, hogy a másik kategóriába tartozók közül hányan kapnak letelepedési engedélyt. Azok közül, akik elvben jogosultak a letelepedési engedélyre, elsősorban azokat a menekülteket kell említeni, akik az 1951-es Genfi Konvenció hatálya alá esnek. A szerzők azt ajánlják, hogy a Konvenciót értelmezzék a jelenleginél nagyvonalúbban.

Továbbá a jelentés szerzői javasolják új védőrendelkezések bevezetését azon esetekben, mikor a kérelmező nem esik ugyan a Genfi Konvenció hatálya alá, de a tartózkodási engedély visszautasítása nyíltan ellentétben állna a humanitás követelményével. Azon személyeknek, akikre ezen védőszabályok érvényesek, elvben szintén biztosítani kell a letelepedést. Ez vonatkozik például azokra, akiket nem fenyeget ugyan üldözés veszélye, de ki vannak téve a háborús eseményekből fakadó szenvedésnek.

Végül javasolják, hogy a már Svédországban letelepedett személy házastársának vagy élettársának és nem felnőtt gyermekének letelepedési engedélyre való jogosultságát törvény által erősítsék meg. Egyébként szigorításokat indítványoznak – előre meghatározott kvóta formájában – minden egyéb személy számára, akik nem tartoznak a fenti kategóriákba, de szeretnének letelepedni Svédországban.

A fenti kormányzati lépések arról tanúskodnak, hogy a svéd politikai döntéshozókban tudatosult: a bevándorló- és menekültkérdés kezelésében paradigmaváltásra van szükség. Az utóbbi 20-25 év szociáldemokrata kormányzata által folytatott gyakorlat aligha tartható fenn.

A társadalmi türelmetlenség fokozódik, olykor szélsőséges megnyilvánulások ü előfordulnak, például 1992 elején Stockholmban bőrfejűek bevándorlókat támadtak meg, néhányat meggyilkoltak. Az állami hatóságok a fokozódó gazdasági nehézségek nyomására a könnyebbik megoldást – a kiutasítást választják. (1989 második felében az üldözések elől menekülő körülbelül 5000 bulgáriai török jutott erre a sorsra de sorolhatnánk a hasonló adatokat.) A csónak megtelt? A kérdésre a kilencvenes évek fejleményei, az új kihívásokra adott válaszok fognak felelni.

Jegyzetek

- 1 A bevándorlási politika fontos jellemzője 1975-től az a törekvés, hogy a bevándorlók nagyobb mértékben vegyenek részt a svéd politikai életben. Ennek értelmében minden külföldi, aki legalább három éve él Svédországban, *korlátozott választójoggal* rendelkezik, azaz a helyi és regionális választásokon részt vehet, továbbá jogosult jelöltként is fellépni ezeken a választásokon. Ezen döntések horderejére jellemző, hogy Svédország volt az első a világon, amelyik megtette ezt a lépést. Az új törvény az 1976-os választásokon lépett életbe, melyeken 220 000 külföldi rendelkezett választójoggal, és 60%-uk élt is vele. A következő - 1979-es, 1982-es és 1985-ös választásokon a külföldiek részvételi aránya 50% körül volt.
- 2 Az újabb reformok jelentőse célkitűzése a bevándorlók gyerekei helytelének javítása. Az *anyanyelvi program* végrehajtása iskolai keretek között történik; ennek az a célja, hogy a gyerekek büszkéek legyenek anyanyelvükre és őrizzék meg azt. Ugyanakkor svéd nyelvoktatásban is részesülnek-

második nyelvként-annak érdekében, hogy később beilleszkedhessenek a svéd oktatási rendszerbe. A svéd iskolákban jelenleg az anyanyelvi program keretében több mint 60 (hatvan!) nyelven folyik tanítás, melyben az iskola előkészítő osztályoktól a felső középiskolás évfolyamokig 63 000 tanuló vesz részt.

- 3 1986 tavaszán a parlament elfogadta az esetleges etnikai diszkrimináció kivizsgálásával foglalkozó hivatal (hatóság), úgynevezett ombudsman felállítását 1986. július 1-jei hatállyal. Az ombudsman feladata fellépni az etnikai diszkrimináció ellen.
- 4 Annak érdekében, hogy a bevándorlók jobb eséllyel vegyenek részt a közéletben, és fel tudják hívni magukra a közvélemény figyelmét, a kormány segélyekkel támogatja a bevándorlók nemzeti szervezeteit. Jelenleg körülbelül 30 nemzeti szervezet működik, ezek több mint 1200 egyesületet tömörítenek körülbelül 175 000 fős taglétszámmal.
- 5 A *felőtt* bevándorlók *oktatási lehetőségei* szintén bővültek. Egy 1973-ban elfogadott törvény kötelezi a munkáltatókat, hogy bevándorolt alkalmazottaik számára 240 óra fizetett távollétet engedélyezzenek, mialatt azok ingyenes alapfokú svéd nyelvtanfolyamon vesznek részt. A nyelvtanfolyamok költségeit az állam fedezi. Az iskolázatlan bevándorlók alapfokú oktatását, iskolázását felvállaló program 1977-ben kezdődött. A felnőtt bevándorlók svéd nyelvoktatási rendszere 1986. július 1-jétől a következőképpen módosult: minden újonnan érkezett részt vehet egy 400-500 órás alapfokú kurzuson, és továbbtanulhat egy minimum 200 órás tanfolyamon. 1976-ban a kormány megállapította a *tolmácsok és hivatalos fordítók* követelményrendszerét. Azóta a helyi hatóságok a felelősek a tolmácsszolgálat működéséért. Az országban körülbelül 100, a bevándorlók rendelkezésére álló hivatalban lehet igénybe venni. Ugyancsak számottevő erőfeszítések történtek a bevándorlók és a nyelvi kisebbségek *kulturális* életének támogatására. A kormány támogatásával számos kisebbségi nyelven jelennek meg publikációk. A könyvtáraknak külön pénzalapok állnak rendelkezésre külföldi irodalom vásárlására. Központi segítséggel folyik a kisebbségi sajtó újjászervezése. A kormány által a bevándorlók számára kiadott újság 12 nyelven jelenik meg, s 50 000 előfizetője van. Továbbá a svéd állami rádió és televízió számos kisebbségi nyelven sugároz adásokat, finnül, szerbhórvatul, görögül, törökül, spanyolul és lengyelül.
- 6 A témával foglalkozó kutatóintézetek: Nemzetközi Migrációs és Etnikai Kapcsolatok Intézete (Stockholm), Svéd Bevándorlási Intézet (Boras), Multietnikus Kutatások Központja (Uppsala), továbbá a Bevándorlási Hivatal dokumentációs központja.

Tájékoztató bibliográfia

- Discrimination and racial agitation.* Statens invandrarverk, Norrköping 1983. *Swedish Immigration Policy.* Ministry of Labour, Stockholm 1984.
- Information to applicants for asylum in Sweden.* Norrköping 1985.
- Swedish Refugee Policy and its Implementation.* Stockholm 1986.
- Open the doors for immigrants.* The Swedish labour market administration's programme for immigrants, 1986.
- Eva Lundberg Lithman: *Immigration an Immigrant Policy in Sweden.* The Swedish Institute, 1987.
- Tomas Hammar – Sven Alur Reinans: *SOPEMI Report Immigration to Sweden in 1985 and 1986* Stockholms Universite, 1987.
- Facts about the Immigration Board* Statens invandrarverk, Norrköping 1987. *Immigration Controls.* Statens invandrarverk, Norrköping 1987.
- The Police and Immigrants. Ombudsmon against Ethnic Discrimination,* Stockholm 1988.
- The Alien under Swedish Law. The Discrimination Ombudsman,* Stockholm 1989. *Immigrant and Refugee policy in Sweden 1991.* Ministry of Labour, Stockholm 1991.

GYÖRGY ÉGER

SWEDISH IMMIGRATION AND REFUGEE POLITICS AFTER WORLD WAR II

Sweden is known as the state with one of the most tolerant refugee/immigrant politics. This study introduces the immigration process and the institutional background that has influenced it. Large-scale immigration began in the years between the two world wars, and in the next fifty years the homogeneous population became multi-lingual and ethnically stratified. Today, one million of the 8,4 million Swedes are descendants of immigrant parents. After providing a short introduction to the

immigration waves, this study discusses the employment and living conditions of the immigrants, immigration regulation; and the rules and facts related to citizenship and refugee policy. An analysis of the fundamental principles, legal measures, and organizations and authorities involved in these matters, the author draws some conclusions regarding the experiences of the 1990's. The recurrent hatred of foreigners – increasingly affecting the Swedish population – has led the Swedish state to create a unified refugee and immigrant policy.

1. sz táblázat

Svédországban tartózkodási engedélyt kapott menekültek száma
1950-1990

Kibocsátó ország	1960-67	1968-77	1979-89	1990	
				Menedék kérelmek száma	Tartózkodási engedélyek száma
Bulgária	-	-	414	354	259
Jugoszlávia	6296	677	544	2272	657
Lengyelország	371	4700	5705	271	133
Románia	-	-	3363	2718	874
Csehország	327	3100	1038	-	-
Magyarország	8237	4663	2119	167	170
Szovjetunió	-	-	-	736	95
Hontalan	-	-	-	1762	1398
Egyéb Kelet-Európa	1227	512	426	-	-
Görögország	26	5039	79	-	-
Irak	-	-	6144	1995	1925
Irán	-	-	20226	4305	1842
SzírIA	-	-	1148	-	-
Libanon	202	1189	2754	3569	874
Törökország	-	4700	2783	1034	414
Kambodzsa	-	-	201	-	-
Vietnam	-	-	5038	-	-
EtiópIA	-	-	5299	1077	1182
Szomália	-	-	518	-	-
Uganda	-	634	349	-	-
Argentína	-	-	1421	-	-
Bolívia	-	-	1017	-	-
Chile	-	6500	11252	30	437
Uruguay	-	-	1559	-	-
Egyéb Latin-Amerika	-	-	1585	-	-
Egyéb országok	7246	6168	7814	8160	2573

Ebben az időszakban a felnőttekkel együtt kb.: 31000 gyermek-hozzátartozó is engedélyt kapott.
Forrás; Den automnordiska invandringen 1989. Statistik 4. Statens invadrvävenk 1990.

2. számú táblázat

A helyhatóságok által fogadott menekültek 1985-1990

Év	Szerződés alapján menekülteket fogadó helységek	Befogadottak száma	Helyhatóságok száma
1985	8,737	14,232	137
1986	12,400	14,838	197
1987	14,282	18,686	245
1988	16,934	17,889	165
1989	18,297	21,143	276

Regio – Kisebbségi Szemle 1992. 3. évf. 3.sz.

1990	22,330	22,500 ¹	278
------	--------	---------------------	-----

¹/ előzetes adat

Immigrant and Refugee policy in Sweden 1991. Ministry of Labour, 1991. 35.

3. sz. táblázat

Bevándorlás 1989-199 (Ezer főben)

Év	Bevándorlás			Kivándorlás			Bevándorlási többlet		
	Összes	Skandinávia	Egyéb	Összes	Skandinávia	Egyéb	Összes	Skandinávia	Egyéb
1980	34,3	16,3	18,2	20,8	13,6	7,2	13,7	2,6	11,0
1981	27,4	10,0	17,4	20,8	15,3	5,5	6,6	-5,3	11,9
1982	25,1	7,3	17,8	19,9	14,5	5,4	5,2	-7,2	12,4
1983	22,3	7,4	14,9	17,4	12,0	5,4	4,9	-4,6	9,5
1984	26,0	8,4	17,6	14,6	10,0	4,6	11,4	-1,6	13,0
1985	27,9	8,4	19,5	14,0	9,2	4,9	13,9	-0,8	14,7
1986	34,0	8,9	25,2	15,4	8,7	6,6	18,6	0,2	18,6
1987	37,1	8,9	28,1	11,6	8,1	3,5	25,5	0,8	24,7
1988	44,5	11,5	33,0	11,8	8,3	3,5	32,6	3,2	28,4
1989	58,8	18,9	40,0	13,1	9,7	3,4	45,7	9,2	36,5
1990	53,3	16,0	37,4	16,2	12,5	3,7	37,1	3,5	33,6
1980-1990:	390,8	122,0	168,8	175,6	121,9	53,7	215,2	0,1	215,1

Forrás: Immigrant and Refugee policy in Sweden 1991. Ministry of Labour, 1991. 15-16.

KONTRA MIKLÓS

Magyar ethnonymák South Bendben

KISS LAJOSNAK

Amikor különféle nemzetiségű vagy eltérő rasszhoz tartozó emberek alkotnak valamilyen nyelvközösséget, a nyelvközösség egyes csoportjai ethnonymákat kapnak. Az ilyen nevek keletkezésének, jelentésváltozásainak és használatból való kiavulásának kutatása a nyelvészet, a szociológia és a történettudomány számára is jelentős. A magyar *tót* szó eredeti jelentése valószínűleg ‘kárpát-medencei szláv’ volt, ami fokozatos jelentésváltozások révén ‘észak-magyarországi szláv’ jelentéssé alakult át (vö. Décsy Gyula, „Tót’ szavunk jelentéstörténetéhez” *Új Látóhatár* 22 [1971]: 339-40). Fehér és fekete bőrű foglyok egymás azonosítására használt neveit vizsgálva Nathan Kanstrowitz („The Vocabulary of Race Relations in a Prison” *Publications of the American Dialect Society* 51 [1969]: 23-34) kijelenti, hogy „az ilyen nevek maradéktalan feltérképezése a néger és fehér elítéltek közötti társadalmi viszonyokat teljességükben tükrözi.” A felsőöri kétnyelvű magyarok saját magukat sem magyarnak, sem osztráknak nem hívják: ők *üöriek*, vagyis sem nem madzsarok’ a mai Magyarországon születettek’, sem nem *dzsütméntek* ‘Felsőörbe betelepültek’ (Susan Gal, *Language Shift*, 105. New York, Academic Press, 1979).

Ebben a dolgozatban a *Project on Hungarian–American Bilingualism in South Bend, Indiana* keretében 1980 nyarán gyűjtött, több mint 50 órányi hangfelvétel alapján tekintem át az ethnonymákat.¹

South Bendbe az első magyar telepesek 1882-ben érkeztek. A *Registrum Matrimoniorum Ecclesiae „Sancti Stephani” South Benediense* első kötete szerint az első bevándorlók zöme Nyugat-Magyarországról érkezett, Sopron és Győr megyékből. 1932-re az első betelepülők és utódaik 10 ezres lélekszámú, virágzó magyar közösséget hoztak létre (vö. *Golden Jubilee Album of the Magyar People in South Bend, Indiana*, 15. South Bend, Városi Élet nyomda, 1932). A magyarok nagyrészt az Oliver mezőgazdasági gépgyárban, a Singer varrógépgyárban és a Studebaker autógyárban dolgoztak Ezeket az első világháború előtt gazdasági okokból bevándorlókat két jóval kisebb, politikai okokból bevándorló csoport követte később: körülbelül 70 *displaced person* érkezett a városba 1945 után, akiket mintegy 300 menekült követett 1956-57-ben (vö. Darlene Scherer, *Hungarian Americans of South Bend*, 2. Ethnic Heritage Studies Program, Indiana University at South Bend, 1975). Az 1970. évi *Census of Population* (Vol. 1, Part 16, 16-610) szerint a „South Bend Standard Metropolitan Statistical Area” területén² 5348 magyar anyanyelvű ember élt. Közülük 706-an Amerikában született szülők gyermekei voltak, 3300-an külföldön született szülő(k) Amerikában született gyermekei voltak, és 1342-en külföldön születettek. A magyarokon kívül South Bendben élnek még németek, olaszok, mexikóiak, lengyelek s néhány más, kisebb lélekszámú idegen ajkú csoport is. A népszámlálási körzetben élő idegen ajkúak az összlakosság közel 20%-át teszik ki.

A bemutatandó ethnonymák az öregamerikásokkal, második generációs magyarokkal és a South Bendbe valamikor a második világháború után érkezőkkel készített angol és magyar nyelvű interjúkból származnak³ A nevek két csoportra oszlanak: az amerikai magyarokra vonatkozókra és a nem magyarokra utalókra.

Öregamerikások

A nem magyarok az első bevándorlókra általában *Hungarians* vagy *Hunkies* névvel utaltak:

[lektöbnyire / a magyarokat hokinak hifták/ /]⁴

(Németh F. Péter, szül. South Bend, 1915)

Ugyanakkor a *Magyars* megjelölés sem volt ritka:

I would say a lot of non-Hungarians used it [i.e. *Magyars*]

(Mrs. Mary Horvath, South Bend, 1929)

A bennszülött amerikaiak a bevándorló magyarokat a pejoratív *greenhorn* 'zöldfülű' névvel is illették, ennek amerikai magyar formája a *grinór* vagy *grínhorn* szó:

[minkt / ú csufúták, hogy / grínhorn / zöldešek /]

(Frank Vukovits, Sr., South Bend, 1909)

A második világháború után bevándoroltak a magyar közösség alapítóira általában mint *öreg magyarok*-ra vagy az *öregek-re* utalnak.

Vadmagyarok

A South Bend-i magyarok a *vadmagyar* szót két jelentésben használják. Az egyik jelentés: 'magyarságára túlzottan büszke, gyakran vadul mulatozó ember'. Csapó Géza (South Bend, 1925) szerint az öregamerikások között az ilyen magatartás gyakori volt, de mára ez jószerivel megszűnt. Egy másik adatközlőnk, Msgr. John S. Sabo (Cartere, N. J., 1905), aki a Magyarok Nagyasszonya egyházközség lelkipásztoraként fél évszázadot szolgált, így jellemezte a vadmagyarokat:

[asz szoktuk rá mondani hogy téglával veri a mellét]

A *vadmagyar* szónak azonban van egy másik jelentése is: 'magyar szülők Amerikában született gyermeke, aki nem beszél túl jól magyarul'. Czifra Gizella (Fertőszéplak, 1902) a vadmagyarokat így jellemezte:

[em má itt született ja / és nem beszé rendésen magyaru¹ / akor ara asz mongyuk hogy / ó ez má egy vadmagyar //]

Arra a kérdésre, hogy miért hívják vadmagyaroknak a vadmagyarokat, Mrs. Mary Horvath, aki maga is az, ezt válaszolta: „I really don't know, it's just a term I grew up with, and I understand it to be when you're talking half Hungarian and half American, and you sort of understand, but you're not very fluent.” Mrs. Joseph Pal (South Bend, 1925) a vadmagyarok és az 1956-osok közti közlésbeli nehézségeket a következőképp mesélte el:

[min^k mind¹ég montuk vadmadzsart beszélünk de ű^k ű^k / az igazi madzsar beszéd vót // tugya én mondtam ä én megnősütem / aszonták én férjhő mentem // si ... // akik igazán tuttak beszéni magyarù //]

A Pennsylvania államban született Mrs. Irene Toth (Big Run, Pa., 1919), aki palócosan beszél magyarul, és 1950-ben költözött csak South Bendbe, szülőhelyén nem ismerte a *vadmagyar* szót, azt felnőttként, Indianában tanulta meg.

Dípík

A *Webster's Third* néven ismert legtekintélyesebb amerikai értelmező szótár szerint a *displaced person* olyan személyt jelent, akit háború vagy elnyomás következtében elűztek, deportáltak vagy menekülésre kényszerítettek abból az országból, amelynek állampolgára vagy állandó lakója. Amikor e csoportba tartozó magyarok

megnevezésére van szükség, az amerikai magyarok *a dípi* vagy *a dípis* szót használják:

[egy dípi /nēm is dípi hanem rēfjudzsi volt //]

(Czifra Gizella)

[akik háboru után jöttek ki azok dípisēk voltak /]

(Tóth Ferencné, Tompaládony, 1922)

Noha az öregamerikások tudják, hogy a D.P. *a displaced person* rövidítése, nem feltétlenül képesek helyesen magyarra fordítani a kifejezést, ha erre kérik őket. Amikor ezek a hontalan személyek elhagyták Magyarországot, *a dípi* szó az óházában is ismert volt, de azóta feledésbe merült (Országh László, *Angol eredetű elemek a magyar szókészletben* 1977.)

Szabadságharcosok

Joshua Fishman *Hungarian Language Maintenance in the United States* (Bloomington, Indiana University, 1966) című munkájában *a freedom fighter* ‘szabadságharcos’ szót azért használja, mert „az 1956-os menekülteknek ez vált a legszélesebb körben használt nevévé mind az általános amerikai nyelvhasználatban, mind az amerikai magyarban” (52). A szó magyar megfelelőjét, *a szabadságharcos-t* ma is használják South Bend- ben, noha az angol *refugee* ‘menekült’ magyar replicái⁵, *a refjudzsi és a refudzsi* térnyerését figyelhetjük meg az egykor népszerű magyar szóval szemben:

[tutta hogy én rēfudzsi vagyok//]

(Tóth Ferenc, Dasztifalu, 1920)

[amikor én kijöttem / akkor refudzsinak mont^{ak} híftak bennünket / vagy hankinak //] (Rolkó Zoltán, Budapest, 1938)

Más adatközlőkhöz hasonlóan Mr. Rolkó is tudatában van „bizonyos zavarnak”, amelyet az angol szleng *honky* ‘fehér ember’ szó okoz. Számára a *Hunky* és a *honky* szavak homofónok.

Nem kelt meglepetést az angol *fifty-sixers* ‘ötvenhatosok’ szó használata ‘az 1956-os magyar forradalom menekültjei’ jelentésben, miként az sem, hogy a South Bend-i magyar beszédben *az ötvenhatosok* – ez az egyetlen magyar szótárban máig sem szereplő szó – elég gyakori. A szabadságharcosokat, mint a legutolsó jelentősebb magyar bevándorló csoportot, *új magyar-oknak* is nevezték:

[mikor mi új magyarok idejöttünk]

(Tóth Ferencné)

Közismert, hogy az egybeírt *újmagyar* szó ‘Magyarországon meghonosodott idegen; cigány’ jelentéssel használatos az óházában.

Összmagyarság

Az Amerikában szokásos két elemű, gyakran kötőjeles nevek (pl. *Polish-Americans*, *Hungarian-Americans*) helyett az összes South Bend-i magyarra általában *a Hungarians* szóval történik utalás. Az 1932. évben kiadott emlékalbumban, a *Golden Jubilee Album*-ban a *the Magyar people* megnevezés olvasható az összes üdvözlő távirat szövegében. Ugyanezen album hirdetéseiben az *összmagyarság* szó többször is felbukkan (pl. 73, 76, 81, 100). Ez az Értelmező kéziszótárunkban nem lelhető szó amerikai magyar eredetűnek tűnik, és a létezett magyar szocializmus utolsó évtizedében itthon gyakorlatilag ismeretlen volt.

Amerikaiak

Magyar nyelvű interjúinkban négy szó fordul elő ‘amerikaiak’ jelentéssel: *amerikaiak, angolok, bennszülöttek és jenkik*. Az *amerikaiak* jelentése az óhazai magyarban megegyezik a tengerentúli magyarbeli jelentéssel. Az *angolok* Magyarországon ‘angol személyek’ jelentéssel bír, amerikaiakra nem lehet vele utalni. Az egyes számú főnév ‘az angol nyelv’-et is jelenti azonban, ily módon a South Bend-i ethnonyma a fordítottja annak, amit Clark M. Zlotchew („Latino as a Term for the Spanish Language” Orbis XXIII [1974]: 232-4) „az etnikai csoportot nyelvvel azonosítás rendkívül gyakori esetének” nevez. A South Bend-i magyarban a *jenkik* jelentése pejoratív:

[ők engem a munkán izének jaj hankinak csufunak / én hívom őket jenkinek //]
(Tóth Ferenc)

Feketék

A fekete bőrű emberek megnevezésére South Bendben a magyarok leggyakrabban a *feketék* és a *négerek* szót használják. Mivel a magyarok és a négerek gyakran egy munkahelyen dolgoztak, a négerek bizonyos része megtanulta a magyar *fekete* szó jelentését (a *néger*-nek még a hangalakja is hasonlíthatott az angol *Negro* hangalakjára). Ennek következtében azok a magyarok, akik a négerekről úgy kívántak említést tenni jelenlétükben, hogy ne értsék meg, hogy róluk van szó, elkezdtek a *barna* és a *színes* szót használni. Egyes adatközlők szerint a *kapuvári* szó is a feketére használt eufémizmus. Adatközlőink zöme azonban úgy véli, hogy a szó némileg viccelődő és pejoratív jelentésárnyalattal bír. Számos magyarázatot kaptunk arra, hogy a szó miként nyerte el ‘fekete bőrű ember’ jelentését; ezek közül kettőt mutatunk itt be:

[mikor én a sztudabékékné dógosztam ott a / kefetériába tuggya mi a kefetéria / dógozott egy / szip csinos embər vót / asztán kérdészték tőle hoty tē / ot rátanitoták tuggya a magyarok / tē hovavalósi vagy / asz mongya kapuvári//]

(Czifra Gizella)

[a *sauøbendi* magyarság javarésze Sopron megyéből/két javarésze Sopron megyéből jöttek ide / ā ā vót egy másik csoport még bácskából jöttek// namost állítólag kapuvár faluban ott vótak sötétebb / hát jobban jobban csuf izé végett még vicc végett kapuváriaknak // ety csomó / csomó sauø *bendi* ténleg kapuvári//]

(Frank Vukovits, Sr.)

Ma már nehéz lenne megállapítani, hogy a kapuvári ‘fekete bőrű ember’ jelentése valóban úgy keletkezett-e, hogy a bácskai bevándorlók gúnyolták a nyugat-magyarországiakat és az amerikaiakat. Mivel mind a cigányok, mind a négerek sötét bőrűek, a *kapuvári* szót ‘néger’ jelentéssel is kezdték használni, abban a hitben, hogy Kapuváron jelentős számú cigány népesség is él. Ez azonban legalábbis megkérdőjelezendő, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a cigányok egész Magyarország területén megtalálhatók, de Vas és Győr-Sopron megyében vannak legkevesebben (vö. *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. kötet, 426.

Lengyelek

A mai South Bend-i kisebbségek között a lengyelek lélekszámukat tekintve a legjelentősebbek közé sorolhatók. Általában *Polish people* vagy *Polacks* névvel illetik

őket, az utóbbi barátságtalan megnevezés. Jónéhány évtizeddel ezelőtt a magyarok is *polákok*-nak hívták őket (e szó magyarországi kiejtésben *polyákok*-nak hallatszik), de manapság a *lengyelek* népnév egyre gyakoribb. Feltételezhetjük, hogy a *lengyelek* növekvő gyakoriságú használata az amerikaiak megnövekedett etnikai tudatosságával is magyarázható, aminek következtében az olyan „érzékenységet sértő” szavak használatában, mint amilyen az angol *Polack* vagy az amerikai magyar *polák*, a beszélők óvatosabbak, mint korábban.

A szlávvisok

Nemigen találni olyan angol szótárt, amelyben a *Slavish* szónak a South Bendben használatoshoz akárcsak hasonló jelentése lenne megadva. Az Oxford English Dictionary szócikke a címszónak főnévi és melléknévi jelentéseit közli; ezek egyike (‘a szlávokkal kapcsolatos, a szlávokra jellemző’) nem túlzottan különbözik a South Bend-i szó ‘horvátok’ jelentésétől. Az OED-beli szó első magánhangzójának kiejtése azonban [æ]vagy [ei], a South Bend-i szó első magánhangzója viszont [a]. Msgr. Sabo szerint ez az elnevezés helytelen:

[namost akiket szlávvisnak monták magukat azok burgenlandi horvátok // ezek alapították a szent antal horvát egyesületet / és eszt a fiatalok nem tudván hogy hogy lehet mondani angolul perfekte / szlávvisnak monták // ezek kroátok / burgenlandi horvátok //]

Amennyire meg tudtuk ítélni, a *Slavish* South Bend Rum Village nevű negyedében, ahol a magyarok zöme is él, általánosan használt angol szó. Ha a West Indiana Avenue-a található *Slavish Hall* után érdeklődik az ember, nem kelt semmilyen feltűnést kérdezősködésével. Ugyanitt a *Croatian Hall*-t keresve nehezen jutnánk el úti célunkig.

Jegyzetek

- 1 A terepmunka során nyújtott támogatásért köszönet illeti az Indiana Egyetemet (Bloomington), a Tulipános Láda Magyar Kulturális Egyesületet (Chicago), valamint a The Hungarian Baptist Union of America-t. Ez az írás Gregory L. Nehlerrel írt „Ethnic Designations Used by Hungarian-Americans in South Bend, Indiana” (Ural-Altäische Jahrbücher 53 [1981]: 105-11) című dolgozatom módosított magyar változata.
- 2 Mivel a *Census* kizárólag South Bendre vonatkozó adatokat nem közöl, kénytelenek vagyunk ezt az adatot idézni. Nagy valószínűséggel állítható azonban, hogy ezek az adatok nagyrészt megegyeznének a város adataival, ha azok rendelkezésre állnának.
- 3 Az angol interjúkat Gregory L. Nehler (Indiana University) és Jeffreg Hadig (University of Chicago) készítette. Az interjúkból idézett szövegeket fordítás nélkül, eredetiben közlöm.
- 4 Az átírási rendszer azonos az Imre Samu és Deme László szerkesztette *A Magyar Nyelvjárások Atlaszának elméleti-módszertani kérdései* című kötetben találhatóival (Akadémiai Kiadó, 1975). A ferde vonalak szünetet jelentenek, a dupla ferde vonalak megnyilatkozás-határokat. A kódváltás (magyar szövegbe beágyazódó angol szövegrész) dőlt betűvel van jelölve.
- 5 Vö. Kontra Miklós, *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre*, 14. Akadémiai Kiadó, 1981.

MIKLÓS KONTRA

HUNGARIAN ETHNONYMS IN SOUTH BEND (INDIANA, USA)

Based on English and Hungarian interviews conducted for the Project on Hungarian-American Bilingualism in South Bend, the author surveys the ethnonyms used in the community. The ethnic names fall into two categories: those denoting Hungarian-Americans, and those used for Americans. The following terms are analyzed:

Regio – Kisebbségi Szemle 1992. 3. évf. 3.sz.

öregamerikások 'old tiers', vadmagyarok 'debased Hungarians', dípik 'displaced persons', szabadságharcosok 'freedom fighters', Összmagyarság 'all Hungarians, the Magyar people'; amerikaiak 'Americans', feketék 'Blacks', kapuvári 'Black', lengyelek 'Polish-Americans', and a szlávok 'Croatian-Americans'.

BÉKÉS CSABA

Dokumentumok a magyar kormánydelegáció 1946. áprilisi moszkvai tárgyalásairól

A Nagy Ferenc miniszterelnök vezetésével 1946. április 9. és 18. között Moszkvában járt magyar kormánydelegáció Sztálinnal és Molotovval folytatott tárgyalásait alighanem joggal tekinthetjük a párizsi béketárgyalásokat megelőző legfontosabb magyar külpolitikai kezdeményezésnek. A látogatás elsődleges célja ugyanis az volt, hogy a magyar kormány megszerezze a szovjet vezetők támogatását a magyar békecélokhoz, s mivel ekkorra már egyértelművé vált, hogy a békerendezésnél a keletközép-európai országokat érintő kérdésekben a Szovjetunióé lesz a döntő szó, a tét nagy volt. Pontosabban nagynak tűnt, hiszen, mint látni fogjuk, a moszkvai tárgyalások valójában a Magyar Kommunista Párt és a szovjet vezeték által közösen megrendezett politikai színjáték részét képezték, amelyben valójában csak a szovjetek ismerték a teljes szövegvázlatot.¹

A Magyar Kommunista Párt és a moszkvai tárgyalások előkészítése: Rákosi titkos moszkvai missziója

A Magyar Kommunista Párt vezetése az 1945. november 4-i választási vereség után legfontosabb feladatának a választási eredmények, illetve az azok következtében kialakult politikai erőviszonyok korrigálását tekintette. Ennek érdekében felülvizsgálták a párt addigi politikáját, és levonták a tanulságokat a korábban alkalmazott hibás taktikával kapcsolatban. A kudarc egyik fő okát abban látták, hogy a választási kampányban a párt nem tudta eléggé hangsúlyozni nemzeti jellegét, így a magyar nemzeti érdekek védelmét és képviselését a Kisgazda Párt sajátította ki magának. Az MKP Központi Vezetőségének november 22-i ülésén Rákosi már arról beszélt, hogy a pártnak határozottan és nyíltan fel kell lépnie a nemzeti érdekek védelmében, így szót kell emelnie a csehszlovákiai magyarok üldözése ellen, szorgalmazni kell a magyar hadifoglyok hazaengedését, a külföldre vitt magyar vagyon visszaszerzését és általában erősíteni kell a párt nemzeti jellegét.² Ez az új, nemzeti színűbb politika azonban, amelytől a kommunista párt népszerűségének s ezáltal befolyásának növekedését remélték, nem volt hosszú életű.

1945 decemberében ugyanis a kisgazda párti sajtóban olyan cikkek jelentek meg, amelyek a békerendezés kérdését tárgyaló moszkvai külügyminiszteri értekezlettel kapcsolatban a magyar békecélok mielőbbi megfogalmazását sürgették. Konkrétan pedig azt vetették fel, hogy Magyarország jogos igényei az etnikai határokig terjedhetnek.³ Hasonló vélemények a magyar sajtóban már korábban is napvilágot láttak. Az etnikai határok emlegetésének azonban egészen más akusztikája lett azután, hogy a decemberi moszkvai külügyminiszteri értekezlet arról határozott: május 1-ig békekonferenciát kell összehívni, amelyen a Németország volt európai szövetségeseivel kötendő békeszerződéseket tárgyalják meg. Az MKP, a többi párthoz hasonlóan, eddig szinte kizárólag belpolitikai kérdésekkel volt elfoglalva; az 1945 nyarán a Külügyminisztériumban, illetve a Miniszterelnökségen megindult békeelőkészítő tevékenységet a koalíciós pártok teljes érdektelensége kísérte.

A kommunista vezetők alighanem tudatosan tartózkodtak a békeelőkészítéssel kapcsolatos kérdésektől, mivel jól tudták, hogy a békekonferencián Magyarország nem sok jóra számíthat, így ezen a területen a párt befolyásának növelésére, hatalmi pozíciójának erősítésére – ami a mindenkor legfontosabb cél volt – nem sok esély van. Ez magyarázza, hogy míg az 1945. novemberi választások utáni kormányalakítási tárgyalásokon a

kommunisták a nyomaték kedvéért még a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökének, Vorosilov marsallnak a befolyását is igénybe vették, hogy a belügyminiszteri tárcát megszerezzék, a párizsi békekonferenciát megelőző időszakban fel sem merült, hogy a normális körülmények között igen fontos külügyminiszteri posztot a párt emberével töltsék be.

Az etnikai határok felvetése a kidolgozandó magyar békecélokkal kapcsolatban ezért rendkívül kellemetlenül érintette a kommunista vezetőket. Hiszen néhány hete maga Rákosi hirdette meg a nemzeti érdekeket a korábbinál jobban figyelembe vevő politikát, így most nehéz volt azt mondani, hogy az etnikai határok követelése nem felel meg a magyar nemzet érdekeinek. Márpedig a határkérdés felvetése teljesen elfogadhatatlan volt a kommunisták számára. Csehszlovákia és Jugoszlávia esetében azért, mert győztes pozíciójuk alapján eleve kizárták, hogy a nagyhatalmak ilyen igénynek helyt adnának; az elutasítás okozta csalódás viszont könnyen azzal járhatna, hogy a közvélemény a kudarcért az MKP-t tenné felelőssé, amely pártot joggal tartották a Szovjetunió magyarországi exponensének. Az ugyanis ekkor már egyre világosabb volt, hogy a kelet-közép-európai térség országai közötti problémák rendezésénél a szovjeteké lesz a döntő szó. A szintén vesztes Romániával szemben pedig azért sem kívánták semmiképpen sem felvetni a határkérdést, mert úgy vélték, hogy Románia a demokratikus fejlődés útján már sokkal előbbre jutott, mint Magyarország, egy esetleges területi veszteség viszont nagyon könnyen a szovjetek teljes bizalmát élvező baloldali Groza-kormány bukását jelenthetné.

Az MKP vezetése ezért végül újból vállalta a népszerűtlen feladatot, és a békecélokkal kapcsolatos felesleges és veszélyes illúziók keltése ellen a Szabad Nép karácsonyi számában maga Révai József írt meglehetősen durva hangú cikket, amelyben magyar részről bármiféle területi igény felvetését „nemzetrontó sovinizmus”-nak minősítette.⁴ Révai írása az akkor még többé-kevésbé szabad sajtóban nagy vitát robbantott ki, amelyben a kommunistáknak egyedül a Szociáldemokrata Párt támogatását sikerült megszerezniük, azt is csak ideiglenesen, így az MKP ezzel az álláspontjával teljesen magára maradt.⁵ A sajtóvitát végül adminisztratív úton kellett berekeszteni, ez azonban már nem sokat segített a kommunista párton; ez a vita újabb vereséget jelentett számára, a párt népszerűsége ismét csökkent, nem kevesen, főleg értelmiségiek, ki is léptek a pártból, a szimpatizánsok közül pedig sokan elfordultak a kommunistáktól. A realitásokra kevésbé érzékeny közvélemény nagy része ugyanis a trianoni igazságtalanságok jóvátételét várta a békerendezéstől, ezért az MKP bizonyos tekintetben valóban realista álláspontját legalábbis a magyar nemzeti érdekek iránti közömbösségnek minősítették.

Ismeretes, hogy az MKP 1946. január közepén offenzívát indított a választásokon nyertes Kisgazda Párt meggyengítésére, illetve a kommunista párt gazdasági és hatalmi pozíciójának megerősítésére. Gazdasági és politikai követeléseiknek tömegmozgalmak szervezésével, majd pedig a Baloldali Blokk létrehozásával adtak nyomatékot. A béke-előkészítésről folytatott sajtóvita tapasztalatainak elemzése után a párt vezetői hamar megtalálták a megoldást arra, miként lehetne a béke-előkészítés ügyét, amely addig csak bajt okozott a pártnak, felhasználni a Kisgazda Párt elleni támadás sikerének előmozdítására.

Rákosi tapogatózó tárgyalásokba kezdett Moszkvával annak kiderítésére, vajon a szovjet vezetők hajlandók lennének-e bizonyos magyar területi követelések támogatására, illetve, hogy a magyar békecélok megtárgyalása céljából hajlandók lennének-e egy magyar kormánydelegációt fogadni. Szántó Rezsőnek, a párt moszkvai képviselőjének írott 1946. február 2-i levelében Rákosi már arról számol be, hogy „szó van arról, hogy a béketárgyalások előkészítésével kapcsolatban esetleg Moszkvába kell mennem.”⁶ Noha Rákosi előkészítő tárgyalásairól nem állnak rendelkezésünkre források, a kommunista vezető későbbi megnyilvánulásai alapján a következők rekonstruálhatók: Rákosi a szovjet

vezetőktől, akik nem titkolták, hogy a választásokon sokkal jobb eredményeket vártak a magyar párttól, feltehetően olyan ígéretet kapott, hogy amennyiben sikeresen végigviszik a januárban megkezdett baloldali fordulatot, s annak következményeként megindul a Kisgazda Párt széthullása, továbbá keresztülviszik a magyar–szovjet vegyesvállalatok létrehozását, amelyek megalapozzák a döntő szovjet gazdasági befolyást Magyarországon, akkor cserébe a Szovjetunió támogatni fogja a magyar kormány igényét Romániával szemben egy 4–10 ezer km²-es határ menti területsávra. Valószínűleg a jóvátételi szállítások időtartamának hatról nyolc évre történő felemelésére is ígéretet tettek, ami jelentős mértékben hozzájárult az MKP stabilizációs programjának sikeres végrehajtásához, s ezáltal a párt pozícióinak további erősítéséhez. A szovjetek beleegyeztek abba is, hogy a feltételek teljesítése után a békeelőkészítéssel és a különböző gazdasági problémákkal kapcsolatos kérdések megbeszélésére magyar kormánydelegáció utazzon Moszkvába. Rákosi így beszélt erről az MKP Központi Vezetőségének 1946. május 17-i ülésén: „Nem lehetett Moszkvába elmenni a kormánydelegációnak addig, míg belül az országban nem adta az új rendszer tanújelét annak, hogy komolyan harcol a demokráciáért.⁷ Márpedig ennek a bizonyítása rendkívül nehéz volt a tavaly novemberi választások után, amikor általánosságban el volt terjedve az a nézet, hogy most a kurzust jobb felé kell venni. És a magyar demokráciának igen nehéz munkájába került megfordítani a kurzust és a demokrácia fejlődésének irányát újra bal felé vinni. Ezt a változást pártunk átgondolt, tervszerű politikája okozta.”⁸

Mint az a későbbiekből kiderül, a területi igény támogatására tett ígéretet a szovjet vezetés egy pillanatig sem vette komolyan. Rákosi viszont rendületlenül hitt az ígéretben egészen a Külügyminiszterek Tanácsának 1946. május 7-i üléséig, amikor is a nagyhatalmak később véglegesnek bizonyult döntést hoztak a trianoni magyar-román határ visszaállításáról.

Habár *közvetlen* bizonyíték egyelőre nincsen rá, mégis megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy az 1946. márciusi politikai válság idején Rákosi felajánlotta Nagy Ferencnek, hogy amennyiben a Kisgazda Párt teljesíti a Baloldali Blokk követeléseit, ő elintézi, hogy Moszkvában kormánydelegáció élén fogadják a magyar miniszterelnököt. Elképzelhető, hogy Rákosi ekkor már tudott a magyar területi igény támogatására vonatkozó szovjet ígéretről, és arról is tájékoztatta Nagy Ferencet. Ha így történt, a kisgazda párti miniszterelnök számára mindenesetre csábító ajánlat lehetett, hogy a közvélemény előtt ő lesz az, aki a béke rendezéssel kapcsolatos egyetlen komoly eredményt, a Romániával szembeni határmódosítást „kijárta” Moszkvában. Ráadásul Nagy Ferenc azzal is nyugtathatta magát, hogy ez nem csupán személyes presztízsének növekedéséhez járulna hozzá, hanem az ügy hordereje miatt ebben az esetben pártja, a Kisgazda Párt pozíciói is megerősödnek. Nagy Ferenc mindenesetre az áprilisi moszkvai látogatás utáni első kormányülésen nem győzte hangsúlyozni, hogy Rákosinak milyen döntő szerepe volt a látogatás előkészítésében, illetve, hogy az út sikere is lényegében neki köszönhető. Nagyon is elképzelhető tehát, hogy más tényezők mellett Rákosi személyes fellépése is hozzájárult ahhoz, hogy a Kisgazda Párt vezetősége végül elfogadta a baloldal követeléseit, és elvégezte a párt első, később végzetesnek bizonyult öncsonkítását. Ha volt megegyezés a két politikus között, Rákosi mindenesetre ez alkalommal betartotta ígéretét: a Kisgazda Párt képviselői március 12-én délben adták át a baloldal követeléseire adott választ, az MKP Politikai Bizottsága pedig *néhány órával később* már ülést tartott, amelyen határozatot hoztak arról, kérni kell a Szovjetunió kormányától, hogy a jóvátétellel, a magyar-szovjet viszonytal és a béke-előkészítéssel kapcsolatos kérdések megbeszélésére Nagy Ferenc vezetésével magyar kormánydelegáció utazhasson Moszkvába.⁹ Amennyiben nem lett volna megegyezés a miniszterelnök és Rákosi között, aligha valószínű, hogy az MKP vezetése a politikai válság megoldódása után éppen azt tartotta volna legsürgősebb

feladatának, hogy a csak néhány órával korábban visszavonulásra kényszerített politikai ellenfelének moszkvai látogatását készítse elő.

„Március 12-én deferált a Kisgazda Párt, és március végén én már Moszkvában voltam, hogy előkészítsem a kormánynak ezt a látogatását, és egy héttel a visszatértem után a kormány (helyesen: a kormánydelegáció – B.Cs.) már Moszkvában volt” – emlékezett vissza Rákosi az MKP KV május 17-i ülésén.¹⁰ S valóban, március 28. és április 2. között Rákosi titkos küldetéssel a szovjet fővárosba utazott. Az utazást olyannyira titokban intézték, hogy arról sem az MKP Politikai Bizottságának, sem a Központi Titkárságnak nem volt tudomása; a párt ezen két vezető szervének dokumentumai között legalábbis nincs nyoma annak, hogy Rákosi akár moszkvai missziója előtt, akár pedig visszatérése után hivatalosan tájékoztatta volna a párt vezetőit a szovjet politikusokkal, köztük Sztálinnal folytatott megbeszéléseiről. Sőt, Rákosi Moszkvában „konspirációs okokból” még a párt ottani képviselőjét, Szántó Rezsőt sem kereste fel, pedig március 22-i leveleiben még arról írt neki, hogy hamarosan találkozni fognak.¹¹

A szovjet vezetők tehát, látva, hogy a magyar kommunisták valóban végbevitték az ígért baloldali fordulatot, hozzájárultak, hogy április elején Nagy Ferenc vezetésével kormánydelegáció utazzon Moszkvába. Addigra azonban a magyar kormánynak még egy fontos feltételt teljesítenie kellett: március 29. és április 8. között összesen hat magyar–szovjet vegyesvállalat létrehozásáról írtak alá egyezményt. A vállalatok alapításáról hónapok óta folytak a szakértői tárgyalások, s habár sok vitás kérdést a legutolsó pillanatig sem sikerült a magyar fél számára megnyugtató módon rendezni, ez végül nem jelenthetett akadályt; a kormánydelegáció kiutazása *előtt* a szerződések aláírásának meg kellett történnie.

A magyar kormánydelegáció moszkvai tárgyalásai

A magyar kormány, a diplomáciai gyakorlatban kissé meglepő módon a Minisztertanács 1946. április 8-i rendkívüli ülésén (1. számú dokumentum) értesült arról, hogy *Nagy Ferenc kezdeményezésére* másnap a miniszterelnök vezetésével kormánydelegáció indul a szovjet fővárosba; ez azt jelenti, hogy a végleges engedély Moszkvából csak április 7-én vagy 8-án reggel érkezett meg. Ennek megfelelően a Minisztertanács tagjai nem voltak különösebben felkészültek a Moszkvában megtárgyalandó kérdésekben. Ez azonban nem igazán meglepő, mivel a delegáció útja – szintén meglehetősen szokatlan módon – kormány szinten, illetve diplomáciai úton *egyéltalán nem* volt előkészítve; nem tudták pontosan, mikor, kivel fognak tárgyalni, mi lesz a küldöttség programja, sőt még azt sem tudták előre, hány napig maradnak Moszkvában. A tárgyalások jellegét előre meghatározta, hogy a „baráti tanácsot” megfogadva, a delegáció szakértőket sem vihetett magával. Ezért aztán Nagy Ferenc jobb híján ahhoz kérte a kormány előzetes felhatalmazását, hogy a béke-előkészítéssel és a különböző gazdasági problémákkal kapcsolatban a delegáció tárgyalásokat folytathasson, és szükség esetén konkrét megállapodásokat is köthessen.

Gyöngyösi János külügyminiszter elmondta, hogy a béke-előkészítéssel kapcsolatban két fő problémát kívánnak Moszkvában a szovjet vezetőkkel megbeszélni; az egyik, hogy a csehszlovák kormánynak a szlovákiai magyarokkal szembeni politikája miatt a területi kérdést lényegében Csehszlovákia veti fel, a másik pedig a magyar-román határ Magyarország javára történő módosításának kérdése. Nagy Ferenc jelezte, hogy Romániával szemben „bizonyos ígéretekkel is bírnak”.

Konkrét területi javaslatokról azonban csak aznap este, a Tildy Zoltán köztársasági elnöknel sebtiben összehívott pártközi értekezleten esett szó. Gyöngyösi egy olyan magyar-román határtétvet terjesztett elő, amelyet Jakabffy Imre az Államtudományi Intézetben készített április 3-án, és amely az úgynevezett etnikai egyensúly elvére épült. A tervezet

lényegében a Partium 22 000 km² -es területét kívánta Magyarországhoz csatolni azon az alapon, hogy ezzel a megoldással nagyjából annyi román kerülne át Magyarországra, mint ahány magyar ezek után Romániában maradna, ráadásul ezen a területen szükség esetén népcsere útján az egész romániai magyarság elhelyezhető lenne (2. és 3. számú dokumentum). Mivel azonban a Rákosinak adott szovjet ígéretnek csak 4-10 000 km²-ről szóltak, a pártok képviselői úgy döntöttek, a delegáció vigyen magával egy olyan tervet is, amely csupán a határ menti magyar etnikai többségű területsáv átcsatolását indítványozza. Ez az éjszaka folyamán el is készült, így a delegáció másnap már a 11 800 km²-es „minimális” javaslattal a tarsolyában utazott el Moszkvába.¹²

A szovjetek a látogatás előkészítésével kapcsolatos bizonytalanságokért fényes külsőségek közepette lezajlott fogadással kárpótolták a magyarokat. A kormánydelegáció moszkvai tartózkodása idején pedig mindent elkövettek, hogy a magyar politikusok úgy érezzék, két egyenrangú állam vezetőinek tárgyalásairól van szó. Mindez nem maradt hatás nélkül a delegáció tagjaira; Sztálin és Molotov úgy tudtak tárgyalni a magyar politikusokkal, hogy azok a szovjet vezetők részéről megnyilvánuló jóindulatot végül akkor is konkrét támogatásként értelmezték, amikor csupán kétértelmű kijelentésekről volt szó. Ez történt, amikor a magyar delegáció az április 10-i tárgyaláson előterjesztette a magyar–román határ módosítására vonatkozó tervét (3. számú dokumentum): Sztálin a Molotovval való konzultáció után kifejtette, hogy a román fegyverszünet alapján van ok a területi kérdés felvetésére, és azt még megvizsgálják. A Rákositól kapott információk alapján Nagy Ferenc ennél nyilván konkrétabb és egyértelműbb támogatásra számított, Sztálin személyiségének hatása alatt azonban ahelyett, hogy megpróbálta volna tisztázni a kérdést, inkább igyekezett elhinni, hogy Sztálin ilyen szemérmes formában fejezi ki támogatását. Április 14-én Molotov „pártalapon” külön megbeszélést folytatott Gerő Ernővel, ahol főként a magyar gazdaságról és a belpolitikáról volt szó, de a szovjet külügyminiszter azt is közölte, hogy „a területi kérdésben végleges választ nem adhatunk. Nekünk ezt minden oldalról meg kell néznünk és beszélnünk kell a többiekkel is.”¹³

Ez sem volt különösebben határozott pozitív ígéret, de nem volt egyértelmű elutasítás sem. Éppen ez volt a szovjet vezetők célja; a területi kérdésben tartani a lelket a magyar politikusokban, ameddig csak lehet, cserébe pedig minél baloldalibb és minél inkább szovjetbarát orientációt kikényszeríteni a magyar kormányból. Ebben a játszmában Rákosi és a magyar kommunisták is csak bábfigurák voltak; a szovjetek nyilván úgy gondolták, ha majd mégis kiderül az igazság, az MKP lesz olyan találékony, hogy a kudarcot a „reakció” nyakába varrja. A szovjetek stílusérzékére jellemző, hogy ezzel egyidejűleg, a magyar kormánydelegáció moszkvai tárgyalásainak napjaiban biztosították a román kormányt, hogy a Szovjetunió védelmezni fogja a fennálló magyar-román határt bármiféle módosítás ellen.¹⁴ Ezek után már nem különösebben meglepő, hogy a magyar politikusokat Molotov arra buzdította, hogy a területi kérdést próbálják meg a román kormánnyal folytatott kétoldalú tárgyalások útján rendezni.

A moszkvai vezetés a csehszlovákiai magyarok jogfosztott helyzetével kapcsolatban is hasonló kétszínű politikát folytatott. A magyar delegációnak Sztálin kifejtette, hogy „az Önök igénye az állampolgári egyenjogúságra – jogos. Mi felvetjük ezt a kérdést és megpróbáljuk a békés rendezést.”¹⁵ Mint tudjuk, a párizsi békekonferencián A. J. Visinszkij szovjet külügyminiszter-helyettes valóban felvetette ezt a kérdést, és szeptember 20-i beszédében rossz anyához hasonlította a magyar kormányt, amiért nem akarja befogadni azt a kétszáz ezer magyart, akit Csehszlovákia egyoldalúan ki akar telepíteni az országból.¹⁶

A moszkvai tárgyalásokon, amint az itt közölt dokumentumokból kiderül, számos más, a hadifoglyokkal, a jóvátétellel és egyéb gazdasági problémákkal kapcsolatos kérdések is szóba kerültek, s ezekben a témakörökben a magyar kormányküldöttség bizonyos eredményeket is elkönnyvelhetett. Ez nem is történhetett másként, hiszen Rákosi előkészítő

tevékenysége után a delegáció nem mehetett teljesen üres kézzel haza. Szovjet részről viszont a legnagyobb sikert kétségtelenül az jelentette, hogy a magyar politikusokkal sikerült elhítenni, a Szovjetunió támogatni fogja a Romániával szembeni területi igényeiket, anélkül azonban, hogy erre vonatkozóan a szovjet vezetőknek akárcsak egy határozott és egyértelmű kijelentést kellett volna tenniük.

A moszkvai út utóélete: remények és csalódás

Rákosi olyannyira bízott a neki személyesen tett moszkvai ígéletben, hogy meg sem várva a kormánydelegáció hazatérését, április 15-én közölte a budapesti angol követtel: „van némi remény arra, hogy Magyarország visszakapja északnyugat-Erdély egy részét” mivel a Szovjetunió kedvezően tekint erre a kérdésre, és információi szerint Anglia és Amerika sem előlegeznének egy ilyen határmódosítástól.”¹⁷

A kormányküldöttség április 18-án történt hazaérkezése és a Külügyminiszterek Tanácsának május 7-i párizsi döntése közötti időszakban a magyar politikai életben, s ennek nyomán a közvéleményben is általános reménykedő hangulat alakult ki a Romániával szembeni területi igények tekintetében. Az MKP KV május 17-i ülésén Rákosi így elemezte az akkori helyzetet: Moszkvában a szovjet vezetők „megállapították, hogy Magyarországnak a fegyverszüneti feltételek értelmében joga van felvetni Romániával szemben bizonyos területi igényeket. Meg kell mondanom, hogy ez a fogalmazás, hogy Magyarországnak joga van felvetni bizonyos területi igényeket, ezt a mieink némi előlegezéssel kissé tovább vitték és úgy állították be, mint hogyha a kérdés felvetésének jogossága már egyúttal azt jelentené, hogy a Szovjetunió ezt a kérdést teljes erővel támogatja is. Kétségkívül ebben a tekintetben történt a visszatérő delegáció részéről egy bizonyos túlhajtás.”¹⁸

Valóban, Nagy Ferenc, Gyöngyösi János külügyminiszter és más kiscgazda párti vezetők is ezekben a hetekben történt megnyilvánulásaikban bizakodóan nyilatkoztak a kormánydelegáció útjának sikerességét és a Romániával szembeni területi igény érvényesítésének lehetőségét illetően. Csakhogy az a bizonyos túlhajtás legerőteljesebben éppen a kommunisták részéről jelentkezett. Amíg ugyanis a moszkvai út előtt Rákosi előkészítő szerepét titokban kellett tartani, most a sikerből az MKP is részesedni akart, Április 22-én, húsvét hétfőn Rákosi nagy beszédet tartott Békéscsabán, amelyben kifejtette, hogy a magyar kormányküldöttség moszkvai útja a legteljesebb sikerrel járt, és külön kiemelte, hogy a delegáció a magyar békecélokhoz megnyerte a Szovjetunió jóindulatát.¹⁹ Révai József pedig április 26-án a Zeneakadémián megrendezett kommunista érte]miségi nagygyűlésen a „magyar békéről” tartott beszédében még világosabban utalt arra, valójában kinek is kell megköszönni a Moszkvában elért eredményeket. Nagy Ferencen és Gyöngyösi Jánoson kívül „volt még valaki, akinek nagy része volt a delegáció sikerében, aki *most* nem volt Moszkvában...és ez pártunk vezére, Rákosi Mátyás. A Kommunista Párt a maga nemzetközi kapcsolatait, a maga nem mai keletű elvtársi és baráti kapcsolatait a Szovjetunió vezetőivel, elsősorban Sztálinnal...a haza szolgálatába, a magyar ügy szolgálatába állítja” – fedte fel a kártyákat Révai.²⁰

Az MKP nemcsak a hazai közvéleményt igyekezett meggyőzni a területi kérdés rendezésében játszott döntő szerepéről, hanem a romániai magyarság vezetőit is tájékoztatni kívánták a remélhetőleg hamarosan bekövetkező területi nyereségről. A moszkvai út után ezzel a feladattal küldte Révai Erdélybe Vásárhelyi Miklóst, a Szabad Nép újságíróját.²¹ Május 6-án pedig már Gerő Ernő folytatott titkos tárgyalásokat Romániában Gheorghe Gheorghiu-Dej-sel és az RKP más vezetőivel, ők azonban határozottan elutasították, hogy Románia bármilyen engedményeket tegyen a területi kérdésben.²²

Mindezek után a Külügyminiszterek Tanácsa május 7-i ülésének határozata, amely szerint a békeszerződésben Magyarország és Románia között az 1939-ben fennállott határokat kell rögzíteni, hideg zuhanyként érte a magyar közvéleményt és a területi revízióban reménykedő politikusokat egyaránt. Nagy Ferenc a korábbi kijelentései és a párizsi döntés közötti nyilvánvaló ellentmondást úgy próbálta meg feloldani, hogy ezután azt hangoztatta, ez nem végleges döntés, a békeértekezleten lesz még lehetőség a kérdés újratárgyalására.

Rákosit alighanem még jobban meglepte ez a nem várt fordulat, ő azonban jól tudta, hogy ha a szovjetek mégis így döntöttek, akkor számára nincs más lehetőség, mint minél jobban megmagyarázni a bizonyítványt. Ezért ettől fogva egyrészt a nyugati nagyhatalmak rovására igyekezett írni a párizsi határozatot, másrészt pedig kedvenc témáját elővéve azt hangsúlyozta, hogy az ország külpolitikai helyzetének megromlásáért az újból támadásba lendült „reakció” a felelős.

Jegyzetek a bevezetőhöz

1 A moszkvai tárgyalások története természetesen nem ismeretlen kérdés a szakirodalomban, mégis nyugodtan állíthatjuk, hogy a téma alapos, elemző feldolgozása még a jövő feladata. Balogh Sándor mindenekelőtt a moszkvai út utóéletével foglalkozott, anélkül hogy a látogatás valódi jellegéről tudomása lett volna. A tárgyalások ismertetéséhez is az itt közölt feljegyzések közül csupán az 5. számú dokumentumot használta fel, holott 1985-től a 6. számú irat kivételével valamennyi feljegyzés szövege ismert volt. Lásd: Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945-1950*, Kossuth Könyvkiadó 1988. 159-177.

Kertész István, aki 1945-47 között a Külügyminisztérium Béke-előkészítő osztályának vezetője volt, később pedig az Egyesült Államokban lett diplomáciatörténész és egyetemi tanár, 1985-ben megjelent utolsó könyvében angol fordításban közölte ezeket a dokumentumokat. A feljegyzéseket a moszkvai út után a magyar külügyminisztérium egy meg nem nevezett tisztviselője juttatta el Arthur Shoenfeld budapesti amerikai követhoz, aki azonnal továbbította azokat a State Department-be; a dokumentumok így kerültek az Egyesült Államok állami levéltárába, a National Archives-ba. Lásd: Kertész, Stephen D.: *The Last European Peace Conference: Paris 1946*, University Press of America, 1985. 113-129.

Fülöp Mihály: A Sebestyén-misszió című tanulmányában (*Világtörténet 1987/4. és 1988/2.*) részletesen ismerteti a Kertész István által közölt dokumentumok tartalmát, és fontos adatokkal járul hozzá a moszkvai út diplomáciatörténeti hátterének megvilágításához. A látogatás előkészítésével kapcsolatos bel- és külpolitikai összefüggések vizsgálatával azonban ő sem foglalkozik.

"A Sztálinnal április 10-én megtartott megbeszélésről Gerő Ernő is készített jegyzeteket, amelyek a Politikátörténeti Intézet Archívumában található. Ezt a feljegyzést közli az *Új Fórum* 1989/2.; lásd: Szabó Éva - Szücs László: Erdély és a Felvidék sorsa 1946-ban I. - Gerő Ernő ismeretlen feljegyzése.

Az 1946. április 8-i minisztertanácsi jegyzőkönyv részlete és a moszkvai tárgyalásokról készült eredeti (magyar nyelvű) külügyi feljegyzések viszont most jelennek meg először. Ez utóbbiakat az Új Magyar Központi Levéltárban (1992. július 1-től: Országos Levéltár Jelenkori Gyűjtemény) folytatott kutatásaim során a Külügyminisztérium szovjet TÜK-anyagában sikerült megtalálnom. A dokumentumokat – az április 8-i minisztertanácsi jegyzőkönyv kivételével – teljes terjedelemben, a mai helyesírás szabályai szerint közöljük.

Mivel a megbeszéléseken – legalábbis magyar részről – gyorsírási jegyzőkönyvet nem vezettek, Gerő Ernő feljegyzése jó lehetőséget teremt arra, hogy az április 10-i tárgyalásról készült két különböző dokumentum összevetésével az ott elhangzottakat minél pontosabban rekonstruálhassuk.

2 Politikátörténeti Intézet Archívuma (a továbbiakban PIA) 274 f. 2/33 ö.e.

3 Dessewffy Gyula: A békekötés előkészítése. *Kis Újság*, 1945. december 2.; Rubleczky Géza: Készülünk a békére. *Kis Újság*, 1945. december 28.

4 Révai József: Nemzetrontó sovinizmus. *Szabad Nép*, 1945. december 25.

5 A sajtóvita írásait ismerteti: Balogh Sándor i.m. 135-137. Lásd még erről: Békés Csaba: *A magyar kormány békepropaganda tevékenysége 1945-46-ban. –Kísérletek a külföld felvilágosítására a párizsi béketárgyalások előtt.* Bölcsészdoktori disszertáció, József Attila Tudományegyetem Szeged, 99-107.

6 Politikátörténeti Intézet Archívuma (a továbbiakban: PIA) 274. f. 10/43. ö.e.

7 PIA 274. f. 2/34. ö.e.; (pontatlanul) idézi: Pünkösöd Árpád: *Rákosi a hatalomért 1945-1948.* Európa Könyvkiadó, Budapest 1992. 188. o.

8 PIA 274. f. 2/34. ö.e.

- 9 PIA 274. f. 3/29. ö.e.; idézi: Balogh Sándor i. m. 143.
10 PIA 274. f. 2134. ö.e.; (pontatlanul) idézi: Pünkösti Árpád i. m. 188.
11 PIA 274. f. 10/43. ö.e.
12 Stephen D. Kertész: *Between Russia and the West. Hungary and the Illusion of Peacemaking 1945-1947.* University of Notre Dame Press, Notre Dame – London 1984. 129-130.; idézi: Fülöp Mihály i. m. 2. rész 99–100. A Rákosi által említett 4–10 000 km²-es javaslatra vonatkozó információt maga Nagy Ferenc említi visszaemlékezésében, lásd: Nagy Ferenc: Küzdelem a vasfüggöny mögött, Európa *História* 1990. I. 271.
13 PIA 274 f. 7/314.ö.e.
14 Fülöp Mihály i. m. 2. rész 104.
15 Szabó Éva–Szücs László i. m. 44.
16 A. J. Visinszkij: A magyar–csehszlovák lakosságcsereéről. (Közreadja: Pető Iván) *Századvég* 6–7. 1988. 144.
17 Public Record Office, London, Kew Gardens, Foreign Office General Correspondence FO 371 59005. R 6151/256/21; idézi: Fülöp Mihály i. m. 2. rész 104.
18 PIA 274. f. 2/34. ö.e.
19 *Szabad Nép* 1946. április 24.
20 *Szabad Nép* 1946. április 28.
21 A szerző Vásárhelyi Miklóssal 1987. október 3-án készített interjúja. lásd: Békés Csaba i. m. 1988. 126.
22 PIA 274 .f. 7/314. ö.e.

Dokumentumok

1.100-as számú jegyzőkönyv az 1946. évi április hó 8-án délelőtt 10 órakor Nagy Ferenc elnöklete alatt tartott rendkívüli Minisztertanácsról.¹ (Részlet)

Jelen voltak: Rákosi Mátyás, Szakasits Árpád, Gyöngyösi János, Gordon Ferenc, Kelemen Gyula, Rónai Sándor, dr. Keresztury Dezső, dr. Ries István, Sárkány József, dr. Molnár Erik, dr. Bárányos Károly, dr. Antall József, Gerő Ernő, Balta Antal, dr. Balogh István, dr. Bojta Ernő Béla.

Nagy Ferenc miniszterelnök: mai rendkívüli összejövetelünknek történeti jelentősége is van. Először az, hogy a felszabadulás óta ez a századik minisztertanács, a második jelentősége pedig az a bejelentése, hogy a vezetése alatt kormánydelegáció indul a Szovjetunió fővárosába, Moszkvába a holnapi napon. Néhány héttel ezelőtt felvetette a magyar kormány kiutazásának a gondolatát egyrészt udvariassági látogatásra, másrészt a nemzet sorsdöntő napjaiban számos kérdés felvetésére, és szeretne közvetlenül tárgyalásokat folytatni a Szovjetunió kormányával. A válasz az volt, hogy örömmel várják a delegációt. Az indulás időpontja holnap reggel kb. 8 óra lenne. Kéri a Minisztertanács hozzájárulását, hogy a kormánydelegáció holnap elindulhasson. Az indulásnál kéri a kormány teljes számú részvételét, hogy a látogatás jelentősége kidomboríttassék, annál is inkább, mert úgy értesült, a Szovjetunió is nagyon komoly előkészületeket tett a magyar kormány fogadására. A köztársasági elnök az induláshoz személyes részvételét bejelentette. A delegáció tagjai a következők: vezetője Nagy Ferenc miniszterelnök, Szakasits Árpád államminiszter, Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter és Gyöngyösi János külügyminiszter. Szó volt még arról is, hogy az esetleg felmerülő tárgyalásokhoz szakértőket kellene kivinni, de azt a baráti tanácsot kapta, hogy mellőzze a szakértők kivitelét, mert az a világpolitikában félreértésre adna okot, mintha Magyarország valami külön megállapodásra készülne.

A kiutazás tulajdonképpeni tárgya:

1. a béke-előkészítés,
2. mezőgazdasági tárgyalások,
3. általános közgazdasági kérdések,
4. jóvátétel.

A maga részéről Kapócs Ferenc titkárát viszi magával, a külügyminiszter is saját titkárát viszi.

Minisztertanács a delegáció Moszkvába való kiküldetéséhez hozzájárult.

Nagy Ferenc miniszterelnök: bármilyen rövid időre is hagyjuk el az ország határát, a helyettesítésről gondoskodni kell. A maga részéről a törvényszerűség alapján is Rákosi államminisztert kéri fel a miniszterelnöki teendők ellátására. Szakasits Árpád államminiszter, aki jelenleg az iparügyi minisztert helyettesíti, a maga részéről az iparügyi miniszteri teendők ellátására Rónai Sándor kereskedelem és szövetkezetiügyi minisztert kérte fel.

Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter: saját helyettesítésére Rákosi Mátyás államminisztert kéri fel.

Gyöngyösi János külügyminiszter: Balla Antal tájékoztatásügyi minisztert kéri fel helyettesítésére.

Gordon Ferenc pénzügyminiszter: párizsi útjával kapcsolatosan elutazása esetén Antall József újjáépítési minisztert kéri fel helyettesítésére.

Minisztertanács a bejelentéseket tudomásul vette.

Nagy Ferenc miniszterelnök: a moszkvai utazással kapcsolatban nagy vita nem lehet. Ha fel is vetődnek kérdések, nem fognak azok végső formában létrejönni, s lesz mód rá, hogy itthon is megtárgyalják azokat a szempontokat, amelyek alapján tárgyalnak, vagy inkább informatív jellegűnek kell lenni a megbeszélésnek. Rendkívül fontos volna erről beszélni, mert mindnyájunk előtt nyilvánvaló, hogy a Szovjetunióknak döntő szava lesz a békénél. Feltétlen szükség van a Szovjetunióknak megnyerésére, különösen akkor, ha még a körülöttünk lévő kisebb országokból is tudunk barátokat szerezni, mint pl. Jugoszláviát. A békecélok tekintetében tisztában kell lennünk azzal, hogy először is a trianoni állapottal szembeni területi döntések, a nagyhatalmak vezetőinek megnyilatkozásai szerint, nincsenek elismerve, amit az is mutat, hogy most a felszabadulás után visszaszorítottunk mindenütt a trianoni területre. Őszintén bevallva mi aggódva néztük az események fejlődését, a háború alatt nagyon meg lettünk volna elégedve, ha azt hallottuk volna, hogy dacára minden bűnösségünknek a trianoni határaink között megmaradhatunk.

Három szomszédunk közül kettő: Csehszlovákia és Jugoszlávia győztes hatalomnak számít. A harmadik: Románia elveszítette a háborút. Ha Magyarország jövőjét a békeszerződések megkötése idején mi területi nyereséggel is szeretnénk biztosítani, vagy fokozni, akkor csak Románia lehet az az ország, amely felé nekünk halvány reményünk lehet arra nézve, hogy területileg kapjunk valamit. Mi a magunk részéről Moszkvában tudni fogjuk azt, hogy talán századokig vissza nem térő alkalom, hogy jövőnket és fejlődésképességünket kialakítsuk, de kívánatosabb lenne, egy nyugalmi helyzet megteremtése, mintsem revizionistáink vágyát hozzuk javaslatba. Tiszta haszon mindaz, amit emberileg el lehet érni és amit a nagyhatalmakkal való jó viszony komoly veszélyeztetése nélkül ki lehet fejteni, azt ki is fogjuk fejteni. Járuljon hozzá a Minisztertanács ahhoz, hogy a magyar béke tekintetében megbeszéléseket folytathassunk. Lehet, hogy ez elkötelezettséget is jelent, lehet, hogy szabadon hagyják a kérdéseket, mindenestre felhatalmazást kér, hogy a magyar béke-előkészítést átbeszélhessék.

Bárányos Károly közellátásügyi miniszter: a szintizta magyar vidékek kérdését tárgyilagosan érinteni lehetne, így pl. a Csallóköz és Székelyföld kérdését.

Nagy Ferenc miniszterelnök: fel lesznek készülve minden kérdésre és Romániával szemben bizonyos ígéretekkel is bírnak. Nem lehet azonban megmondani, hogy visszakövetelünk valamit, mert e területeket nem a mostani, hanem még a múlt háborúban veszítettük el, tehát visszakérésről nem lehet szó, csak területkérésről.

Bárános Károly közellátásügyi miniszter: a párizsi békeszerződés nem sikerült, ezt elismerték a nagyhatalmak is, tehát vétkes bűn lenne ezt elhallgatni.

Balla Antal tájékoztatásügyi miniszter: revizionista sohasem volt. Annakidején, amikor Erdélyt stb. visszakaptuk, kijelentette, hogy annak még meglesz a bőjtje. Románia szerinte sokkal bűnösebb, mint mi vagyunk. Kereskedelmi szerződést kötött Németországgal, minden ellenszolgáltatás nélkül átadta Ploestit, ami nélkül Hitler nem indíthatott volna háborút. Ez rendkívül fontos adalék számunkra a magyar béke kérdésében. Elismeri, hogy területi engedményt csak Romániával szemben kaphatunk, de arra feltétlenül számítanunk is kell.

Nagy Ferenc miniszterelnök: csak annyit mondhat általánosságban, hogy ő maga is, de a delegáció minden tagja mindent el kíván érni, anélkül, hogy a magyar demokrácia létét veszélyeztetné. Sokkal nagyobb tapintat, önmegtartóztatás és finomabb érzék kell, mint a múlt háborúban.

Antall József újjáépítési miniszter: megemlíti Burgenland kérdését. Az osztrákok a háborúban éppen olyan bűnösök, mint mi, tehát, ha revízióról lenne szó, feltétlenül kellene valamit Burgenlandból is visszakövetelni. Ott értékes magyar lakosság van.

Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter: jó volna, hogy tekintet nélkül a határok rendezésére a Duna-medencében – hol mindig lesznek nemzetiségi kisebbségek – egymással kölcsönös kisebbségi szerződést kössenek. Sztálinnak is szívügye ez a kérdés. Általában azokon a területeken, ahol nem lehet tiszta néprajzi határokat megvonni, kölcsönösen kisebbségi jogokat kell biztosítani.

Nagy Ferenc miniszterelnök: nem lehet sovinizmusnak tekinteni azt, ha törődünk azzal, hogy mi lesz magyarjainkkal. Természetes, hogy ez nem közömbös előttünk. Fontos, hogy magyarjaink tisztességes emberi életet éljenek határainkon túl is, ebben feltétlenül biztosak akarunk lenni.

Gordon Ferenc pénzügyminiszter: kéri, hogy a tárgyalások során találjanak lehetőséget és módot arra, hogy kellőképpen feltárva inflációs helyzetünket, jóindulatot kérjenek és minden olyan támogatást, amely a pengőt alátámaszthatná és a jelenlegi inflációnak határt szabhatna, megszerezzenek.

Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter: természetes, hogy azok a kérdések, amelyeket a miniszterelnök felvetett, döntő kérdések. Ez a béke és a jóvátétel. A többi alárendelt, de a mi számunkra mégis igen fontos. Többek között a zsákmányanyagoknak szállító (helyesen: számító – B.Cs.) vasúti anyagnak a kérdése, mozdonyok és vasúti kocsik visszaadása. Ha sikerülne elérni azt, amit a románok elértek, akkor meg lehetünk elégedve. A második kérdés a helyreállítási munkálatok problémája. A harmadik a szovjet–magyar kereskedelmi szerződés kérdése, amelynek ügyében Rónai Sándor kereskedelmi- és szövetkezetügyi miniszter egy levelet intézett a Szovjetunióhoz, de (válasz) sajnos még nem érkezett. Ezek után a hadifoglyok hazaszállításának meggyorsítását is szorgalmazni kellene. Legalább is informatíve fel kell tárni az infláció kérdését is.

Nagy Ferenc miniszterelnök: egy mindenekfeletti kérdés, amely alapja kell, hogy legyen minden általunk felvetett problémának, az a kötelességünk, hogy a Szovjetunió kormányát mostani látogatásunk alkalmával biztosítsuk a magyar demokratikus államrendszer végleges és megdönthetetlen voltáról. Bár mint szabad és független nép minden állammal igyekszünk a jóviszonyt fenntartani, tudjuk azt, hogy első kötelezettségünk folytán milyen különbséget kell a Szovjetunió és más állam között tenni. Ha ez elfogadásra és megértésre talál, akkor minden kérdést kedvező légkörben fogunk tudni tárgyalni.

Jelentkezésünket és bemutatkozásunkat ezzel kell kezdenünk. Mi most a harmadik magyar kormány vagyunk. A lehetőség mértékéig egy bizonyos színvonalon álló magyar politikát akarunk folytatni, ehhez azonban hozzátartozik, hogy külpolitikai látogatásunkkor

reális képet adjunk. Kérése csak az, hogy bízva meg a Minisztertanács a delegációt azzal, hogy egyes kérdésekben konkrét megállapodásokat is köthessünk, egyéb olyan kérdésekben pedig, amelyek Moszkvában nem dőlhetnek el, kifejhessék a magyar kormány álláspontját.

Nagy Ferenc miniszterelnök: közbejött értesítés alapján kéri a Minisztertanács tagjait, hogy a ma délelőtt 12 órakor a Ganz-gyárban megtartandó vízrebocsátási ünnepségen a kormány három taggal képviseltesse magát. Felkéri Balla Antal, Keresztury Dezső és Rónai Sándor miniszter urakat, hogy az ünnepségen a magyar kormány részéről megjelenjenek.

Minisztertanács az előterjesztéshez hozzájárult.

Bárános Károly közellátásügyi miniszter: súlyos helyzetben vergődünk. A kenyérgabona ellátását dűlőre kellene vinni. Ugyanolyan előnyöket kellene szerezni, mint Románia. Romániában a Vörös Hadsereg ellátása sokkal kedvezőbb, mint nálunk. Talán mi is tudnánk az itt lévő, úgynevezett zsákmányolt készletből valamit kapni. Zsiradékellátásunk katasztrofális. Havonta több mint 40 vagon zsiradékra lenne szükség. Nem tudja hogyan lehetne előteremteni ezt a mennyiséget. Kívánatos volna, hogy többet adjunk a bányászoknak is, szükséges ennek a súlyos helyzetnek a feltárása.

Gyöngyösi János külügyminiszter: reálpolitikailag megfelelően állítjuk be a kérdést. Felvetődött bizonyos határkérdés. Arról a visszhangról tájékozva kell legyen a kormány, amit a határrevízió kérdése okoz. Felvetődött bizonyos kérdés a csehszlovákokkal folytatott tárgyalásokkal kapcsolatban. A csehszlovák ügyben magyar részről nem volt követelés, de csehszlovák részről etnikai revízióknak kell tekinteni azt a törekvést, amit folytatnak. Amikor cseh áttelepítések ügyeiben a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz jegyzékkel fordultak (ti. a magyar kormány – B.Cs.) és többek között kérték egy nemzeti (helyesen: nemzetközi – B.Cs.) bizottság kiszállását, két helyről is kaptak választ. Az egyik az Egyesült Államok részéről érkezett, amely a nemzetközi bizottság kiküldését elhárította magától, és arra kérte a magyar kormányt, hogy a függő problémákat egymás közt intézzék el. Ezek a tárgyalások folyamatban vannak, mert hiszen a lakosságcserével kapcsolatban kért egy bizonyos türelmi időt. A másik jegyzék a Brit Királyság részéről érkezett. Ők is elhárítják maguktól egy ilyen szövetségközi bizottság küldését s bár jóllehet, hogy mi területi kérdést nem vetettünk fel, azt közli, hogy az Angol Királyság a csehszlovák állammal szemben területváltozáshoz hozzá nem járul, kivéve ha a két állam egymás között megegyezik, mely esetben hozzájárulását megadja. Végül meg kell említeni a washingtoni követ² jelentését, amiből kiviláglik, hogy a területi változástól a nagyhatalmak idegenkednek, mert nem szeretik az olyan problémákat, melyeknek megoldása reájuk hárul. A fő célnak a mielőbbi békekötést tartjuk (valószínűleg helyesen: tartják – B.Cs.). A Szovjetunió az egyedüli, ahonnan ebben a kérdésben állásfoglalást nem kaptunk. Mindazok a kérdések tekintetében, amelyek úgy a kormány, mint a pártok, de a közvélemény körében is felmerültek, őszintén feltárva megállapíthatja azt, hogy e kérdések iránt mindenkor nagy érdeklődés mutatkozott, ha állásfoglalást nem is sikerült elérni. A Szovjetunió álláspontját most alkalom lesz megismerni. Kétségtelen, hogy Románia az, amellyel kapcsolatosan a határkérdés nemzetközi jogilag is nyitott.³ Ez bizonyos támaszpontot nyújt nekünk arra, hogy a kérdést, minden egyébtől függően felvessük. A kérdés rendkívül bonyolult, mert a közvéleményben hangoztatott etnikai álláspontnak kifejezést adni nehéz, hiszen a legnagyobb etnikum Románia szívében beékelve fekszik. A külpolitikai realitások figyelembe vételével mind a két demokrácia érdekeit úgy próbálja összehangolni, hogy az úgy támogatásra találjon a Szovjetunió részéről, mert ez mindennél többet jelent a számunkra és akkor bizonyos eredmények kilátásával nézhetünk az elkövetkező békeelőkészítés elé.

Rákosi Mátyás államminiszter: az egyszerű közlések mögött rendkívül súlyos problémák vannak. A nagyhatalmak mindent elhárítanak maguktól. Anglia nem kifogásolja az önkéntes megegyezést. Afelől azonban nincsenek kétségei, hogy a csehszlovák kormány

nem lesz hajlandó területi változtatásokra. Az oroszok közölték, hogy a lehető legjobb fogadtatást igyekeznek a delegációnak biztosítani. Azt hiszi, hogy nem rossz jós, ha kijelenti: a magyar delegáció nem fog eredmény nélkül visszatérni.

Minisztertanács a bejelentéseket tudomásul vette. (...) ⁴

2. Gyöngyösi János külügyminiszter feljegyzése az 1946. április 9-i moszkvai tárgyalásról⁵

Este fél hét órakor a Kremlben fogadott Molotov külügyminiszter, Dekanozov helyettes külügyminiszter⁶ és Puskin budapesti szovjet követ⁷ társaságában. Jelen volt még Pavlov, Molotov titkára⁸ és részemről Szekfü követ⁹, valamint Nizkács titkár¹⁰ mint tolmács.

Molotov felszólítására ismertetem a béke-előkészítés kérdésében kidolgozott területi elgondolásaimat. Közöltem vele, hogy területi probléma csak két ország irányában vetődik fel. Az egyik Csehszlovákia, a másik Románia. Csehszlovákia irányában a kérdést nem mi vetettük fel, hanem ők kényszerítenék ki az első prágai tárgyalás¹¹ alkalmával azzal az álláspontjukkal, hogy a magyarok nagy tömegeit Magyarország területére akarják áttelepíteni Szlovákiából. Baráti szándékainknak nyilvánítására elfogadtuk az általuk felvetett lakosságcsereét. Ebben a tekintetben egyezményt is kötöttünk, amelynek előkészítő stádiuma most van végrehajtás alatt. Masaryk külügyminiszter Londonban még arról beszélt, hogy 2–300 000-re becsüli azoknak a szlovákoknak a számát, akik Magyarországon önként fognak jelentkezni Szlovákiába való átköltözésre. Az eddigi értesülések alapján azonban ez a szám aligha lesz több 50–60 000-nél. Így tehát mintegy 600 000 magyar marad a lakosságcsere után is teljes bizonytalanságban Csehszlovákiában. A csehszlovákok olyan formában kérik ennek a 600 000 magyarnak a sorsát megoldani, hogy kb. 200 000-t felvesznek csehszlovák állampolgári kötelékbe azon a címen, hogy tudnak szlovákul is, vagy, ha nem is tudnak szlovákul, de rokonságukban vagy őseik között vannak szlovák nevéek. Lehetséges, hogy abban a kétségbeejtő helyzetben, amiben a magyarok most Szlovákiában vannak, ez a terv sikerülni is fog, hogy a megfélemlített magyarok jelentkezni fognak mint szlovákok az állampolgárság elnyeréséért. A további 400 000 magyar felét Csehszlovákiában telepítenék szét, felét pedig Magyarországra akarják áttenni. Ezt a megterhelést a magyar demokrácia nem bírná el. Ezért kérjük a támogatást, hogy a magyarok háborítatlanul és a polgári egyenjogúság birtokában Szlovákiában maradhassanak.

Ha arra kerülne a sor, hogy a csehszlovákok továbbra is ragaszkodnának a magyarok kitelepítéséhez, akkor a magyar kormány nem zárkozhat el a területi kérdés felvetésétől.

Molotov figyelmesen végighallgatta fejtegetéseimet, helyeselte, hogy a lakosságcsere tekintetében egyezményt kötöttünk, és annak a reményének adott kifejezést, hogy Csehszlovákia egyenjogúvá teszi a magyarokat Szlovákiában.

Ezután az erdélyi kérdésre tértem át, és térképen magyaráztam meg a két javaslatot, amelyet az erdélyi határ rendezése tekintetében kidolgoztunk. Az egyik javaslat arra szorított, hogy a magyar határ mentén matematikailag megállapítja azt a területet, ahol magyar többség mutatható ki. Ebből 442 000 magyar, 421 000 a román, míg 104 000 egyéb és pedig német és szlovák. Ez utóbbiak nagy része már elkerült erről a területről. Ez volna az etnikai határkorrekció, amelynek kétségkívül fogyatékosága az, hogy a magyarság túlnyomó része még mindig Románia területén marad, s amellet igen jelentős számú román nemzetiség kerül magyar területre. A józan magyar közvéleményt nem annyira a területi kérdés, mint inkább az erdélyi magyarság sorsának a kérdése izgatja. Elismerjük, hogy Groza magyarbarát politikát folytat, sok nemzetiségvédelmi rendelkezést adott ki, azonban azokat a rendelkezéseket az alantas hatósági közegek egyszerűen szabotálják, a reakciós

elemek pedig kíméletlenül üldözik a magyarságot, amelynek elsősorban vagyona és megélhetése, de sokszor testi épsége és élete sincs biztonságban.

Molotov megkérdezte, hogy mik a fő sérelmek az erdélyi magyarság részéről. Azt válaszoltam, hogy a sérelmek különösen gazdasági jellegűek. A magyarságot gazdaságilag tönkreteszik, s így nemcsak a középosztályt, vagy pláne a jómódú birtokososztályt kell említenünk, amelynél az sok tekintetben érthető, hanem az egészen serény kis parasztokat és kisembereket, kisiparosokat, munkásokat, kiskereskedőket és így tovább, akiket kis földjüktől, házikóiktól megfosztanak, sokszoros adóval sújtanak, szövetkezeti életüket lehetetlenné teszik, munkavállalásukat megnehezítik és így tovább. Minthogy arra a legvérmesebb magyar illuzionista sem gondolhat ésszerűen, hogy a Románia szívében élő (magyar) székelyeket területileg visszacsatolja Magyarországhoz, az erdélyi nyugati magyar határsáv és a székelység között pedig a magyarok elkeveredve élnek a románokkal, más megoldásra kellett gondolni, hogy a magyar nemzetiség sorsát bebiztosítsuk az elnyomás és az üldözés ellen. Erre csak az a mód kínálkozik, ha ugyanannyi román lakos lesz magyar területen, mint amennyi marad román területen. Ezt a tervet szolgálja és határozza meg a térképen kijelölt második határvonal, amely 22 000 km² területet ölel fel. Ezen az aránylag kis területen, amely az erdélyi területnek mindössze 1/5 része, kerekén 900 000 román él és a román területeken még mindig 180 000-rel több magyar, vagyis 1 080 000 magyar marad. De nagyjából a két nemzetiség eloszlása egyensúlyba kerül, és ez a legjobb biztosítéka annak, hogy mindkét ország nemzetiségi kisebbségével emberségesen fog bánni. A javasolt rendezésnek nagy előnye még az, hogy ha a nemzetiségek kezelése tekintetében még így sem sikerülne megnyugtató légkört teremteni, akkor lakosságcsere hajtható végre, és ezen a 22 000 km² területen az egész erdélyi magyarság elhelyezhető. Ez a terület gazdaságilag is meg van alapozva, és földrajzilag is a határ vízvásztó gerincén halad. A terület rendelkezik erdőséggel, amire Magyarországnak nagy szüksége volna, van számottevő kéntermelés, ami a magyar mezőgazdaságnak a műtrágyagyártás szempontjából igen fontos, van egy kevés színesfémtermelés rajta, mindez azonban hasonlíthatatlanul nagyobb mértékben van a Romániának visszamaradó területen, így Romániát érzékenyen ez a veszteség nem érintené.

Molotov érdeklődéssel hallgatta fejtegetéseimet, majd megjegyezte, hogy a fegyverszüneti egyezményben a szövetségesek kilátásba helyezték, hogy Romániát Erdélynek, illetőleg Erdély nagy részének visszaszerzésében támogatják.

Erre azt válaszoltam, hogy felfogásom szerint javaslatunk ezzel az ígérettel nem áll ellentétben, miután ez az optimális javaslat is 22 000 km² –rel, mindössze 1/5 része Erdély egész területének.¹²

Molotov megköszönte tájékoztatómat, és anélkül, hogy a szovjet álláspontról sikerült volna tájékoztatást szereznem, a beszélgetés véget ért.

3. Gyöngyösi János külügyminiszter feljegyzése az 1946. április 10-i moszkvai tárgyalásról¹³

Sztálin generalisszimusz a Kremlben este fél tíz órakor¹⁴ fogadott bennünket, és pedig Nagy Ferenc miniszterelnököt, Szakasits Árpád miniszterelnök-helyettest, Gyöngyösi János külügyminisztert, Gerő Ernő közlekedésügyi minisztert és Szekfü Gyula moszkvai követünket. Kíséretünkben volt orosz részről Puskin budapesti szovjet követ és Grigorjev követségi titkár mint tolmács.

Sztálin generalisszimusz fogadószobájában Molotov külügyminiszter és Dekanozov külügyminiszter-helyettes társaságában fogadott.

Nagy Ferenc miniszterelnök kezdte meg előterjesztését, és vázolta a magyar nemzet háláját a felszabadulásért, majd azt a demokratikus fejlődést, amelyet az ország egy

esztendő alatt megtett. Különösen a földreform, a szénbányák államosítása, a bankok ellenőrzése kérdésére tért ki. Minthogy előadásában azt a kifejezést használta, hogy szükségesnek tartja beszámolni a magyar demokrácia egy esztendő eredményeiről, Sztálin válaszában mindjárt erre tért rá, hangsúlyozva, hogy a miniszterelnök szavait nem mint beszámolót, csak mint egy baráti ország kormányelnökének tájékoztatását értelemei. A Szovjetunió Magyarországot szabad és független államnak ismerte el, a beszámoló kifejezés tehát nem volna helytálló.

Ezután Nagy Ferenc miniszterelnök a reakció elleni harcról beszélt, amelynek meghallgatása után Sztálin generalisszimusz Magyarország súlyos gazdasági helyzetére, főleg az inflációra fordította a szót. A miniszterelnök ezzel kapcsolatosan ismertette a kormány nemrégiben közrebocsátott gazdasági programját. Kérte, hogy a szovjetunó küldjön Magyarországra egy-két gazdasági szakembert, akik a gazdasági helyzet felülvizsgálásában és a bajok megoldásában szakértelmükkel és tanácsaikkal segítségére legyenek a magyar kormánynak. A generalisszimusz ígéretet tett, hogy a kérdést fontolóra veszi.¹⁵

Ezután érdeklődött az iránt, hogy a Vörös Hadsereg hogyan viselkedik Magyarországon. A miniszterelnök válaszában kijelentette, hogy bár voltak zavaró körülmények, mint ahogy azok minden megszállásnál előfordultak, az utóbbi időben azonban ezek a panaszok a minimálisra csökkentek. Sztálin ezzel kapcsolatosan azt a fontos kijelentést tette, hogy a megszálló csapatokat hamarosan kivonják Magyarországról és csupán kis kötelékek maradnak hátra.¹⁶

Majd a jóvátétel kérdésére fordult a beszéd. A miniszterelnök kifejezést adott annak a felfogásnak, hogy a súlyos gazdasági helyzetben a jóvátételi kötelezettség nagyon nehéz feladat. A magyar kormány becsületbeli kötelességének tartotta ezt a feladatot maradéktalanul vállalni, azonban maga sem tudja, miként tud majd ennek megfelelni. Azt a kérést terjesztette elő, hogy a jóvátételi fizetés időtartama tekintetében enyhítést kapna Magyarország. A generalisszimusz azt a választ adta, hogy a kéréshez hozzájárul, és a részleteket le kell tárgyalni.

Ezután Nagy Ferenc miniszterelnök a Vörös Hadsereg által támasztott vasúti számlák ügyét tette szóvá, és átadta a szót Gerő miniszternek. Gerő miniszter előadása láthatólag mulattatta a generalisszimuszt. Arról volt ugyanis szó, hogy a Vörös Hadsereg vasútvonal helyreállításáért, amelyet jó részben magyar munkásokkal végeztek, 14 millió dolláros számlát¹⁷ nyújtott be. Egyenesen nevetésre fakadt Sztálin akkor, amikor Gerő közölte, hogy a számlázott pályák között vannak olyan vasútvonalak, amelyek nem is fekszenek Magyarországon, hanem Ausztriában vagy Csehszlovákiában. Még az előadás közben azt mondotta Gerőnek, hogy ne fizesse ezeket a számlákat.

Gerő miniszter ugyancsak előadta azt is, hogy a Vörös Hadsereg szervei MÁV-vagonokat orosz jelzésre átfestettek, és azokat a drága nemzetközi tarifa alapján adják bérbe a magyar államnak. Magyarország nem bírja ezt a drága bérösszeget fizetni. Sztálin generalisszimusz annak a véleményének adott kifejezést, hogy azokat a vagonokat, amelyek a magyar állam tulajdonai voltak, s amelyekre a magyar államvasutaknak a szállítások lebonyolításához szüksége van, vissza kell juttatni a magyar államvasutakhoz.

Nagy Ferenc miniszterelnök előadásában szóba került a Nyugatra elhurcolt javak kérdése is. A miniszterelnök kérte a Szovjetunió és a generalisszimusz támogatását ezeknek az értékeknek a visszaadására. Sztálin kijelentette, hogy Magyarország ezeket az értékeket vissza fogja kapni, legalábbis az aranyakat.

Végül Nagy Ferenc miniszterelnök szóba hozta a béke-előkészítés ügyét. Kifejtette azt, hogy ez a kérdés nagyon fontos ránk nézve. Hangsúlyozta, hogy a baráti Jugoszláviával nincsen semmi területi probléma. Más a helyzet Csehszlovákiával, ahol nagy lélekszámú egységes magyar tömb van a határ mentén, s ahol ezek a magyarok nemcsak jogfosztott

állapotban élnek, hanem a csehszlovákok el is akarják őket távolítani az ország területéről. Ilyen körülmények között önként felvetődik egy bizonyos minimális területi igény a határ menti színmagyar területekre. Sztálin generalisszimusz válaszában utalt a két nép közötti megegyezés szükségességére. Kívánatos volna egy lakosságsere végrehajtása. Erre Nagy Ferenc miniszterelnök megjegyezte, hogy Csehszlovákiában sokkalta több magyar van, mint amennyi szlovák Magyarországon. Sztálin azt válaszolta, hogy ez nem lényege a kérdésnek. A Szovjetunió egymillió lengyelt bocsátott el és csak 100 000 ukránt¹⁸ kapott, mégis megcsinálta a lakosságcsereét. Persze, nem minden kormány képes ilyen bátor cselekedetre. Ekkor Gyöngyösi külügyminiszter vette át a szót és közölte a generalisszimusszal, hogy egy lakosságcsere-egyezmény már létrejött Csehszlovákia és Magyarország között, mégpedig paritásos alapon és a magyarországi szlovákok önkéntes jelentkezése alapján. Szlovákiában csehszlovák statisztika szerint 650 000 magyar van. A csehszlovákok arra számítottak, hogy Magyarországról mintegy 200 000 szlovák fog átköltözésre jelentkezni. A jelentkezések alapján, melyek most folynak, előreláthatólag ez a szám nagyjából 500 000 lesz. Így tehát a lakosságsere után még mindig 600 000 magyar marad Szlovákiában. Ha ebből 200 000-et sikerülne is a csehszlovákoknak a körülmények kényszerítő hatása alatt szlováknak nyilváníttatni, akkor is 400 000 magyar sorsa teljesen bizonytalan, mert a csehek minden joguktól megfosztották őket, sőt kitelepítésükkel fenyegetőznek. A magyar álláspont¹⁹ röviden az: biztosítsák a csehszlovákok az ott lévő magyaroknak a teljes polgári egyenjogúságot és akkor nincsen probléma, vagy pedig, ha meg akarnak szabadulni tőlük, akkor biztosítsák ennek a néptömegnek a gazdasági feltételeit és adjanak velük valami földet. 400 000 embert minden nélkül befogadni, azt a magyar demokrácia sem politikailag, sem gazdaságilag nem bírja el.

Sztálin generalisszimusz azt az érdekes kijelentést tette, hogy a csehekkel lehetne területi kérdéstről tárgyalni, de félnek a szlovákoktól, és azért tartózkodnak ebbe a kérdésbe belefolyani. Leszögezte a generalisszimusz azt a véleményét, hogy a magyarság egyenjogúságára való törekvés Csehszlovákiában teljesen jogos.

Ezután Nagy Ferenc miniszterelnök a román–magyar határ rendezésének problémáját hozta szóba. Röviden felvázolta, hogy ez a kérdés mindegyiknél nehezebb, mert nagy magyar tömegről van szó, és ezek a magyarok nagy részben nem a határ közelében élnek. Utalt arra, hogy ebben a tekintetben a külügyminiszter kidolgozott egy javaslatot. Ekkor Puskin követ közbeszólt, hogy a külügyminiszternél térkép is van, amire Gyöngyösi külügyminiszter kiterítette az erdélyi határ kérdésében kidolgozott térképet, s a generalisszimusz felkelt helyéről, s nagy érdeklődéssel hajolt a térkép fölé.

Gyöngyösi külügyminiszter előadta, hogy az erdélyi magyarság egységes tömbje a székelység, távol Magyarország jelenlegi határától, Erdély keleti részén, Románia szívében él. A realitások figyelembevételével még illuzionista magyarok sem gondolhatnak arra, hogy bármiféle területi rendezéssel ezt a magyar tömböt visszahozhatják Magyarországhoz. Az Erdély nyugati határán lévő keskeny magyar többségű sávot leszámítva, egyébként a magyarság szétszórtan, a románokkal elkeveredve él Erdély területén. Minthogy a magyarság szempontjából a fő probléma az erdélyi kérdésben a magyarság sorsának rendezése, az előbb vázolt néprajzi megoszlás következtében pedig semmiféle területi elrendezéssel a magyarság jelentős részét Magyarországhoz visszahozni nem lehet, (ez a megoldás) annyi román csatol Magyarország területéhez, amennyi magyar Erdély területén marad. Ezzel egyensúlyba hozza a két ország nemzetiségi problémáját. Véleménye szerint ez a legjobb biztosítéka, sőt, egyedüli biztosítéka annak, hogy a két ország a maga nemzetiségi kisebbségét egyenjogúságban fogja részesíteni és emberségesen kezelni. Erre a megoldásra a lehető legminimálisabb területet keresték ki Erdély nyugati határán, amelynek kiterjedése 22 000 km², lakosainak száma kb. másfél millió. E megoldás mellett ezen a területen kb. 900 000 román lenne és Erdélyben még mindig 180 000-rel több magyar,

vagyis 1080 000. De van ennek a megoldásnak egy további előnye is. Ha még ilyen kezességi rendszer mellett sem tudna a két nemzet a nemzetiségi kisebbségek egyenjogúsága és korszerű bánásmódja tekintetében megegyezésre jutni, lakosságcserevel ezen a 22 000 km²-en az egész erdélyi magyarságot el lehet helyezni. Meg kell jegyezni, hogy ez a terület csak 1/5 része Erdély területének, holott a magyarság lélekszáma Erdély összlakosságának 1/3-a. Tehát a területi megoldás igen szerény. A kijelölt terület rendelkezik a szükséges gazdasági feltételekkel, van rajta erdőség, van kén, ami a műtrágya gyártásához szükséges, van egy kis színesfém, mindez azonban Erdély, illetőleg Románia más területén sokkal nagyobb mértékben megtalálható úgy, hogy (ez a megoldás) Romániát érzékenyen nem érinti.

Az előadott tervet Sztálin generalisszimusa legnagyobb érdeklődéssel hallgatta és nézegette a térképet. Kétszer is megkérdezte, hogy vajon az elgondolás egybe van-e kötve lakosságcserevel, amire a külügyminiszter azt válaszolta, hogy ez a tervbe nincsen belefoglalva, de arra lehetőséget nyújt. Tréfásan megjegyezte, hogy ha ezt a tervet elfogadják, akkor a román király lemond, amire Nagy Ferenc miniszterelnök ugyancsak tréfásan azt vágta közbe, hogy legalább akkor ők is köztársaság lesznek, mint Magyarország. Majd Molotovhoz fordult és kérdezte, hogy is szól a Romániával kötött fegyverszüneti egyezmény, mire Molotov azt válaszolta, hogy a szövetségesek Romániát támogatják egész Erdélynek vagy annak nagy részének visszaszerzésében. Erre Gyöngyösi külügyminiszter megjegyezte, hogy a felvetett 22 000 km² egész Erdélynek csupán 1/5 része, és a fegyverszünet után is jó ideig közigazgatásilag érintetlenül hagyott Észak-Erdélynek pontosan a fele.

Sztálin generalisszimusz láthatólag elgondolkozott a problémán, majd közölte, hogy még megfontolják a dolgot, és hogy még találkozni fogunk.

Ezzel a beszélgetés, amely közel két órát tartott, véget ért.

Az egész beszélgetés magán viselte egy rendkívüli nagy történelmi egyéniség lenyűgöző hatását, de egyszersmind egy tetőtől-talpig emberi ember közvetlenségének feloldó és bátorító jellegét is. A delegáció először érthető elfogódottsággal küzdött, nem kis mértékben azért, mert az első mondatok közben Sztálin látszólag magába mélyedve, komoran hallgatott bennünket. De azután, hogy megtette észrevételeit, láttuk azt, hogy ez a hallgatás nem elzárkózottságot vagy ridegséget, hanem ellenkezőleg, komoly figyelmet és érdeklődést jelent. S amikor egyes észrevételekben felcsillant a sztálini humor és kedély is, a delegáció hangulata is erőre kapott, és a magyar népi kormány delegációja érezte azt, hogy itt egy nagy népnek legnagyobb fiával és a világtörténelemnek talán legnagyobb népi alakjával áll szemközt, akivel minden nagy lelki monumentalitása mellett megvannak, a közös lelki kapcsolatai.

4. Gyöngyösi János külügyminiszter feljegyzése az 1946. április 12-i moszkvai tárgyalásról¹

Este fél hét órakor a Külügyminisztériumban lévő hivatali szobájában kétórás beszélgetést folytattam Dekanozov helyettes külügyminiszterrel. Grigorjev követségi titkár tolmácsolt.

Először a hadifogoly-kérdést hoztam fel. Hivatkoztam Sztálin kijelentésére, aki hozzájárult ahhoz, hogy a hadifoglyok levelezhessenek hozzátartozóikkal. Dekanozov ezt elismerte, s azt mondta, hogy ez olyan pozitív kijelentés, amely után csak a gyakorlati megoldásról szükséges beszélni. Egyébként tudomása szerint a hadifoglyok eddig is levelezhettek hozzátartozóikkal. Közöltem vele, hogy ilyen levelek csak elvétve érkeztek Magyarországra, legtöbbször a Vörös Hadsereg lapja, az Új Szó útján. A nehézség bizonyára abban áll, hogy a Szovjetunió nem rendelkezik elegendő magyarul tudó cenzorral. Éppen azért azt javasolnám, tegyék lehetővé, hogy minden egyes hadifogoly

kapjon általános jellegű orosz szövegű nyomtatott levelezőlapot, melyben hozzátartozójával közli, hogy hadifogságban van, vagy kórházban van és jól érzi magát, vagy javulóban van. Ezen a szövegen a megfelelő részt aláhúzná, és azután saját kezűleg aláírná. Így az egész a legrövidebb időn belül lebonyolítható volna, az összegyűjtött levelezőlapokat vagy a szovjet külügyminisztérium a szovjet követség útján, vagy moszkvai követségünk útján eljuttatná a magyar külügyminisztériumba Budapestre, amely a gyors kézbesítésről gondoskodna, sőt még a kézbesítés előtt nyilvánosságra hozhatná a beérkezett neveket. Előnye volna az is, hogy végre mi is szerezhetnénk egy képet arról, hogy hány hadifoglyunk van még itt, és hogy kik azok. Az orosz szöveg semmi nehézséget nálunk nem okoz, mert ma már a legkisebb faluban is van oroszul értő és olvasni tudó ember. Kértem a helyettes külügyminiszter urat, hogy az ügy részleteinek letárgyalására Szekfű követ úr érintkezésbe léphessen a szovjet külügyminisztérium illetékes szervével.

Dekanozov előterjesztésemet megértéssel fogadta, azt helyeselte, és felhatalmazott arra, hogy Szekfű követ erre a beszélgetésre való hivatkozással eljárjon a moszkvai külügyminisztériumban. Kértem még, hogy a követségen lévő, mintegy 200 levelet, amelyet Magyarországról hozzátartozók hadifoglyokhoz intéztek, a külügyminisztériumnak továbbítás végett átadhassuk. Dekanozov hozzájárult.

Kértem továbbá, hogy olyan kivételes és méltányos esetekben, amikor valakit soron kívül szeretnének a demokratikus pártok politikai érdemekre való tekintettel hadifogságból hazahozni, tegyék ezt lehetővé. Dekanozov ehhez is hozzájárult.

Ezután szóvá tettem annak a kért egymillió rubel kölcsönnek az ügyét, amely a moszkvai követség ellátmányára szükséges. Közöltem, hogy még Budapesten Puskin követtől több ízben ígéretet kaptunk arra, hogy ez az ügy a követség felállítása után haladéktalanul elintézését nyer. Sajnos, eddig mindössze 100 000 rubel előleghez jutott hozzá a követség. Ez igen nehéz helyzetbe hozott bennünket, úgyhogy április hónapban a követség illetményei még nem voltak kifizethetők.

Dekanozov közölte, hogy tud az ügyről. Ő pénzügyi szakközegeihez fordult, akik azt mondták, hogy előbb egy egyezményt kell létrehozni. Szükségesnek tartja, hogy ezt a kérdést a Vnyesztorg-bankban Csicsulin úrral tárgyaljuk le. Felemlítettem Dekanozovnak azt is, hogy tudomásom szerint a Magyar Nemzeti Bank is átutalt ide rubel összeget, de a követség még erről semmi értesítést nem kapott. Dekanozov azt mondta, hogy erről nincsen tudomása.

Ezután engedélyt kértem tőle, hogy a magyar politikai békecélokat ismertessem előtte. A kérdés nemcsak rendkívül fontos, de ma már nagyon sürgős is. Április 25-én összeül a külügyminiszter-helyettesek tanácsa és május 1-én maga a párizsi békeértekezlet.² Tehát mindössze két hét választ el bennünket a békeértekezlettől. Érthető, hogy ebben a helyzetben moszkvai utam fő feladatának tekintem kipuhatolni, ha lehet, a Szovjetunió felfogását a délkelet-európai rendezés tekintetében. Nem arra gondolok, hogy a Szovjetunió álláspontjáról tájékoztasson. Talán nem csalódom abban a feltevésben, hogy ez nem lehetséges. Arra törekszem inkább, hogy megállapíthassam, vajon a magunk elgondolása nem ütközik-e a Szovjetunió politikai érdekeibe. Kezdetől fogva kifejezetten szovjetbarát politikát folytattam, s egy percig sem volnék hajlandó a szovjet érdekekkel ellentétes álláspontot vállalni.

Dekanozov helyeselte ezt a kijelentésemet, amely után rátértem a részletekre, mondván, hogy Csehszlovákia irányában nagy örömmel és hálával fogadtuk Sztálin generalisszimusznak azt a kijelentését, hogy a szlovákiai magyarok egyenjogúsítására irányuló törekvéseinket helyesnek és indokoltnak találja. Ez a nagy értékű támogatás – mondtam – bennünket a legjobb reményekkel tölt el.

A romániai probléma rendkívül nehéz. Másfél millió magyarról van szó, akiknek a sorsa most sem megnyugtató és kielégítő, holott Groza a kormányelnök, akinek őszinte

magyarbarát voltáról meg vagyunk győződve. A magyarság egységes nagy tömege Erdély keleti részében él, a székelység. Ezt területileg visszahozni Magyarországhoz reálisan megítélve képtelenség. Azután egy széles terület következik nyugat felé, ahol magyarok és románok elkeveredve, vegyesen laknak. Csupán Erdély keleti határán van egy sáv, ahol magyar többség mutatható ki. Néprajzi alapon határkorrekcióval jelentős számú magyart visszahozni nem tudunk. Kidolgoztunk erre vonatkozólag egy javaslatot, amely 11 800 km² területet ölel fel. Ezen a területen kis százalékban magyar többség mutatható ki. De ezzel a területtel jelentős számú románság is kerülne át. Olyan megoldáson kellett törnöm a fejemet,³ amely a magyarság többségének azt az aggodalmát bizonyos mértékig enyhíti, hogy az erdélyi magyarság a jövőben nem lesz nyomornak és üldözésnek kitéve. Erre csak egyetlen lehetőséget láttam. Ha a magyarokat a nagy távolság miatt megfelelő számban nem lehet magyar területre áthozni, akkor román próbáljunk olyan mennyiségben áthozni, hogy kb. ugyanannyi román legyen magyar területen, mint amennyi magyar marad román területen. Így a nemzetiségi kérdést a két országban egyensúlyba hozzuk. Be kell vallanom, hogy ez az a minimális javaslat, amellyel pártomat, a Kisgazda Pártot, remélhetőleg ki tudom elégíteni. Remélem, hogy ezzel a javaslattal a Nemzeti Parasztpárt is kielégíthető lesz. Nem arról van most szó, mintha meg volnék győződve, hogy ezt a javaslatot biztos eredménnyel tudjuk képviselni a békeértekezleten, hanem arról vagyok meggyőződve, hogy ez az a minimális igény, amelyet támasztanunk kell, hogy egységes álláspontot tudjunk kialakítani, és hogy saját pártommal ne kerüljek ellentétbe. Higgye el nekem külügyminiszter-helyettes úr – hangsúlyoztam Dekanozov előtt –, hogy nagyon nehéz helyzet ez. Tudom, hogy a Szovjetunió barátsággal viseltetik mind Románia, mind Magyarország iránt. Állásfoglalásával bizonyára nem akar ártani egyiknek sem. Azért nem inszisztálok én sem egy kifejezett támogatásért. Csupán azt akarnám megállapítani, hogy azzal, hogy ezt a véleményem szerint minimális magyar igényt felvetjük, nem helyezkedünk[-e] szembe a Szovjetunió politikai érdekeivel. Hogy milyen álláspontot foglal el a Szovjetunió, amelynek kétségkívül döntő szava lesz a kérdésben, vagy hogy milyen döntést hoznak a nagyhatalmak, az független attól a problémától, amelyet mi mint javaslatot felvetünk.

Dekanozov válaszában kiemelte, hogy teljes mértékben megérti a nehézséget. Megérti azt a személyileg nehéz helyzetet is, amely engem pártom irányában kötelez. Ez, hogy a magyar kormány ilyen igényt támaszt a békeértekezleten, az a magyar kormány döntésétől függ. Ebben a tekintetben mindenesetre legjelentősebb Nagy Ferenc kormányelnöknek és mint a többségi párt vezetőjének a döntése. Ő helyesnek tartaná, hogy ha a magyar miniszterelnök, esetleg a magyar külügyminiszter Grozával eszmecsere folytatna ebben a kérdésben, és próbálnának megegyezésre jutni.

Itt megkérdeztem Dekanozovot, hogy egy ilyen tárgyalásnál a Szovjetunió a megegyezést aktívan támogatná[-e]?

Dekanozov azt mondotta, hogy ezt politikai okokból, nem tehetik meg. Ez csakis a két kormányelnökre hárul.

Erre azt válaszoltam Dekanozovnak, hogy a Szovjetunió intenzív részvétele nélkül erre a megegyezésre semmi lehetőséget nem látok. Egyébként a Grozával való eszmecsere mintegy három héttel ezelőtt levélben már én vettem fel Puskin követ előtt. Választ nem kaptam rá. Úgy látom, ma már idő sincsen erre. Mindössze két hetünk van még a békeértekezletig.

Dekanozov maga is úgy látja, hogy kifogytunk az időből.

De emellett – folytattam – semmi lehetőséget nem látok. Ha Groza csak egy négyzetkilométerről is önként lemond a romániai választások előtt, mérhetetlenül sokat ártana magának belpolitikailag. Épp úgy senki sem mosná le a magyar kormányról azt a vádat, hogy ha nem engedett volna Grozával szemben, akkor nagyobb vagy kétszer akkora

eredményt tudott volna elérni a békeértekezleten. A felelősség itt óriási, amelyet, azt hiszem, egyikünk sem vállalhat.⁴ Már a csehszlovákokkal való tárgyalásoknál megállapítottuk Clementisszel, hogy a kardinális problémákban bármilyen jóakarát is tölt el bennünket, mindkét kormány részéről olyan belpolitikai nehézségek tornyosulnak, hogy csakis nemzetközi döntés fogadható el.

Dekanozovnak válaszoltam, hogy úgy képzelem el, hogy a békeértekezlet elé az optimális javaslatunkkal kell menni. Nyilvánvaló, hogy Groza is optimális igénnyel megy, vagyis egész Erdélyt Romániának fogja követelni. Tatarescu, de Groza is már nyilatkozott is, hogy [Románia] erdélyi határait definitíveknek tekinti. Véleményem szerint egy optimális javaslattal nem ártunk a Groza-kormánynak. Ha olyan javaslattal jönnénk, amelyet a szövetségesek szó nélkül elfogadnak, akkor az inkább tüntethető fel a Groza-kormány vereségének, mintha esetleg olyan javaslattal lépnénk a békeértekezlet elé, amellyel szemben Groza eredményeket tud felmutatni. Ha azt látnánk, hogy ez az optimális javaslat nem találkozna megértéssel, még mindig előjöhethetnének a kisebbik megoldási javaslattal.

Dekanozov csupán azt hangoztatta, hogy a román fegyverszüneti egyezmény Erdély, illetőleg Erdély nagy részének visszaszerzését helyezi kilátásba. Erre leszögeztem, hogy véleményem szerint az optimális javaslat, amely Erdély 1/5 részének a visszacsatolására támaszt igényt, Erdély nagy részét még mindig Romániához juttatja. Erre Dekanozovnak nem volt megjegyzése.

Az élénk eszmecsere, amelyben sajnos a szovjet álláspontot nem sikerült megismernem, közel két óra hosszát tartott. Legvégül Dekanozov megkérdezte, hogy a magyar békedelegáció már össze van-e állítva. Azt mondtam, hogy a külügyminisztérium egy tervezetet már összeállított, amely szerint a delegáció a külügyminiszterből, a pártok képviselőiből és szakértőkből áll, de ez a tervezet még letárgyalva nincsen.

5. Kemény Ferenc moszkvai követségi titkár feljegyzése az 1946. április 15-i moszkvai tárgyalásról⁵

Molotov külügyminiszter a magyar delegációállal a moszkvai megbeszélések során felvetett kérdésekre rendre válaszolván, először a csehszlovák és a román problémára tért ki. Annak a véleményének adott kifejezést, hogy a magyar–csehszlovák és magyar–román viszonylatban fennálló függő kérdéseket a két érdekelt országnak közvetlen tárgyalások útján kell rendeznie. A román kérdéssel kapcsolatban külön kiemelte, hogy nem tartaná célszerűnek, ha Magyarország a kérdést anélkül vinné a békekonferencia elé, hogy a románokkal e tárgyban előzetes megbeszélést folytatott volna.

Gyöngyösi külügyminiszter úr – miután a miniszterelnök úr rámutatott arra, hogy Magyarország a szóban forgó gondolattal egyetért és törekszik annak megvalósítására – részletesen válaszolt az e téren fennálló nehézségeket. Különösen rámutatott arra, hogy ezek a nehézségek belpolitikai természetűek. Mind Csehszlovákia, mind pedig Románia választások előtt áll. Ez országok kormányai nehéz helyzetbe kerülnének országaik közvéleményével szemben, ha a választások megejtése előtt olyan nemzetközi kötelezettségeket vállalnának, amelyeket az illető ország közvéleménye nehezen fogadna el. A prágai tárgyalások is ebben a szellemben folytak le, és a zárójegyzőkönyvben kifejezésre jutott az a gondolat, hogy a két ország képviselői törekednek a kétoldalú megegyezésre, de fenntartják maguknak a jogot arra, hogy az ily módon meg nem oldható problémákat annak idején nemzetközi fórum elé viszik. Clementis államtitkár ez alkalommal megjegyezte, hogy a két ország meghatalmazottai sok kérdésben meg tudnának egyezni ugyan, de számolniuk kell a közvélemény ellenállásával. Noha Magyarország már túl van a választásokon, olyan parlamenti többséggel rendelkezik, amely az ország közvéleményét juttatja kifejezésre, és amely a szóban forgó szempontból tehát ugyanolyan

nehezen kezelhető, mint a csehszlovák és a román közvélemény. Függetlenül most már attól, hogy Magyarország a szóban forgó kérdésekben milyen eredményt érhet majd el a békekonferencián, nagyon nehéz a jelenlegi parlamenti többség előtt vállalni a közvetlen megbeszélések iniciálását – különösen a román ügyben –, mert abban az esetben, ha a közvetlen tárgyalások nem vezetnének sikerre, a magyar kormányt méltán érhetné a parlamenti többség részéről az a szemrehányás, hogy a közvetlen tárgyalások felvétele hiba volt, mert több eredményt lehetett volna elérni azáltal, hogy a kérdést egyenesen a békekonferencia elé viszik. Éppen ezért Magyarország csak akkor bocsátkozhat ilyen közvetlen tárgyalásokba, ha e tárgyalások felvételét az érdekelt kormányoknál a Szovjetunió kormánya kezdeményezi.

Itt a miniszterelnök úr közbevetőleg megjegyezte, hogy az érdekelt országok közötti kétoldalú megegyezést a magyar kormány feltétlenül kívánatosnak tartja, és azon a véleményen van, hogy amennyiben ezek az országok nem tudnának egymás között megegyezni, úgy meg kell egyeztetni őket.

Gondolatmenetét folytatva, Gyöngyösi külügyminiszter úr azt a kérdést tette fel Molotov külügyminiszternek, hogy – most már a román problémánál maradva – ki kezdeményezze a tárgyalásokat, mire Molotov külügyminiszter azt válaszolta, hogy természetesen az, akinek e tárgyalásokhoz érdekei fűződnek, vagyis Magyarország. Arra a kérdésre, hogy e kezdeményezés a Szovjetunió kormánya részéről helyesléssel találkozna-e, Molotov külügyminiszter igenlőleg válaszolt.

Bekapcsolódva Gyöngyösi külügyminiszter úrnak abba a fejtegetésébe, mely szerint a kis kelet-európai demokráciák közös bajokkal küzdenek, és hogy Magyarország teljesen megérti a Groza-kormány nehéz helyzetét, valamint azt az érdeket, amelyet a Groza-kormány megmaradása Magyarország számára jelent – a miniszterelnök úr a maga részéről megjegyezte, hogy bár a kis kelet-európai demokráciák valóban közös bajokkal küzdenek, érthető, hogy bennünket elsősorban a saját bajaink érdekelnek. Erre Molotov külügyminiszter megértést mutatni látszó mosollyal válaszolt.

Gyöngyösi külügyminiszter úr ezek után utalt arra a közismert tényre, hogy május 1-én megkezdődnek a párizsi béketárgyalások és, hogy a nemzetközi sajtó értesülései szerint a román békedelegáció ezekre már meghívást is kapott volna, sőt, tekintélyes iratanyaggal Párizsba is érkezett. Molotov külügyminiszter ezt kósza hírnek minősítette, az újságírók szenzációhajhászásának, és nyomatékosan kijelentette, hogy Magyarországot a békekonferenciára éppen úgy meg fogják hívni, mint Romániát, s a békekonferencián Magyarország semmivel sem lesz hátrányosabb helyzetben, mint Románia. A miniszterelnök úr közbevetésére, hogy a sajtóban napvilágot látott hírek szerint a román békedelegáció két vagonnyi irattal érkezett meg Párizsba, Molotov külügyminiszter, mintegy tréfásan megjegyezte, hogy a békekonferencián nem az iratok mennyisége fog dönteni. A miniszterelnök úr erre azt válaszolta, hogy a békekonferencia bizonyára két kg-nyi irat elolvasására sem hajlandó, másrésztől, ha az iratok mennyiségével lehetne befolyásolni a békefeltételeket, úgy jelenlegi vagonhiányunk folytán Magyarország ebben a versenyben bizonyára lemaradna.

Rátérve azután a magyar delegáció által felvetett egyéb kérdésekre, Molotov külügyminiszter kijelentette, hogy a jótételteli szállítások teljesítésének tekintetében a Szovjetunió kormánya hajlandó a hatévi határidőt nyolc évre meghosszabbítani. A gyapjú- és pamutbér munka teljesítésének határidejét hajlandó eltolni a jövő év közepéig. A Szovjetunió kormánya elvben nem ellenzi a CASBI-vagyonoknak a jótételtbe való beszámítását, de a kérdést még tanulmányoznia kell. Hajlandó fokozatosan szabadon bocsátani a hadifoglyok közül azokat, akik gyengélkednek, és lehetővé óhajtja tenni a hadifoglyoknak hozzátartozóikkal való levelezését. Az ide vonatkozó részletek természetesen külön megbeszélendők.

A vasúti szállítási kérdések tekintetében a két ország közlekedésügyi minisztériumának kell egymás között felvennie az érintkezést.

A Szovjetunió kormánya által kilátásba helyezett engedményekre irányuló köszönetének kifejezése után a miniszterelnök úr kijelentette, hogy a hadifogolykérdésnek egy konkrét vonatkozását óhajtja még felvetni. Itt közbeszólva, Molotov külügyminiszter közölte, hogy a magyar delegáció tagjai itt tartózkodásuk folyamán még fognak találkozni Sztálin generalisszimusszal, s e találkozó alkalmával bármilyen olyan további kérdést nyugodtan felvethetnek, amelyről az eddigi megbeszélések során még nem esett szó. A miniszterelnök úr ezt köszönettel tudomásul vette, majd előadta, hogy a Vörös Hadsereg egységei magyarországi előnyomulásuk során jelentős számú olyan egyént is foglyul ejtettek és hadifogolyként kezeltek, akik nem voltak kombattáns alakulatok tagjai, sőt, fogságba ejtésük pillanatában nem is voltak katonák. Számuk az összes magyar hadifoglyoknak nem nagy hányada, becslések szerint néhány tízezerre tehető.⁶ Nők is vannak közöttük. Tekintettel arra, hogy ezek az emberek nagyrészt a tiszta magyar vidékekről származnak és földművesek, nagy szükség volna rájuk a tavaszi mezőgazdasági munkálatoknál és ezért a magyar kormány szeretné, ha az e kategóriába tartozó hadifoglyok szabadon bocsátása soron kívül lenne megoldható.

Molotov külügyminiszter erre válaszolva kijelentette, hogy a kérdés előtte új, tehát informálatni fogja magát, de nem zárkózik el a kérdés megoldására irányuló megbeszélésektől.

Itt Puskin követ közbevetette, hogy a kérdéstről folytak megbeszélések a magyar kormány és a budapesti szovjet követség között, s ez utóbbi a maga részéről azt kérte, hogy a magyar külügyminisztérium nyújtsa át az e kategóriába tartozó személyek jegyzékét. Kijelentette, hogy ilyen jegyzéket a budapesti szovjet követség a mai napig nem kapott.

Gyöngyösi külügyminiszternek arra a kijelentésére, hogy az e kategóriába tartozó személyekre vonatkozó jegyzékek átadása állandóan folyamatban van, Molotov külügyminiszter minden további közbeszólásnak elejét véve megjegyezte, hogy ez meg fogja könnyíteni az ügy elintézését.

A moszkvai megbeszélésekről kiadandó kommunikére vonatkozóan Molotov külügyminiszter – az egész beszélgetés során több helyen elszórt megjegyzések után – végül összefoglalásként kifejtette, hogy a kommuniké szövegét közösen kell megállapítani, és hogy a szövegnek általánosságokra kell szorítkoznia, de mégis ki kell elégítenie a magyar és szovjet közvéleményt, amely nyilvánvalóan kíváncsi a megbeszélések eredményére. Arra a kérdésre, hogy a kommuniké szövege megállapításának technikai módozata mi legyen, hozzájárult ahhoz a miniszterelnök úr által felvetett javaslatához, hogy a magyar delegáció által elkészített tervezetet Puskin követ úrnak nyújtsák át.

Arra a kérdésre, hogy a Szovjetunió kormánya által a jóvátételi szállítások tekintetében Magyarországnak kilátásba helyezett engedmény a kommunikében nyilvánosságra hozható-e – tekintettel arra, hogy a románoknak tett hasonló kedvezményt már nyilvánosságra hozták –, Molotov külügyminiszter azt felelte, hogy a román kormánnyal ebben az ügyben már régóta folytak tárgyalások és a közlemény csak a megegyezés létrejöttékor jelent meg, de gondolkodni fog a dolgon és elvben nem zárkózik el az elöl, hogy a magyar delegáció által e téren elért eredmény valamilyen formában már most nyilvánosságra jusson.

A miniszterelnök úr köszönetét fejezte ki Molotov külügyminiszternek azért a nagy jelentőségű tényért, hogy a magyar delegáció teljes sikert ért el Moszkvában mindazokban a vonatkozásokban, amelyekben a döntés kizárólag a Szovjetunió kormányától függ. Molotov külügyminiszter ezt barátságos szavakkal viszonzta, majd távozásra kért engedelmet.

6. J. V. SZTÁLIN szovjet miniszterelnök pohárköszöntője az 1946. április 16-án este a magyar kormánydelegáció tiszteletére adott vacsorán⁷

Mi mindig arra törekedtünk, hogy jószomszédi viszonyt teremtsünk Magyarországgal. Ez a törekvésünk független volt attól, hogy Magyarországon milyen rendszer volt uralmon. Bizonyára emlékeznek rá, hogy néhány hónappal a háború előtt üdvözlésváltás volt a szovjet és a magyar kormány között. Ugyanakkor mi visszaadtuk Magyarországnak azokat a zászlókat, melyeket 1848-ban a cári csapatok zsákmányoltak. A magyar kormány azonban nem sokkal később háborút üzent a Szovjetunióknak. Bennünket megtámadtak. Mit tehattünk egyebet: védekeztünk. Voronyezsnél szembekerültünk a magyar hadtestekkel.

Bennünket azonban nem vezetett Magyarországgal szemben a bosszú és az ellenségesség érzelme. A bosszú és az ellenségesség érzelme általában nem helyes alap a politikában. A külpolitikát realitásokra kell építeni. Amikor a háború menetében bekövetkezett a válság, a fordulópont, amikor a németek csillaga már hanyatlóban volt, Magyarország akkori vezetője, Horthy fegyverszünetet kért tőlünk. Mi ennek a kérelemnek eleget tettünk. Ha bennünket a bosszú és ellenségesség érzelme vezérelt volna Magyarországgal szemben, nem tettünk volna eleget ennek a kérelemnek.

Horthy nem vitte végig a dolgot, meghátrált, a németek kezébe adta magát. Magyarországon pedig új emberek jöttek, akik fordulatot teremtettek és akik a népet képviselik. Magyarország szerencséje, hogy ezek az új emberek megjelentek, mert nekik köszönheti, hogy független ország.

Nekünk nincsenek bűneink Magyarországgal szemben. A cárok Oroszországnak voltak. Az orosz cár 1848-ban segített a Habsburg-monarchiának megfojtani a magyar forradalmat. Erre mi emlékszünk. Ezt mi nem felejtettük el. De mi ezért nem vagyunk felelősek, mert mi az utolsó cárt az Uralban 1920-ban agyonlőttük, és ezzel keresztet tettünk az elmúlt rendszerre.

Most mi barátságról beszélünk a Szovjetunió és Magyarország között. És ez a szó: barátság, nem frázis, nem propaganda!

Mi az oka annak, hogy akis népek bizalommal viseltetnek a Szovjetunió és politikája iránt?

Ennek oka mindenekelőtt a mi államunk ideológiájában rejlik, melynek alapjait Lenin rakta le. Minden nemzetnek, nagynak és kicsinynek van valami egyéni sajátossága, mindegyik hozzájárul obulusával⁸ az emberiség közös kincstárának gyarapításához. Van mindegyikben valami, ami nincsen meg sem az oroszban, sem az ukránban, sem más népben. A Szovjetunióban vannak nemzetek, melyek már kihálóban voltak, de amelyek új életre keltek, s amelyeknek mi adtunk pl. írásjeleket.

Saját ideológiánkkal kerülénk szembe, dezorganizálnánk saját pártunk sorait, ha nem becsülnénk a kis népeket, ha nem tartanánk tiszteletben jogaikat és függetlenségüket, ha beleavatkoznánk a kis államok belső ügyeibe. Megtehetjük ezt? Nem, nem tehetjük meg. Ha ezt megtennénk, magunk alatt vágnánk a fát!

A másik ok, amely arra készlet bennünket, hogy tiszteletben tartsuk a kis népek függetlenségét: saját államunk összetétele. Nézzenek végig a Szovjetuniókn! Itt nemcsak nagy nemzetek vannak, hanem kicsinyek is, vannak nemzetiségek, népi csoportok. Megtehetjük-e mi, hogy ne számoljunk saját nemzetiségeink véleményével, mikor az országunk határain túl élő kis nemzetekhez való viszonyunkról van szó? Nem! Ezt nem tehetjük meg, mert saját soknemzetű államunk alapjait ásnánk alá!

Íme, ezek az okok, melyek megmagyarázzák, miért lehetséges igazi barátság olyan nagy hatalom, mint a Szovjetunió és olyan kis állam, mint Magyarország között. És ha mi barátságról beszélünk, mi ezt komolyan vesszük. Mi azt értjük rajta, hogy készen vagyunk áldozatokat is hozni ezért a barátságért, ha valaki meg akarná zavarni. Mindezek alapján

mondottam, hogy ha barátságról szólok a nagy Szovjetunió és a kis Magyarország között, ez nem frázis, nem propaganda! Ezért emelhetem nyugodt lelkiismerettel poharamat a Szovjetunió és Magyarország barátságára.

Éljen a Szovjetunió népeinek és a demokratikus Magyar Köztársaság népének a barátsága!

7. Főbb pontok a Sztálin generalisszimusz által 1946. április 16-án a magyar kormánydelegáció tiszteletére adott estebéden mondott pohárköszöntőjéből⁹

Jelenleg mintha több közép és kis nemzet félelemmel tekintene a Szovjetunióra. A kis nemzeteknek ez a félelme teljesen alaptalan. Maga Lenin mutatott rá arra, hogy minden nemzetnek, legyen bár nagy vagy kicsiny, megvan a maga sajátos értéke és jelentősége az összemberiség életében. Ezek az elvek azóta is változatlanul áthatják a Szovjetunió politikáját. A Szovjetunió népességének mintegy csak a fele orosz, a többi különböző nemzetiséghez tartozik. Mindezek a nemzetiségek a legteljesebb autonómiát és szabadságot élvezik, sőt, éppen a Szovjetunió megalakulása mentette meg jó egynéhányukat a már kikerülhetetlennek látszó asszimilációtól.

Ami a magyar népet illeti, a Szovjetunió népe a magyar nép iránt mindig rokonszenvvel viseltetett és sohasem kívánt mást, mint hogy vele jószomszédi viszonyban éljen. Éppen ezért a Szovjetunió a Magyarországgal való jó viszonyt még akkor is kívánta, amikor Magyarországon egy régebbi nem demokratikus rendszer volt uralmon. Mindenki emlékezhet rá, hogy 1941-ben, néhány hónappal a második világháború kitörése előtt, a Szovjetunió visszaadta Magyarországnak a cári csapatok által 1849-ben zsákmányolt honvédszászlókat. A Szovjetunió ezt baráti gesztusnak szánta, és a zászlók fogadtatásakor magyar részről elhangzott nyilatkozatokból arra következtetett, hogy Magyarország is őszintén kívánja a Szovjetunióval való jó viszonyt. A Szovjetunió vezetői a maguk egyszerűségében nem gondoltak arra, hogy a magyarok rokonszenve a Szovjetunió iránt nem őszinte, hanem csak színlelt. Keserűen csalódniuk kellett. Néhány hónappal a zászlók átadása után Magyarország urai hadat üzentek a Szovjetuniónak, és a magyar hadtestek a harcmezőn találkoztak a Vörös Hadsereggel. A harc kemény volt és véres. Mikor pedig a háború a krízis szakaszába lépett, a német fasiszták szerencsecsillaga hanyatlani kezdett, Magyarország akkori vezetője, Horthy belátta tévedését, és a Szovjetunióhoz fordult.

A Szovjetunió ekkor hajlandó lett volna elfelejteni a múltban történeteket, és közölte Magyarországgal, hogy ugyanolyan feltételek mellett hajlandó vele fegyverszünetet kötni, mint azt Finnországgal és Romániával tette. De Horthyból hiányzott a jellem és az erély ahhoz, hogy állja ezt a megállapodást. Megbízást adott Szálasinak a hatalom átvételére, ő maga pedig a németek fogságába adta magát. Noha a Vörös Hadsereg akkor már az ország nagy részét elfoglalta, a megmaradt részen Szálasin elrendelte az általános mozgósítást és folytatta a harcot, amit akkor már abba kellett volna hagyni. Ilyen helyzetben a Vörös Hadsereg sem tehetett egyebet, minthogy szintén felvette a harcot.

Az orosz népnek is van adóssága a magyar néppel szemben. 1849-ben a cári hadak tiporták le a Habsburg-iga lerázásáért küzdő magyar forradalmi hadsereget. Ezt az oroszok nem felejtik el. De másrészt a Szovjetunió, amely az utolsó orosz cárt, II. Miklóst agyonlövötte, nem vállal felelősséget a letűnt cári rendszer bűneiért.

Örömeire szolgál, hogy most olyan férfiak állnak Magyarország élén, akik demokratikus érzésűek és eljönnek Moszkvába a Szovjetunió kormányfőfiaihoz, bár, ismételtlen hangsúlyozza, hogy a Szovjetunió a magyar néppel mindig barátságra törekedett, függetlenül a kormánytól.

A generalisszimusz a Szovjetunió és Magyarország közötti baráti kapcsolatokra ürítette poharát.

Jegyzetek a dokumentumokhoz

- 1 Az irat őrzési helye: Országos Levéltár Jelenkori Gyűjtemény (OL. JGY.) – 1971–1992 között Új Magyar Központi Levéltár – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek – XIX-A-83-a.
- 2 Szegedy-Maszák Aladár-diplomata, 1945 végétől 1947 júniusáig washingtoni magyar követ.
- 3 Az 1944. szeptember 12-én Moszkvában a szövetségesek és Románia között megkötött fegyverszüneti egyezmény 19. pontja szerint a szövetségesek egyetértettek abban, hogy „Erdélyt (vagy annak nagyobb részét) vissza kell adni Romániának, feltéve, ha ezt a békerendezés is megerősíti”. (Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918-1945*, Budapest, 1983. 582.)
- 4 A Minisztertanács az ülés további részében a Csehszlovákiával szembeni jóvátételi kötelezettségek kérdését és a magyar-szovjet bauxit-alumínium szerződés ügyét tárgyalta. Az egyezményrel kapcsolatban főként Bárányos Károly közellátásügyi miniszter hangoztatta aggályait, akit Rákosi igyekezett meggyőzni a szerződés előnyeiről, majd a nyomaték kedvéért megjegyezte: „ennyi bizalommal lehetünk a Szovjetunióval szemben, hogy a bauxit-egyezmény útján nem fogja az országot tönkretenni”. A Minisztertanács végül hozzájárult a szerződés aláírásához.
- 5 OL. JGY – Külügyminisztérium TÜK-iratok – XIX-J-1-j 7. doboz IV–130.
- 6 Dekanozov, Vlagyimir Georgijevics – szovjet diplomata. 1939 és 1953 között a külügyi népbiztos helyettese, illetve külügyminiszter-helyettes; Berija köréhez tartozott, 1953 decemberében kivégezték.
- 7 Puskin, Georgij Makszimovics – szovjet diplomata, 1945-1948 között budapesti szovjet kövel.
- 8 Pavlov, Alekszej Pavlovics – szovjet külügyi tisztviselő, diplomata. 1940-45 között a külügyi népbiztosság jogi osztályának vezetője, a háború idején Molotov tolmácsa, 1946-tól 1950-ig brüsszeli, 1950-től 1953-ig párizsi nagykövet.
- 9 Szekfű Gyula – történész, egyetemi tanár, 1946 januárjától 1948 szeptemberéig moszkvai magyar követ, illetve nagykövet.
- 10 Niszkács László – a moszkvai magyar követség másodtitkára.
- 11 Gyöngyösi külügyminiszter 1945. december 3. és 6. közötti prágai tárgyalásairól van szó, amelyeken Csehszlovákiát Vladimir Clementis külügyi államtitkár képviselte.
- 12 Erdély fogalmán itt is, és a későbbi tárgyalásokon is, a korabeli szóhasználatnak megfelelően a trianoni békeszerződéssel Romániához került mintegy 102 ezer km²-es terület egészét értették.
- 13 OL. JGY. - Külügyminisztérium TÜK-iratok – XIX-J-1-j. 7. doboz IV–130. Az iraton tévesen április 11-i dátum szerepel, Gerő Ernő feljegyzéséből és a Minisztertanács április 18-i (102. számú) ülésének jegyzőkönyvéből azonban egyértelműen kiderül, hogy a Sztálinnal folytatott tárgyalásokra a látogatás második napján, április 10-én került sor.
- 14 Valószínűleg itt is Gerő feljegyzése a pontosabb, és a megbeszélés este 9.05-kor kezdődött.
- 15 Gerő feljegyzéséből kiderül, hogy Nagy Ferenc ezt a kérdést nem általában vetette fel, hanem azzal kapcsolatban, hogy a petrosényi bányászatok magyar tulajdonban lévő részvényeit a magyar kormány a jóvátételi terhek csökkentése érdekében szeretne volna átadni a Szovjetunióknak. A miniszterelnök ennek az üzletnek a mielőbbi sikeres lebonyolításához kérte a szovjet gazdasági szakemberek Magyarországra küldését.
- 16 Gerő feljegyzése szerint Sztálin azt hangsúlyozta, hogy a szovjet csapatokat nem egyszerre, hanem fokozatosan fogják kivonni.
- 17 Gerő feljegyzésében ez az összeg 15 560 000 dollár, minthogy a számlát az ő minisztériuma kapta, minden bizonnyal ez a pontos összeg.
- 18 Gerő feljegyzésében itt 400 000 ukrán és belorusz szerepel. Mivel A. J. Visinszkij a bevezető 16. számú jegyzetében idézett beszédében több százezer ukrán, fehérorosz és orosz nemzetiségű személyről beszélt, valószínűleg a tárgyalásokon ez a szám hangzott el.
- 19 Gerő feljegyzése szerint ezt a magyar álláspontot már Nagy Ferenc ismertette.
- 20 Országos Levéltár Jelenkori Gyűjtemény (OLJGY.) – 1971-1992 között Új Magyar Központi Levéltár – Külügyminisztérium TÜK-iratok XIX-J-1-j 7. doboz IV-130. 21 Valójában a külügyminiszter-helyettesek már január 18. óta tanácskoztak Londonban, április 25-én Párizsban a Külügyminiszterek Tanácsának első ülése kezdődött meg. A párizsi békeértekezlet viszont csak a KT második ülésének (1946. június 15-július 12.) befejezése után, július 29-én nyílt meg.
- 22 Az etnikai egyensúly elvére épülő területi javaslatot természetesen nem Gyöngyösi, hanem, mint láttuk, Jakabffy Imre dolgozta ki. A történelmi hűség kedvéért azonban meg kell jegyezni, hogy egy hasonló tervezetet Makkai László már 1945 augusztusában benyújtott a Külügyminisztériumnak.
- 23 A szovjet „tanácsot” megfogadva április végén a magyar kormány mégis megkísérelte közvetlen tárgyalások útján rendezni a problémát, a román kormány azonban mereven elzárkózott a területi kérdés megvitatásától. Lásd: Fülöp Mihály: A Sebestyén-misszió című tanulmányát: *Világtörténet* 1987. 4. és 1988. 2.

- 24 OLJGY. Külügyminisztérium Békeelőkészítő osztály XIX-J-1-a 70. doboz IV–178. Erre a megbeszélésre nem formális tárgyalás keretében került sor, hanem azon a fogadáson, amelyet Nagy Ferenc április 15-én Molotov tiszteletére adott.
- 25 A legújabb kutatások (Gosztonyi Péter, Zielbauer György és Stark Tamás részadatai) alapján a Szovjetunióba deportált magyarországi polgári személyek száma valójában a trianoni területre vonatkozóan is, százezer fölött volt.
- 26 A szó szerinti jegyzőkönyv hatását keltő feljegyzés eredetével kapcsolatban számomra két lehetőség tűnik valószínűnek. Az egyik, hogy azt Gerő Ernő készítette; az irat eredetije ugyanis Gerőnek az április 10-i tárgyalástói készített feljegyzése mellett található; lelőhelye: Politikatörténeti Intézet Archívuma 274. f. 7/314.ő.e. Ezt a feltevést erősíti az is, hogy a Minisztertanács április 18-i ülésén, amelyen a kormánydelegáció nevében Nagy Ferenc és Gyöngyösi János beszámolt a moszkvai tárgyalásokról, a miniszterelnök Gerő Ernőt kérte fel, hogy Sztálin pohárköszöntőjének szövegét felolvassa. Még valószínűbbnek tűnik azonban, hogy Gerő Ernő Moszkvában megkapta a beszéd „hivatalos” szövegét, s ez a magyarázata annak, hogy a moszkvai tárgyalásokról készült feljegyzések közül egyedül ez tartalmazza szó szerint az elhangzottakat.
- 27 Aprópénz.
- 28 Az irat eredeti címe. OL. JGY. Külügyminisztérium TÜK-iratok XIX-J-1-j 7. doboz IV-130. A Külügyminisztériumban készült feljegyzés *nem* az előző (6. számú) dokumentum kivonata, hanem azt valószínűleg a moszkvai magyar követség valamelyik, a fogadáson jelen lévő munkatársa helyszíni jegyzetei alapján állította össze. A két szöveg között számos olyan eltérés van, amely indokoltá teszi, hogy mindkét változatot közreadjunk.

CSABA BÉKÉS

DOCUMENTS REGARDING THE HUNGARIAN DELEGATION AT THE 1946 APRIL MOSCOW NEGOTIATIONS

This presentation of the documents sheds light on 1) the Hungarian diplomatic attempts in Moscow to influence the World War II peace treaty and 2) the domestic Hungarian political background underlying those attempts. The documents that have previously been published in English demonstrate that the Hungarian government's delegation requested support from Soviet leadership regarding the modification – on ethnic grounds – of the Czechoslovak-Hungarian and Romanian-Hungarian borders. The Soviet leadership promised Rákosi, leader of the Hungarian Communist Party, that they would support such modifications. However, although both Stalin and Molotov asserted the equal rights of the Hungarian minority and the justified demands of the Hungarian government regarding the Hungarian-Romanian border correction, the negotiations did not reach any concrete results with regard to the border question.

KABÁN ANNAMÁRIA

Szabó T. Attila munkássága

Ha az erdélyi magyar nyelvtudományról esik szó, mindenkiben Szabó T. Attila professzor, még életében szimbólummá vált neve ötlík fel legelőször. Írásainak nagy részét el-, illetőleg újraolvasva, ámulatba ejt tudatos felkészülése a nagy célokra. Mindig tudta – írásai tanúskodnak róla –, hogy mit miért tesz, egyetlen cél lebegett előtte, amelyben a részvizsgálatok majd szervesen épülhetnek.

Közleményeinek gazdag anyagát áttanulmányozva a következő tudományágakhoz tartozó műveire bukkantunk: a nyelvtudományon belül nyelvjárástan vagy népnyelvkutatás, ahogyan ő maga nevezte, leíró és történeti névtan, nyelvtörténet, nyelvművelés, tárgyi és szellemi néprajz, emellett művelődéstörténet, tudománytörténet, tudománypolitika, településtörténet és népiségtörténet. De a szaktudományos közlemények mellett bőven találunk az életműben tudománynépszerűsítő írásokat is, hiszen ő maga vallotta nemegyszer, hogy a tudományosság eredményei nem maradhatnak egy kis csoport, egy tudós alakulat kizárólagos kincsei. Sohasem tévesztette azonban szem elől, hogy az egészséges tudományos élet mindig a szakosodott munkára épül.

A pusztá felsorolásból is látható, hogy esetében, mind olyan tudományágak műveléséről van szó, amelyek egy közösség nyelvi és kulturális önazonosságának megismerésére, ápolására szolgálnak. Erről ő maga így ír: „... az egyetem tanárainak minden erejűnkkel azon kell lenniök, hogy tudományos munkásságuk fő részét Erdély tudományos kutatása, az erdélyi kérdéseken való töprengésből születő eredmények tegyék.”¹

Az erdélyi nyelvtudományi munkálatok kérdéskörének és célkitűzéseinek kijelölésekor úgy körvonalazta a terveket, hogy azok az erdélyi magyarság nyelvi kutatására vonatkozzanak. Ennek során mind a korabeli nyelvállapot szinkrón leírására, mind pedig a nyelvi előzményekre és nyelvi változásokra irányuló történeti jellegű vizsgálatra egyaránt súlyt kell fektetni. Sőt, e kutatásoknak lehetőleg párhuzamosan kell folyniuk. Ezért vállalkozott ő maga is a korabeli romániai magyar nyelvjárások szinkrón vizsgálata mellett történetük tanulmányozására is.

Érdeklődése legkorábban a helynévkutatás felé irányult. Még a húszas évek legvégén, a harmincas évek elején Kelemen Lajos személyes hatása nyomán ismerte föl a helynévkutatás tudományos jelentőségét. De nemcsak a történeti helynévanyag összegyűjtését tűzte ki célul, hanem már ekkor tervbe vette a korabeli helynévanyag mielőbbi összegyűjtését és közzétételét is, hiszen tudta, hogy a helynévanyag a gazdasági és társadalmi változások nyomán feltartóztathatatlan pusztulásnak, átalakulásnak van kitéve.

Eleinte csak legközvetlenebb gyermekkori környezete, Dés és vidéke történeti és korabeli helyneveinek összegyűjtését tervezte. Erről tanúskodik két terjedelmes tanulmánya: az 1932-ben írt *Közép-Szamos vidéki határnevek*,² valamint az 1937-ben közzétett *Dés helynevei*.³ Érdeklődési köre azonban hamarosan Erdély nagy részére – így a Székelyföldre, a közép-erdélyi megyékre és a Szilágyságra – terjedt ki, s főként egy-egy vidék, sőt egy-egy különálló település helynévanyagának összegyűjtésére és feldolgozására összpontosított. Fontosnak tartotta az anyag monografikus feldolgozását települési egységenként és vidékenként, valamint az egyes földrajzi egységek teljes helynévanyagának jelenségcsoportok szerint való kutatását. Erről tanúskodnak következő tanulmányai: *Zilah helynévtörténeti adatai a XIV-XX. században*,⁴ *Szásznyíres település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII-XX. században*,⁵ *A rév és alakváltozatai erdélyi hely- neveinkben*,⁶ valamint *A moldvai Gajcsána helynevei*,⁷

*Kalotaszeg helynevei,*⁸ *Máramarosi helynevek,*⁹ *A Kolozs megyei Borsavölgy helynevei.*¹⁰ Mindezzel párhuzamosan 1933-tól rendszeresen jelentkezik a Magyar Nyelvben névmagyarázataival. Lebilincselő például a helynevek rejtőző, ma már kihalt vagy jelentésváltozáson átment (például *áj, aszó, elve, ügy, jó, mál, séd* stb.) vagy alakját változtatott (például *eperje, ortovány, ördöng, sólyom* stb.) szavak felfedése, kitapintása.

Világosan látja, hogy a helynévkutatás számára az összegyűjtött anyag akkor használható, ha a helynévkincs egésze a szükséges szófejtési és névélettani megjegyzések kíséretében szótárszerű feldolgozásban áll a kutatók rendelkezésére. Ezért már a negyvenes években felveti egy Erdélyi Helynévtörténeti Adattár megszerkesztésének a gondolatát. De azt is tudja, hogy ezen feladatok elvégzése „csak közösségi munka keretében, az erre illetékes szervek megértő támogatásával is csak olyan távlati terv keretében történhetik, amelynek időtartama messze túl utal egy emberi élet szűkre szabott időbeli keretein.”¹¹ Bár ez a vágya nem valósult meg, mindent megtett a történeti helynévanyag összegyűjtésére, így 80 dobozban tárolva mintegy 700 000 helynév vár még ma is kiadásra.

Névtani kutatásaival összefüggenek településtörténeti írásai is. Ezek közül csak néhányat említek meg a negyvenes évekből: *Bábony története és települése,*¹² *A bukovinai székely falvak múltjából,*¹³ *Dés települése és lakossága,*¹⁴ *Kolozsvár települése a XIX. század végéig.*¹⁵

A nyelvjárási vizsgálatokat kijelölő tanulmányaiban korán rádöbben arra, hogy az előtte járó kutatók – a Szamosháti és a keleti székely területet kivéve – nagyon keveset tettek Erdély népnyelvének megismerésére. Ezért már a harmincas évek elején mély felelősségérzettel jelenti ki, hogy elérkezettnek látja az időt a „tervszerűtlen portyázások” után a komoly, rendszeres népnyelvkutatás megkezdésére. Világosan látja azt is, hogy a kutatóknak nem lehet pusztán lelkesedéssel, nagyot akarással útnak indulniuk, hanem „előkészületben gondos, a módszeres kutatásra megérlelt, a célkitűzésben biztos és a munkában kitartó népnyelvkutatók tervszerűen irányított, egységes szempontokhoz igazodó munkája derítheti csak fel azt a sötétséget, amely a keleti részek népnyelvét még eltakarja a szemünk elől”.¹⁶

Nyelvjárási tanulmányokkal, cikkekkel 1936-tól jelentkezik. Kezdetben egy-egy település népnyelvét vizsgáló írása lát napvilágot. 1936-ban *A marosszéki Kutyfalva nyelvéből,*¹⁷ 1939-ben *A bábonyi népnyelv igealakjai,*¹⁸ 1940-ben *A moldvai Gajcsána nyelvéből,*¹⁹ valamint *A bukovinai Andrásfalva nyelvéből,*²⁰ 1943-ban *Adatok a gajcsánai csángó népnyelv igealakjaihoz,*²¹ című tanulmánya lát napvilágot.

A negyvenes évek elejétől a nyelvjárások vizsgálatában a nyelvföldrajzi kutatásokon alapuló nyelvatlaszok megszerkesztését, a nyelvjárási jelenségek monografikus feldolgozását, valamint a tájszóanyag-közléseket szorgalmazza. Először Kolozsvár és vidéke tájnyelvi atlaszának anyagát gyűjti össze Gálffy Mózessel és Márton Gyulával 1943–44-ben. Ennek munkálatairól *Huszonöt lap, „Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé”-ből*²² című írásukban számolnak be. Az első gyűjtőtapasztalatok felhasználásával 1949-ben Szabó T. Attila vezetésével megindulhatott a moldvai csángó nyelvjárás nyelvföldrajzi anyagának nagyszabású gyűjtése. A gyűjtést csak 1962-ben fejezték be. 1963-tól így kezdetét vehette az anyagnak három kötetben való megszerkesztése. A kötet máig nem jelent meg. 1954-től megkezdik a székely nyelvjárások nyelvföldrajzi anyagának összegyűjtésére vonatkozó terepmunkálatokat. 1957-ben pedig már megjelenik *A Román Népköztársaság magyar nyelvjárási nyelvtérképének előkészítése*²³ című tanulmánya, amelyben ennek az átfogó gyűjtőmunkának a tervét ismerteti.

Külön kell szólnom arról a célkitűzésről, amelyet a romániai magyar nyelvjárásokra vonatkozó nagyarányú gyűjtőmunka során követtek, s amely nem más, mint a román-magyar nyelvi kölcsönhatás felderítése. Erről *A magyar szókincs feudalizmus kori román eredetű kölcsönelemei vizsgálatának tervmunkája*²⁴ című írásában számol be.

Az erdélyi magyar nyelvtudományi munkálatok másik sajnálatos hiányosságának már pályája kezdetén a nyelvtörténeti kutatás szinte teljes elhanyagolását tartotta. Pedig a 16. századtól az erdélyi magyar nyelvtörténeti és nyelvjárástörténeti kutatás elé különlegesen gazdag forrásanyag tárul. Ennek tudatában világosan látja tehát, hogy nem lehet nemesebb, de ugyanakkor halaszthatatlanabb feladata az erdélyi magyar nyelvtudománynak, mint ennek a gazdag nyelvemlékanyagnak a feltárása és feldolgozása. Ilyen nyelvemlékfeltáró és feldolgozó tanulmányai 1938-tól rendszeresen jelennek meg. Itt csak a legfontosabbakat sorolom fel: 1938-ban lát napvilágot *A megcsapás két okleveles emléke*,²⁵ 1939-ben *A XVI. századi orvosság a mirigy ellen*,²⁶ valamint *Golyva elleni orvosság a XVI. századból*,²⁷ 1940-ben *A mohai tőről szóló cserelével 1547-ből*,²⁸ 1941-ben *Egy erdélyi határjárás adat a XVI. századból*,²⁹ 1963-ban *Erdélyi levelek a XVI. századból*,³⁰ 1970-ben *Széljegyzetek két kolozsvári XVI. századi nyelvemlékhez*.³¹

Az egyik legnagyobb eredménynek azonban a Farczady Elek kutatómunkája révén előkerült 15. század eleji Marosvásárhelyi Sorok és Glosszák felfedezése tekinthető. E nyelvemlék elemzését és bemutatását Szabó T. Attila végezte el.³² Ezen munkája az egyetemes magyar nyelvtörténet szempontjából is nagyon fontos. Szabó T. Attila részletes elemzéséből tudjuk, hogy a szövegemlék szótörténeti szempontból jelentős, hiszen 57 szót tartalmaz, s ebből 13-at első előfordulásként kell számon tartanunk.

Hasonlóképpen jelentős a 16. századi Erdélyből ismeretes legterjedelmesebb orvosi kézirat, Lencsés György *Ars Medicája* másolatainak szerencsés felbukkanása. Ezeket 1974-ben mutatta be a Magyar Nyelv hasábjain.³³

E forrásfeltáró munka egyik végcéljaként egy összefoglaló, teljes szótári feldolgozást tűzött ki, amely a nyelvtörténeti és nyelvjárástörténeti kutatás számára könnyen kezelhetővé és minden irányú, de főként a szótörténeti vizsgálat szempontjából használhatóvá tenné a 15-19. századi kéziratos és nyomtatott forrásokban rejtőző szókincsanyagot. E célból készült levéltári gyűjtéseiből már 1933-tól kezdve több kisebb szómagyarázat, adatösszeállítás és szójegyzékszerű közlés jelent meg részint a Magyar Nyelv, részint az Erdélyi Múzeum lapjain.

A szótári gyűjtés területét és a gyűjtés körébe vonható adatok időbeli határait a források és munkalehetőségei józan számbavételével állapította meg. A térbeli korlátok már eleve arra utaltak, hogy a gyűjtés körébe csak az Erdélyben számára megközelíthető levéltári anyagot vonja be. Adatai alsó időbeli határának a 15. század közepét, felső időbeli határának pedig a múlt század végét vonta meg.

A gyűjtőmunka kezdeti szakaszában a Tár gyűjtője – saját vallomása szerint – nem tudta függetleníteni magát az Oklevélszótárban előtte álló mintától, ezt már a tervezett lexikográfiai munkának első címváltozata, az Erdélyi Magyar Oklevélszótár cím is bizonyítja. Hamarosan belátta azonban, hogy a rendelkezésére álló adalékok arányai miatt sem lehet az Oklevélszótár pusztá pótlékának tekinteni, hiszen az Oklevélszótár fél százezer adalékával szemben a Tár szerkesztőjének a szerkesztés megkezdésekor körülbelül egymillió szótári adat állott a rendelkezésére. E mennyiségi megfontolás mellett természetesen a munka történeti tájszótár jellege, adatainak tájakhoz, vidékekhez, sőt települési egységekhez való rögzítettsége is arra készítette, hogy a szótárnak a NySz-tól és az Oklevélszótártól független voltát az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár címmel fejezze ki.

A tár mindenképpen nyelvtörténeti munkásságának betetőzése.

Szaktudományi írásai mellett különböző napilapok, de főként az Erdélyi Múzeum hasábjain állandóan jelen van nyelvművelő cikkeivel. A nyelvművelés lényegének egyrészt az állandó nyelvtisztítást, „a nyelv szellemével ellentétben álló fattyús hajtások szüntelen metszegetését, az idegenszerűségek kigyomlálását, a nyelvi ízléstelenségek és modorosságok kitessekelését, másrészt az állandó újítást, a változásban levő nyelv szándékos, tudatos fejlesztését, új nyelvi szépségek alkotására való serkentést” tartja.

Néhány nyelvművelő cikke: „*Idegenszerű urazás* (1936),³⁴ *Megint azok az idegen szavak* (1937),³⁵ *Magyarítás* (1937)³⁶. Társszerzője a *Helyesírási tájékoztatónak* (1969),³⁷ valamint a *Magyar Helyesírási Szótárnak* (1978).³⁸

A nyelvtudomány mellett rendszeresen foglalkozik néprajzi kutatásokkal is. A néprajzi gyűjtés célja, vallotta Szabó T. Attila többször is, az, „hogymegmentsük leírva, lefényképezve, lerajzolva, lemezre felvéve vagy más úton-módon egy-egy kisebb közösség népi emlékeit”. Az erdélyi népi életnek nemcsak a tárgyi, de a szellemi élet körébe tartozó jelenségeit is igyekezett összegyűjteni és közkinccsé tenni. A tárgyi néprajz körébe tartozó tanulmányai közül megemlítem az 1939-ben közölt kétrészes tanulmányát: *Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez*³⁹ és az 1940-ben Palotay Gertrúddal közölt *A néprajzi múzeum vászonhímzés anyaga*.⁴⁰ a szellemi néprajz köréből az 1935-ben közölt *Húsvéti népszokások*,⁴¹ az 1936-ban írt *A bethlehemes játékok*,⁴² az 1938-ban publikált *Karácsonyi népszokások*,⁴³ amelynek anyagát Kallós Zoltán gyűjtötte, s amely Szabó T. Attila gondozásában jelent meg 1970-ben. igen jelentősek irodalomtörténeti forráskutatásai is. Doktori értekezésének témája a 16-19. századi kéziratos énekes-könyvek felkutatása.⁴⁴ Emellett elsősorban művelődéstörténeti, tudománytörténeti, tudománypolitikai írásairól kell még szólnom. Művelődéstörténeti írásai között *A (helybeli) Kolozsvári Egyetemi Könyvtár* (1936),⁴⁵ *A romániai levéltárügyről* (1937),⁴⁶ *A Wesselényi levéltár XVI. századi iratai* (1938)⁴⁷ című közlései említhetők. Tudománytörténeti írásai pedig elsősorban azért jelentősek, mert az erdélyi tudományos élet olyan fontos intézményének történetéről számolnak be, mint az Erdélyi Múzeum Egyesület és a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem. Tudománypolitikai írásai közül *A kolozsvári egyetem erdélyi feladatai*,⁴⁸ *Az erdélyi tudománypolitika kérdéséhez*⁴⁹ címűek önmagukért beszélnek.

Szabó T. Attila olyan korban alkotott tehát, amikor az erdélyi magyar tudományos életben úttörő munkára volt szükség. Tudományos hagyatéka nemcsak azért fontos számunkra, mert ezt az úttörő munkát elvégezte, hanem azért is, mert a nagy célok, tervek kitűzését még akkor sem mulasztotta el, amikor látta, tudta, hogy sem szellemi erő, sem anyagi eszközök, sem pedig kiadói lehetőségek nem voltak ezek megvalósítására. E nagy célok és kínálkozó lehetőségek felvillantása hat ösztönzőleg ma is.

KABÁN ANNAMÁRIA

Jegyzetek

- 1 A kolozsvári egyetem erdélyi feladatai. *Kiáltó Szó* 1941, 8.
- 2 *Magyar Nyelv*, XXVIII, 58-62, 123-5, 177-9, 250-5, 311-2.
- 3 *Erdélyi Tudományos Füzetek*, 101.
- 4 *Erdélyi Tudományos Füzetek*, 86. 43.
- 5 *Erdélyi Múzeum*, XLII, 1-36, 131-46, 247-67, és *Erdélyi Tudományos Füzetek*, 91.
- 6 *Magyar Nyelv*, XXXVI, 30-4.
- 7 *Magyar Nyelv*, XXXVI, 206-7.
- 8 *Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve*. 1942. XVIII. 501. 2
- 9 *Magyar Nyelv* IV. 432-40.
- 10 *Kolozsvár*, 1945. 2081. Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása.
- 11 Az erdélyi Helynévtörténeti Adattár és az erdélyi helynévkutatás néhány kérdése. *Magyar Nyelv*, LIV, 503-9
- 12 *Erdélyi Múzeum*, XLIV, 35-62, 146-78 és *Erdélyi Tudományos Füzetek*, 104.
- 13 *Erdélyi Helikon*, XII, 490-5.
- 14 *Erdélyi Múzeum-Egyesület Emlékkönyve*, XVII, 79-95 és *Erdélyi Tudományos Füzetek*, 147.
- 15 *Kolozsvár*, 1946. Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása.
- 16 A kolozsvári magyar egyetem munkaközösségének nyelvföldrajzi kutatásai a moldvai csángóság körében. *Magyar Nyelv*, XLIX, 512.
- 17 *Magyar Nyelv*, XXXII, 269-71, 33-40.

- 18 *Magyar Nyelv*, I, 48-64.
- 19 *Magyar Nyelv*, XXXVI, 206-7.
- 20 *Magyar Nyelv*, XXXVI, 271-9.
- 21 *Magyar Nyelv*, IV, 332-6.
- 22 *Erdélyi Múzeum*, XLIX, 424-463.
- 23 *NyIrK* I. 13-26.
- 24 *NyIrK* V. 101-4.
- 25 *Erdély*, XXXV, 132.
- 26 *Magyar Nyelv*, XXXV, 56.
- 27 *Magyar Nyelv*, XXXV, 261-2.
- 28 *Magyar Nyelv*, XXXVI, 52-3.
- 29 *Ethn.* LII, 284.
- 30 *Magyar Nyelv*, XXXIX, 331-3, 391-7.
- 31 *Magyar Nyelv*, LIX, 92-4.
- 32 *NyIrK*. XVI. 361-3.
- 33 *A Marosvásárhelyi Sorok*. Bukarest, 1957. 47 – 31 – 4. mell. [Farczady Elekkel] Akadémiai Kiadó. A Marosvásárhelyi Sorok és Glosszák. *Magyar Nyelv*, LIII, 335-51 –3 mell. A Marosvásárhelyi Sorok, az ötödik magyar szövegemlék. *Nyr.* LXXXI, 295-6 –1 mell.
- 34 Lencsés György „Ars Medica”-ja kéziratának kérdéséhez. *Magyar Nyelv*, LXX, 144-57.
- 35 *Múzeum*, XLI, 201.
- 36 *Erdélyi Múzeum*, XLII, 97-8.
- 37 *Erdélyi Múzeum*, XLIII, 176-8.
- 38 Bukarest, 1969. Irodalmi Könyvkiadó [Gálffy Mózessel, Kelemen Bélával és Márton Gyulával]. Kriterion.
- 39 *Kriterion Kézikönyvek*. Bukarest, 1978. 718. Kriterion Könyvkiadó [Balogh Dezsővel, Gálffy Mózessel és Kelemen Bélával].
- 40 I. Fatemplomok és haranglábak. *Erdélyi Tudományos Füzetek*. 107. 23. -1. [Herepei Jánossal]. II. Székely kapuk és fazárak. *Erdélyi Tudományos Füzetek*. 108. 19.
- 41 *NéprÉrt.* XXXII, 396-417.
- 42 *Iffjú Erdély*, XXI, 497-9.
- 43 *Pásztortűz*, XXII, 497-9.
- 44 *Erdély*, XXXV, 88-9.
- 45 Bukarest, 1970. 680. Kriterion Könyvkiadó.
- 46 *Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI-XIX. században*. Zilah, 1934. 224.
- 47 *Erdélyi Múzeum*, XLI, 27.
- 48 *Levéltári Közlemények*, XV. 336-9.
- 49 *Kiáltó Szó*, XV, 7-8.

A pécsi Horvát Intézet

A kisebbségek, különösen a nemzeti és etnikai kisebbségek sorsa megváltozott társadalmunkban továbbra is rendkívül bizonytalan. A rendszerváltozás – minden pozitív jellemzője ellenére – a hazai nemzetiségek nagy részének életében nem hozott igazi áttörést. A társadalom egyenlőtlenségi rendszere mentén eddig is rendkívül egyenlőtlenül és differenciáltan elhelyezkedő nemzetiségek integrációs esélyei és lehetőségei elvileg ugyan megnöttek, de a piramis közepétől lejjebb vagy annak egészen az alján elhelyezkedő nemzetiségi származású csoportok szegregálódásának és marginalizálódásának a veszélye is igen nagy a magyarországi nemzetiségi csoportok esetében.

A hazai nemzetiségi-kisebbségi csoportok, szervezetek egy részénél alig vagy egyáltalán nem történtek strukturális változások. Az állami szféra e területen nagyrészt szintén változatlan maradt. A redisztribúciónak továbbra is fontos szerepe van az állami szféra és a kisebbségi társadalmi szerveződések közti kapcsolatokban.

A magyarországi nemzetiségek kívül rekedése a politikai arénán, valamint a társadalom releváns szféráiba való integrálódás minimalizált esélye szükségszerűen előtérbe helyezett olyan dimenziókat, mint amilyen például a tudományosság. Hazánkban ma a tudomány értékein alul támogatott. A „kisebbségi tudomány” helyzete nagyjából megfelel ennek az állapotnak. A határainkon túli magyar tudományosság és a magyarországi nemzetiségek tudományos megismerése között igen jelentős eltérések vannak. Jelentősek az eltérések a határainkon túl élő magyarság tudományos-intézményes hátterét és a hazai nemzetiségek tudományos-intézményes hátterét illetően. Továbbá számottevő különbségek vannak a hazai nemzetiségek és a külföldi magyarság ezen intézményeinek és kezdeményezéseinek támogatottságát illetően is.

Teljesen természetes és szükségszerű, hogy a nemzetiségek tudományos megismerésének szándékát és tudományos intézményeit nagyjából hazájuk és kisebb részt anyaországuk támogassák és támogatását, biztosítékokkal fedjék le. Ily módon magától értetődő, hogy például a Vajdaságban Hungarológiai Intézet, Magyarágkutató Tudományos Társaság, Romániában, Szlovákiában, Horvátországban, Szlovéniában intézmények legyenek a kisebbségek kulturális, tudományos életének megismerésére a kisebbség megmaradása érdekében. Az is teljesen természetes és szükségszerű, hogy például hazánkban intézmények szakosodtak a határainkon túl élő magyarság jobb és alaposabb megismerésére, valamint hogy e megismerés és támogatási feltételek céljából az MTA elnöksége létrehozta a Nemzetközi Kapcsolatok Bizottsága keretében a Magyar Tudományos Kapcsolatok Bizottságát, amelynek feladata a magyar-magyar tudományos együttműködés ápolása és fejlesztése. A kisebbségek jövője intézmények nélkül nem képzelhető el. Továbbá nem képzelhető el a Magyarországon élő nemzetiségek jövője sem óvodák, iskolák, tudományos intézmények, színházak, templomok stb. nélkül. Mégis, amikor a hazai nemzetiségek tudományos és más intézményeit (például iskolák, színházak) keressük, csak néhány „klasszikus” nemzetiségnél találkozunk egynéhánnyal.

A hazai kisebbségek megismerését célzó vizsgálatoknál eddig az volt a gyakorlat, hogy különböző intézmények (például Országos Idegennyelvű Könyvtár, OSZK Magyarágkutató Csoport stb.) végeztek különbözővizsgálatokat a nemzetiségekkel kapcsolatosan. A sok rendkívül értékes, tudományosan elfogadott és a sok rossz, tudományosan elfogadhatatlan vizsgálatot megelőzően többnyire csak politikai egyeztetések voltak az érintett kisebbségekkel. Az esetleges politikai egyeztetés mögött (például népszámlálás) nyilvánvaló politikai szándék húzódott meg, ezért a vizsgálati eredmények nyomán a kisebbségekkel kapcsolatos döntések nagyon gyakran alig korreláltak a kisebbségi valósággal. Ennek a ténynek a valóságát ma leginkább a hazai

nemzetiségek általános helyzetével lehet igazolni. Mára a hazai nemzetiségek tudományos életét illetően legalább négy dolgot kell megemlíteni:

1. Állami költségvetésből nagyrészt továbbra is működnek azok a rendszerek, amelyek korábban a hazai nemzetiségeket vizsgálták.

2. Felnőtt és szakmai képesítést szerzett több olyan hazai nemzetiségi származású szakember, akinek a diplomájában már nem csak az áll, hogy tanító, tanár, népművelő, hanem szociológus, közgazdász, jogász stb.

3. A már nem csupán literátor kisebbségi értelmiség szervezeteket, intézményeket hoz létre. Saját nemzetiségük tudományos megismerésében saját maguk is részt kívánnak venni.

4. A hagyományos kisebbségi rendszerektől való eltérés esetén (így például tudományos intézetek) a kisebbségek számára nincs állami garancia, támogatottságuk legjobb esetben is a személyközi kapcsolatok rendszerének függvényében alakul.

A fent elmondottakhoz külön-külön az alábbi megjegyzések fűzhetők:

a) Rendkívül fontos, a hazai kisebbségek szempontjából is, hogy a korábbi kisebbségkutató rendszerek, az azokban felhalmozódott tudás és információ ne vesszen el, hogy hasznosítható és konvertálható legyen a kisebbség és többség számára egyaránt.

b) Az új, korszerű ismeretekkel rendelkező kisebbségi származású szakemberek többségének álláspontja, hogy koordinációra és kooperációra van szükség mindazokkal, akik eddig a kisebbségtudomány érdekében vizsgálatokat folytattak; valamint hogy az adott kisebbségre vonatkozó tudományos megismerés felelőssége (és kompetenciája) sokkal nagyobb mértékben kisebbségi származású szakembertől függő tényező, mint bármikor ez idáig.

c) A hazai Horvát Intézet, Szlovák Intézet, német vagy horvát színház, Gandhi Alapítvány és más kezdeményezések is jelzik, hogy a hazai kisebbségek is képesek intézményeiket létrehozni.

d) Egyelőre az állami szféra még nehezen tud az új kisebbségi struktúrákban gondolkodni. Egyszerűbb számára a hagyományos megoldást választani, és a nemzetiségi szervezeteknek egy bizonyos összegű állami támogatást juttatni, kitéve őket a szabályozatlan piacnak, és a látszólag rendkívül demokratikus eljárásban „letudni” ezt a komplex problematikát.

Hosszú és alapos előkészítő munka után 1992. március 17-én megalakult a Horvát Intézet. A hazai horvátok történetében e tudományos intézet létrehozása mérföldkönek is tekinthető, de talán jelentősége lehet valamennyi hazai nemzetiség tudományos életének intézményes kereteken belüli megszervezését illetően is.

Az Intézet létrehozásában elsősorban a hazai horvát értelmiség azon része működött közre, amely eddig is végzett tudományi tevékenységet, illetve azok a fiatal értelmiségiek, akiknek a szocializációs folyamata más jellegű volt, mint elődeiké. Az Intézet létrehozásában a horvát nemzetiséghez nem tartozó más nemzetiségű szakemberek is segédkeztek. Az Intézet megalakulásának időszakában jelentős erkölcsi segítséget kaptunk a Magyarországi Horvátok Szövetségétől.

A Horvát Intézet azzal, hogy egyelőre pusztán csak bérleti szerződés formájában, de intézményesen megjelenhetett a hazai tudományos élet legfontosabb színterén (MTA), lehetőséget kapott arra, hogy integrálódjék a tudomány világába; valamint hogy vizsgálati eredményei ezáltal könnyebben felhasználhatók legyenek a hazai nemzetiségekkel, a horvátokkal kapcsolatos döntéseket megelőzően.

A Horvát Intézet célja: A Magyarországon élő horvát nemzetiség sokoldalú vizsgálata, problémáinak tudományos módszerekkel való feltárása, elemzése és e területen keresztül integrálása a tudomány és a kultúra különböző szféráiba. Tudományos műhely jellegéből adódóan szakmai-tudományos érdekképviselet. A hazai horvát nemzetiség tudományos és kulturális értékeit és eredményeit bemutató művek megjelentetése. A hazai horvát

nemzetiség számára a tudományos szakemberek pályaorientációját és képzését elősegítő tevékenység végzése.

Működési feltételei: Az Intézet a működéséhez szükséges feltételeket és anyagi eszközöket állami támogatásokból, az állami költségvetésnek a tudományos műhelyek számára biztosított alapjából, a Horvát Szövetség támogatásából, hazai és külföldi szervek és szervezetek támogatásán túl saját tevékenységéből származó bevételekből kívánja biztosítani.

Jogállása, székhelye: Az Intézet független, önálló jogi személy, tudományos-szakmai műhely.

Működési helye: Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Pécs.

Szervezeti felépítése: Az Intézetnek jelenleg négy szakmai-tudományos kutatócsoportja működik: iskolai-nyelvészeti kérdéseket vizsgáló kutatócsoport; történeti kérdéseket vizsgáló kutatócsoport; etnológiai kérdéseket vizsgáló kutatócsoport; szociológiai kérdéseket vizsgáló kutatócsoport.

A kutatócsoportok élén a hazai horvát nemzetiség szakemberei, az adott szakterület szakértői állnak. A kutatócsoportok vezetői felelősek csoportjuk szakmai tevékenységéért, szervezik és irányítják annak szakmai munkáját. Az Intézet munkáját intézetvezető irányítja, aki felelős az Intézet szakmai tevékenységéért, munkatársaival kialakítja az Intézet szakmai-tudományos programját, koordinál a különböző szakmai csoportok között, ellátja az Intézet érdekképviselését. Az Intézet jelenleg három főállású kutatót alkalmaz, a kutatócsoportok vezetői külső munkatársai az Intézetnek. Az Intézet munkáját a tudomány, az oktatás és a kultúra jeles képviselőiből álló kuratórium segíti.

Főbb kutatási témák:

– A hazai horvát oktatási intézményrendszer reformját megalapozó szakmai-tudományos kutatások elvégzése.

– A hazai horvát nemzetiség történetének, kultúrájának és művelődéstörténetének folyamatos kutatása.

– Rétegződési és mobilitási vizsgálatok a magyarországi horvát lakosok között. - Szocializációs (politikai szocializáció stb.), vallásszociológiai, településszociológiai, demográfiai vizsgálatok.

– A hazai horvát kisebbség szellemi és anyagi kultúrájának és társadalomnéprajzának kutatása.

Hazai és nemzetközi kapcsolatok: Az Intézet kapcsolatok kiépítésére törekszik minden olyan hazai és külföldi szakmai műhellyel, ahol vizsgálatok folytak vagy folynak nemzetiségi-kisebbségi témakörben. Megkülönböztetett jelentőséget tulajdonít az intézet a horvátországi tudományos intézetekkel való együttműködésnek. Az intézet szakmai kapcsolatokat kíván kiépíteni a hazai nemzeti és etnikai kisebbségek szakmai-tudományos műhelyeivel is.

Más jellegű (tudományszervezési, kiadói stb.) tevékenység:

– A hazai horvát nemzetiség szakirodalmára vonatkozó könyvtár és adatbázis létesítése.

– Korszerű elektronikai eszközökre felvitt szociológiai, történeti, demográfiai stb. dokumentáció kialakítása.

– Szakmai-tudományos konferenciák szervezése.

– Tudományos publikációk megjelentetése anyanyelven és más nyelveken.

– A hazai horvát kisebbségekkel kapcsolatos szakmai munkák „megrendelésre”, felkérésre való elkészítése különböző tudományos vagy más jellegű műhelyek, intézmények, szervezetek, magánszemélyek részére.

A Horvát Intézet vállalja a versengést, a versenyeztetést. Tudjuk, hogy folyamatosan kell bizonyítanunk és konkrét eredményeket elérnünk, amelyek megállják a helyüket a

hazai és nemzetközi vonatkozásban egyaránt. Ehhez a versenyhez azonban intézetünk egyenlő feltételeket kíván (nem pozitív, de nem is negatív diszkriminációt), olyanokat, amilyeneket a többi hazai tudományos műhely is megkap.

A Horvát Intézet mind a mai napig semmilyen állami segítséget nem kapott (!). A kormány Kisebbségi Hivatala, a parlament Kisebbségi Bizottsága, A Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Alapítvány elutasította a Horvát Intézet kérését, hogy működési feltételeinek egy részét fedezze. A Horvát Szövetség elnöksége 500 ezer Ft támogatást szavazott meg az Intézetnek.

Az Intézet helyzete abszurd. Tudjuk, hogy igen nehéz gazdasági helyzetben vagyunk, de azt is tudjuk, hogy a nemzetiségek jövője intézményes háttér nélkül kilátástalan, hogy tudományos megismerésre állami eszközöket biztosítanak, hogy gyakran hallani olyan hazai és külföldi véleményeket, amelyek szerint a magyarországi nemzetiségek helyzete példás.

A Horvát Intézet helyzete abszurd talán azért is, mert létrejött a kisebbségek erejéből, tudásából és tehetségéből, mert nem kérte bábáskodását semmilyen hatalomnak, és nem is biztosította lojalitásáról egyik hatalmi ágat sem.

Ellenben mindenkinek felajánlotta együttműködési készségét és képességét; valamint kérte, hogy segítsenek mindazok, akik a kisebbségi jogokról nem csak a deklarációk szintjén gondolkodnak.

Ha ez a „kezdeményezés” megbukik, annak igen komoly negatív következményei lehetnek a magyarországi nemzetiségek tudományos életét illetően. Nem hisszük – minden elutasítás ellenére sem –, hogy vannak olyan hatalmi erők, amelyek az intézet bukását kívánnák, hisszük azt, hogy a konvencionális és racionális erők harcában a racionalitás kerekedik felül. Nagy tisztelettel kérjük azokat, akik a hazai kisebbségpolitika és a hazai tudánypolitika új fejezeteit szövegezik, tudjanak elébe menni az eseményeknek, komplex és objektív módon kezeljék a kisebbségi jogokat, tehetségükhöz és erejükhöz képest segítsék a hagyományos nemzetiségi szerveződésekön kívüli kezdeményezéseket is.

Gyurok János

Az Országos Idegennyelvű Könyvtár Nemzetiségi Kutatócsoportjának 1992-1994. évi munkaterve

Az Országos Idegennyelvű Könyvtárban (volt Állami Gorkij Könyvtár) egy nemzetiségi dokumentációs csoport, a hazai nemzetiségi könyvtári hálózat módszertani központja, valamint négy főállású kutatót foglalkoztató kutatócsoport működik. A Nemzetiségi Kutatócsoport a Magyarországon élő nemzeti és etnikai kisebbségek történelmének és jelenkori helyzetének vizsgálatára szakosodott kutatóhely. Tevékenységében az elmúlt években egyre erőteljesebben a szociológiai adatfelvételek domináltak. A kutatócsoport munkatársai vizsgálatokat folytattak Szentpéterfán, Keszthelyen, Nagybörzsönyben, Mezőberényben, Alsószentmártonban, Gazán és Hercegszántón. E kutatások keretében 25 tanulmány készült el. (A még nem közölt tanulmányok megtalálhatók az OIK Nemzetiségi Dokumentációjának kéziratárában.)

Ezek az egy-egy településen, egy vagy több helyi kisebbségi közösség körében végzett vizsgálatok ez év tavaszán lezárultak. A Mezőberényben, illetve Garán végzett kutatások eredményeit tartalmazó tanulmányok nyilvános vitái szeptemberben kezdődnek.

1991 decembere óta új szakmai koncepció alapján, új szervezeti keretek között és jórészt megváltozott személyi összetételben működik a kutatócsoport. A csoport munkájának átszervezése során készült el az alábbi, három évre szóló kutatási terv is, melyet szakmai viták és konzultációk után a könyvtár vezetése 1992 áprilisában fogadott el.

Kiegyensúlyozott tudományfejlődés mellett a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos kérdések történelmi és szociológiai kutatása együtt halad a többi tudománnyal, hisz az általuk szolgáltatott eredmények nélkül például a néprajz vagy a nyelvészet sem képes interpretálni saját anyagát. Mivel Magyarországon az elmúlt bő négy évtizedben a kisebbségek körében zajló folyamatok gyakorlatilag feltáratlanok maradtak, a nyelvészet, a kultúrantropológia és más társtudományok saját érvényességi körüket meghaladó tevékenységre kényszerültek. Így például a nemzeti kisebbségekre vonatkozó komoly szociológiai összefüggések sokaságát nyelvészek és néprajzkutatók tárták fel. Mindez több szempontból is torzító hatással volt a nyolcvanas években meginduló szociológiai nemzetiség-kutatásokra.

Mindenekelőtt e kutatásokat a nyelvi-kulturális megközelítés túlzott dominanciája jellemezte. A kérdések, melyekre a kutatók választ kerestek, sok esetben a nyelvészet és a kultúrantropológia kérdései voltak, melyekre szociológiai eszközökkel igyekeztek választ nyerni. Ebből a megközelítésből bizonyos hagyományos koncepcionális hibák továbbélése fakadt. Így például a nyolcvanas évek vizsgálatai kizárólag a helyi közösségekre koncentráltak, látókörükből szinte teljesen kimaradtak a lokális szférán túlmutató folyamatok és szerveződések. (Természetesen kissé igazságtalan nagyobb interpretációs térben mozgó kutatásokat számon kérni ettől az időszaktól, hisz az effajta vizsgálatokat lehetetlenné tette – vagy legalábbis megnehezítette –, hogy azok előzmény nélküliek voltak, nem támaszkodhattak megfelelő információs háttérre, ráadásul bizonyos problémák kutatása politikai okokból sem volt lehetséges. Meglehetősen nagy a szakadék az eddig nemzetiségi jelenkutatások által alkalmazott módszerek és a szociológia metodológiai-metodikai eszköztára között. Mindemelllett az eddigi vizsgálatok nem terjedtek ki a Magyarországon élő etnikai kisebbségekre és a kisebb létszámú nemzeti kisebbségek egy részére.

Ahhoz, hogy a kutatócsoport megtalálja helyét a kisebbségkutatás átalakuló intézményrendszerében, szakosított kutatóhelyként kell működnie. Ennek megfelelően a kisebbségek sorsa szempontjából releváns jelenkori folyamatok vizsgálatára kell koncentrálnia. Mivel e folyamatok nem egyszerűen interetnikus térben, hanem - etnikailag is tagolt – szociális térben zajlanak, a kutatások döntően szociológiai, szociálpszichológiai és politológiai vizsgálatok lesznek.

Az eltelt évtized kutatásainak tapasztalatai alapján a fő kérdés, melynek megválaszolására a kutatócsoport munkájának irányulnia kell, a következő: mekkora a magyarországi nemzeti kisebbségek vitalitása, azaz mennyire képesek elkülönült, szervezett társadalmi nagycsoportként (közösségként) működni, s mint ilyenek, mennyire képesek saját létük folytonosságát biztosítva integrálódni a társadalom egészébe.

Mindeme megfontolások alapján a kutatócsoport munkájában három területen szükséges előrelépni: a) A vizsgálatokat ki kell terjeszteni makrostrukturális problémákra is, a kutatásoknak nemcsak egyes helyi kisebbségi közösségeket, de egész kisebbségi csoportokat is reprezentálniuk kell; b) Az eddigieknél nagyobb súlyt kell helyezni a kutatások elméleti-módszertani megalapozására, a megfelelő információs háttér biztosítására; c) Bár a kutatások középpontjában továbbra is elsősorban a nagyobb nemzeti kisebbségeknek kell állniuk, a vizsgálatokat a lehetőségekhez mérten – ki kell terjeszteni egyrészt az etnikai kisebbségekre, másrészt a kisebb nemzeti kisebbségekre (bolgárok, görögök, lengyelek stb.) is.

*

Az 1992–1994 közötti időszakban a Nemzetiségi Kutatócsoport a következő kutatási témákkal foglalkozik: 1. A magyarországi kisebbségi települések adatbázisának továbbépítése; 2. „Magyarok a szlovéniai Muravidéken” elnevezésű kutatás; 3. Interetnikus kapcsolatok, a kisebbségi közösségszerveződés folyamatai. Mindezekon kívül a kutatócsoport egyéb, a kisebbségekkel kapcsolatos problémák vizsgálatára irányuló kisebb kutatásokat is végezhet.

A kutatócsoport 1991-ben létrehozta az adatbázis törzsét képező rurális településeken élő nagyobb nemzeti kisebbségek adatbázisát, mely a következő tematikus blokkokból áll: általános és kiemelt kérdések; közlekedés; foglalkoztatás; infrastruktúra; önkormányzati képviselő; politikai szervezetek; tömegkommunikáció; nemzetiségi oktatás; könyvtár, művelődés; vallás, egyházi nyelvhasználat.

Az adatbázis továbbépítése és működtetése során négy cél figyelembevételre szükséges: a) Az adatbázis szolgáltató tevékenységét folytat, gyűjti és a megrendelők rendelkezésére bocsátja a hazai kisebbségek életviszonyairól szóló adatokat; b) A kutatócsoport és más intézmények tudományos vizsgálatai számára információs háttérrel biztosít; c) Az adatok magas szintű feldolgozása révén önálló elemzések anyagát szolgáltatja; d) Biztosítja az OIK nemzetiségi könyvtári módszertani tevékenységének információs háttérét.

Az adatbázis működtetése és bővítése a kutatócsoport feladata. A legfontosabb tematikus adatcsoportok elemzésével és feldolgozásával az adott kérdés szakértőit kell megbízni. Meg kell teremteni az így készült tanulmányok, illetve a feldolgozások alapját képező adatok folyamatos közzétételének lehetőségét.

Évente egyszer tematikus adatbővítést kell végrehajtani. A pótlólagos adatgyűjtéseknek ki kell elégíteniük a kutatócsoport folyamatban lévő vizsgálatainak adatszükségletét, de kapcsolódhatnak más intézmények vizsgálataihoz is. A következő adatfelvételek szervezése látszik célszerűnek (az adatfelvételek témája a

kutatások igényei, illetve külső megrendelés alapján megváltoztatható): 1992-ben: Városokban élő nemzeti kisebbségek. Egyéb tervezett tematikus adatbővítések: 1. Helyi kisebbségi önkormányzatok megalakulása, kisebbségek és a helyi politika; 2. Nemzetiségi könyvtárak állományának szerkezete és kihasználtsága; 3. Nemzetiségi közösségek kulturális intézményeinek és egyesületeinek működése.

A környező országok kutatóintézményeivel való együttműködés keretében az adatbázis adaptálható és kialakítható a határainkon túl élő magyarság egy részére is. Kísérletképpen a folyamatban levő szlovén-magyar kutatás keretében (lásd alább) létre kell hozni a Muravidéken élő magyarok által lakott települések adatbázisát. A következő években módszertanilag elő kell készíteni a magyarországi cigányok által lakott települések adatbázisának adatfelvételét.

A „Magyarok a szlovéniai Muravidéken” című program keretei közt beindított kutatás a ljubljanoi Etnikai Kutatások Intézetével együttműködve folyik 1991-től 1993-ig. A vizsgálat három egymáshoz szorosan kapcsolódó adatfelvételtől áll: a) A muravidéki magyarok által lakott települések adatbázisának kialakítása; b) Csoportos és egyéni interjúk a magyarok által lakott települések közösség-szerveződésének kérdéseiről. E vizsgálat tematikájában kapcsolódik az „Interetnikus kapcsolatok, a kisebbségi közösség-szerveződés folyamatai” kutatási témához. lásd alább!; c) Kérdőíves vizsgálat a muravidéki magyar értelmiségiek körében. Az adatfelvételek lebonyolítása 1992-ben, az anyag feldolgozása és közzététele 1993-ban történik majd.

Az interetnikus kapcsolatokat, a kisebbségi közösség-szerveződés folyamatait feltáró kutatási témán belül megvalósuló programoknak a következő kulcskérdésekkel kell foglalkozniuk: a nemzetiségi szocializáció intézményei: család, politika, vallás, kulturális és oktatási intézmények; a kisebbségek tagjainak azonosságtudata, önképe, a magyarság képe a kisebbségekről, előítéletek és társadalmi elutasítás; interetnikus kapcsolatok: nyelvi-kulturális kölcsönhatások, politikai integráció stb.; a közösség-szerveződés kérdései: kisebbségi csoportok vitalitása, kapcsolathálózataik szerveződése, nyelvhasználat.

E kutatási témán belül a kutatócsoport egy nagyobb, a magyarországi román kisebbség egészét reprezentáló szociológiai vizsgálat lebonyolítását tervezi. A vizsgálat elméleti-módszertani előkészítése 1992-ben, adatfelvétele 1993-ban, a feldolgozott anyag közzététele 1994 végéig történne meg.

Radó Péter

A csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport 1991. évi tevékenysége

A KAM nonprofit jellegű, tudományos munkacsoport. Keret, mely anyagi, információs és szimbolikus tőkéje révén, valamint eszközellátottsága folytán (lehetőséget nyújt az antropológiai kutatás iránt érdeklődőknek arra, hogy ezt a keretet felhasználva tudományos kutatómunkát folytathassanak. A KAM nyitott intézmény. A munkacsoportnak az tagja, és olyan mértékben tagja, aki és amilyen mértékben a munkacsoportban antropológiai kutatómunkát végez. A KAM működéséről évente, a benne folyó tudományos kutatómunkáról félévente készül beszámoló. Ezeket a beszámolókat kézhez kapják mindazok, akik a munkacsoport tevékenységében részt vesznek, és akik a munkacsoport tevékenységét valamilyen módon támogatják. A munkacsoport keretén belül a tudományos kutatómunka mellett – kiegészítő jelleggel – intézményi tevékenység is folyik. Ide sorolható: negyedévi szakfolyóirat szerkesztése és kiadása; oktatási formák szervezése; szakmai tanácskozásokon, konferenciákon való részvétel, illetve szakmai tanácskozások szervezése; információk forgalmazása; a tudományos élet szervezése; publicisztikai tevékenység stb. A kiegészítő tevékenységgel kapcsolatos információkat az év végi beszámolók tartalmazzák.

Tudományos kutatómunka

1991 folyamán a KAM 6 tagja közös kutatási program keretében foglalkozott a Csíki-medence urbanizációs folyamataival (téma: Stabilizációs stratégiák az urbanizációs folyamatban 1968-1989). A kutatást a Magyarországi Kutató Csoport támogatta. A kétéves program 1991 novemberében fejeződött be. 1991 folyamán a KAM keretében az alábbi egyéni és csoportos kutatási programok kerültek bejegyzésre:

A munkacsoport anyagi támogatásával:

1. Bodó Julianna – Bíró Zoltán: Kizárási és bekebelezési technikák elemzése magyar-román interetnikus kapcsolatokban – elkészült, 1991. dec. 10. (36 oldal);
2. Oláh Sándor: A „fogadás” falusi környezetben – elkészült, 1992. jan. 14. (12+7 oldal)
3. Gagy József: Az élettörténet-mesélés mint identitásépítési módszer (esettanulmány) – elkészült 1991. nov. 13. (15+10 oldal);
4. Túros Endre: Lumpen életforma a gyermekotthonban – elkészült 1992. jan. 5. (12+5 oldal);
5. Magyar Nándor László: Egy faluközösség archaikus identitásformálási gyakorlata (a kászoni „cigányégetés”) – nem készült el.....);
6. Rostás Zoltán: A Mihai Poppal készített anyag rendezése – folyamatban (a terv leadása 1991. dec. 27.).

A munkacsoport anyagi támogatása nélkül az intézményben végzett kutatások:

1. Gagy József: A jóslás és a rejtezés antropológiai vizsgálata Korond vidékén – támogató: Illyés Alapítvány, a program 1992 májusában zárul le;
2. Bíró A. Zoltán: A koronái fazekasság antropológiai nézőpontból – támogató: Illyés Alapítvány, elkészült 6 tanulmány;
3. Bodó Julianna – Bíró A. Zoltán: A hargitaiság: egy régió kultúraépítési gyakorlatáról – támogatás nélkül, két változat, lásd: *Átmenetek* 1991/2. (megjelenés előtt);
4. Oláh Sándor: Rituális szövegek a homoródalmási temetésen – támogatás nélkül, 20 oldal.

Intézményi tevékenység

1. A KAM negyedévi folyóiratának (*Átmenetek, A mindennapi élet antropológiája*) szerkesztése, kiadása és forgalmazása.

2. A KAM 6 tagja (Bíró A. Zoltán, Bodó Julianna, Gagy József, Magyar Nándor László, Magyar Vincze Enikő) 1991 első felében bemutatkozó jellegű előadásorozatot tartott az ELTE Kulturális Antropológiai Tanszékén (felváltva, 2-2 előadást).

3. A KAM 6 egyetemi hallgató részvételével (Budapestről, Pécsről, Kolozsvárról) egyhetes kurzust szervezett Csíkszeredában az antropológiai terepmunka módszertani kérdéseiről.

4. Bíró A. Zoltán 1991 novemberében 8 előadásból álló sorozatot tartott az ELTE Kulturális Antropológiai Tanszékén. Téma: Tréfás nyelvi kapcsolatok antropológiai elemzése.

5. A KAM tagjai 1991-ben az alábbi dolgozatokkal szerepeltek tudományos konferenciákon:

Bukarest 1991. július 3–7. Ethnologie de l'identité – Identité de l'ethnologie

Bíró A. Zoltán – Bodó Julianna: Pratiques de la production de l'identité régionale

Gagy József: La réforme foncière et l'identité actuelle des paysans d'autrefois

Magyar Vincze Enikő – Magyar Nándor László: Essays on the Problem of Identity Building

Klagenfurt (Ausztria) ASC (ÖKG) 1991. november 15-17. Meeting The Multicultural Society and Communication

Bíró A. Zoltán – Bodó Julianna: Barriers and Chances of Intercultural Communication (elküldött tanulmány).

Kolozsvár 1991. november 15-16. Kriza János Társaság ülése

Gagy József: Az oral history-gyűjtés módszertanáról

Bíró A. Zoltán: Antropológia és oral history viszonya

6. A KAM tevékenységét bemutató angol nyelvű kiadvány készítése (folyamatban).

7. Kapcsolatok fenntartása (látogatások, levelezések, eszmecserek) hazai és külföldi kutatókkal, intézményekkel.

Keretterv 1992 első félévre

1. Egyéni kutatási programok támogatása.

2. Az *Átmenetek* szerkesztése és kiadása.

3. Az angol nyelvű kiadvány elkészítése.

4. Kurzusok az ELTE Kulturális Antropológiai Szakán.

Gagy József: Az antropológiai kutatás módszertanáról 1992. febr. 10 - márc. 10.

Bodó Julianna: A szocialista ünneplési gyakorlat antropológiai elemzése 1992. márc. 10-ápr. 10.

5. Részvétel az IREX interetnikus kutatási programjában.

6. Kurzus (Csíkszeredában) antropológus hallgatóknak a terepmunka módszertanáról.

Költségvetési keret hiányában a hosszabb távú tervek elkészítése csak menet közben várható.

A munkacsoport támogatói

Az 1991-es év folyamán tudományos intézmények, alapítványok, gazdasági vállalkozások, magánszemélyek támogatták a munkacsoport tevékenységét: Soros Alapítvány Kolozsvár, Innovációs Centrum (Park) RT Miskolc, Lukács György Alapítvány Budapest, Soros Alapítvány Budapest, Csíkszeredai Ifjúsági Alapítvány, Gergely István. A Soros Alapítvány Kolozsvári Kuratóriuma 260 000 lejjel támogatja a KAM egyik kutatási programját. Kapcsolatban állunk az IREX bukaresti képviselőjével, amelynek eszköztámogatása várható.

Az információszerzés, kiadványcsere terén igen jelentős segítséget kaptunk az alábbiaktól: a Magyar Néprajzi Múzeum Könyvtára (Cserbák András), a Szabó Ervin Könyvtár (Karbach Erika), Néprajzi Kutatócsoport (Hofer Tamás), ELTE Antropológiai Tanszék (Boglár Lajos, Borsányi László), pécsi Egyetem (Niedermüller Péter), SACR Bukarest (Vintila Mihilescu), Royal Anthropological Institute (Jonathan Benthall), Wenner Green Foundation (Sydel Silverman), L'École des Hautes Études en Sciences Sociales (Viktor Karády).

Bíró A. Zoltán

Tanulmányok a magyarországi zsidóságról

Lendvai L. Ferenc, Sohár Anikó, Horváth Pál (szerk.): Hét évtized a hazai zsidóság életében (Vallástudományi Kiskönyvtár) MTA Filozófiai Intézete kiadása, Budapest 1990.1-2. 280, 300.

A történeti irodalom nem bővelkedik a hazai zsidóság életét bemutató összefoglalásokban, ezért figyelemre méltó vállalkozás e kétkötetes munka a magyarországi zsidóság történetének legfontosabb, s egyben megrázkódtatásoktól leginkább terhelt évtizedeiről, a századfordulótól az 1980-as évekig terjedő korszakáról.

A szerzők a hazai zsidó társadalom legkevésbé kutatott részére, a felekezeti kötődést zsidóságra koncentráltak, a vallásos zsidóság szellemi, kulturális életéről nyújtanak képet. Nézőpontjukat alátámasztják a kutatás fizikai korlátai is, lévén a vallásos zsidóság a legjobban dokumentált, s ezáltal a legnagyobb biztonsággal leírható csoport, szemben a kikeresztelkedettekkel és a felekezetet vegyesházasságok útján elhagyókkal.

A nyitó tanulmány, Lendvai L. Ferenc elméleti bevezetése a zsidókérdésről, a „zsidó” fogalmának tisztázására tesz kísérletet, s jut el a szociológiának az asszimilációt is figyelembe vevő válaszáig. Megközelítésében zsidó az, „aki magát valamely értelemben zsidónak hiszi és vallja”. Lendvai a zsidókérdés elemzése során is következetesen érvényesíti a történetiség elvét, egyrészt a nem zsidó társadalmi reakciójaként mint antiszemitizmust, másrészt a zsidóság beilleszkedésének, identitásának problémájaként vizsgálja a témát. Árnyalt képet kapunk az antiszemitizmusról, ám némileg adós marad gondolatmenete a beilleszkedés eltérő útjainak bemutatásával. Az elemzés a szélsőséges válaszokra korlátozódik – az asszimilációt teljes identitás-váltásként értelmezi, ellentétét az asszimilációt elvető cionizmusban látja –, miközben elrejtje a beilleszkedés során jelentkező átmeneteket, melyek az európai zsidóság zömének helyzetét egészen a második világháborúig meghatározták. Azt tudniillik, hogy a zsidóság az asszimilációt a faji törvények megalkotásáig többnyire kettős identitásként élte meg, s hogy az asszimiláció látványos eredményei elválaszthatatlanok a vallásközösséghez fűződő kötelék fennmaradási lehetőségeitől. Ahogy a beolvadás elutasításának sem a cionizmus volt az egyedüli formája, hanem az az ortodoxia is, amely a beilleszkedést a népi jegyek megtartásával képzelte el.

További bevezetésként Bányai László és Kis Anikó írása a zsidótörténet legfontosabb eseményeit, az emancipációt és a felekezeten belüli konfliktusokat elemzi. A szerzők részletes európai kitekintéssel szolgálnak az emancipáció francia és német változatairól, de csak vázlatot adnak a hazai történésekről. Nehéz feladatra vállalkoztak, amikor az 1867 és az első világháború közötti eseményeket az általános hazai történeti folyamatok érintése nélkül kívánták összefoglalni. Ezért kissé elnagyolt elemzést kapunk, amely még csak nem is utal arra, milyen sajátos utat jelölt ki a magyar fejlődés az országba települt zsidóság számára. Arra, hogy bár a feudális berendezkedés viszonyai között a közjogi védelem hiánya, a szabad költözés akadályai és az ehhez társuló foglalkozási korlátok szabták meg a zsidóság életét, e korlátok fokozatos ledőlése éppen Magyarországon teremtett, jóval az emancipáció előtt, olyan kedvező életlehetőségeket, melyek nagy vonzerőt gyakoroltak a közép- és kelet-európai zsidóságra. S igaz ugyan, hogy az emancipáció hazai változata sokban hasonló a némethez, megvalósulásának bemutatása nehezen képzelhető el a magyar nemesi liberalizmus és nacionalizmus szerepének mellőzésével.

Jobban ötvözte az általános magyar és a felekezeti politika szempontjait Bihari Péter az 1938 és 1944 közötti időszak eseményeit tárgyaló tanulmányában. Szerzőtársainál könnyebb dolga volt, hiszen a hazai zsidóság történetének legjobban feldolgozott korszakát elemezve, az értékelések szélesebb tárházából meríthetett. A rendelkezésre álló munkák,

mindenekelőtt Schmidt Mária és Karády Viktor tanulmányai alapján lényegre törő összefoglalást kapunk tőle a három zsidótörvény keletkezéséről, a munkaszolgálatról, a jobbratolódó kormánypolitika és a zsidókérdés megoldása közti összefüggésekről, valamint a zsidó társadalomszerkezet holocaustot megelőző állapotáról. Értékeli a felekezeti vezetés német megszállás alatt tanúsított magatartását, a kategorikus ítéletalkotás helyett a védekezés hiánya és a magyar zsidóság asszimiláns beállítódása, illetve a Kállay-féle hintapolitika közti összefüggéseket emelve ki.

Úttörő jelentőségi Zeke Gyula három tanulmánya a zsidóság társadalomtörténetének eddig nem vizsgált részleteiről. Különösen az első kettő, amely a hitközségek hálózatáról nyújt új ismereteket. Első pillantásra szűknek tűnik a vizsgálat hatóköre, hiszen a források az összes hitközségnek csupán egyhatedéről-egynolcadáról tudósítanak. Ez a töredék azonban a zsidóság közel 65 %-át tömörítette, így a minta a hálózat egészének működésére, mindenekelőtt a hitközségek korai megalakulására vet fényt. A korai intézményesülés a zsidó bevándorlás adataival való egybevetés révén válik szembetűnővé, azt mutatva, hogy a községi élet formális kereteinek kialakulása jelentősen megelőzte a zsidóság demográfiai növekedését. Zeke sorra veszi a korai intézményesülésre ösztönző tényezőket: a községi szervezet középkori hagyományai mellett a hazai arisztokráciával kialakított szerződéses viszony és a türelmi adó hatását. Problematikusnak tartom viszont a „hitközség” fogalmának használatát az emancipációt megelőző időszakban, még ha a bevezető tanulmány tisztázta is a zsidó „község” és a „hitközség” közti különbségeket, s nyilvánvaló, hogy az egységes adatkezelés is egyetlen fogalom használatára sarkall.

Érdekes eredményre vezetett a hitközségeknek a kongresszusi, az ortodox és a status quo ante irányzatok közti megoszlását leíró vizsgálata, amely az ortodox zsidóság 1880 és 1949 közötti számbeli fölényéről tanúskodik. Ez a következtetés nemcsak azokat a korabeli neológ értékeléseket cáfolja, amelyek a hazai zsidóságot többségében asszimilánsnak és magyarnak mutatták, de pontosítja Hanák Péter, Karády Viktor és Nathaniel Katzburg közelmúltban tett becslését is. Az ortodoxok számbeli túlsúlya igen meglepő a lendületesen modernizálódó Magyarországon, különösen érdekes jelenlétük a modernizáció elsődleges színterének számító városokban, ellentmond annak a felfogásnak, amely közvetlen összefüggést lát a városiasodás, a szekularizáció, valamint az asszimiláció között. A városi ortodoxia jelensége egy továbbgondolásra érdemes problémát is rejt, az asszimiláció nélküli beilleszkedés sajátos útját tükrözi, merőben új perspektívába állítva a modernizáció és a hagyományörzés összefüggéseit.

Mindez átvezet a fővárosi zsidóság lakóhelyi szegregációjának elemzéséhez, mellyel Zeke harmadik tanulmánya foglalkozik. A szerző szoros összefüggést fedezett fel a lakóhelyi elkülönülés és az asszimiláció megtorpanása, illetve a fővárosi ortodoxok sajátos társadalmi viselkedése között. Minden bizonnyal az ortodoxokra is vonatkoztatható az asszimilánsok elkülönülését értékelő megállapítás, amely afféle „szervesülni nem tudó márványt” lát bennük. Amíg azonban az asszimiláns zsidó nagypolgárság lakóhely-szegregációja a társadalmi egybeolvadás félsikereit, a folyamat megtorpanását tükrözi, addig az ortodoxok szeparációja a hagyományok elkülönítő ereje folytán természetesnek tekinthető. Mivel Zeke a szegregációt mutató két csoport foglalkozási összetételéről is közöl adatokat, egy újabb vizsgálati szempontot kínál: a hagyományhú rétegek elkülönülése így a főváros társadalmi szerkezete felől is értelmezhető. Az asszimilánsok és az ortodoxok foglalkozási különbségei arra utalnak, hogy jóllehet a polgári fejtődés a felső szinteken erőteljesen asszimilálta a zsidóságot, a társadalmi szerkezet alacsonyabb lépcsőfokain, a kisipar, a kiskereskedelem szféráiban ez a folyamat nem volt képes felszámolni a hagyományokhoz kötődő elkülönülést.

A felekezeti élet intézményeiről és a zsidóság szellemi életéről szóló fejezetek a két világháború közötti és az 1945-től az 1980-as évekig terjedő időszakot ölelik fel, a kötetet

uraló terjedelemben. Csorba László tanulmánya a harmincas évekre, arra az átmeneti korszakra koncentrál, amikor az európai és a magyar politikában már megfogalmazódtak az elkövetkező időszak nagy kérdései, de kimenetelük még nem dőlt el. Csorba a felekezeti vezetés és a zsidó közvélemény által a meginduló diszkriminációra adott válaszokat vizsgálja: egyrészt a túlhajtott kompenzációt, az államhoz és a nemzethez való hűség megerősítését mint az asszimilánsok tipikus reakcióját, másrészt az asszimiláns kötődést érdemben ellensúlyozni képtelen cionizmust. Nem szól azonban azokról a társadalmi erőkről, amelyek e két ellentétes szellemiség mögött húzódtak. Arányuk és jelentőségük megrajzolása fontos lett volna, hiszen a kötet egyetlen írása sem elemzi a cionizmus tényleges hatását, a mozgalom hazai kudarcainak okait. Hiányosnak érzem a szellemi élet „infrastruktúráját”, az iskolahálózat és a kulturális intézetek működését taglaló részeket is, mivel csak a fővárosra koncentrálnak, s a vidéki zsidóságról, a budapesti neológ többséggel a két világháború között is szemben álló irányzatokról nem ejtenek szót.

A hazai zsidóság történetének 1945 utáni alakulása a legkevésbé feltárt, erről ad számot Csorba László másik tanulmánya. A véskorszak után újjászerveződő felekezet működésének külső, állami és belső, intézményi feltételeit, az intézményes diszkrimináció felszámolását, a háború után újjáéledő antiszemitizmust s a felekezetnek az új állami rendbe való beilleszkedését érinti. De minderről csak jelzésszerű áttekintést ad, anélkül hogy utalna arra a nagy korszakváltásra, amely 1945-tel kezdődött a hazai zsidóság életében, s amely az állam és a felekezet, illetve a zsidóság közti érdekközösséget egészen új módon élesztette újjá. Arra, hogy a felszabadulás nem jelentette ugyanazt a holocaust borzalmaival megélt zsidóságnak és a magyar társadalomnak. E különbségek elhanyagolása miatt igen nehezen értelmezhető a túlélők fokozott igazodása a kialakuló szovjet rendszerhez, s a felekezet működésére sem közömbös megjelenése az államhatalmi szervekben és a politikai életben. A tanulmány jelzi ugyan azokat a párhuzamokat, amelyek a felekezeti és az állami politika között húzódtak, de az 1945 utáni folyamatok mélyebb elemzésére nem vállalkozik.

Tamási Györgyi záró tanulmánya a felszabadulás utáni zsidó szellemi életről ad képet, szól azokról az általános valláselméleti kérdésekről, amelyek a holocaust és Izrael állam megalakulása után fogalmazódtak meg. A több millió zsidó elpusztítása az egyéni életsorsokat tragikusan befolyásoló hatása mellett a zsidó teológiát is új helyzet elé állította, a hívő zsidóság számára a holocaust mindenekelőtt isten létét kérdőjelezte meg. A szerző utal a népirtás teológiai értelmezési kísérleteire, s áttekinti a zsidó vallásjogra, az úgynevezett halachikus törvényekre gyakorolt hatását. Értékes az az összefoglalás is, amely az elmúlt évtizedek fontosabb tudományos teljesítményeit összegzi, s a zsidókutatás terén elvégzendő feladatokat veszi számba.

Kissé egyenetlennek tartom a kötetet, nemcsak a tartalmi vonatkozások terén, de a tanulmányok jegyzetapparátusának színvonalában is. Összességében mégis jelentős hozzájárulás a hazai zsidóság 19-20. századi társadalom- és eszmetörténetéhez, amely a szélesebb publikum érdeklődését is felkeltheti. Kár, hogy kis példányszámban jelent meg, s nem került be a könyvesbolti forgalomba.

Prepuk Anikó

Az európai nyelvközösségről

Mario Wandruszka: Die europäische Sprachengemeinschaft: Deutsch–Französisch–Englisch–Italienisch–Spanisch im Vergleich Tübingen Francke, 1990. (UTB für Wissenschaft: Uni-Taschenbücher; 1588) 185.

A romanisztika 1911-ben született nyugalmazott salzburgi professzora, Mario Wandruszka érdeklődésének középpontjában néhány év óta az általa megalapozott kontrasztív nyelvészet, az interlingvisztika áll. Összehasonlító módszere publikációi révén a szélesebb közönség körében is ismertté vált, és máris a nyelvtudomány standard irodalmához tartozik: *Összehasonlítható és összehasonlíthatatlan nyelvek* (1969), *Interlingvisztika. Az új nyelvtudomány körvonalai* (1971), *Az emberi többnyelvűség* (1979).

Az európai nyelvek közösségéről készült könyve bepillantást enged Wandruszka interlingvisztikai módszerébe a legfontosabb nyugat-európai nyelvek, a német, a francia, az angol, az olasz, a spanyol vonatkozásában. A holland nyelvből is vesz néhány példát. Wandruszka munkája túllépi az egyes nemzeti és nyelvcsalád-filológiák, mint például a germanisztika és a romanisztika határait, ezért mint általános nyelvészeti vizsgálat jellemezhető.

Az eltérő és a közös vonások összjátéka, valamint a különböző nyelvek kölcsönös egymásra hatásának aspektusa szolgáltatnak szempontokat az egyes elemzésekhez. Wandruszka kétségbe vonja a vizsgált nyelvek önálló nemzeti karakterét. Nyíltan megfogalmazza első tézisé, mégpedig az első fejezet címében: „A német mint európai nyelv.” Ebben a fejezetben Wandruszka a mai német szókincs egy részének görög-latin és neolatin eredetét magyarázza. Kifejti, hogy ez a szókincs nemcsak a németre, hanem a többi összehasonlított nyelvre is – legalábbis struktúrájára jellemző. Nemcsak a lexikát, hanem a kialakuló fogalmi apparátus tudatosságát is befolyásolja ez a közös szókincs. Így az olyan absztrakt fogalmak, mint a *pont* (Punkt), *vonal* (Linie), *forma* (Form), *alak* (Figur), *rend* (Ordnung), *szabály* (Regel), *szerv* (Organ), *szervezet* (Organization), *program* (Programm), *terv* (Projekt), *probléma* (Problem), módszer(Methode) az európai gondolkodásra éppoly jellemzőek, mint a konkrétabb elnevezések: *személy* (Person), *jellem* (Charakter), *intelligencia* (Intelligenz), *eszme* (Idee), *eszménykép* (Ideal), *politika* (Politik), *botrány* (Skandal), *válság* (Krise), *összeütközés* (Konflikt), *katasztrófa* (Katastrophe), *energia* (Energie), *elektromosság* (Elektrizität), *atom* (Atom).

Itt van szó Wandruszkanál közös európai nyelvünk elemeiről. A „páneurópai thezaurus” ily módon rögzíti a szókincsset és a gondolatkészletet mint európai örökséget, mégpedig annak ellenére, hogy a görög és a latin nyelv ismerete csökken. A páneurópai thezaurus mindenképpen bővíthető, produktív, amit az olyan új szavak, mint a *Diskotheek*, *Exponat*, *Deponie*, *Asylant* bizonyítanak – még akkor is, ha ezeket az ófilológusok vegyes érzelmekkel szemlélik.

Wandruszka kimutatja, hogy az instrumentális konvergenciával párhuzamosan egy nemzetközi szókészlet alakul ki, amely az európai szókincsnek a világ többi nyelveire való hatásától függ. Ebből többek között arra következtet, hogy a németet mint idegen nyelvet tudatosabban kellene európai nyelvként oktatni, tehát az európai közös vonásokat jobban előtérbe kell helyezni, mint valaha, mégpedig azért, hogy a tanulók számára a német nyelv szerepét az európai kapcsolatok hálózatában tudatossá tegye. Ebben az összefüggésben lesz a Wandruszka által relativizált „tisza” német nyelv, amely sokak véleménye szerint az idegen szavak áradatától bemocskolódott, releváns. Wandruszka kiáll az idegen szavak mellett, amelyek számára a nyelv gazdagodását és finomodását mutatják, és rámutat a német szavak és az idegen szavak gyakran előforduló együttélésére, szinonimakonkurenciájára: a köznyelv is mindkettőt váltakozva használja, anélkül hogy például a *konstatál* (konstatieren),

megállapít (feststellen) vagy az *irritál* (irritieren), *utánoz* (nachahmen) esetében egyik vagy másik szó gyakoribb használatának fejlődési iránya rajzolódna ki. Wandruszka ezen elképzelése csatlakozik az idegen szavaknak a német nyelvben játszott szerepét újraértékelő azon tendenciához, amely a német germanisztikában már a hatvanas években végbement.

Az európai nyelveknek vannak olyan szavai, amelyek bár a legtöbb nyelvben hasonló alakúak, mindig más jelentésük és funkciójuk van. Példa erre a francia *blâmer* (a latin *blasphemare* szóból), az angol *to blame* szó, amelynek jelentése megdorgál, megró, ellentétesen a *blamieren* szóval, amelynek jelentése megszégyenít, kigúnyol. Ezt a „faux amis”-t nevezi Wandruszka „a történelmi véletlen koronatanújának nyelvünkben”, mert szerinte az egyes nyelvekben meglévő jelentésetérések okait a legtöbb esetben nem lehet megtalálni. Különös jelentőséggel bírnak Wandruszka fejtegetései olyan absztrakt fogalmakról, mint a *pont* (Punkt), a *forma* (Form), a *lélek* (Seele), a *test* (Körper). Itt abból a megállapításból indul ki, hogy a természetes nyelvek nem logikus, hanem analogikus nyelvekből állnak, amelyek ezért analogikus, metaforikus gondolkodást hoznak létre, amely evokál és szuggerál – ellentétben a logikus gondolkodással, amely definiál. Wandruszka meghatározza az egyes absztrakt fogalmak analogikus flexibilitását, mint például alak *Figur* (többek között: *Gestalt*, *Person*) összehasonlítva a francia *figure* szóval, amely *Gesicht*-et is jelent, és az angol *figure*, amely szám, szoba *Zahl*, *Zimmer* helyett is állhat. Ez tehát nemcsak azon szavak egyszerű etimológiája, amelyek Wandruszkat elbűvölték, hanem azok összjátéka az európai nyelvben, sokszínű árnyalatuk a közös eredet ellenére. Végül az európai nyelv fogalmi struktúrájáról van szó. Wandruszkat tehát az európai beszéd és gondolkodás közös vonásai érdeklik.

Két terjedelmes fejezetben vizsgálja Wandruszka az angolt és a franciát mint olyan világnyelveket, amelyek művelődési szókincse sok nemzeti nyelv létrejöttéhez hozzájárult. Rekonstruálja a „courtoisie, galanterie, coquetterie, préciosité, charme, finesse, raffinement, délicatesse, nuance, gout” szavak fogalmi magját, amelyek különösen pregnáns nyelvi formái a francia kultúrának. Az angolnál annak világnyelv szerepe érdekli Wandruszkat és ezzel összefüggésben az egy nemzeti nyelvvel kapcsolatos konzekvenciák. A mai angol szókincs egy részének francia alapja éppúgy szóba kerül, mint a francia presztízse angol nyelvterületen.

A „nyelvi hangzás” című fejezetben Wandruszka a kiejtés és a hangsúly kérdésével foglalkozik az olaszban és a franciában. Ezzel kapcsolatban utal a feszültségekkel terhes regionális és szociális többnyelvűsége Olaszországban és Franciaországban.

Egy önálló fejezetet szentel Wandruszka a német tájnyelvi többnyelvűségnek, amelyet ő a nyelvjárásban, a nyelv szituációs kifejező képességében, továbbá éppen a német másféleségében mutat ki. A német tájszólás újjáélesztését és ápolását az irodalomban és a művészetben Wandruszka kritikusan ítéli meg. A dialektuson alapuló többnyelvűségéről megállapítja: „Az összes mai dialektusirodalomnak, lírának, regénynek, színműnek olyan emberek voltak a szerzői, akik nagyon jól tudnak másképp is beszélni, akik más nyelvet is tudnak használni. A dalfaragó, aki egy ilyen radikális dialektusban versel és énekel, őt voltaképpen csak egy szigorúan behatárolt hallgatói kör értheti meg, előadása után a televízió nézők milliói előtt minden erőltettség nélkül beszél az ő egyéni, kissé vidékies színezetű, de széles körben érthető köznyelvén.”

A svájci német és az osztrák nyelvváltozatoknak külön fejezetet szentel. Itt írja le Wandruszka többek között azt a törekvést, hogy az osztrákok igyekeznek a 2. világháború után Ausztriában beszélni német olyan szavaitól, amelyeket „szövetségi német”-nek érznek – megszabadulni. Ezekhez a szavakhoz tartoznak például a *Zoo* (osztrák: *Tiergarten*) vagy *Schrank* (osztrák: *Kasten*).

Wandruszka kritikusan tesz különbséget azon megújítási törekvések között, amelyek célja egyrészt a régi nyelvjárások újjáélesztése és ápolása, illetve másrészt a „felhívított”

nyelvjárás. Wandruszka megállapítja, hogy az ellentétes törekvések ellenére Ausztriában, ahogy másutt is Európában, a legrégebb és a legtávolabbi nyelvjárások feltartóztathatatlanul bomlanak fel és keverednek.

A szerző szól a dél-tiroli német-olasz nyelvharcról is. Megállapítja, hogy a két nyelv különböző nyelvcsaládokhoz való tartozása ellenére sok közös van bennük. Idetartozik a latin-görög tradíció szókinése.

„Az európai nyelvészövetség” című rövid fejezetben, amellyel Wandruszka fejtegetéseit zárja, még egyszer megerősíti azon tézisét, hogy létezik egy európai nyelvészövetség, azaz a különböző eredetű nyelvek közössége, amely beszélőinek hosszú együttélése révén és a számtalan nyelvi kontaktus következtében sok közösre tett szert. Ezek a nyelvi kontaktusok, ahogy Wandruszka végül megállapítja, ma intenzívebbek, mint korábban bármikor.

A kiadó fülszövegében „Az európai nyelvek közösségé”-t egy krimivel hasonlítja össze. A könyv ugyanis nemcsak izgalmas, hanem közérthető is. Áttekinthetően megszerkesztett, és a szakemberek éppúgy élvezettel olvashatják, mint az érdeklődő laikusok. A meglévő nyelvi előítéleteket – például egyes franciák nézeteiket a német nyelv hangzásáról – sem hagyja szó nélkül, és nyelvtudományos háttérrel tárgyilagosan megvizsgálja.

A példák, amelyeket Wandruszka nagy számban idéz, többnyire a szépirodalomból és a szakirodalomból származnak. Így *a forma* (Form) és *alak* (Figur) fogalmak magyarázataihoz Robert Musil *A tulajdonságok nélküli ember* vagy Patrick Süskind *Parfüm* című regényéből veszi példáit. A német eredetit mindig összehasonlítja az angol, a francia, az olasz és a spanyol fordítással. Wandruszka könyvének ilyen elemzése az irodalmi fordítás iránt érdeklődő olvasónak vagy magának a fordítónak különösen vonzó.

Az első fejezetben Wandruszka egy szakaszban, amelyet a német és az olasz nyelv közös vonásainak szentel, a következő szavakat említi meg: *ritmus* (Rhythmus), *zene* (Musik), *harmónia* (Harmonie), *kórus* (Chor), *zenekar* (Orchester), *gesztusok* (*Gesten*), *szertartás* (Zeremonie), *izom* (Muskel), *pórus* (Pore), *ideg* (Nerv), *műtét* (Operation), *aszfalt* (Asphalt), *motor* (Motor), *profil* (Profil), *existencia* (Existenz), *problema* (Problem), *eszme* (Idee), *illúzió* (Illusion), *tolerancia* (Toleranz), *világos* (klar), *rossz* (falsch), *lapos* (platt), *perfekt* (perfekt), *exakt* (exakt), *brutális* (brutal), *obszcén* (obszön), *hisztérikus* (hysterisch), *patriarchális* (patriarchalisch), *sporadikus* (sporadisch), *automatikus* (automatisch). Wandruszka utal arra, hogy az olaszoknak nem jelent nehézséget, hogy ezeket a szavakat anyanyelvükben megtalálják. Majd felteszi a szónoki kérdést: Milyen lenne a fordítás ilyen jellegű vizsgálata a magyarban vagy a törökben? Wandruszka nem válaszol erre a kérdésre. Alaposan meglepődne, hogy milyen sok nevezett szó közvetlen analógiája megvan a magyarban is. Az olyan kérdések, hogy a magyar milyen helyet foglal el az európai közösségben, túllépné Wandruszka kutatásainak kereteit. De a témával kapcsolatos kutatások Magyarországon is kívánatosak lennének. Wandruszka könyvének kiadása magyar fordításban ösztönzően hatna.

Karin Höpp-Marcus Galdia

A román nemzetfogalom – francia szemmel

Claude Karnoouh: L'invention du peuple. Chroniques de Roumanie. Editions Arcantere, Paris, 1990. 333.

„E könyv fejezetei önálló krónikák, de azonos elméleti irányultságuk összehozza őket és kohéziót ad nekik, ez indokolja ugyanazon egy műbe való összeillesztésüket” – írja a bevezetőben a szerző. Az írások elméleti gerincét, gondolati törekvését az antropológus (néprajzkutató) munkájáról való reflexió, az etnikumra épülő nemzetállam (Etat-nation-ethnie vagy Etat-nation de l'ethnie) kialakulása, ideológiája, a legitimitását az archaikus népi kultúrára építő modern nacionalizmus és nemzetállam modernizációjának kérdései adják. Ezt fejezi ki a cím – „A nép kitalálása”. A krónika pedig az 1971 óta Romániába, Magyarországra visszatérő kutató, elméleti gondolkodó észrevételei, benyomásai az időben változó közép-európai világról. Az alcím: „Romániai krónikák”, de a tényleges tér, amelyről benyomásait megosztja velünk, valójában egyszerre szűkebb és tágabb. Egyrészt szűkebb, mert a leírásokban rendszeresen visszatérő táj a Kárpátok, a máramarosi vidék, ahol a szerző Breb faluban hosszabb időn át terepmunkát végzett, és ahová 1973 és 1983 között rendszeresen visszatért. Az általa tanulmányozott település ugyan azonosul az archaikus román faluval, de mégiscsak sajátos kárpáti alakulat, nem az „örök” román paraszti közösség. A krónikák másik régiója Erdély – ez a soknemzetiségű, színes, elmaradott táj. S végül a harmadik térbeli vonatkozási keret Budapest és Bukarest, a román és magyar nemzeti kultúrák és értelmiségi elitek.

A könyv indító mottói közül az első Ady Endre verse, A magyar jakobinus dala, a három bemutatott portré (*Találkozások* című fejezet) egyike magyar értelmiségi (Kolozsvárról Budapestre települt filozófus), s a krónikákat indító események, élmények az 1980-as évektől egyre inkább budapestiek vagy magyarországiak.

Jóllehet az etnikai alapokra épülő nemzeti ideológia elsősorban a román nacionalizmusra igaz, s Karnoouh is elsősorban a román nemzeti eszmével, kultúrával foglalkozik, értelmezései tágabb vonatkozásúak, s a 20. századi magyar fejlemények is értelmezhetőek és értelmeződnek is elemzése révén.

Claude Karnoouh neve és írásai az érdeklődő magyar közönség előtt sem ismeretlenek – a nemzetfogalomról, a közép-európai nacionalizmusokról, a folklór hasznáról és a modernizáció kérdéseiről írt cikkei, előadásai alapján felfigyelhetett rá. (Az ismertett könyv egyik fejezete pedig a *Holmiban* megjelent már.) Jómagamnak egy évtizede megadatott a szerencse, hogy közelebről megismerkedjem a Budapesten gyakran megforduló antropológus szerzővel, és eltérő szakmai munkánk ellenére közös szellemi érdeklődésünk, vitáink barátokká tettek. A könyv egyes gondolatait már korábban megosztotta velem, egyes élményei felismerhetőek számomra – ezért vállalkoztam a nehezen megközelíthető könyv ismertetésére, noha nem vagyok a könyvben tárgyalt kérdések szakembere. Teszem ezt azzal az elfogultsággal, hogy örülnék, ha szemlélete termékenyen segítene bennünket nemzeti kultúránk értelmezésében, tájékozódásunkban.

Karnoouh könyve nem könnyű olvasmány – szerzője gondos művésze a francia nyelvnek. Szellemi érdeklődése a görög filozófiától a kárpátokbeli román nyelvjárásig terjedő fordulatokkal gazdagítja fogalmi készletét, elemzése pedig bőven merítenek a német filozófiából Herdertől Heideggerig.

A mű – az egyes részek tényleges önállósága mellett – jól szerkesztett egész is. Az első két fejezet a jó megfigyelő – eredeti szakmájára nézve antropológus – szerző három portréja, illetve útibeszámoló Bukarestről, a modernitás és archaizmusok sajátos keverékét mutató Romániáról. A bevezető részt „A turista és az etnológus” című értekezés zárja le. Ebben mestersége alapkérdéseiről ír – a látszatokon való átlépésben jelölve meg szakmai törekvését.

Az impressziókat rögzítő bevezető rész már felvezeti a modern fogyasztói kultúra (a coca-cola és a Dallas tévésorozat világa) és az archaikus folklórra épülő nemzeti tömegkultúra (ezt a népi együttesek szimbolikus és tömegkulturális szerepe jelzi) egyidejűségének izgalmas problémáját. A könyv gerincét alkotó elmélet-történeti és elméleti fejezetek ezekkel a kérdésekkel foglalkoznak. *A nép kitalálása – a folklór tudásfilozófiai és történeti prolegomenái* című fejezet a Herder hatására megteremtett nyelvi-etnikai nemzetfogalom kialakulását követi nyomon, s az ekkor megszülető nemzeti művelődés (Bildung) fogalmát járja körül. Karnoouh a felvilágosodás eszméinek közép-európai átváltozásai nyomán kialakult *peuple-ethnie-nation* azonosítással magyarázza a 19. században a parasztság felfedezését, és a vele kapcsolatos korábbi felvilágosodott attitűd megváltozását. A parasztból, a babonás, elmaradott vademberből a nemzeti kultúra őrzője, hordozója lesz.

Az új értelmiségi magatartás szülte a néprajz (folklór) tudományát, és ez utóbbi teremtette „népi kultúrát” s az erre felépített nemzeti kultúrákat. *A folklór helyes használata* című fejezet a folklorizmus, a nemzeti kultúra egyes elemeivel foglalkozik.

A harmadik teoretikus fejezet – *Hogyan lehetünk modernek?* – a román modernizáció elméleteivel, Lucian Blaga és Constantin Noica nézeteivel foglalkozik. Itt jól nyomon követhető a szerző módszere, fejtegetéseinek szerkezete - az elemzés a fogyasztói társadalom irányában gyorsabban haladó Magyarország és Románia bonyolult viszonyát elemzi, leírva részletesen az 1988-as Hősök téri tüntetést. A konkrét élményektől elszakadva a modernizáció áráról értekeznek, majd innen tér át az 1968 utáni Románia elemzésére, végül pedig a román elmaradottságra. Részletesen ismerteti Románia történeti útját, majd pedig Blaga eszméit a „román faluról”, valamint Noica „románság” fogalmát. A tapasztalati élménytől jut el a teoretikus feldolgozásig és megértésig.

A könyv *Requiem* című utolsó fejezete a kiinduláshoz tér vissza. Szubjektív elemzéssel kezdi arról, hogy mit jelent számára a Kárpátok, majd pedig remek portrékban mutat be néhány falusi embert, akikkel terepmunkája során találkozott. A régi archaikus paraszti világ típusainak emlékei ők – a szerző számára ők a valódi nép.

A könyv nyilvánvalóan fontos munka a román nacionalizmussal, a nemzetfogalmakkal foglalkozó szakembereknek. De a magyar nemzeti identitás szempontjából sem lényegtelen mondandója – a nép-etnikum-nemzet azonosítása nálunk is él.

A modernizáció és nemzeti kultúra kérdésében talán sokszor ellenkezést vált ki belőlünk a szerző állítása a tőke és pénz, a fogyasztás elkerülhetetlen uralmáról. Egyes oldalvágásait az etnikai genocídium kapcsán nyugati kollégáinak szánta – egyrészt érvelése azt hangsúlyozza, hogy a francia forradalom nyomán Franciaországban is megtörtént egy szükségszerű „etnikai genocídium”, az egységes nemzetállam megteremtése kiirtotta a helyi etnikai kultúrákat, másrészt a modern kapitalizmus rombolása és tömegkultúrája a világ minden pontján szül tragikus eseményeket, ezekből politikai és ideológiai elfogultságból emelnek ki „fekete bárányokat”, s feledkeznek meg másokról. Esetleges elvont igazságok mellett e nézetek közép-európai konnotációja más, befogadásuk ellenérzésbe ütközik.

Claude Karnoouh könyvében visszatérő kép a turista és az antropológus párhuzama-ellentéte. A szerző élesszemű megfigyelőként járt a térségben - s szellemi téren pedig igen széles skálán mozog. Eredeti szakmájától igencsak messzire kalandozik. Történeti és filozófiai fejtegetései célratorók – lehet, hogy az egyes területek szakemberei megütközhetnek elemzésein, de gondolatai mindenképpen továbbgondolásra vagy akár ellentmondásra ingerelnek.

A könyv számtalanszor elárulja szerzője pozitív elfogultságát a Kárpátok, Erdély, Bukarest és Budapest iránt. Munkája nem elsősorban a nyugati világnak közvetíti az itteni archaikus világot. Claude Karnoouh nem egy sajátos, elsüllyedő világot akar Európának bemutatni, a nyugati emberrel megszerettetni. Talán vagy nem is csak talán a nyugati tudományosság eszméit próbálja ki rajtuk. A modern és archaikus kultúra, a nacionalizmus

Regio – Kisebbségi Szemle 1992. 3. évf. 3.sz.

általános megismerése hajtja érdeklődését, s ebben terep, példa számára a világ e része.
Vagyis antropológusként sajátosságainkat az egyetemes elemeiként értelmezi.

Benda Gyula

Észrevételek *A katolikus egyházszervezet változásai Trianon óta* című tanulmányhoz

A Regio 1991. évi 2. évfolyamának 3. számában a kisebbségi egyházak, főképpen a határainkon kívüli katolikus egyház helyzetét vizsgálták ismert hazai és nemzeti kisebbségi sorsban élő szerzők. Így Sebők László, a Magyarságkutató Intézet kartográfusa is alapos tanulmányban tárta fel a hazai és elcsatolt egyházszervezet 20. századi alakulását. A tanulmány úttörő jellegű, mivel részletes térképekkel is dokumentálja az egyházmegyei határok módosulását, a román görög katolikus eparchiák térképe pedig legjobb tudomásom szerint itt jelenik meg először magyarországi egyháztörténelmi munkában. A színvonalas folyóiratban megjelenő értekezéssel valószínűleg számos monográfiában, szakcikken, egyetemi szakdolgozatban találkozhatunk majd forrásmunkaként, ezért tartom fontosnak, hogy a Sebők László tanulmányában előforduló koncepcionális és tárgyi pontatlanságok, terminológiai zavarok egyikére-másikára felhívjam a figyelmet. A dolgozat szerzője, úgy tűnik, meglehetősen bizonytalanul mozog az egyházi alkotmányjog fogalmai között, s általa is feltüntetett forrásmunkák szilárd eredményeit nem veszi figyelembe.

Sebők László elsőként a magyarországi egyházszervezet módosulásait vizsgálja meg, kitérve azok személyi vonatkozásaira is. A 66. oldalon a következőket írja: „Glattfelder Gyula (csanádi – T. G.) püspök 1923-ban elhagyni kényszerült Romániát, s... Szegeden rendezte be a püspöki rezidenciát. A Szentszék 1931. június 19-én hagyta jóvá a szegedcsanádi püspökség újjáalakítását...”. Az igazság az, hogy ekkor nem újjáalakították a Csanádi püspökséget, hanem Temesvár helyett Szegedet jelölték ki a főpásztor székhelyének (székesegyháza a Fogadalmi Templom lett), hiszen az elcsatolt részeken ekkor már létezett a temesvári püspökség, és a folyamatosan Csanád egyházmegyeként létező magyarországi területeken kellett az új, végleges székhelyet kijelölni. Glattfelder püspök egyházmegyéjét azonban ekkor még nem nevezték Szeged-csanádinak, hiszen ezt az elnevezést csak 1982-től alkalmazzák – szentszéki döntésre – a dél-magyarországi püspökségre.

Szintén a 66. oldalon tárgyalja a szerző a hazai görög katolikus egyházszervezet Trianon utáni alakulását. A következőket írja: „Az eperjesi és a munkácsi egyházmegyék itt maradt 20, illetve 1 plébániája (helyesebb talán rájuk az egyházban elterjedtebb parókia elnevezést használni – T. G.) ósláv liturgiájú volt, ezért ezeket a Szentszék nem csatolta a hajdúdorogi püspökséghez, hanem 1924-ben megszervezte számukra – a hívők és a papok kérése ellenére – a miskolci apostoli kormányzóságot a lemondott munkácsi püspök, Papp Antal vezetésével. Papp Antal címzetes érsek lett, de a gyakorlatban megyéspüspöki jogokkal bírt.” A valóságban a miskolci adminisztrátúra – helyesebb rá a keleti egyházban meghonosodott exarchátus terminust használni – létrehozását nem a Hajdúdorogtól elűtő liturgikus nyelv (ott az ógörög volt használatban a magyar mellett), hanem politikai indítékok és Papp Antal személye miatt határozták el. Ugyanis nem akarták a két „szelt” (szlovákiai és kárpátaljai, illetve magyarországi területekkel is rendelkező) eparchiát véglegesen megosztani; hazánkban maradt területüknek a hajdúdorogi püspökségbe való beolvasztásával bizonyos szempontból a trianoni berendezkedést véglegesítették volna, s ezt sem Csernoch hercegprímás, sem Klebelsberg kultuszminiszter nem támogatta. Második okként felhozható, hogy a lemondott, kifejezetten magyar érzelmű Papp Antalnak is valamiféle helyet akartak biztosítani a hazai hierarchiában, s így került sor még ungvári tartózkodása alatt cysicusi címzetes érseki kinevezésére – a többi Felvidékről kiutasított főpaphoz hasonlóan kárpótlásként őt is érseki, s nem püspöki címmel tüntették ki –, s az új egyházkormányzati egység, a Miskolci Apostoli Exarchátus apostoli adminisztrátorává nevezték ki. Tehát nem érseki rangjából, hanem e hivatalából kifolyólag bírt quasi-megyéspüspöki joghatósággal. A főpásztor 1925-ben távozott Csehszlovákiából, és ekkortól kapcsolódott bele újból az egyházkormányzatba, nem 1927-ben, ahogy a tanulmány 69. oldalán olvashatjuk.¹

A szerző a 67. oldalon röviden bemutatja a hazai egyház második világháború utáni, megpróbáltatásokkal teli életét, a következőket írva: „...az egyházak és az állam kapcsolata a mélypontra süllyedt, s ezt betetőzte a Mindszenty József esztergomi, majd a Grósz József kalocsai érsek ellen lefolytatott koncepciós per. Az egyházi vezetés...– a körülmények hatására – 1950. augusztus 30-án egyezséget kötött az állammal.” A helyes kronológia a következő: Mindszenty-per (1949. január-február), a Kormány és a Grósz József (!) vezette püspöki kar közötti megegyezés aláírása (1950. augusztus) és végül Grósz József ellen lefolytatott per (1951. június).²

Végül néhány tárgyi és terminológiai tévedés a 68. oldalról. A szerző leírja, hogy 1964-ben szentelték fel Hamvas Endrét kalocsai érsekké. A valós helyzet az, hogy Hamvast ekkor nevezték ki kalocsai érsekké, hiszen felszentelni csak püspökké lehet valakit, s ez a néhai főpástorral már 1944-ben megtörtént. Továbbá, a magyar egyházat 1976-1986 között vezető Lékai bíboros-primás keresztnéve László volt, s nem János. Végül megemlíteném, mivel a szerző 1991-ben kinevezett főpásztorokat is feltüntetett a magyar hierarchia tagjainak felsorolásakor, hogy a Szentszék által jóváhagyott püspökkari státútumok szerint 1990-től Magyarországon megszűnt a testület elnöki tisztének és a primási tisztnek a perszónaluniója, így a Püspöki Konferencia tagjai által választott elnök 1990 szeptemberétől nem Paskai László bíboros, hanem Seregély István egri érsek.

Sebők László a következőkben a Csehszlovákiához került egyházkormányzati. egységek előszámlálását kezdi meg. Az országból a csehszlovák-hatóságok által eltávolított főpapok között (69) szerepel Balázs János rozsnyói püspök. A valóságban Balázs János rozsnyói püspökről nem tud az egyháztörténet, de ismer egy Balás Lajos nevű főpásztort, aki haláláig, 1920-ig rozsnyói székhelyén maradhatott.

Az sem felel meg pontosan a valóságnak, hogy „Novák István eperjesi görög katolikus püspököt még 1919-ben – a békeszerződés aláírása előtt! – kiutasították a Felvidékről”. Maga Sebők László írja helyesen a 72. oldalon, hogy a „Magyarországra menekült eperjesi püspököt 1922-ben lemondatták”. Akkor most kiutasították vagy elmenekült? Tudomásom szerint Novák István 1918-ban önként hagyta el egyházmegyéjét, az általános helynökre (Rusznay Miklós) bízva a püspökség kormányzását. Szintén a 72. oldalon írja a tanulmány szerzője az eperjesi eparchiáról, hogy 1922-ben „az egyházmegye apostoli kormányzóság lett Nyárádi Dénes körösi püspök igazgatásával”. Ez vaskos kánonjogi tévedés! Egy egyházmegye nem lesz adminisztratúra azért, mert rendkívüli alkalmakkor, általában rövid ideig – bár a környező országok 20. századi egyháztörténete rácáfol erre – apostoli kormányzó áll az élén, aki többféle szentszéki felhatalmazással rendelkezhet (sede plena, sede impedita, sede vacante). Az apostoli kormányzó működése után – ahogy a tanulmány is helyesen írja – először adminisztrátort, majd megyéspüspököt neveztek ki Eperjesre Peter Gojdic személyében.³

A második világháború utáni helyzetet tárgyalja a tanulmány írója a 73. oldalon. A nagyszombati apostoli kormányzóság főpásztorairól a következőket olvashatjuk: „A nagyszombati apostoli kormányzó, Abroz Lazik 1969-ben címzetes püspöki címet kapott. Utóda, Julius Gábris 1973-ban megyéspüspök és érsek lett, de kinevezéséhez a prágai kormány még négy évig nem járult hozzá... A teljes egyházi hierarchia azonban csak 1990. február 14-én állt fel Jan Sokol (1988 óta nagyszombati érsek) vezetésével.” Az igazság ezzel szemben a következő: a szentszék Abroz Lazikot 1949-ben nevezte ki címzetes püspökké és nagyszombati apostoli adminisztrátorrá, és a főpásztor 1969-ben halt meg. Ekkor az adminisztratúra kormányzatát Julius Gábris prépost, addigi általános helynök vette át pápai kinevezéssel „ordinarius ad interim” minőségben – ennek az egyházi tisztségviselőnek a joghatósága átmenet a káptalani vikárius és az apostoli kormányzó jurisdictiója között –, majd négy év múlva, 1973-ban címzetes püspök és apostoli adminisztrátor lett, s nem „érsek és megyéspüspök”. Halála (1987) után az ideiglenes kormányzatot ellátó Jan Sokol is először

– 1988 májusában – címzetes püspöki és apostoli kormányzói kinevezést kapott, s csak 1990 februárjában lett a szlovákiai egyháztartomány metropolitája, s így az 1977-ben létrehozott nagyszombati főegyházmegye első érseke.

A romániai katolikus egyházi viszonyok tárgyalásakor taglalja a szerző az 1940-1944 közötti területvisszacsatolások következtében beálló egyházszerkezeti változásokat, és a következőket írja: „Az észak-erdélyi görög katolikusok felett 1940-44 között a hajdúdorogi egyházmegye bírt joghatósággal, a dél-erdélyieket azonban a Szentszék a román főpásztorok vezetése alatt hagyta. Ekkor (különösen a Székelyföldön) az erdélyi magyar görög katolikusok közül számosan áttértek a római katolikus vagy a református hitre” (80). A fent leírtak teljességgel ellentmondanak a valós tényeknek! Az 1912-ben létrejött hajdúdorogi egyházmegye a trianoni békeszerződésig tényleg magában foglalt egy székelyföldi külhelynökséget, amely a helyi magyar görög katolikus parókiákat tömörítette magában. Trianon után a hajdúdorogi eparchia erdélyi parókiái először ideiglenesen, majd 1927-től véglegesen visszakerültek a Gyulafehérvár-fogarasi román érseki tartomány kötelékébe. Ez a tény már a harmincas években nagyarányú rítusváltzási hullámhoz vezetett. A Szentszék a második bécsi döntés után visszakerült magyar parókiákat nem csatolta vissza Hajdúdoroghoz! Ezek a parókiák továbbra is a román főpásztorok – Juliú Hossu Kolozsvár-szamosújvári, Alexander Rusu máramarosi (nagybányai) megyéspüspökök és Josif Pop apostoli kormányzói helynök (a Gyulafehérvár-fogarasi főegyházmegye észak-erdélyi részeinek ordináriusa) – joghatósága alatt maradtak. Dudás Miklós hajdúdorogi püspök Rómában sürgette az egyházközségek visszacsatolását, a pápa apostoli vizitátort küldött ki a helyzet tisztázására, de a magyar impérium alatt a parókiák végig a román főpapok jurisdictiója alatt maradtak. A dél-erdélyi egyházak természetes, hogy román főpásztoraik hatalma alatt maradtak, de a Sebők László szerint Hajdúdoroghoz csatolt észak-erdélyi magyar parókiákban ez miért idézett volna elő rítusváltoztatási hullámot? Az pedig végképp képtelenség, hogy 1940-1944 között Dudás Miklós magyar görög katolikus püspök gyakorolta volna a főpásztori jogokat Észak-Erdélynek többségében román görög katolikus hívei felett, pedig az idézett mondatot csak így lehet értelmezni!⁴

A jugoszláviai egyházszerkezet alakulásához (803) két megjegyzésem volna: az 1988-ban zrenjanini megyéspüspökké kinevezett Huzsvár János keresztnéve helyesen László, Péntes János szabadkai megyéspüspök pedig nem az 1986-os egyházmegye-rendezés után „két évvel”, hanem csak 1989 májusában kapta meg kinevezését.

A burgenlandi egyházmegye létrehozásának folyamatát ábrázolva, a következőket írja a szerző: „Az 1933. június 5-én megkötött konkordátum értelmében az adminisztratívát Kismarton (Eisenstadt) székhellyel már a főapátsággá (praeter nulliuszá) kívánták fejleszteni” (84). A „praeter” a latin nyelvben előljáró- vagy határozószó szerepet tölt be, jelentése eszerint lehet „kivéve, mellette el, túl, ellenére, felül stb.”, a „nullius” pedig a „nullus” határozatlan névmás genitivusa, magyar jelentése körülbelül „semelyiké sem”. A kánonjog azonban nem ismer ilyen egyházkormányzati egységet, hiszen ez semmit sem jelent latinul! Létezett azonban az új kánonjogi kódex megjelenéséig (1983) egy „praelatura nullius (dioeceseos/diocesis)” nevű, magyarra általában „független prelatúra”-ként fordított egyházigazgatási forma, amely joghatósági fakultásait tekintve legközelebb tényleg a „független (fő)apátság”-hoz–„(archi)abbatia nullius”-állt, de messze nem volt azonos vele, hiszen az apátságok általában szerzetesi intézmények. A fenti „quasi-episcopalis” – nagyjából egyházmegyei jogokkal bíró – prelatúrák és apátságok mai megkülönböztető jelzője a „territorialis”, és ez világosan kifejezi lényegüket, vagyis hogy ezek a nem püspök kormányozta egyházkormányzati egységek önálló területtel rendelkeznek. Tehát a harmincas években egy ilyen „független prelatúrát” akartak létrehozni Burgenlandban.⁵

Röviden szeretnék még kitérni a jegyzetekben tapasztalt pontatlanságokra. Az 1. jegyzetben említett, Lengyelországhoz került plébániákat jelenleg nem a krakkói püspökség,

hanem a krakkói érsekség pasztorálja. A 4. jegyzetben említett Nyárádi Dénes körösi püspök a kárpátaljai parókiákat apostoli vizitátori és nem kormányzói minőségben vezette. A 7. jegyzetben részletesen tárgyalt szlovákiai egyházigazgatás vezetői sem mind adminisztrátorok voltak, például Stefan Garaj Szepesben „ad interim” ordináriusként irányított, Josef Belak a rozsnyói egyházmegyét, Stefan Onderko pedig a kassai egyházmegyét káptalani helynökként kormányozta. A 13. jegyzetben említett Netzhammer bukaresti püspök a valóságban érseki rangban volt. A 18. jegyzetben leírt első mondat a muraközi egyházi viszonyokról szöges ellentétben áll a 82. oldal 3. bekezdésében leírtakkal. A szerző saját magával kerül ellentmondásba, mikor a muraközi plébániák feletti joghatóságot hol egy zágrábi érseki helynöknek, hol a szombathelyi megyéspüspöknek mint apostoli kormányzónak tulajdonítja! A valóságban a második változat állt fenn, vagyis Grósz József szombathelyi püspök vezette a két esperességnyi plébániát.⁶

A fentebb leírt észrevételeket abban a hiszemben teszem, hogy ez a rövid idő alatt komoly rangot kivívó folyóiratukban meg fog jelenni. Véleményem szerint a sokáig elhanyagolt egyháztörténetírást – mint a történettudomány minden ágát – csak pontos adatolással, a nem is olyan kis számú hazai szakirodalom pontos ismeretével, illetve pontos idézésével és némi kánonjogi ismerettel felvértezve lehet csak végezni. Mindezek mellett természetesen elismerésre méltóak a fentebb leírt megjegyzések ismeretében is Sebők László tanulmányának a bevezetőben már említett értékei.

Thoroczky Gábor

Jegyzetek

- 1 A magyarországi görög katolikus egyház történetére alapvető Pirigyi István: *A magyarországi görög katolikusok története. I-II.* Nyíregyháza 1990. Papp Antal személyére lásd II. kötet 70-72. Az exarchátusra lásd 205-213. Ugyanerről ír passim Salacz Gábor is: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae III.* München 1975.
  - 2 A helyes időrendi sorrendre lásd *Magyarország történeti kronológiája* Főszerkesztő: Benda Kálmán: *IV. 1944-1970.* 1047-1061.
  - 3 Balás és Novák püspökök sorsáról lásd Salacz, i. m. 13. Nyárádi püspökről lásd Pirigyi, i. m. 23.
  - 4 Az erdélyi helyzetre lásd Pirigyi, i. m. 131-132. A rítusváltoztatásokra még elsődleges forrás: Scheffler János: *Az erdélyi rítusváltoztatások.* In: *Magyar Szemle*, 42 (1942/1.) 7-12.
  - 5 A burgenlandi prelatúra tervére lásd Salacz, i. m. 133.
  - 6 A szlovákiai egyházkormányzatról lásd *Schematismus Slovenskych Katolickych Diecez.* Bratislava 1978. Grósz mint muravidéki adminisztrátort említi Gergely Jenő: *A püspöki kar tanácskozásai.* In.: *A magyar katolikus püspöki konferenciák jegyzőkönyveiből, 1919-1944.* Budapest 1984. 353.
- Megjegyzés: Azonkívül használtam az adott időszakra vonatkozó pápai évkönyveket (*Annuario Pontificio*. Citta del Vaticano, évente) is.